

097
201

Е. ЗОЛЯ

твори

III

**ПРОВІНА
АБАТА МУРЕ**

Державне видавництво
України.

ЕМІЛЬ ЗОЛЯ

Т В О Р И

ТОМ III

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1929

ЕМІЛЬ ЗОЛЯ

ÉMIL ZOLA

ПРОВИНА
АБАТА МУРЕ

LA FAUTE DE L'ABBÉ MOURET

1875

РОМАН

Переклала ІЗІДОРА БОРИСОВА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ХАРКІВ—1929—КИЇВ

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського
Друку“ „Картновому репертуарі“
та інших понажчихах Української
Книжкової Палати

Обкладинка худ. Є. Глускіна

Випустило
ВИДАВНИЦТВО „КУЛЬТУРА“
ДЕРЖТРЕСТУ „КИЇВ - ДРУК“
на замовлення
ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ

Укрголовліт № 1053 (1094).
Держтрест „Київ - Друж“.
1-ша фото-літо-друкарня.
Київ, Синий майдан, 14.
Зам. № 3207—5.080—21 арк.

ЧАСТИНА ПЕРША.

I.

Увійшовши Теза поставила свою мітлу та віничка з пір'я до віттаря. Півроку вже вона не прала. Перейшла церкву, щоб подзвонити на анґелюс, поспішаючи й кульгаючи більше, ніж звичайно, та чіпляючись за лави. Шнур біля сповідальні падав зі стелі голий, потертий, з грубим, заяложеним вузлом на кінці. Теза вцепилася й повисла на ньому всім своїм тілом і дзвонила одноманітно—бом, бом, бом! Нарешті скінчила. Спідниці їй обкрутили ноги, чепчик збився на бік, кров збіглася до широкого її обличчя. Задихана поправила Теза чепчика, злегка посунувши його рукою; почала замітати перед віттарем. Порох уперто збирався там щодня в щілинах поміж погано позбиваними дошками естради. Мітла нишпорила по всіх закутках з сердитим, глухим грюкотом. Теза зняла килимок з престолу і розсердилася, коли побачила у великому верхньому покрові, у двадцятьох місцях вже зацерованому, здорову нову дірку та ще й на самій середині, а крізь неї другий покров, зложений удвоє, але такий пошматований, тонкий та прозорий, що крізь нього видно жертвенний камінь, вправлений у віттар з пофарбованого дерева. Теза змітала порошок з цих вируділих від ужитку вборів, сміливо пір'яним віничком повела вповдовж поличок і напроти них поправила текстуру до літургії. Ставши на стілець, вона зняла з хреста та з двох свічників покрівці з жовтої тканини. Мідь була вся в темних плямах.

— Оце так!—бурмотіла Теза:—їх таки добре треба чистити. Ну, я їх виполірую.

Шкутильгаючи так швидко, що все аж двигтіло, побігла до ризниці, взяла там требника й поклала на аналої біля святого письма, не відкриваючи й повернувши його берегами до середини вівтаря. Засвітила дві воскові свічки. Забираючи свою мітлу, оглянула все навкруги, щоб упевнитися, чи в божому домі все гаразд. Церква спала. Самий тільки шнур біля сповідальні спускався зі стелі додолу й хитався ледве-ледве довгим рухом.

Абат Муре зійшов у ризницю — маленьку холодну кімнату, що відділялася лише коридором від їдальні.

— Добридень, пан-отче!—промовила Теза упоравшись.—А ви залінувалися сьогодні зранку! Чи ви знаєте, що вже чверть на сьому?

Молодий священник усміхався. І не встиг він відповісти, Теза казала далі:

— Оце маю вас сварити, в покрові знов уже дірка, це ж не гаразд,—ми тільки один і маємо на зміну і я вже три дні сліплю очі, щоб його поправити. Коли й далі так буде, то бідний Ісус буде у вас голий.

Абат Муре всміхався й сказав весело:

— Ісус не потребує стільки одягу, моя добра Тезо. Йому завжди тепло, він завжди почуває, що його приймають, як царя, коли дуже люблять.

Повертаючись до маленького фонтану, він спитав:

— А сестра вже встала? Я ще її не бачив.

— Панна Дезіре вже давно вийшла,—відповіла служниця, стоячи на колінах перед стародавнім кухенним буфетом, де складали священницьке вбрання.—Вона вже з своїми курами та кролями. Вона сподівалася вчора курчат, а вони й не вилупились. Подумайте собі, яка то турбота!

І перебила сама себе:

— Чи ризу золоту?

Миючи руки, священник шепотів молитву і лише кивнув головою, потакуючи. На парохвії було тільки троє риз: фіялкові, чорні та з золотої тканини. Ці золоті на службі в такі дні, коли біле, рожеве та зелене забо-

ронялося, особливу мали вагу. Теза побожно зняла з полиці ризи, обгорнені блакитним папером, як ховали їх після кожної одправи, і поклала на буфеті, обережно розгортаючи тонке полотно, що вкривало шиття. Золоте ягня ніби спало на золотому хресті; серед широкого золотого проміння зі зложеної фалдами тканини звисали маленькі китиці. Рельєфні орнаменти зношувалися й стиралися. Це була безперестанна турбота цього дому; з жалем і страхом дивилися всі, як зникали одна по одній прикраси. Священик повинен був надягати ці ризи мало не щодня. А як їх замінити, як купити ті троє риз, що вони їх заміняли, коли потруться останні золоті нитки!

На ризи поклала Теза епитрахиль, ораар, шнур, стихар та омофор. Все говорячи, вона розклала ораар хрестом на епитрахилі й намагалася викласти з шнуру першу літеру святого імени діви Марії.

— Нічого не вартий цей шнур,—мурмотіла вона.— Треба таки вам зібратися й купити новий, пан-отче! Це не великий захід, я б і сама вам виткала, коли б мала такі нитки.

Абат Муре не відповідав. Він готував чашу на маленькому столику, стару, велику, срібну, позолочену чашу з бронзовою ніжкою; чашу він вийняв з білої дерев'яної шафи, куди запирали посуд, святі воздухи, святу оливу, требник, свічники, хрести. На чашу поклав він чисту хустину витирати потир, а на неї срібний, позолочений дискос з жертвою, покривши її лляним воздушком. Абат ховав чашу, загортаючи її в золоту тканину, добрану до ризи. Аж ось Теза скрикнула:

— Чекайте, немає антиминсу в мішечку... Я взяла вчора всі хусточки до чаші, воздухи та брудні антиминси випрати, звичайно, не в лугові... Я вам не казала, пан-отче,—я сама почала робити луг. Він таки добре міцний. Оцей буде кращий, ніж останнього разу.

І в той час, як священик клав антиминс у мішечок, а на мішечок покривало з золотим хрестом на золотому тлі, знову швидко-швидко заговорила:

— До речі, я й забула, цей хлопчисько, Вінцент, не прийшов. Чи не хочете ви, щоб я usługувала під час одправи?

Молодий священник суворо глянув на неї.

— Але це зовсім не гріх,—казала Теза далі з своєю доброю усмішкою. Я вже раз usługувала за пана Кафена. Я це робила краще, ніж оті пустуни, що сміються, мов бусурмени, з кожної мухи, як пролетить по церкві. Дарма, що я в чепчику, що мені шістдесят років, що товста, як вежа,—я поважаю більше господа бога, ніж оті погані дітиська; одного дня я застала, як вони гралися біля віттаря в довгої лози.

Священик дивився на неї, хитаючи головою.

— Це якесь злиденне село,—гримала вона.—Їх і сто п'ятдесят душ немає... Буває, як от сьогодні, що й душі живої не знайдеш в Арто. Навіть малих дітей, що ходять у виноград! А хто там знає, що вони роблять у винограді! Таж і виноград той росте на камінні, сухий, як будяк. Вовча країна, на цілу милю від будь-якого шляху. Як не злетить янгол з неба usługувати вам при одправі, то нікого, крім мене, у вас не буде, слово чести! Хіба може один з кролів панни Дезіре, шануючи вашу честь!

Але якраз тут Вінцент, наймолодший з Бріше, відхилив трошки двері до ризниці. Його руде, закутане волосся та маленькі, блискучі, сірі очі сердили Тезу.

— Ай, бусурмане!—скрикнула вона.—Готова закластись, що він уже щось накоїв! Іди лишень сюди, ледацюго, бо пан-отець бояться, щоб я не запоганила господа бога.

Побачивши хлопця, абат Муре взяв омофор, поцілував хреста, вишитого посередині, на хвилинку поклав собі на голову, потім відкинув його на комір своєї сутани і прив'язав зав'язки навхрест—праву поверх лівої. Тоді надів стихар, символ чистоти,—починаючи з правої руки.

Вінцент, що припадав коло священника, крутився навколо нього, поправляв стихаря, щоб той падав рівно зо всіх боків на два пальці від землі. Подав шнура і священник підперізався ним міцно, на знак того, як спаситель був зв'язаний на муках.

Теза стояла ображена, її брали завидьки; стриму*

вала себе, щоб не заговорити, але язик до того вже свербів, що вона знову почала:

— Брат Аршанжія приходив,—сьогодні він не матиме ні одної дитини в школі. Він полетів, як той вітер, щоб наскубти вуха отим дітиськам у винограді. Вам би слід було з ним побачитися. Я гадаю, він має вам щось сказати.

Абат Муре махнув на неї рукою, щоб замовкла. Навіть не відкрив уст. Він промовляв святі молитви, беручи орар, поцілувавши його перед тим, як мав покласти на ліву руку попід ліктем, яко знак, що показує добрі діла, і, перехрестивши на грудях, теж поцілувавши, епитрахиль,—символ його достоїнства та влади. Теза допомогла Вінцентові надягти на священника ризу, прив'язавши її маленькими зав'язочками, щоб не падала назад.

— Матір божа! Я ж забула посуд,—мурмотіла вона, кидаючись до шафи.—Швидше, хлопче!

Вінцент налив посуд, слоїки з грубого скла, а Теза поспішалася взяти чистий рушник з шухляди.

Абат Муре, держачи чашу лівою рукою, поклавши пальці правої руки на мішечок, вклонився низько, не здіймаючи своєї шапочки, перед Христом з чорного дерева, що висів угорі. Хлопчик вклонився теж, потім, проходячи вперед, тримаючи посуд накритий рушником, вийшов з ризниці; за ним ішов священник, спустивши очі в глибокій побожності.

II.

Цього травневого ранку порожня церква була цілком біла. Шнур біля сповідальні висів знову нерухомо. Лямпадка з кольорового скла блищала, наче та червона цятка праворуч від дарохранительниці, напроти стіни. Віднісши посуд на престолу, Вінцент вернувся і вклякнув ліворуч внизу на східцях, а священник, вклонившись святим дарам, ставши на коліна на підлозі, підвівся до віттаря, розстелив антиминос і поставив на середині його чашу. Потім, відкриваючи требника, він

знову зійшов униз, знову вклякнув і перехрестився; голосно промовляючи, склавши руки перед грудьми, почав величню святу дію. Лице його було дуже бліде від віри і любови...

— *Introibo ad altare Dei* ¹.

— *Ad Deum qui laetificat juventutem meam* ² — бурмотів Вінцент, ковтаючи слова відповідні антифону і псалми, присівши на п'яти й слідкуючи за Тезою, як та вештається по церкві.

Стара служниця дивилася турботливо на воскову свічку. Здавалося, стурбувалася вона ще більше, як священник, низько вклонившись, згорнувши знову руки, промовляв *Confiteor* ³, Теза стояла також, біла себе в груди, похиливши голову, але пильнуючи ввесь час свічки. Поважний священників голос і захристіянове мурмотіння якийсь час ще було чути.

— *Dominus vobiscum!* ⁴

— *Et cum spiritu tuo!* ⁵

І священник, простягаючи руки і знов їх складаючи, сказав з чулим жалем:

— *Oremus!* ⁶.

Теза не могла вже витримати, пройшла поза вітварем, підійшла до свічки і зняла з неї обгорілого гнота кінчиком своїх щипців. Свічка текла. Вже капнуло дві великі воскові сльози. Коли Теза вернулася, рівняючи лави, упевнившись, що кропильниці непорожні, священник зійшов до вітваря, поклавши руки на край покрива й тихо молився. Поцілував вітвар.

Цього блідого ранку в маленькій церкві було темнувато. Сонце досягало ще тільки дахівки. *Kyrie eléison* пробігали як тремтіння по цьому повапнованому будинку як стодола, з низькою стелею та пофарбованими сволоками. З кожного боку по троє високих вікон з

¹ Ввійду до божого вітваря.

² До бога, що звеселив молодість мою.

³ Вірую.

⁴ Господь з вами.

⁵ І з твоїм духом.

⁶ Помолімось!

⁷ Господи помилуй.

ясними шибками, потрісканими й вищербленими здебільшого, впускали крізь дірки вогкість. Свіже повітря знадвору просто входило в церкву, показуючи все вбозство цього глухого села. Далеко там, над великими дверима, що ніколи не відчинялися,—уже й поріг заріс травою,—були хори з дощок; на хори йшли східці, як у млині, від одної стіни до другої і тріщали під сабо¹ на свята. Біля сходів була сповідальня з окремих кафель жовто-цитринового кольору. Напроти, поруч з маленькими дверима була христильня, стародавня купіль на камінному підніжку. Далі праворуч і ліворуч від середини стояли два маленькі вівтарі з дерев'яними штахетками. На лівому вівтарі, присвяченому святій діві, була велика гіпсова позолочена постать матері божої в золотій царській короні на темно-русявому волоссі; на лівій руці вона держала голенького Ісуса, він усміхався й у маленькій ручці тримав земну кулю. Мати божа йшла серед хмар, під ногами в неї були голівки крилатих янголів. На вівтарі, праворуч, де відбувалися відправи по мертвих, стояв намальований Христос якраз проти святої діві. Христос, завбільшки з дитину десяти років, страшно конав—голова відхилилась назад, боки випнуті, груди розбиті, руки й ноги покручені й побризкані кров'ю. Була ще там катедра, мов квадратова скриня, коло неї п'ять приступок, напроти годинника з гирями,—в шафі з горіхового дерева; від глухих ударів цього годинника стиналася вся церква, наче билося велетенське серце, сховане десь під плитами. Вподовж середньої частини церкви було чотирнадцять зупинок на Христовому шляху, — чотирнадцять образів страстей у чорних рамах; грубо розмальовані образи ті виступали жовтими, блакитними, червоними плямами на білих стінах.

— Deo gratias²,—промимрив Вінцент під кінець святого письма.

Находила таємниця любови, приношення жертви, святої жертви. Захристіян узяв требник і ніс його зліва

¹ Дерев'яні черевики.

² Дяка богам.

біля євангелії, обережно, щоб не доторкатися листків книги. Щоразу, як він проходив перед дарохранительницею, він ставав навколюшки, відкидав стан назад. Потім, вернувшись праворуч, він ставав, складаючи навхрест руки, і так стояв, як священник читав євангелію. Перехрестивши требника, священник перехрестив собі чоло,—на знак того, що він не червонітиме ніколи за боже слово; уста,—що він завжди готовий висловлювати свою віру; серце,—щоб показати, що воно належить тільки богові.

— *Dominus vobiscum*, — сказав він, повертаючись, втопивши погляд у холодну порожню церкву.

— *Et cum spiritu tuo*,—відповів Вінцент, стоячи на колінах.

Прочитавши жертвну молитву, священник одкрив чашу. Він тримав хвилину нарівні грудей антиминос з проскурою, подаючи її богові за себе, за присутніх, за всіх вірних—живих і померлих. Потім поніс чашу понад краєм антиминосу, не торкаючись пальцями, і витер її старанно хустинкою, щоб витирати потир. Вінцент пішов до жертвника і приніс звідти одну по одній спочатку посудину на вино, потім на воду. Священник почав приносити жертву за цілий світ у чаші напівповній, що стояла на середині антиминосу, і знову накрив. Помолившись знову, вернувся, щоб полити води тоненькими струмочками собі на пучки великого й вказівного пальців на кожній руці, щоб очиститися від найменших гріховних плям. Священник витирав рушником руки, Теза злила воду з таци від посуду в цинкове відро, що стояло в кутку вівтаря.

— *Orate, fratres*¹,—голосно сказав священник, повернувшись до порожніх лав, розставив руки і знову згорнув, немов закликаючи людей прилучитися до нього.

І, повернувшись до вівтаря, він провадив далі одправу, знизивши голос. Вінцент збився на довгому латинському реченні й мурмотів його, не спиняючись. На цей час жовтий промінь ударив у вікно. Сонце на

¹ Молітесь, братіє.

священиків заклик прийшло на службу. Широкими золотистими пасмами освітило воно ліву стіну, сповідальню, віттар святої діви, великий годинник. Тріск стрепенув сповідальню і мати божа у славі, в блиску своєї корони і золотого вбрання усміхалася ніжно до маленького Ісуса своїми змальованими устами; зогрітий годинник жвавіше відбивав години. Здавалося, сонце сповнило лави порошинками, і вони танцювали в промінні. Маленьку церкву, цей простий побілений будинок, ніби сповнила тепла юрба. Знадвору стало чути легкий гомін: то весело прокидалося село; трава вільно зідхала, листя торкалося одно об одне серед тепла, пташки пригладжували своє пір'я, вперше стріпуючи крильми. Саме село входило сюди разом із сонцем. Біля одного вікна товста горобина підіймалася вгору, простягаючи віти до повибиваних шибок, і просовувала свої галузки, ніби заглядаючи всередину; а крізь щілини у великих дверях видно було зілля, що росло на паперті і немов намагалася захопити цілу середину церкви. Серед цього життя, що прокидалося, сам тільки великий Христос залишався в тіні, клав смугу смерті, конання свого тіла, розмальованого вохрою, залитого лаком. Горобець сів перед діркою в шибці, подивився й полинув, але зараз вернувся, мовчки влетів і заховався поміж лавами перед віттарем святої діви. За ним улетів горобець другий. Незабаром з усіх гілок горобини політали горобці й спокійненько пострибували собі по плитах.

— Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth!¹—побожно промовив священик напівголосом, схилившись трохи.

Вінцент тричі подзвонив. Горобці, налякані цим несподіваним дзеленькотом, полетіли, так гучно затріпотівши крильми, що Теза, тільки но увійшовши до ризниці, почала сварити:

— Ах, паскуди, вони все забруднять... Я певна, що панна Дезіре знову приходила й давала їм крихітки хліба.

¹ Свят, свят, свят, господь Саваоф.

Страшна хвилина наближалася. Тіло й кров божа мали зійти на вівтар. Священик цілував покров, складав руки, христин проскуру й чашу. Його молитви сходили з уст уже в якійсь екстазі покірливої вдячності. Всі його рухи і відтінки його мови свідчили про його нікчемність, про хвилювання, що він почував, обраний творити величне таке діло. Вінцент уклякнув позад священика, він узявся за ризи лівою рукою, придержуючи їх легенько, готуючи дзвоника. А священик, спершися ліктями на край престолу, держачи проскуру поміж великим та вказівним пальцями обома руками, промовляв над нею слова посвячення:

— *Hoc est enim corpus meum* ¹.

Потім вклякнув і знову помалу підвівся, випростався, не зводячи очей з проскури, а захристиян у той час, впавши крижем на землю, дзвонив тричі. Священик посвятив вино:

— *Hic est enim calix* ².

Знову поклав лікті на престол, підіймаючи чашу і слідкуючи очима за нею, правою рукою стискаючи вузол, а лівою держачи підніжок. Захристиян востаннє подзвонив тричі. Велика таємниця втілення сталася. Божа кров пролилася ще раз.

— Стривайте, стривайте!—сварилась Теза, простягаючи кулак, щоб налякати горобців.

Але горобці вже не боялись. Вони вернулися, як дзвонив дзвоник, і безсоромно літали по лавах. Як за-дзвонив дзвоник удруге, то це їх навіть тішило. Вони відповідали на нього коротеньким криком, що перемішував латинські слова з перлистим сміхом веселих вуличних хлопчаків. Сонце гріло їхнє пір'я, лагідна бідність церкви їх чарувала. Горобці почували себе тут, як у клуні з відчиненим горішнім вікном,—цвірінькали, билися, сперечалися за крихти, знаходячи їх на землі. Один примостився на золотому серпанку діви Марії, що всміхалася, другий легковажно пішов роздивитися спідниці Тези, і надмірна ця сміливість аж обурила її.

У вівтарі священик, покірно спинивши очі на святій

¹ Це ж бо є тіло моє.

² Це є чаша.

жертві, зложивши великий і вказівний пальці, не чув зовсім цього ранішнього травневого тепла, не чув цієї хвили, що здіймалася від сонця, зелені, птаства й переповнила майже все до самої Голготи, де конала природа, засуджена на муки, на смерть.

— *Per omnia saecula saeculorum* ¹,—сказав він.

— *Amen* ²,—відповів Вінцент.

Скінчивши *Pater* ³, священник поклав проскуру в чашу і розломив її там. Потім відділив від одної половини часточку й кинув у дорогоцінну кров, щоб показати щільне єднання з богом через причастя, й голосно промовив:

— *Agnus Dei* ⁴,—й зовсім тихо додав три належні молитви, виявивши тим свою недостойність; тримаючи лікті на вівтарі, а дискос біля підборіддя, він сполучив разом обидві часті проскури. Потім, склавши руки врівні з своїм обличчям з ревною шанобою, дискосом він зібрав на антиминсі святі відрізані часточки проскури і поклав їх у чашу. Одна часточка пристала до пучки великого пальця, він зняв її вказівним. І, перехрестившись чашею, тримаючи знову дискосний покров під своїм підборіддям, він прийняв всю святую кров за трьома разами, не одриваючи уст від краю чаші, приймаючи до останньої краплі божу жертву.

Вінцент устав, щоб віднести посуд на жертовник, але двері вузького проходу до церковного дому відчинилися навстіж, вдарились об стіну, і ввійшла гарна молода дівчина років двадцяти двох з дитячим ще лицем; вона щось держала у фартусі.

— Їх тринадцятеро!—кричала вона.—Всі яєчка були хороші!—і, розкривши фартух, показала курчат. Курчатка були маленькі, ще не вбилися в пір'я, очиці в них були немов чорні крапочки.

— Ось гляньте, які вони гарнесенькі, які вони любі!.. Онде, біленьке, лізе на спину іншим! А ось це рябеньке вже тріпає крильцями. Таки дуже були добрі яйця. Ані одного бовтуна!

¹ На віки вічні.

² Амінь—хай буде так.

³ Отче наш.

⁴ Боже ягня.

Теза, що помагала таки одправі, подаючи посуд Вінцентові, щоб той помив його, обернулася й сказала голосно:

— Тихо бо, панно Дезіре! Ви ж бачите, що ми ще не скінчили.

Міцний дух знадвору увійшов у відчинені двері разом з гарячим сонцем, дихнувши в церкву, як фермент народження, і досягаючи віттаря.

Дезіре постояла хвилину, щаслива, що тримає ці маленькі створіння, дивлячись, як Вінцент наливає вино на причастя, дивлячись на свого брата, як той пив це вино так, щоб ніщо з цеї святощі не залишилося в його роті. Вона була ще там, коли він повернувся, тримаючи чашу в обох руках, щоб дістати на два пальці, на великий та вказівний, вино й воду на поливання, і так само випив їх.

Аж ось, шукаючи своїх курчат, увійшла, квокчучи, курка, і заступила вхід до церкви. Дезіре, ласкаво, як мати, промовляючи до курчат, вийшла якраз тоді, як священник, притуливши до вуст хустину, повів нею по вінцях і в середині чаші.

Це був кінець подяки богові. Захристіян пішов, взяв требника востаннє й відніс праворуч. Священик поклав на чашу хустку, дискос і покров, склав знову покров удвое й поклав у мішечок, де він зложив антиминс. Уся його істота палала вдячністю. Він уже виблагав собі в бога відпущення гріхів, милість святого життя, нагороду життя вічного. Він поринув у тому чуді любови, в цьому безперестанному приношенні жертви, що жила його щодня кров'ю та тілом його спасителя.

Прочитавши молитву, абат обернувся, кажучи:

— *Ite, missa est*¹.

— *Deo gratias*²,—відповів Вінцент.

Тоді священник обернувся, поцілував віттар і поступив наперед, поклавши ліву руку на груди й простягнувши правицю, благословляючи церкву, повну веселого світла й гороб'ячого цвірінькання.

¹ Ідіть, жертву принесено.

² Дяка богові.

— Benedicat vos omnipotens Deus, Pater et Filius et spiritus sanctus ³.

— Amen,—сказав Вінцент, перехрестившись.

Сонце підбилося вгору і горобці насмілювалися ще далі більше. Коли священник читав євангелію від святого Івана, проголошуючи вічність слова, сонце осяяло вівтар, побілило підроблений мармур і поглинуло світло від двох воскових свічок; коротенькі їхні гноти здавалися лише темними плямами. Переможне світло вкрило хрест, свічники, ризи, покров на чаші,—все це золото, що блідло в його промінні. І коли священник, взявши чашу, вклякнувши, пішов від вівтара, щоб повернутися до ризниці з покритою головою, маючи перед собою захристіяна, що відносив посуд і рушника, сонце зосталося само господарем у церкві. Тепер воно лягло на покров, запалюючи своїм сяйвом двері дарохранительниці, святкуючи травневу родючість. Тепло йшло від плит. А коли барвами вкрилися стіни, то свята діва і сам великий Христос затремтів від могутнього життя, ніби вічна молодість землі подолала смерть.

III.

Теза поспішала погасити свічки, але затрималася, щоб повиганяти горобців. Отже, коли вона несла требника до ризниці, абата Муре вже не було там, бо він скинув святий одяг, помив руки й був уже в їдальні. Стоячи, він снідав,—пив з чашки молоко.

— Ви повинні заборонити своїй сестрі розкидати хліб у церкві,—сказала, входячи, Теза. Це останньої зими вона вигадала таке. Вона каже, що горобцям холодно, що господь бог може краще їх годувати... Ось побачите, що вам доведеться спати разом з її курми та кролями.

— Що ж—там буде тепліше,—відповів весело молодий священник. Ви завжди сварите, Тезо. Нехай собі

¹ Нехай благословить вас всемогутній бог, отець, син і дух святий.

наша бідна Дезіре любить свої створіння. Вона не має іншої втіхи, мила дитина.

Служниця так і сіла посеред кімнати.

— О! Про вас, то нехай і сороки пороблять собі гнізда в церкві! Ви нічого не бачите, вам усе гаразд... Ваша сестра має щастя, що ви забрали її до себе, виїшовши з семинарії. Ні батька, ні матері, хотіла б я знати, хто б то їй дозволив отак шпортатися ввесь час на оборі?—Потім, притишивши голос, почала ніжніше:—звичайно жалко їй перечити. Вона ж така щира. Їй і десяти років наче немає, дарма, що найдужча за всіх дівчат... Ви знаєте, я досі кладу її спати ввечері, їй, як малій дитині, треба казати казки, щоб заснула. Абат Муре стояв, допивав молоко; пальці йому трохи почервоніли, в їдальні — великій, вимощеній плитами хаті, помальованій на сіре без жодних меблів, крім стола та стільців—було холоднувато. Теза забрала скатерку, що на снідання розстелила була на кінці столу.

— Ви зовсім не брудните білизни, — мурмотіла вона.—Можна подумати, що ви ніколи не сідаєте, що завжди ось-ось кудись ідете... А, якби ви знали пана Кафена—бідного покійничка, священика, що ви його заступили! Оце була людина—ніжна! Він би і не перетравив їжі, коли б їв навстоячки... Це був нормандець з Кантеле, так само як і я. О, я не дякую йому за те, що він перевіз мене до цього вовчого краю. Спершу, боже, як ми тут нудилися! Бідний священик мав тут багато великих прикростей... Дивіться, пан-отче, та ви ж не взяли цукру до молока! Ось обидві грудочки!

Священик поставив кухлика.

— Так і є, що забув,—промовив він.

Теза дивилась на священика, знизуючи плечима. Загорнула в серветку скибочку чорного хліба, що теж залишилася на столі. Потім, як священик уже виходив, побігла за ним, вклякнула й скрикнула:

— Пождіть, у вас у черевиках шнурки навіть не зав'язані... Не розумію, як ваші ноги витримують оці селянські черевики. Ви ж такі делікатні, наче страшенно вже пещені!.. Ой, біскуп певне добре знав вас, коли дав вам цю парафію, найбільнішу в цілому департаменті.

— Е, ні,—сказав священник, знову всміхаючись,—я сам вибрав Арто... Ви дуже лихі сьогодні зранку, Тезо! Хіба ми не щасливі тут? Ми маємо все, що нам треба, ми живемо у райському спокої.

Тоді й Теза стримала себе й теж засміялася, відповідаючи:

— Ви свята людина, пан-отче... Ідїть но подивіться, який у мене міцний луг. Це буде краще, ніж отак нам сперечатися.

Священник мусів був піти за нею, бо вона б не дала йому вийти з дому, коли не похвалив її лугу. Він виходив з їдальні й наткнувся на кавалок вапни.

— О, що це таке?

— Нічого,—відповіла Теза, грізно глянувши.—Це церковний будинок завалюється. Але ж вам добре, ви маєте все, що вам треба. А, боже, тріщин є доволі. Ось гляньте на цю стелю. Як вона полупилася? Коли не задавить нас цими днями, муситимемо поставити добру свічку янголові хранителю. Ну, як, і це вам ще нічого!.. А в церкві? Вже два роки, як треба було повставляти повибивані шибки. Взимку там сам господь бог мерзне. І тоді ці паскудні горобці не могли б залітати. Доведеться мені заліплювати вікна папером,—кажу вам.

— А це ви добре придумали,—промовив священник,—можна буде позаліплювати папером. А стіни то ще досить міцні. В мене в кімнаті підлога потрухла тільки біля вікна. Але будівля ще всіх нас переживе.

Пройшовши до комірчини біля кухні, абат дуже весело похвалив луг,—хотів зробити приємність Тезі. Довелося навіть пальці встромити в луг. Бабуся дуже зраділа й подобрішала, вже не сварилась більше, а побігла по щітку до одежі, приказуючи:

— Ви ж таки не підете з дому з учорашнім болотом на сутані. Якби ви були лишили її в прихожій, то б вона була вже чиста. Це ще зовсім добра сутана. Тільки підіймайте її, як переходите поле. Об будяки вона рветься.

І вона обертала священника, як дитину, струшуючи його від ніг аж до голови отим лютим чистінням.

— Ну, добре вже, досить, годі,—казав абат, вири-

ваючись. — Ви доглянете Дезіре, правда? Я скажу їй, що йду з дому.

За цим словом ясний голосок покликав:

— Серже, Серже!

Вбігла Дезіре, червона з радощів, простоволоса; її буйне чорне волосся було закручене вузлом ззаду на потилиці, руки її по лікті були в бруді,—вона прибирала в своїх курей. Як забачила, що брат уже з требником під пахвою збирається виходити, вона ще дужче за-сміялася й поцілувала його, прямо в уста, закривши руки назад за спину, щоб не доторкатися до нього.

— Ні, ні,—лепетала вона,—я тебе замащу. Ой, яка я рада! Ти побачиш усі ті тварини, як вернешся.

Втекла. Абат Муре сказав, що вернеться об одинадцятій годині на сніданок. Він виходив, а Теза проваджала до порога й наостаннє радила:

— Не забудьте побачитися з братом Аршанжією... Зайдіть також до Бріше; вчора жінка знову заходила, все про той шлюб... Пан-отче, слухайте но! Я зустріла Розалію. Їй не треба нічого кращого, як одружитися з отим здоровенним Фортюне. Скажіть дядькові Бамбусові, може він вас послухає, тепер... Та й не вертайтеся опівдні, як бувало. Об одинадцятій кажете, об одинадцятій, так, правда ж?

Але священик більше вже не обертався. Теза вернулася, кажучи крізь зуби:

— То ви думаєте, що він мене слухає?.. Йому й двадцяти шести немає, та й не в голові те. Певна, що він такий святий, як людина в шістдесят років, ще зовсім не жив і нічого не розуміє; не штука шануватися, як той херувим, отакому милому, ніжному.

IV.

Не чуючи за собою Тези, абат Муре спинився, щасливий, що нарешті зостався на самоті. Церква стояла на невеличкому горбку, що спускався помалу аж до села, і з своїми побитими широкими вікнами була подібна до чабанського намету; тільки трохи веселила її чер-

вона дахівка. Священик оглянувся на церковний будинок, сірувату будівлю, притулену до церкви. Щоб не слухати більше того бурчання, що слухав уже з самого ранку, він звернув праворуч, бо міг почувати себе певним, що його ніхто не бачитиме з його подвір'я, як зайде він за великий портал. Церква спереду була зовсім гола, сонце та дощі поточили її, на самому вершку на ній була мурована дзвіниця, а в ній виступав своїм чорним профілем маленькій дзвін. Видно було кінець мотузки, впущений крізь дахівку. Шість поламаних ступенів, напівзанесених землею, вели до високих заокруглених дверей, побитих, вкритих пилом, іржею, заснованих павутинням, таких злидених на тих напіввирваних завісах, що, здавалось, перший повів вітру міг вільно входити ними. Абат Муре любив цю руїну. Прихилившись до одного з виступів на паперті, він обіймав оком усю околицю. Приставивши руку до очей, дивився, розглядав далекий обрій.

У травні буйна рослинність розпирала цей каменястий ґрунт. Величезна лаванда, кущі ялівця, килими з грубої трави виходили аж на паперть, росли букетами темної зелені мало не до дахівки. Здавалося, тільки нонатисне внутрішня сила, вона знесе геть церкву в густі хащі вузлуватих рослин. У цей ранішній час, в ту пору найбуйнішого росту тепло неначе гомоніло і довге мовчазне зусилля підіймало скелі, примушувало їх дрижати. Але абат не почував тепла, цих могутніх переїмів. Йому здалося, що один східець хитається; він обперся об другу половину дверей.

Навкруги простору, що розлігся за дві милі, стояла стіна жовтих горбів, що сосновий ліс лише поцяцькував їх чорним; страшна країна з сухими степами, з гострими скелями, що рвуть ґрунт.

Кілька клаптів придатного ґрунту стелилися криваво-червоними полями, там витяглися рядами миршаві мигдалеві дерева. Сірі голови оливкового дерева, сліди винограду, що позначили місцевість своїми темними пеньками, показували, що тут була страшенна безкрая пожежа, засіявши височини попелом з лісів, спаливши луки, лишивши самі тільки уламки і пал від горну в

западинах. Тільки де-не-де бліда зелень якоїсь смуги жита бренила мов ніжна нота. Обрій був суворий, без смужечки навіть води, вмираючи з спраги, здіймаючись курявою від найменшого вітру. І зовсім недалеко, в кутку, відрізаному пригорками, що були на обрію, видно було місцину з вогкою зеленню, відокремлену від сусідньої долини; її зрошувала Віорма—річка, що збігала до гирла Сели.

Священик глянув на село—кілька хаток без ладу розсипалися нижче від церкви. Вбогі хати з сухого каменю і з повапнованих дощок, розкидані вповдовж дороги без певних позначених вулиць. Їх було всього з тридцять, бідні, засипані купами гною, чорні, злиденні, інші просторіші й веселі з рожевими покрівлями. По краях садків, одвойовані від скель, простяглися грядки з городиною, перерізані невеликими живими тинами. У цей час Арто було порожнє,—ні одної жінки у вікні, ні одна дитина не порпалась у пилу на дорозі, походили тільки сами курчатка, греблися в соломі, розкидаючи її аж до порога до тих хаток, де двері привітно були розчинені до сонця. Великий чорний пес сидів на задніх лапах, якраз як увіходити в село,—стеріг його.

Якась лінь обгортала потроху абата Муре. Сонце підводилося й купало його в такому ніжному теплі, що він рушив до церковних дверей якимось щасливо спокійний. Він думав про це село Арто, кинуте тут поміж камінням, мов та кореняста рослина на цій долині. Всі, що жили тут, були родичі поміж собою, у всіх було одно прізвище, і тому з колиски ще мали вулишні прізвиська, щоб можна було їх розрізняти. Пращура Арто оселено в цій країні, як парія, потім сім'я його більшала, як росли ті дужі, живущі трави, що ссуть життя із скель. Скінчилося на тому, що з його сім'ї стало вже ціле плем'я, громада; родові зв'язки губилися в минулих століттях. Без сорому бралися поміж собою близькі родичі. Ніхто не пам'ятав, щоб з Арто хтось узяв собі жінку з іншого села, дівчата лише виходили іноді за чужих. Родилися й помирали прив'язані до цього кутка землі, розмножуючись на рідному гною повільно і так просто, як ті дерева, що виростають із свого насіння,

не маючи й гадки про весь широкий світ, поза тими жовтими скелями, що між ними вони животіли. Однак, між ними були й бідні, й багаті; коли зникали десь кури, то курники на ніч замикали на колодку; одного вечора десь за млином один з Арто убив другого. Глибоко в сумному колі серед горбів, це був окремий нарід, плем'я, що породив його цей ґрунт, триста людей, що самі свою добу починали.

На абатові лежала мертва тінь семинарії і роки цілі він не знав сонця. Він не хотів його знати, заплющував очі, зосереджувався лише на думі, з презирством ставився до проклятої природи. Довго, коли обіймали його думи, він мріяв стати пустельником, у якійсь печері на горі, щоб не було там нічого живого,—ні істоти, ні рослини, ані води, щоб ніхто не перешкоджав йому споглядати бога. Це був порив чистої любови, страх перед фізичними почуваннями. Там, умираючи на самоті, одвернувшись від світла, він ждав, щоб не жити більше, загубитися у владарній білості душ. Небо уявлялося йому зовсім біле, як світло, ніби сніг ішов з лілій, ніби вся чистота, вся невинність, всі цноти палали в ньому. Але сповідник картав його, коли він розповів, що прагне самотности, жадає божественної чистоти. Він покликав його до церковної боротьби, до вірности священству. Пізніше, після посвячення, молодий священник прибув до Арто, куди сам просився, сподіваючись здійснити свою мрію—побороти в собі людську природу. Серед цих злиднів, на цьому неродючому ґрунті він міг заткнути собі вуха від усяких світових звуків, жив би тільки сном святих людей. І кілька місяців справді він жив, усміхаючись; від часу до часу бентежило його тільки тремтіння його села, тільки гарячіше сонячне світло пекло йому потилицю, як він ішов стежечками, думкою весь в небесах, не почувуючи безперестанного народжування в природі, що відбувалося навколо нього.

Великий чорний пес, що стеріг Арто, зважився підійти до абата Муре й ліг у нього в ногах. Священик увесь поринув у м'який, теплий ранок. Напередодні він почав відправи на рожанцю до діви Марії і почув велику

радість, що сходила на нього від заступництва святої діви перед її божественним сином. І які нікчемні здавались йому всі блага землі. Який вдячний він був за те, що почував себе вбогим. Приступаючи до своїх обов'язків, він віддав усе, що мав, своєму старшому братові; батько й матір померли одного дня через драму, що всього жаху її він і не знав. Тільки сестра одна зв'язувала його з світом. Він мав приятельство до неї, мав якусь побожну ніжність до її слабкої голівки. Мила, невинна, вона була, як дитина, така мала дівчинка, що здавалась йому чистою, як ті вбогі духом, що їм євангелія обіцяє царство небесне. А проте, непокоїла вона його останніми часами,—вона ставала занадто сильна, занадто здорова, занадто почувала життя. Але не можна було сказати, щоб це було прикро; він перебував свої дні в існуванні внутрішньому, що утворив собі його, обминаючи все, щоб віддатися цілком отакому саме життю. Він зачинив двері своїх почувань, намагався визволитися від потреб тіла, був тільки душею, що марила лише про сьогоглядання. Природа здавалась йому тільки пасткою, лише нечистою, він мав за честь бути до себе жорстоким, дивитися на свою людську природу з презирством, щоб звільнитися від людського бруду. Справедливість мусить бути сувора до світу. Отже, він вважав себе за вигнанця на землі; він уявляв собі тільки небесні блага й не міг зрозуміти, як то можна ставити на вагу вічне щастя і кілька годин згубливої радості. Його розум помилявся, бажання його обманювали. І коли він поступав у добродійності, він хотів бути останнім серед усіх, підлеглим усім, щоб божа роса впала йому на серце, як на сухий пісок, він уважав себе ганебним, вкритим соромом, назавжди недостойним спасіння від гріха. Бути покірним—це вірити й любити. Він не залежав більше від себе самого, сліпий, глухий, мертве тіло. Він був божа річ. І з того зречення, що поринав у нього, осанна підносила його понад щасливих і могутніх у сяйві безконечного щастя. Отак абат Муре знайшов в Арто монастирські втіхи, такі жадані колись, щоразу, як читав він Наслідування. Ніщо в ньому тут ще не боролось. Він був досконалий від першого моління на колінах

без боротьби, без бурі, неначе вражений, як громом, тією ласкою в цілковитому забутті свого тіла. Екстази від наближення до бога, що зазнали деякі молоді священники, година дуже щаслива, коли все замовкає, коли замість усіх бажаннів повстає величезна потреба чистоти. Його не тішило ні одне створіння. Коли вірити, що одна річ є все, тоді не може бути сильних зворушень, а він вірив, що бог є все, що його покора, його слухняність і чистота душевна були все. Він пригадував, що чув, як говорили про спокусу, як про страшну муку, що іспитує найсвятіших. Він посміхався з того,—господь його ніколи не покидав. Він ходив у своїй вірі, як у тій красі, що охороняла його від найменшого поганого впливу. Абат згадував, що, коли йому було всього вісім років, він з любови плакав у куточку; він сам не знав, кого любив; він плакав тому, що любив когось дуже далекого. Завжди він був дуже чулий. Потім він захотів бути священником, щоб загодити свою потребу надлюдської любови, що була в його єдиною мукою. Він не бачив способу, як більше ще любити, і загоджував цим своє єство, своє призначення. Адакове, мрії про самоприниження та перші чоловічі бажання. Якщо спокуса мала прийти, то він ждав її озброєни і чистотою невинного семинариста. У ньому вбили людину, він почував це в собі, і був щасливий почувати себе за створіння ані чоловічої статі, що збилося з пуття, позначене тонзурою, ані жіночої, мов те ягня боже.

V.

Сонце гріло у великі церковні двері. Злотисті мухи гули навкруги великої квітки, що росла межі двома східцями на паперті. Абат Муре, трохи приголомшений, хотів відійти далі,—аж ось великий чорний пес кинувся, страшенно гавкаючи, до огорожі, що на малому кладовищі, ліворуч від церкви. І на цілий свій голос хтось крикнув:

— А, ледащо, то ти до школи не ходиш, а по кладовищі тиняєшся!—Цить! Я з чверть години за тобою стежу.

Священик підійшов ближче й побачив, як чернець з християнської школи цупко тягне за вухо Вінцента. Хлоп'я неначе висіло над проваллям вздовж кладовища. На дні провалля біг Маскль-струмок і біла його вода за дві милі впадала у Віорму.

— Брате Аршанжіє!—сказав абат лагідно, щоб повернути жорстоку людину до милосердя. Але чернець не випускав вуха.

— А, це ви, пан-отче,—буркнув він.—Уявіть собі, оцей негідник повсякчас на кладовищі. Я не знаю, які він штуки може тут виробляти. Я б радо пустив його, щоб він собі голову розбив отам, на дні в проваллі. Це було б дуже добре.

Хлопець не одмовляв ані слова і чіплявся за кущі, понуро примруживши очі.

— Глядіть, брате Аршанжіє,—сказав священик,—він може послізнутись.

І сам поміг Вінцентіві вилізти.

— Ну, мій малий друже, скажи мені, що ти тут робив? На кладовищі не годиться гратися.

Хлоп'я розплющило очі, дивлячись з острахом на брата Аршанжія і віддаючись під захист абата Муре.

— Я вам скажу,—мурмотів він,—підводячи свій лукавий вид до абата.—Тут є гніздо вільшанчине, отам у тернах, під цією скелею. Вже десять днів я його пильную... Як вони вилупились, я прийшов сюди після служби в церкві...

— Гніздо пташине!—сказав чернець.—Ну, чекай но, чекай! Одійшов трохи, взяв у ямі грудку землі й кинув у кущі. Але в гніздо не влучив. Другу грудку кинув він влучніше, вона зачепила тендітну колиску і вивернула пташенят у струмок.

— Ну, тепер,—казав він, потираючи руки, щоб обтрусити землю,—може ти вже не лазитимеш сюди, як той поганець... Мертвяки прийдуть вночі й хапатимуть тебе за ноги, як ти ще ходитимеш по них.

Вінцент засміявся, як побачив, що гніздо поринуло у воді, сміливо подивився навколо, здвигнувши плечима.

— О, я не боюся,—сказав він.—Мертвяки вже не встануть.

Кладовище справді зовсім не було страшне. Це було голе місце, де вузькі стежки губилися під буйною травою. Горбки йшли за горбками. Один тільки камінь стояв зовсім новий,—нагробок на могилі абата Кафена, виступаючи білою постаттю посередині. Навкруги нічого більше, oprіч рамен на поламаних хрестах, сухих кущів та старих потрісканих плит, що пообростали мохом. Ховали тут не більше, як два рази на рік. Здавалося, що смерть зовсім не перебувала тут, на цьому необробленому ґрунті, куди щовечора приходила Теза й рвала повний фартух трави кролям Дезіре. Один величезний кипарис, посаджений біля воріт, кидав свою тінь по спустошеному полі. Цей кипарис видно було за три милі навкруги, був він усім відомий під назвою «самотній».

— Тут повно ящірок—додав Вінцент, дивлячись на потрісканий церковний мур.—Можна добре погратися...

Але стрибнув на бік, коли побачив, що брат Аршанжій простяг ногу. Чернець показав священникові, що огорожу зовсім поточила іржа, клямка відірвана, замок розбитий.

— Треба було б полагодити,—сказав він.

Абат Муре посміхався й, не відповідаючи нічого, звернувся до Вінцента, що грався з собакою, спитав:

— Скажи, малий, чи не знаєш часом, де працює сьогодні ранком дядько Бамбус?

Хлопець глянув навколо.

— Певно на своєму полі в Оліве,—відповів він і показав рукою ліворуч...—Та Ворьо заведе вас, пан-отче. Він добре знає, де його хазяїн. Вдарив у долоні й крикнув:

— Гей, Ворьо, гей!

Великий чорний собака постояв з хвилину, махаючи хвостом і читаючи в хлопчикових очах. Потім радісно загавкав і побіг до села. Абат Муре та брат Аршанжій, розмовляючи, пішли за ним. Через сто кроків Вінцент їх лишив, понуро повернув до церкви, наглядаючи за ними, наготовившись вмить кинутися за кущі, коли б хто з них оглянувся. Гнучкий, як вуж, він заліз знову на кладовище, в цей рай, де були гнізда, ящірки, квітки.

Якраз, як Ворьо випередив їх на курній дорозі, брат Аршанжій говорив до священника своїм сердитим голосом:

— Залишіть, пан-отче, прокляте сім'я, оцих жаб! Їм треба ребра поламати, щоб зробити з них угодних господеві. Вони всі ростуть у невірі, як їхні батьки. Вже п'ятнадцять років я тут і ще з жодного з них не зміг я зробити христіянина. Тільки відходять моїх рук, так і прощай! Вони цілком на землі, біля свого винограду, біля своїх оливкових дерев. Жоден і ногою не ступить до церкви. Дикуни, що товчуться на своєму каменистому полі. Я б їх батогом, пан-отче, батогом!

Віддихавши додав:

— Бачите це Арто, це ж, як ті терни, що роз'їдають отут скелі. Досить одного дурня, щоб усю країну затруїти. Це прищеплюється, шириться. Небесного вогню треба, як у Гоморі, щоб отаких вичистити.

— Не треба ніколи губити надію на спасіння грішників,—промовив абат Муре, дрібненько ступаючи, цілком спокійний.

— Ні, ці вже діяволіві,—сказав гнівніше ще чернець.—Я теж був селянином, як і вони всі. До вісімнадцяти років я копав землю. А потім у школі я підмітав, чистив городину, робив найгрубшу роботу. Не за грубу працю докоряю я їм, навпаки, господеві кращі ті, що живуть у низькому стані... Але в Арто поводяться як звіри, ви ж бачите! Вони, як ті собаки, до церкви не ходять, глузують із заповідів божих та приписів церковних. Вони до розпусти доходять з своїми клаптями землі, так вони її люблять!

Ворьо з розтріпанним хвостом спинився на хвилину й знову побіг, упевнившись, що двоє тих людей ідуть ззаду.

— Трапляються тут сумні помилки, це правда—сказав абат Муре. Мій попередник, абат Кафен...

— Бідний чоловік,—перебив чернець,—він прибув до нас з Нормандії, через одну погану пригоду. А тут тільки й думав, щоб добре прожити, а справи йшли собі, як хотіли.

— Ні, абат Кафен все ж таки робив, що тільки міг,

але треба сказати, що праця його майже завжди була на марне, а найкраще не має бажаних наслідків.

Брат Аршанжій здвигнув плечима. Якийсь час він ішов мовчки, похитуючи своїм великим худим станом, ніби сокирою рубав. Сонце осяяло йому червону, як мідь, потилицю, залишивши в затінку, як лезо в шаблі, суворе селянське обличчя.

— Послухайте, пан-отче,—сказав він нарешті,—я дуже маленький проти вас, щоб зауважувати вам, а тільки я майже вдвоє старший за вас і знаю світ, і це мені дозволяє сказати вам, що нічого ви не зробите ласкою... Слухайте однієї катехізми. Господь не має милосердя до нечестивих, огнем їх палить. Бережіться цього.

І, коли абат Муре, схиливши голову, і вуст не розкрив, казав далі:

— Віра зникає на селі, бо зробили її занадто доброю. В пошані вона була доти, доки говорила, як господиня, не прощаючи... Я не знаю, чого вас учать в семинаріях. Нові священники плачуть, як малі діти, разом із своїми парахвіянами. Господь, здається, все змінив. Здається, пан-отче, що й ви не знаєте напам'ять вашої катехізми?

Священик, вражений оцим настирливим бажанням напосістися на нього, підвів голову і сказав сухо трохи:

— Гаразд, ревність ваша достойна хвали... Але ви нічого більше не маєте мені сказати? Ви, здається, сьогодні вранці приходили до мене,—так?

Брат Аршанжій грубо відповів:

— Я мав вам сказати те, що сказав... Артойці живуть, як їхні свині. Я ще вчора довідався, що Розалія, старша в дядька Бамбуса, вагітна вже. І всі тут сподіваються цього перше, ніж одружитися. За всі п'ятнадцять років я ще не знав тут жодної, щоб не скакала в гречку, перше ніж перейде церкву... І вони кажуть, сміючись, що це вже такий звичай у тутешній країні.

— Так,—бурмотів абат Муре,—це великий сором... Я власне шукаю дядька Бамбуса, щоб поговорити з ним про це. Хотілося б, щоб одружилися вони якнайшвидше... Батько дитині, здається, Фортюне—старший син Бріше. На жаль, Бріше бідні.

— О, ця Розалія!—казав далі чернець.—Тепер їй сімнадцять років. Вона себе погубила ще в школі, а чотирьох років нема, як вона знову. Вона й була вже зіпсована. У мене в школі вчиться її сестра, Катерина, дівчисько одинадцяти років, так, та ще безсоромніша буде, ніж старша сестра. З отим поганцем Вінцентом знайдете її, де хочете. Скільки їх не скуби за вуха, навіть кров піде, а жіноча природа завжди в них живе. У спідницях їхніх сидить якесь прокляття. Такі створіння—тільки кинути в гній разом з отруйним їхнім паскудством! Оце б справді врятувало, коли б усіх дівчат відразу душили, як тільки вродиться.—З досади й ненависти до жінок він лаявся поганою лайкою. Абат Муре вислухав його зі спокійним обличчям, посміхнувся з його люті й покликав Ворьо, що був відбіг на сусіднє поле.

— Гей, дивіться!—скрикнув брат Аршанжій, показуючи на купку дітей, що гралися на дні в ярку,—ось вони де, оті поганці, що не ходять до школи, ніби мають допомагати батькам на виноградниках. Будьте певні, що ота ледацюга Катерина там уже, серед них. Бачите, вона бавиться—сковзається. Бачите, всі спідниці на голові. Чи я вам не казав!.. Прощайте, пан-отче, до вечора... Пождіть но, пождіть, падлюки!

І побіг, аж брудні його брижжі маяли на плечі, а довга задрипана сутана чеплялася за будяки. Абат Муре бачив, як той скочив поміж дітей, що рятувалися від нього, тікаючи мов та зграя сполоханих горобців. Але чернець встиг таки схопити за вуха Катерину та якогось ще хлопця і повів до села, лаючи їх і міцно тримаючи своїми здоровими волохатими пальцями. Священик пішов собі далі. Брат Аршанжій завдавав йому іноді великого клопоту, але з своєю простотою й суворістю здавався справжнім чоловіком божим, без приязні до земного, увесь покірний небові, твердий, завжди готовий ганьбити гріх. І абата самого обгортав розпач, що не може він ще дужче зректися свого тіла, що не може бути негарним, поганим, як смердючий хробак. Коли брат обурював його занадто гострими словами, грубістю несподіваною, він винуватив себе, що надто він

делікатний, що горда натура в нього. Він повинен був умерти для всякої світової спокуси. От і цього разу, знову сумно усміхнувся він, згадуючи, що був розгнівався на ченця за надто вже запальну науку. Це була гордість, думав він, що мала його погубити, бо через неї він з презирством дивився на простих людей. Але zostавшись сам, мимоволі він почув полегкість і пішов тихою ходою, читаючи требника, не чуючи більше прикрого голосу, що заваджав йому мріяти про чисту ніжність.

VI.

Дорога йшла межі скаллям; там селяни мали де-не-де по яких чотири, п'ять метрів обробленого ґрунту, порослого старими оливними деревами. Пил у глибоких коліях під абатовими ногами злегка скрипів, мов сніг. Часом в обличчя йому віяв тепліший вітрець; тоді він відводив очі від книги, шукаючи, звідки йде ця ласка; але його погляд заставався порожній, дививсь і не бачив ні огнистого обрію, ні викривлених ліній цієї рівнини, стражденної, висхлої, виснаженої від сонця, мов та палка й неплоднa жінка. Він насунув шапку на чоло, щоб сховатися від спеки, і знову спокійно почав своє читання; в той самий час він збивав сутаною позад себе куряву, що як той дим котилася по рівній дорозі.

— Добридень, пан-отче!—привітав абата, проходячи повз нього, якийсь селянин.

Стукіт сапи на полі біля дороги нарешті вивів його з задуми. Він повернув голову й побачив серед виноградника здорового ґудзуватого діда, що вітався з ним. Під гарячим сонцем Арто віддавалось розпусті з землею, як сказав би брат Аршанжій. З-поза кущів світили спітнілі, теплі груди, що випростувались помалу з палким зусиллям породити. Та абат ішов серед них спокійною від несвідомости ходою. Його тіло не зазнавало жодного хвилювання, хоч навкруги великою працею любови пашів цей розкішний ранок.

— Ей, Ворьо, та ж людей не їдять!—весело крикнув

чийсь дужий голос, примусивши замовчати собаку, що хижо гавкав. Абат Муре підвів голову.

— Це ви, Фортюне?—сказав він, наближаючись до поля, на якому працював молодий селянин.—Якраз мені треба з вами поговорити.

Фортюне був одного віку з священиком. Це був здоровий парубок з грубою церою, з сміливим виразом на виду. Він розчищав від каміння шматок землі.

— Про що саме, пан-отче?—спитав він.

— Про те, що сталось mezi Розалі й вами,—відповів священик.

Фортюне засміявся. Йому було смішно, що священика можуть цікавити подібні речі.

— Ет,—мурмотів він,—вона сама цього хотіла. Я її не силував... Дядько Бамбус відмовляється віддати її за мене, тим гірше! Ви ж бачили, як його собака щойно хотів мене загризти. Це він нацьковує на мене пса.

Абат Муре хотів щось казати, коли це старий артоєць Бріше, що його раніш не було видно, вийшов із затінку від кущів,—там він з своєю жінкою обідав. Був він малий на зріст, зсушений роками, з покірним виразом на обличчі.

— Хто це вам набрехав, пан-отче?—скрикнув він.—Та ж хлопець має велику охоту одружитися з Розалі... Свою молодість вони перебули вкупі. Хто ж тому винен. Інші так само роблять, а все ж потім добре живуть. Ми цьому не перечимо. Треба вам говорити з Бамбусом. Це ж він гордує нами, бо він багач.

— Так, ми дуже бідні,—додала тітка Бріше, здорова плаксива жітка, й собі підходячи до них.—Звісно ж, не маємо нічого, крім цього клаптика поля, де сам диявол понакидав каміння. Ми не маємо з нього хліба... Без вас, пан-отче, ми й не прожили б.

Тітка Бріше єдина богомільна жітка на ціле село. Коли вона говіє, то звичайно блукає навколо церковного двору, знаючи, що Теза для неї прибереже з останнього печива пару буханців. Іноді трапляється принести додому й кроля або курку, що їй дасть Дезіре.

— Це сором цілковитий,—сказав священик.—Треба, щоб вінчання відбулося якнайшвидше.

— Хоч би й зараз, аби ті згодились,—сказала стара, турбуючись за свої подарунки.—Чи не так, Бріше? Не будемо перечити пан-отцеві, хіба ж ми не побожні христіяни?

Фортюне свавільно усміхався.

— Я до того зовсім готовий, і Розалі так само... Учора за млином я бачився з нею. Ми й не думали сваритись, навпаки. Ми там гарненько постояли разом, пожартували...

Абат Муре перебив йому:

— Добре. Я піду поговорю з Бамбусом. Здається, він там на Оліве?

Священик уже відходив, коли тітка Бріше запитала його, що сталося з її малим Вінцентом. Він ще зрання пішов usługувати при одправі в церкві. Цей хлопчина дуже потребує пан-отцевих порад. І вона кроків зо сто проваджала священика, жаліючись на свою бідність, на недостачу картоплі, на холод, що поморозив оливні дерева, на спеку, що загрожувала спалити і так злиденний врожай. А залишаючи священика, запевняла його, що її син, Фортюне, рано й вечір читає належні молитви.

Ворьо випередив абата Муре. Несподівано на звороті шляху кинувся в поле. Абат пішов вузьенькою стежкою, що виляса на пагорок. Це й була Оліве—найродючіша в тому краї місцина. Її господар, голова комуни, артоєць, на прізвище Бамбус, володів кількома нивами жита, оливними деревами та виноградниками. Собака кинувся до огрядної чорнявої дівчини, що, побачивши священика, ласкаво всміхалась.

— Чи ваш батько тут, Розалі?—спитав її абат.

— Так, отам напроти,—відповіла дівчина, показуючи рукою й не перестаючи всміхатись. Потім покинула полоти ниву й пішла поперед нього. Її ще ранню вагітність було трохи помітно лише з деякої опуклості клубів. Вона йшла розхитуючись, як ходять сильні робітниці. Голову її ніщо не захищало від сонця, шия була засмалена, чорне волосся росло, як грива. Її зеленкуваті руки були схожі до трави, що вона полола.

— Тату!—гукнула вона:—ось вас кличуть пан-отець.

І вона оглянулась, всміхаючись все так само нахабно

й безсоромно, як розбещена тварина. Бамбус, товстий, широкий на виду, увесь спітнілий, кинув свою роботу і весело пішов назустріч абатові.

— Певне, пан-отець казатимуть мені, щоб підлагодити церкву,—промовив він, обтрушуючи руки, що були всі в землі.—Але ж, пан-отче, це ніяк неможливо, в комуни й одного су немає... От якби господь бог поставив гіпсу та черепиці, то й ми дали б мулярів.

І голосно засміявся від свого непобожного селянського жарту, вдарив себе по боках і закашлявся так, що ледве не задихнувся.

— Я прийшов до вас зовсім не в справі церкви,—відповів абат Муре.—Я хотів з вами поговорити про вашу дочку Розалі...

— Розалі? Що ж вона вам зробила?—спитав, примружуючи очі, Бамбус.

Селянин зухвало дивився на молодого священика, на його білі руки, ніжну дівочу шию, стараючись примусити його почервоніти. Але абат спокійно казав далі, ніби говорив про річ, якої й сам не розумів.

— Ви знаєте, дядьку Бамбусе, що саме я маю казати. Вона вагітна, і треба її одружити.

— А, ви ось про що,—промурмотів старий глумливо.—Спасибі за турботу, пан-отче. Чи не Бріше вас оце послала? Тітка Бріше ходить до церкви, а ви їй допомагаєте влаштувати справу з сином; так, це ясно... Але я, я в це не вдаюся! Ця справа мене не обходить. От і все.

Священик, здивований такими словами, пояснив йому, що треба покрити сором, що він повинен простити Фортюне, бо той хоче спокутувати свою провину, що, нарешті, честь його дочки вимагає негайно одружити їх.

— Та, та, та,—хитаючи головою перебив Бамбус.—Що за слова! Слухайте, я пильную своєї дочки й нічого того, що ви кажете, не бачу... Цей Фортюне, нікчемний жебрак, і двох ліярів не має за душею. Це гарна штука: щоб одружитися з молодого дівчиною, досить погуляти з нею. Ет! Чи ви не знаєте, як межі молоддю,—женяться рано й вечір... Хвала богові, я не маю турбот

з Розалі. Звичайно, всі знають, що їй сталося, але вона від того не скривіє, не згорбатіє; може знайти собі найкращого жениха в окрузі.

— А її дитина. Як з нею буде?—перебив священник.

— Дитина? Її ж пак ще нема! Може, ніколи й не буде... Побачимо ще, чи вона приведе...

Почувши, до чого дійшла священникова розмова, Розалі зважила, що годиться ойкнути і спустити вії. Потім вона впала на землю, показуючи свої сині панчохи аж вище колін.

— Чи ти замовкнеш, собако?—крикнув, розлютившись, батько.

І почав лаяти її гидкими словами, з яких вона нишком сміялась, спустивши вії.

— Хай но спіймаю тебе з твоїм коханком, я вас зв'яжу до купи і так виставлю перед усіма... Так ти не мовчатимеш? Чекай, падлюко!—Він узяв грудку землі і люто кинув просто на неї. Грудка розбилася об її голову, посипалася по шиї, вкриваючи її пилом. Розалі ошелешена підвелась, стрибнула і захистила голову руками. Але Бамбус знову шпурнув на неї двома грудками,—одною лише зачепив їй ліве плече, другою ж улучив їй просто в хребет так сильно, що вона аж упала на коліна.

— Бамбусе!—крикнув священник, віднімаючи йому каменяку, що той уже захопив.

— Залишіть, пан-отче,—сказав селянин.—То була м'яка земля,—я мушу кинути в неї цею каменякою... Видно, що ви не знаєте добре дівчат,—вони, як чорт, живучі. Хоч топи її на дні криниці, хоч потрощи їй буком усі кістки, а вона все братиметься того паскудства! Але я її пантруватиму і вже піймаю... Зрештою, всі вони такі!

Він помалу заспокоївся. Випив вина з великої обплетеної плескуватої пляшки, що грілася на сухій землі, і знову голосно сміявся.

— Якби була шклянка, я б почастував від щирого серця і вас, пан-отче.

Священник знову запитав:

— Так коли ж буде весілля?..

— Ні, цього не буде, та з мене сміятимуться люди... Бачте, Розалі дівка здорова, вона варта якого доброго робітника. Доведеться шукати наймита-хлопця, як вона відійде від мене. Нехай но порадимось, як упораюся з виноградом. Та й не хочу я, щоб мене обдирали. Все давай та давай, чи не правда?

Священик залишався тут ще добрих півгодини і все умовляв Бамбуса, говорив йому про бога, наводив усі докази, що виникали з становища. Старий був заклопотаний, він знизував плечима, жартував, а все таки затявся на своєму й закінчив криком:

— Нарешті, коли ви берете в мене мішок жита, ви платите мені гроші... Чому ж ви хочете, щоб я віддав свою дочку ні за що, задарма?

Знеохочений абат пішов. Спускаючись стежкою, він бачив, як Розалі качалася з Ворьо під оливними деревами; собака лизав їй обличчя, а вона реготалась. Спідниця метлялася їй на всі боки. Била руками по землі й говорила до собаки:

— Ти ж мене лоскочеш, дурню! Годі!

Побачивши священика, вона вдала, що їй сором, причепурила своє вбрання і знову спустила вії. Бажаючи якимось їй поради, священик обіцяв ще раз поклопотатися перед її батьком. А поки Фортюне одружиться з нею, вона повинна порвати всі зносини з ним, щоб не збільшувати свого гріха.

— О, тепер,—промовила вона, безсоромно всміхаючись,—небезпеки вже нема: однаково це вже сталося.

Він не зрозумів її й почав малювати їй пекло, де горять розпусні жінки. Тоді залишив її. Він, виконавши свій обов'язок, знову відчув той ясний спокій, що допомагав йому проходити серед людського бруду без жодного хвилювання.

VII.

Ранок був гарячий. У цій порожній містині серед скель сонце палило, палахкотіло, як горно з першими ж ясними днями. Абат Муре, хоч і витав думкою десь високо як зірка, все ж пам'ятав, що якраз час додому,

щоб повернутися на одинадцятую годину й не сердити Тезу. Требника прочитано, клопотання перед Бамбусом виконано,—він повертав тихою ходою, дивлячись, як здалека сіріла цяткою його церква з-поза високого, чорного кипариса—«самітник» виступав на блакитному тлі обрію. Ідучи серед дрімотної спеки, Муре мріяв, як би то найпишніше прикрасити увечері каплицю святої діви для травневих відправ на честь діви Марії. Дорога стелилася перед ним, як той килим з пороху, м'яка під ногами, біла, ніби чиста й блискуча.

Біля зеленого хреста, коли абат переходив дорогу, що веде з Плясану в Палюд, якийсь повіз, спускаючись з гори, примусив його відступити за купу каміння. Він уже переходив перехресток, коли чийсь голос покликав його:

— Гей, Серже, гей, мій хлопче!

Кабріолет спинився, якийсь чоловік вихилився з нього. Тоді молодий священник впізнав свого дядька—лікаря Паскаля Ругона. Люди з Плясану, де він лікував бідних дурно, називали його звичайно «пан Паскаль». Хоча йому було ледве п'ятдесят років, він був уже зовсім білий—як сніг; мав велику бороду, довге волосся облямовувало його гарне обличчя, рівні риси його лица набирали ніжності й доброти.

— Це в отаку пору ти тут топчешся в куряві ото,—весело казав він, нахиляючись більше, щоб стиснути абатові обидві руки.—Чи ти не боїшся соняшного удару?

— Не більше, ніж ви, дядечку,—відповів сміючись абат.

— О, я! Я ж маю буду над своїм повозом. Та й хворі не можуть чекати... Люди вмирають повсякчас, мій хлопче!—І розповів, що їде до слабого старого Жан-берни—управителя в Параду, якого цієї ночі вдарив грець. Один сусіда-селянин, що йшов на торг до Плясану, зайшов покликати його.

— Він уже, мабуть, досі мертвий,—закінчив лікар.—А все таки треба навідатися... Оці старі страшенно живучі.

Він підняв батога, але абат Муре спинив його.

— Заждіть, котра тепер година, дядьку?

— За чверть одинадцята.

Абат вагався. Йому чувся сердитий Тезин голос; він кричав, що сніданок вихолоне. Але він зважився й зараз же сказав:

— Я поїду з вами, дядьку... Може цей нещасний захоче висповідатися перед богом в свою останню годину.

Лікар Паскаль не міг втриматися від сміху.

— Хто? Жанберна? Ні, хлопче, його ніколи не повернеш до бога!.. Проте, все таки їдьмо. Один твій вигляд годен вилікувати його.

Священик сів у повіз. Лікар, здавалось, жалкував тепер, що так пожартував; він удавав дуже заклопотаного і все підганяв коня, цмокаючи злегка язиком. Дивився з цікавістю на свого небожа тим гострим проникливим поглядом, що дивляться вчені, коли щось спостерігають. Доброзичливо розпитував його про його життя, звички, про спокійне щастя, що його абат заживає в Арто. І за кожною ствердною відповіддю він мурмотів, ніби заспокоював сам себе:

— Тим краще, прекрасно!

І вперто все розпитував про стан абатового здоров'я. А той дивувався і запевняв дядька, що почуває себе якнайкраще, що голова йому ніколи не болить, не паморочиться й не нудить його ніколи.

— Чудесно, прекрасно,—вторував дядько Паскаль.—Весною, знаєш, кров шумує, працює. Аж ти зовсім на вигляд здоровий... До речі, минулого місяця бачив твого брата Октава в Марселі. Він їде до Парижу, там матиме гарне становище у великій комерції. А, той веселий хлопець уміє провадити життя!

— Яке життя?—наївно спитав священик. Лікар, уникаючи відповіді, знову цмокнув язиком, а тоді вже сказав:

— Отже всі маються добре, і тітка Фелісіте і твій дядько Ругон та й інші... Але це не значить, що ми не потребуємо твоїх молитов. Ти святий у нашій сім'ї, мій голубе. Покладаюсь на тебе, що ти відмолишся за весь наш рід.—Він сміявся, але так приязно, що Сергій і собі почав жартувати.

— Є там у тій компанії,—казав далі дядько,—й такі, що їх не легко буде спровадити до раю. Ти почув би цікаві сповіді, коли б вони прийшли по черзі всі до тебе... Мені ж ті сповіді непотрібні, я їх знаю здавна. Маю в себе їхні справи там, межі моїми гербаріями та лікарськими нотатками. Колись то я спроможуся змалювати знамениту прецікаву картину... Побачимо, побачимо!..

Він захопився якимсь молодечим ентузіазмом до науки, але, кинувши погляд на племінникову сутану, раптом спинився.

— Ти став священиком,—бурмотів він,—і добре зробив, священики бувають дуже щасливі. Тебе це захоплює цілком, чи не правда ж? Отже тебе направлено на добре... Знаєш, ти б інакше ніколи б не знайшов заспокоєння. Твої родичі роблять багато всякої гидоти, а все не мають втіхи. І в усьому на світі є своя логіка, мій хлопче. Один священик доповнює родину. Так уже судилось, так мусіло статись, щоб наша кров завершилася в цьому. Тим краще для тебе, ти маєш найбільше шансів.

Тут лікар перебив собі мову, чудно всміхаючись:

— Ні, твоя сестра, Дезіре,—найщасливіша між всіма нами.

Він свиснув, вдарив коня батою і одминив розмову. Піднявшись на крутий пагорок, кабріолет котився межі пустельними ярами, потім виїхав на площину з твердим битим шляхом вздовж високого нескінченного муру. Арто зникло. Вони були серед пустелі.

— Чи ми вже наближаємося?—спитав абат.

— Ось і Параду,—відповів лікар, показуючи на мур.—Ти ще тут не бував ніколи? Ми не далі, як за льє від Арто... З цього Параду колись був чудовий маєток... Огорожа парку з цього боку певне має зо два кілометри. Але вже більше як сто років тут все кинуте напризволяще.

— Тут дуже гарні дерева,—підвівши голову завважив абат, здивований з сили зелені, що позвисала через огорожу.

— Так, це дуже родючий куток. Цей парк—то прав-

дивий ліс посеред голих скель навкруги. До того ще й Маскль звідци витікає. Мені розповідали щось про три чи чотири джерела, що тут є.

І уривчастими фразами, що випливали з самого чудного змісту цих пригод, про які він оповідав, доктор переказав історію Параду,—правдивіше легенду, що ходила в тім краю. За часів Людовика XV один сеньйор збудував тут розкішний палац з чудовими садами, басейнами, текучими водами, статуями,—зовсім як малий Версаль, закинутий межі скаля під пекуче полуднєве сонце. Але сам він провів тут лише одно літо з якоюсь жінкою чарівної краси; десь вона тут і вмерла, бо ніхто не бачив, щоб вона виїхала з Параду. На другий рік палац згорів, ворота парку було забито цвяхами, навіть стрільниці в мурах засипано землею; з того давнього часу і досі нічий погляд не досягав за той широкий мур, що обгороджує все високе узгір'я Гарігу.

— Ось де мабуть вдосталь кропиви,—сказав сміючись абат Муре.—Тут чувається вогкість вздовж цих мурів; як на вашу думку, дядьку?

Потім, трохи помовчавши, спитав:

— А кому належить тепер Параду?

— Йй-богу, не знаю,—відповів лікар.—Господар був навернувся до цієї країни вже років двадцять тому, але так налякався цього вужачого кубла, що більше й не з'являвся тут... Правдивий господар і доглядач маєтності—це старий Жанберна. Чудак добрав способу й оселився в одному ще зацілілому павільйоні... Чекай, ти побачиш отам сіре руйновище з великими вікнами, повитими плющем.

Повіз проїхав біля панських воріт з ґратами, цілком скривавлених іржею, а зсередини замуrowаних. Далі був рів, чорний від ожини та терну. Метрів за сто був павільйон, де мешкав Жанберна; цю будівлю захищав парк, куди вона й виходила своїм чолом. Але доглядач, здавалось, відгородив від парку свою домівку саме з цього боку і розчистив собі вузький садок на шляху; він жив там на полудневій стороні, повернувшись спиною до Параду, ніби не помічаючи тої маси зелені, що буяла позад нього.

Цікаво розглядаючись, молодий священник скочив на землю і розпитував лікаря, що поспішав прив'язати коня до кільця, вправленого в мурі.

— Так отой старий живе зовсім самотній у цій захованій від людей глушині?—спитав абат.

— Так, зовсім сам,—відповів дядько Паскаль Але зараз же додав:—у нього є ще небога, що мусить нею опікуватися. Якась чудна дівчина, дикунка... Але поспішімо. Все ніби вимерло в домі.

VIII.

Під полудневим сонцем оселя спала; ґратчасті вікна були зачинені, чути було дзижчання здорових мух, що підлітали вздовж плюща до самого даху. Ця осяяна руїна поринула в щасливому спокої. Лікар штовхнув хвіртку до тісного садочка, обгородженого високим плотом. Там у затінку, під виступом стіни Жанберна спокійно курив свою люльку; випростаний серед цілковитої тиші, милуючись на свою городину.

— Як?! ви сидите? От штукар!—скрикнув вражений лікар.

— А ви мабуть приїхали мене ховати, ех ви!—сердито сварив старий.—Не маю потреби ні в кому. Я сам пустив собі кров...

Він різко спинився, запримітивши священника, і зробив такий сердитий рух, що лікар Паскаль похопився вступитися.

— Це мій племінник,—сказав він,—новий священник в Арто, хороший хлопець... О, чорт! Адже ми їхали в таку спеку зовсім не для того, щоб вас ізз'їсти, дядьку Жанберна!

Старий трохи заспокоївся.

— Не хочу, не потребую жодних попів біля себе,—бурмотів він.—Цього самого досить, щоб здохнути. Чуєте ви, лікарю, жодних ліків, жодних попів, як я відходитиму, а то ми посваримось... Оцей може ввійти до мене лише тому, що він ваш племінник.

Абат Муре зчудувався і не знав, що й казати. Він

усе стояв серед алеї і розглядав чудну постать цього пустельника; обличчя йому було мов з випаленої цегли, все порите зморшками. Руки й ноги були сухі й тверді, як скручене мотуззя; здавалось, він ніє свої вісімдесят років з якимсь іронічним презирством до життя.

Лікар хотів був звідати йому живчика, але він знову розсердився:

— Дайте мені спокій і кажу ж вам, що я вилікувався своїм ножиком! Тепер усе вже минулось, я здоровий... Яка це скотина пішла вас турбувати? Лікар, священник, чому ще нема могильника? Ах, чого там хотіти від людей, адже вони дурні. Але це нам не зашкодить випити трохи.

Він поставив пляшку й три склянки на старий стіл і посунув його у затінок. Сповнивши склянки по вінця вином, захотів чокнутися з ними. Його злість розтанула у веселому глузуванні.

— Ви цим не отруїтеся, пан-отче,—сказав він.—Склянка доброго вина не є гріх... Признатись, це вперше я п'ю з сутанюю, не в образі вам кажучи. Ваш попередник, цей бідний абат Кафен, відмовлявся сперечатися зо мною. Він боявся мене.

І він, задоволено засміявшись, говорив далі:

— Уявіть собі, він був напосівся доводити мені, що є бог... Тоді вже й я щоразу, як зустрічався, заводився з ним. І він утікав від мене, затуливши вуха. Слово чести!

— Як то бога немає?—скрикнув абат Муре, перебивши нарешті свою мовчанку.

— О, коли хочете,—відповів глузливо Жанберна,—ми розпочнемо суперечку, якщо це вам приємно... Тільки попереджаю вас, що з мене суперечник дуже сильний. Там нагорі є кімната, а в ній кілька тисяч томів книжок, врятованих від пожежі в Параду; всі філософи вісімнадцятого століття, ціла гора релігійних писань. Я навчився з них, з кращих, що там є. Ось уже двадцять років, як читаю їх... А, чорт, ви побачите, з ким говорите, пан-отче!

Він підвівся, широким рухом показав на весь обрій, небо, землю і урочисто проказав:

— Там нема нічого, нічого й нічого... Як сонце згасне, всьому буде край.

Лікар Паскаль злегка штовхнув ліктем абата Муре. Він примружив очі, з цікавістю спостерігав старого і кивав головою, щоб той говорив далі.

— Так ви, дядьку Жанберна, матеріяліст?—спитав він.

— Ет! Я просто бідна людина,—відповів старий, розпалюючи знову свою люльку.—Коли граф де Корб'єр, мій молочний брат, помер, упавши з коня, його діти, щоб здихатися мене, послали глядіти цього парку; він зветься «парк красуні, що заснула в лісі». Маючи тоді шістдесят років, я гадав, що мені недовго жити, але смерть забула про мене і я мусів улаштувати тут свою нору... Бачите, коли живуть на самоті, то кінчають тим, що бачуть речі в дивному світлі. Дерева вже не дерева, земля набирає вигляду живої істоти, каміння розповідає вам історії. Та це пусте, а я знаю таємниці, що вас вразили б страшенно. Що я мав робити в цій чортовій пустелі? Я почав читати книжки, бо це мені більше до вподоби, ніж полювання... Граф, що лаявся, як поганин, мені завжди казав: «Жанберна, мій хлопче, я сподіваюся таки зустріти тебе в пеклі, щоб ти служив мені і там під землею, як служив тут нагорі». Він знову обвів широким рухом обрій і казав далі:

— Чуєте ви, нічого отам немає, нічого... Все це жарт!

Лікар Паскаль почав сміятися.

— У всякім разі чудовий жарт,—сказав він.—Дядьку Жанберна, ви любите таємниці. Я маю підозру, що ви закохані в природі, такий ваш вигляд: занадто ніжно говорили ви щойно про дерева, каміння...

— Ні, я вас запевняю,—бурмотів старий:—це вже минуло. Правда, колись давніш, скоро я спізнався з вами, ми разом збирали трави, я був ще досить дурний і любив усякі такі речі цієї зрадливої природи. На щастя, книжки убили цю любов... Тепер я хтів би, щоб мій садочок був ще менший; я й двічі на рік не виходжу на дорогу. Бачите цю лавку? На ній просиджую цілі дні, споглядаючи, як росте моя салата.

— А хіба ви не проходитеся у парку?—здивувався лікар.

— У парку?!—проказав з великим подивом Жанберна.—Вже більш як дванадцять років і ноги моєї там не було! Та й що б я там робив на цьому кладовищі? Це вже занадто. Там якесь безладдя, ці дерева без кінця-краю, всюди мох, повалені старці, на кожному кроці ями, де можеш зламати собі шию. Останнього разу, як я туди ходив, там було страшенно темно від густого листя, а дикі квіти так щільно посплітались і якийсь чудний подих повівав у алеях, що я мало не злякався. От я й одгородився, зробивши барикаду, щоб парк не увійшов сюди... Соняшний куточок, на три кроки перед тобою грядка салати-латуку, високий великий мур, щоб закривав від мене обрій,—цього навіть занадто, щоб бути щасливим. Нічого, зовсім нічого я не бажаю; нічого в світі, хіба жити так відлюдно, щоб ніщо зовні не могло досягти сюди й турбувати мене. Два метри землі, коли хочете, досить, щоб здохнути, на спині лежачи. Він вдарив кулаком об стіл, різко підняв голос і закричав до абата Муре:

— Стривайте, ще одну склянку, пан-отче. Не бійтесь, на дні пляшки немає чорта, пийте!

Священик почував себе ніяково. Він не мав сили повернути до бога цього чудного діда, що його розум, здавалось, давно спотворився. Тепер він пригадав дещо з Тезиних балачок про «Філософа», як звали Жанберна селяни в Арто. Уривки скандальних історій невиразно снувалися в його пам'яті. Він підвівся, роблячи знак лікареві залишити цей дім, де, йому здавалось, він вдихав прокляття. Але разом з заглушеним почуттям страху якась чудна цікавість затримувала його. Він залишився, проходжуючись по садочку, й усе стежив поглядом за вестибюлем в домі, ніби бажаючи довідатись, що там є. Через широко відчинені двері він бачив тільки темні стіни й сходи. Він вернувся, шукаючи якогось ходу, просвітку до цього моря листу, що його сусідство він почував у легесенькому шарудінні за стіною, немов там хвилі билися об будівлю.

— А як там мається мала?—спитав лікар, беручи свого капелюха.

— Не зле,—відповів Жанберна.—Її ніколи нема вдома. Цілими ранками десь пропадає... А може вона зараз у кімнатах нагорі.

Він підняв голову і покликав:

— Альбіно! Альбіно!

Потім знизав плечима:

— Ото ще волоцюга... До побачення, пан-отче, увесь до ваших послуг.

Але абат Муре не встиг прийняти цей філософів виклик,—двері раптово відчинилися і в глибині сіней, під темними сходами, відкрився просвіт. Мигнув неначе привид пралісу, немов дощ соняшного світла пробив галюву у величезному лісі. У цьому світлі абат успів ясно розглянути здалека всі подробиці картини: велику жовту квітку серед муріжка, водяну смугу, що спадала з високого каменя, величезне дерево з цілою зграєю птаства; все потопало, губилося в такій навалі зелені, в такому буянні рослинности, що самий обрій неначе розквітнув. Двері грюкнули і все щезло.

— Ах, ледащо!—гукнув Жанберна:—вона досі була в Параду!

Альбіна сміялася, стоячи на сінешному порозі. На ній була жовтогаряча спідниця, широка червона хустина, зав'язана ззаду на поясі, мов у тої циганки в святочному вбранні. Вона все сміялась, закинувши голову. Груди їй здіймалися від веселости, вона була щаслива від своїх диких квітів; вплетені в її русяві коси квітки, повилися по шиї, блюзці, по гонких голих позлотистозасмалених руках. Вона вся була, як той великий запашний букет.

— Іди но сюди! Ач, яка хороша!—гримав старий.— Від тебе чути травою так, що можна отруїтись. Чи хто б сказав, що їй шістнадцять років, оцій лялечці!—Альбіна не соромилась і голосно сміялась. Лікар Паскаль був їй великим другом, він не боронив їй поцілувати себе.

— Ти не боїшся ходити в Параду?—спитав він її.

— Боятися? Кого?—відмовила, дивлячись здивовано.—Мури досить високі, ніхто не може увійти... Там нікого, крім мене, немає. Це мій сад, тільки для мене

самої. О, який він великий! Я йому ще й досі не знайшла кінця.

— А звіри?—спитав лікар.

— Звіри. Вони не злі, і мене добре знають.

— Але ж під деревами темно?

— То й добре! Там є затінок, а без нього сонце спалило б мені лице... Там так хороше в тіні від листу.

І вона крутилася, сповняючи простір садочка лопотінням своїх спідниць, розпускаючи той міцний пах зелені, що мала в собі. Вона всміхалася до абата Муре без жодної ніяковости; і дівчинку не турбували здивовані погляди, що абат кидав на неї. Священик спантеличився. Ця русява дитина з довгастим личком, повна життя, хвилювала його, і здавалось йому, що це таємнича мавка вийшла з того невідомого лісу, вкритого соняшною пеленою.

— Хочете я вам подарую дроздове гніздо?—спитала вона лікаря.

— Ні, дякую,—відповів той, сміючись.—Краще віддайте його пан-отцевій сестрі, вона так любить всякі створіння... До побачення, Жанберна!

Але Альбіна пристала до абата:

— Ви священик з Арто, так? Ви маєте сестру? Я прийду побачитися з нею... Тільки ви ж не будете говорити мені про бога. Мій дядько не хоче.

— Ти нам докучаєш, іди собі!—сказав Жанберна, знизавши плечима.

Вона зникла, мов сарна, залишивши за собою дощ із квітів. Почувся грюкіт дверима, потім сміх поза домом, дзвінкий сміх, що поволі губився в далині, а потім немов чвал якогось шаленого звіра, випущеного на траву.

— Побачите, вона дійде до того, що ночуватиме в Параду,—промовив старий своїм звичайним, до всього байдужим, тоном. І, проваджаючи гостей, додав:

— Лікарю, коли ви знайдете мене одного разу мертвим, зробіть мені послугу,—киньте мене в яму з гноєм, он там за моєю салатою... Бувайте здорові, панове!

Він опустив дерев'яну жердку, що засувала хвіртку. В будинку знов запанував щасливий спокій під полу-

дневим сонцем, під дзижчання здоровенних мух, що злітали вздовж плюща аж до даху.

ІХ.

Кабріолет знову поїхав битим шляхом попід нескінченним муром Параду. Мовчазний абат Муре розглядав товсті віти, простягнені на цей бік муру, мов ті руки невидимого велетня, що там сховався. З парку було чути шелест крил, тремтіння листу, швидкі скоки, що ламали віти, дужий подих вітру, що нахилив молоду рослинність, словом ввесь віддих рухливого життя на верховітті. І коли бувало чути пташиний крик, схожий до людського сміху, священник оглядався, якимось занепокоєний.

— Чудне дівча!—сказав дядько Паскаль, попускаючи трохи віжки.—Їй було дев'ять років, як вона дісталася до цього поганина. В Жанберна був колись брат, Альбінин батько, що зубожів, не знаю як. Мала вчилася десь у пансіоні, в той час, як її батько вкоротив собі віку. З неї була тоді вже панночка досить розумна: читала, вишивала, жартувала, бринькала трохи на фортепіяні. І яка кокетка! Я бачив її, як вона щойно з'явилася тут,—у вишиваній спідниці, нагрудничку, наручничках, одяг шлярочками облямована. Та дарма, дуже швидко ті шлярочки пообривалися!—Лікар засміявся, кабріолет мало не перекинувся, наскочивши на камінюку.

— Ну, як не зламати тут колеса, на цій проклятій дорозі!—гримав лікар.—Тримайся добре, мій хлопче!

Мур усе ще тягнувся. Священик прислухався.

— Знаєш,—казав далі лікар:—Параду зі своїм сонцем, камінням, будяками з'їдає одягу за один день. Від гарної дівчаткової одяги зосталося саме лахміття. Тепер вона одягається, як та дикунка. Сьогодні вона ще пристойно була вбрана, ще можна дивитися, а буває й так, що вона не має на собі нічого, крім сорочки та черевиків... Ти ж чув? Параду існує для неї. З другого дня, як приїхала, взяла його у своє володіння. Отак і живе тепер тут; коли Жанберна зачинить двері, стри-

бає через вікна, все ж таки виривається; блукає бог-знаде по глибоко захованих ярах, відомих лише їй... Непогано їй живеться, мабуть, отут на самоті.

— Послухайте но дядьку, — перебив абат Муре. — Тут чути щось недобре за цим муром.

Дядько Паскаль прислухався.

— Ні,—сказав він по хвилі мовчання:—то гуркотить повіз об каміння... Ні, тепер мала вже не бринькає на піяніні. Я навіть гадаю, що вона вже й читати забула. Уявляєш собі панну, повернену в стан вільного звірати, таку школярку, що її відпустили під час вакацій на покинуту всіма виспу. Вона з усього зберегла тільки задьотну усмішку: коли схоче, то так усміхнеться... До речі, коли б довелось виховувати якусь дівчину, то я б тобі не радив доручати її Жанберні. Його спосіб досить примітивний—давати природі зростати вільно. Колись я казав йому про Альбіну, він мені відповів, що не треба заваджати деревам рости на волі. Він каже, що обстоює нормальний розвиток темпераменту... Все ж вони обое дуже цікаві. Я ніколи, як буваю тут в околиці, не минаю їх, завжди відвідную.

Кабріолет з'їхав нарешті з битої дороги. Там мур від Параду загинався і знову вився, скільки було видно, по гребені горбів. Абат Муре повернув голову, щоб востаннє глянути на цю сіру огорожу, що непрохідною суворістю викликала в ньому чудне роздратування. У цей самий момент стало чути сильний шум: хтось колихав гілля, і молоді берези, здавалось, вітали з високости муру абата й лікаря.

— Я ж казав, що якийсь звір біжить за муром,— промовив священик.

Та нікого не було видно, а березові віти нахилилися все більше й більше. Коли це залунав дзвінкий голос, уриваний зі сміхом:

— До побачення, лікарю! До побачення, пан-отче! Я цілую дерево, а воно передасть мої поцілунки вам.

— Е, та це Альбіна,—сказав лікар Паскаль.—Вона бігла щодуху за нашим повозом. Хіба цій маленькій чарівниці важко стрибати через кущі?!

І собі крикнув до неї:

— До побачення, маленька! Та ти досить уже велика, щоб отак нас вітати.

Сміх подвоївся, берези вклонялися ще нижче, сіючи листя далеко, мало не до буди кабріолету.

— Я так само велика, як і дерева, а листя, що падає з них, мої поцілунки,—відповів голос, змінений простором, такий співучий, що молодий священник аж затремтів.

Дорога покращала. Як спускалися в глибині спальної долини, стало видно Арто. Коли кабріолет перерізував дорогу в селі, абат Муре не схотів, щоб дядько відвозив його аж до церковного двору. Він скочив на землю, кажучи:

— Ні, спасибі, я люблю більше ходити пішки, це для мене корисно.

— Ну, як хочеш,—відповів лікар.

Потім, стискаючи руку, додав:

— Ей, коли б ти мав таких парафіян, як ця тварюка Жанберна, тебе не часто вони б турбували. Але ж ти сам захотів туди... Бувай здоров! При найменшій недузі, чи то вдень, чи вночі, клич мене. Ти ж знаєш, що я лікую всю свою родину без грошей. Прощай, мій хлопче!

Х.

Коли абат Муре зостався знову сам на курній дорозі, йому полегшало на душі. Ці каменисті поля наvertsали його до мрій про твердість, самотнє замкнене життя в пустелі. Ті дерева понад битою дорогою непокоїли його, обвиваючи йому голову свіжістю. А тепер гаряче сонце сушило її. Злиденні мигдалеві дерева, убогі жита, мізерний виноград по обидва боки шляху заспокоювали, виводили його з турботного настрою, що був навіяв занадто свіжий подих Параду. І тут, серед сліпучого світла, що лилося з неба на цю голу землю, від блюзнірства Жанберна не лишилося вже і тіні. Священник став навіть радісно-веселий, коли, підвівши голову, помітив на обрію нерухоме верхів'я «Самотнього» й рожеву цятку черепиці на церкві. Але чим далі йшов

абат наперед, його обгортала нова турбота: як то зустріне його Теза, бо ж сніданок захолов, чекаючи на нього вже добрих дві години. Він уявив собі Тезине сердите обличчя, потоки слів, якими вона його зустріне, лютий гуркіт посуду, що доведеться слухати вже до кінця дня. Коли вже переходив Арто, його обгорнув такий страх, що він роздумував, чи не обійти навколо і пройти до церкви. А поки він так думав, Теза власною своєю особою з'явилась на порозі священицького дому, руки в боки, чепчик на потилиці. Він згорбився, мусів іти по схилу під цим грізним поглядом, що почував на своїх плечах.

— Я, здається, дуже спізнився, моя добра Тезо,— прошепотів він, зібравши останні сили.

Теза чекала, поки він стане перед нею зовсім близько. Тоді розлютовано подивилась йому просто в вічі, а потім, ні слова не кажучи, повернулася й пройшла перед абатом аж до їдальні; ледве стримувала свою злість і сердито грюкала своїми сабо.

— У мене було стільки справ!—почав священик, якого жахала ця німа зустріч.—Я бігаю з самого рання...

Але вона перебила йому мову, знову глянувши на нього так прикро, так сердито, що йому аж підломилися ноги. Він сів і почав їсти. Теза usługувала йому бездушно, як той автомат. Тарілки ставила так злісно, що ледве не потовкла їх на череп'я. Від того прикрого мовчання абат не міг далі їсти.

— А сестра вже поснідала?—спитав він.—І добре зробила. Треба завжди снідати без мене, коли я десь забарюся.

Жодної відповіді. Теза, стоячи, чекала, поки він спорожнить тарілку, щоб забрати її. Тоді, почувачи, що він не може їсти під невблаганним поглядом цих очей, що його гнітили, він одсунув свою тарілку. Цей сердитий рух був мов той батіг, що вивів Тезу з її упертої задубілості.

Вона аж підскочила.

— А, ось воно як!—скрикнула стара.—Ще ви будете сердитися. Добре ж! Я відхожу. Дайте мені на дорогу,

щоб я могла вернутися додому. Досить мені цього Арто і вашої церкви! Та й усього досить!

Тремтячими руками вона зняла свого фартуха.

— Ви добре бачили, що я не хотіла говорити... Та ж так роблять тільки блазні, пан-отче! Добра тобі одинадцята година?! Стидались би ото о другій годині сідати до сніданку. Це не по-християнськи, ні, це не по-християнськи.

Потім, ставши перед ним:

— Зрештою, де ж ви були? Що ви там бачили? Яка то справа могла вас затримати?.. Коли б ви були дитина, вас би слід добре відшмагати. Священикові не личить тинятись по дорогах в гарячу пору, як тому заволоці, що не має притулку... Гляньте лише на себе! Черевики зовсім білі, сутана вся запорошена! Хто вам її відчистить, вашу сутану? Хто вам купить нову?.. Та кажіть же, говоріть, що ви там робили? Йй-богу, коли б не знала вас, могла б подумати про вас бознащо. Та й так не певна вас. Коли снідають в таку пору, можна всього сподіватись.

Абат Муре з полегкістю допомагав, щоб буря проходила швидше. В словах старої служниці він почував, як нервові подразнення стихає.

— Моя добра Тезо,—сказав він,—перш за все одягніть свого фартуха.

— Ні, ні,—кричала вона,—кінець, я відходжу!

Але він встав від столу і, сміючись, зав'язав їй фартуха. Вона відбивалася, бурмочучи:

— Кажу ж вам ні!.. Ви підлесник. Я вас добре знаю, добре бачу, що ви мене хочете приспати солодкими речами... Куди ви ходили? Ось ми зараз побачимо.

Він знову сів до столу, веселий, як людина, що має забезпечену перемогу...

— Перш за все дозвольте мені їсти,—сказав він.— Я вмираю з голоду.

— Розуміється,—пробурмотіла вона,—вже ж і пора! Може подати ще пару яєць? Це буде не довго. Ну, що ж, коли вам досить і цього. Все холодне! А я ж так старалась коло ваших кабачків. Та який у них тепер смак! Як та стара підошва. Добре, що ви не такі ласі

до їжі, як той бідний пан Кафен. Звичайно, це у вас велика цнота, то правда.

Вона услуговувала абатові, дбайлива, як маги, і весь час розмовляла. А коли він скінчив їсти, вона побігла до кухні глянути, чи гаряча ще кава. Вона забула вже свою образу і радісно квапилась, щоб зробити йому приємність. Звичайно абат Муре відмовлявся від кави, що шкодила його нервам, але, щоб не порушити спокою, тепер він прийняв від Тези чашку кави. А коли він залишився, скінчивши пити, на хвилину біля столу, вона сіла напроти нього й лагідно запитала, як жінка, що мучиться з цікавості:

— Куди ж ви ходили, пан-отче?

Він відповів усміхаючись:

— Та ж я бачився з Бріше, говорив з Бамбусом... Потім мусів розповісти, що казали Бріше, що вирішив Бамбус, і які в них були обличчя при тому і де саме та над чим вони працювали. Почувши, яка була відповідь Розалиного батька, стара гукнула:

— Ну, звичайно, як дитина помре, то на вагітність ніхто не вважатиме.

І, згорнувши руки, вона з утіхою і заздрістю сказала:

— Ото ви мали балачок, пан-отче! Більше як півдня витратили, щоб здобути такі чудові наслідки... І ви повернулися зовсім спокійні! Там на дорозі, мабуть, пекельна спека.

Абат не відповів. Він устав від столу. Хотів розповісти про Параду, зібрати деякі відомості. Але побоювся надто настирливих запитань; соромлячись, сам не знаючи чого, він промовчав свою візиту до Жанберна. Щоб перебити нові Тезини розпити, спитався сам:

— А де ж сестра? Я щось її не чую.

— Ходіть но, пан-отче, сюди,—сказала Теза, сміючись і поклавши пальця собі на рот.

Вони вийшли в сусідню кімнату—сільську вітальню з полинялими шпалерами у великі сірі квітки, умебльовану чотирма кріслами й канапою, що були вкриті волосяною тканиною. Простягнувшись на канапі й затуливши голову стиснутими кулаками, спала Дезіре.

Спідниці звисали й відкривали їй коліна, а підняті догори голі по лікті руки показували контури сильних грудей. Тяжко дихала напіврозкритими червоними вустами, за якими видніли білі зуби.

— Ах, як вона солодко спить!—прошепотіла Теза.— Вона нічого не чула: ні вашого повороту, ні мого крику... Боже! Вона, мабуть, дуже втомилася. Уявіть собі, вона прибирала біля своїх звірів аж до півдня... А як поснідала, так впала отут, мов камінчик. І не ворухнулася навіть.

Священик з великою ніжністю дивився на сестру.

— Залишімо її так, нехай відпочиває, доки схоче,— сказав він.

— Звичайно... Хіба ж то біда, що вона така невинна. Подивіться на ці повні руки! Як я її одягаю, я завжди думаю, яка б то з неї могла вдатись вродлива жінка. Побачили б тоді, якими пишними племінниками вона обдарувала б вас, пан-отче... Чи не здається вам, що вона скидається на ту гарну кам'яну пані, що на Житньому базарі в Плясані?

Вона говорила про статую Цибели, твір якогось учня Пюже, що стояла над фронтоном на базарі.

Абат Муре, не відповідаючи, вийшов тихенько з вітальні, стараючись робити якомога менше шуму. До самого вечора в священицькому домі панував цілковитий спокій. Теза кінчала прання у повітці. Священик у маленькому садку, поклавши требника на коліна, поринув у побожне споглядання, а рожеві пелюстки персикового цвіту сипалися мов дощ.

XI.

О шостій Дезіре прокинулася від сну. Грюкання дверей, що відчинялись і знов зачинялись, вибухи сміху сколошкали весь дім, і Дезіре з'явилась з розпущеним волоссям, з голими по лікті руками, гукаючи:

— Серже, Серже!

Угледівши брата в садочку, прибігла до нього, сіла на землі біля його ніг і стала просити:

— Ходім, подивишся на моїх звірат!.. Ти ж і досі не бачив моїх тварин, скажи! Коли б ти знав, які вони гарні тепер!

Вона довго просила.

Пташник його трохи лякав. Але, бачучи сльози в очах у Дезіре, він згодився піти. Вона кинулась йому на шию раптово й радісно, як те цуценя, голосно сміючись і не втираючи сліз на щоках.

— Ах, який ти любий!—промовила, ведучи його за собою.—Ти побачиш курей, кролів, голубів і моїх качок: я оце налила їм свіжої води; побачиш козу,—її кімната тепер так само чиста, як і моя... Знаєш, я маю трьох гусок і двох індичок. Іди ж швидше! Ти все це побачиш.

Дезіре було вже двадцять два роки. Вона росла серед природи у своєї мамки, селянки з Сен-Етрону. Зросла, як на гною; з порожньою головою, ні про що поважне не думаючи, вона вситила в себе родючий ґрунт, свіже сільське повітря; розвиваючись тільки тілом, стала гарним створінням. Свіжа, біла, рум'яна, міцна,—вона була немов породиста ослиця, що мала дар сміятись. Бабраючись з рання до вечора в гною, вона все ж зберегла свої делікатні звички, ніжні лінії бедер і стрункість дівочого тіла. З неї була якась особлива істота,—ні панна, ні селянка, а дівчина, згодована землею, з повними плечима й гарно окресленим чолом молоді богині. Безперечно, розумова обмеженість заприятлила її з звірами. Вона найкраще почувала себе в їхньому товаристві, їхню розмову розуміла краще, ніж людську, і з матерньою ніжністю доглядала їх. Недостачу розуму надолужав їй інстинкт, що допомагав розуміти звірів. Тільки чула крик якого звірати, вона вже знала, що йому болить. Вона вигадувала їм ласощі, до яких вони допадались, як жеруни. Одним своїм рухом вона могла запровадити спокій, коли вони сварились. Здавалося, з одного погляду розуміла, яка у кого вдача,—чи добра, чи зла; про найменше курчатко могла оповісти цілу історію з силою подробиць і дивилася з глибоким презирством на людей, що не відрізняють кожного курчати від усіх інших. Пташине господар-

ство—то була її держава, де вона царювала, як самодержавна володарка; у тій із складною організацією державі одбувалися свої революції, залюднювали її дуже розмаїті народи, історію яких знала тільки вона сама. Певність інстинкту Дезіре доходила того, що вона нюхом чула бовтуна у квочки й наперед могла сказати, скільки кроленят приведе кролиха.

У шістнадцять років, як стала вона на порі, Дезіре ніколи не нудило і не крутилась голова, як це буває у інших дівчат. Вона поширшала в плечах, як доросла жінка, стала почувати себе ще краще, а вбрання аж тріскалось їй від пишного зросту тіла. Тоді ж у неї зформувався цей круглий, гнучкий стан, ці руки й ноги античної статуї, вся ця постать міцної, сильної тварини. Можна б сказати, що вона з чорноземлі свого пташника всмоктала соки своїми дужими ногами, білими й сильними, як молоді дерева. І, не вважаючи на буйний розквіт тіла, жодне змислове бажання ще не прокидалось у ньому. Вона цілком була задоволена, чуючи навкруги себе пташине сокотання. Серед куп гною й попарованих звірів, від цих, щоразу нових, хвиль плідючости вона почувала втіху. Щось у ній раділо, коли бачила, як неслися кури; носила кролих до самця і сміялась спокійним сміхом вдоволеної дівчини; відчувала щастя вагітної жінки, коли доїла свою козу. Нічого не могло бути здоровшого, як це. Її несвідомо сповняли дух і тепло життя. Жодної брудної цікавості не прокидалось у ній, коли, дбаючи про розмноження своїх тварин, дивилась як б'ють крилами півні, як родять самиці, до краю сповнюючи тісний хлів. Вона зберігала свій спокій гарного звірати, свій ясний погляд вільний від думок, щаслива, що бачить, як множиться її маленький світ; відчуваючи, як зростає її родюче чисте тіло, зливала себе з усіма цими матерями, яким вона була за спільну матір, дійсну матір, що не гидувала й потом породіллі.

З того часу, як Дезіре оселилась в Арто, вона заживала повної розкоші. Нарешті справдилась мрія її життя, здійснилось єдине бажання, що турбувало її дитячий слабкий розум. Вона володіла своїм пташником,

тим закутком, що залишили їй, щоб могла там плодити звірів. З того часу вона там і поринула: будуючи кучі для кролів, видовбувала жолоби для качок, вбивала гвіздки, носила соломі, не дозволяючи нікому допомагати собі. Тільки Теза могла там прибирати... Пташник був за кладовищем. Частенько Дезіре доводилось шукати серед могилок якусь цікаву курку, що перелітала через мур. В глибині двору стояла повітка, де містилась кролярня й курник, праворуч у маленькому хлівці жила коза. На початку всі тварини жили вкупі: кролі годувалися разом з курми; коза купала свої ноги в калюжі межі качками; гуси, індики, пантарки й голуби приятелювали з трьома котами. Коли Дезіре з'являлась на дерев'янім паркані, що не давав усім цим створінням переселитися до церкви, її вітав такий галас, що аж глушив.

— Чи ти чуєш, як гвалтують?—спитала брата ще з дверей їдальні. А коли увійшла до пташника, зачинивши за собою фіртку, звіри й птахи облягли її так щільно, що її ледве було видно. Качки й гуси клацали дзьобами й тягли її за спідницю, прожери-кури стрибали їй на руки й сильно дзьобали їх, кролі лащилися до ніг, підстрибуючи до її колін, а три коти видряпалися на плечі, коза мекала з глибини хліву, не маючи змоги досягти Дезіре.

— Одчепіться від мене, дурні звірата!—гукнула вона, розлягаючись своїм гарним сміхом, залоскотана і пір'ям, і лапами, і дзьобами, що доторкалися до неї. Та вона нічого не робила, щоб позбутися їх; вона б дала себе з'їсти, казала Дезіре: так їй було мило почувати, як б'ється навколо неї життя і немов загортає її в свій теплий пух. Один кіт уперто мостився їй на спині.

— Це Муму,—промовила Дезіре.—В нього оксамитні лапи.

Потім з гордощами показувала братові свій пташник і казала:

— Бачиш, як тут чисто!

Пташника справді було вичищено, вимито, прибрано. Але від скаламученої брудної води, від соломи

на підстілку, зворушеної вилами, ішов такий терпкий дух, що абатові Муре аж горло стиснуло.

Під цвинтарним муром парувала величезна купа гною.

— Чи бачиш, яка купа?—спитала Дезіре, ведучи брата в цю їдку пару.—Це я все сама складала, ніхто мені не допомагав... Дивись, це не бруд. Це навіть відмиває. Подивись на мої руки.

І вона простягла свої руки, вмочила їх у відро з водою, руки королеви, розкішні, круглі, що, мов білі пишні троянди, зросли з цього гною.

— Так, так,—мурмотів священник,—ти багато попрацювала. Тут тепер дуже гарно.

Рушив до фіртки, але вона спинила його.

— Чекай но ще трохи! Ти все побачиш, будь певен...—і вона потягла його до хліву, де були кролі.

— У кожній клітці тут є маленькі,—казала вона, плещучи від захоплення в долоні.

Потім пояснювала йому докладно історію кожного кролячого виводу. І він мусів присісти й нахилитися, встромити навіть носа межі ґрати, в той час, як вона розповідала найдрібніші деталі. Самиці з великими чуткими вухами скоса поглядали на них, важко дихаючи й непорушні від страху. Далі, в другій клітці, була нора, вимощена шерстю, а в глибині ворушилась жива купа, темна, невиразна маса, що дихала, немов одно тіло. Збоку з краю нори товпилися маленькі кроленята з величезними головами. Трохи далі були вже більшенькі, подібні до молодих пацюків; вони нишпорили, підстрибували догори задками, де стирчали хвостики, мов білі гудзі. Спритні, мов веселі хлопчики, вони гасали навкруги по клітці, — білі, з рубіновими очима, чорні з очима блискучими, як скляні гудзики. Вони знічев'я страшенно лякались і тікали, показуючи з кожним стрибком свої тоненькі ніжки, поруділі від сечі. Потім кидались, збивались до купи так щільно, що навіть не видно було їхніх головок.

— Це ти їх злякав, — казала Дезіре. — Мене вони добре знають.

Вийняла з кишені кілька скорінок хліба і покли-

кала кролів. Кроленята відважувалися, обачно підходили один по одному і морщили свої носики, сминаючись на задні лапки до ґрат. Дезіре навмисне якийсь час затримувала їх так, щоб показати братові, який у них рожевий пушок на животі. Найсміливішому вона дала скоринку. Тоді вся ватага підбігла, товклася, тислася, а все ж не билася: часами троє малих хапалися разом за одну скоринку, інші втікали під мур, щоб там їсти в спокої, а самиці лишались в глибині кліток і важко дихали, не довіряючись, і зрікались своїх скоринок хліба.

— От, ласухи!—гукнула Дезіре:—вони їстимуть отак до завтра!.. І вночі чути, як вони хрумають позо-стале тут листя.

Священик відійшов від них, а Дезіре все ще всміхалася, дивлячись на любу їй малечу.

— Глянь на он того товстого, білесенького, з чорними вушками... Як він страшенно любить мак! Він добре впізнає його й завжди вибирає з інших трав... Колись його напали кольки. Я взяла його, доглядала й зігріла його в своїй кишені. Ну, а тепер він зовсім молодець. Вона просунула пальці межі ґрати в клітку і гладила спинки кролям.

— Ну, чисто шовкові,—казала вона.—Вони вбрані, як князі й хизуються з того! Бачиш он той завжди вмивається. Он, він тре свої лапки... Коли б ти знав, які вони кумедні! Я і в знаки не даю, але добре помічаю всі їхні штуки. Наприклад, цей сірий, що дивиться на нас, зненавидів одну маленьку самичку, і я мусіла примістити її окремо. У них траплялися страшні історії. Це довго було б розповідати. Нарешті, останнього разу, як він її набив, я дуже розсердилася. Але що я тільки побачила! Оцей негідник сховався там у куточок і удає, ніби хропе. Мабуть, хотів запевнити мене, що то вона скривдила його.

Вона спинилась, потім звернулась до кроля:

— Ти добре мене чув, ти, ледащо!..

І, повернувшись до брата, прошепотіла, підморгуючи:

— Він розуміє все, що я кажу.

Абат Муре не міг вже далі зносити цієї духоти, що йшла від кролячих виводів. Життя, що пашіло під шерстю, повириваною з животів у самців, мало такий гострий запах, що від нього абатові почало стукати в скронях. Дезіре, ніби сп'яніла, тішилася все більше, аж розчервонілась.

— Тебе ж ніхто не кличе звідци!—гукала вона.— В тебе такий вигляд ввесь час, ніби ти хочеш втекти... А як же мої маленькі курчатка! Вони ж вилупились тільки цієї ночі.

Вона взяла жменю рижу й кинула перед себе. Курка, скликаючи курчат, завоктала й сміливо наблизилася, а за нею запищав і заметушився увесь вивід курчат. Коли вони опинилися посеред розсипаного зерна, курка люто застукала дзьобом, розкришуючи й розкидаючи зерно, а курчата сквапно дзьобали його. Курчатка були чудові в своєму дитинстві, напівголенькі, круглоголові, з жвавими очицями, мов гострячками з криці, з чудними дзьобинами, пушок на них так смішно позадирався, що вони були подібні до дешевеньких цяцьок. Дезіре втішно сміялася, дивлячись на них.

— Ну, чисто ж амурчики!—говорила вона.

Вона взяла двоє, по одному в кожную руку, вкриваючи їх гарячими поцілунками. І священник мусів їх розглянути зо всіх боків, в той час, як вона спокійно говорила:

— Не так то легко розпізнати, котрий з них півень. Але я ніколи не помилялася... Оце-о курка, і це також курка.

Вона спустила їх додолу. Інші кури теж збіглися дзьобати риж. Великий рудий півень з пір'ям, як жар, провадив курей, обережно й величаво піднімаючи свої широкі лапи.

— Олександр робиться чудовий,—сказав абат, щоб зробити приємність сестрі.

Півень називався Олександром. Він повернув голову, дивився на молоду дівчину своїм огненним оком і розпустив хвоста. Потім підійшов і став біля самої її спідниці.

— Він дуже мене любить,—сказала вона.—Тільки я

одна можу до нього доторкатися... Це хороший півень. Він має чотирнадцять курок і я ніколи ще не знаходила жодного бовтуна... Правда, Олександрє?

Вона нахилилася до півня і півень не втікав від її ласки. Здавалось, що кров хвилею залила його гребінь. Він забив крилами, витяг шию і видав довгий крик, що пролунав мов мідна труба. Чотирма наворотами він співав, а всі півні в Арто відгукувались здалека. Дезіре дуже тішилася з переляканого вигляду свого брата.

— Ах, він тебе оглушить, — сказала вона, — у нього страшенна горлянка... Але я тебе запевняю, він не сердитий, це кури лихі. Пригадуєш товсту зозулясту курку, ту, що несла жовті яйця? Позавчора вона обдерла собі ногу, а інші кури, як побачили кров, то наче показали. Всі ганялися за нею, дзьобали, пили її кров до того, що до вечора розклювали її ногу... Коли я її знайшла, вона засунула голову під камінь, як дурна, мовчить і дається, щоб її пожирали.

Прожерливість куряча смішила Дезіре, вона спокійно розказувала про інші випадки курячої люті: молоденьке курча пошматували, ззаду повипускали тельбухи, вона потім знайшла саму шию та крила від нього; колись за кілька годин із'їли в хліві цілий вивід кошенят. Коли б їм дати якогось христіянина, вони б і його упорали... Та й міцні ж вони, навіть як хворі! Вони можуть зовсім спокійно жити з переламаною ногою, абощо. Гарну мають вдачу тим, що коли в них на тілі така рана, хоч пальця закладай, вони собі усмак їдять. От за що я їх люблю, їхня шкура гоїться за два дні, їхнє тіло завжди тепле, ніби вони мають запас сонця під своїм пір'ям... Коли я хочу, щоб вони чим поласували, то ріжу їм сирове м'ясо, даю також хробаків. Ось подивись, як вони їх люблять.

Вона побігла до купи гною, знайшла хробака; взяла його в руку, ані трохи не гидуючи. Кури кинулися до її рук, але вона, держала хробака високо й тішилася з їхньої жадоби. Нарешті вона розтулила пальці. Кури стали товпитися й скубтись, аж поки одна з них ухопила хробака дзьобом й утікла, а решта побігла за

нею. Хробака видирали, губили, знов хапали, аж доки якась курка, широко роззявивши свою горлянку, ковтнула його. Тоді всі здивовано спинились, повитягали шиї й дивились круглими очима, чекаючи другого хробака. Щаслива Дезіре називала кожному її ім'ям і промовляла до них ласкаво, в той час, як абат Муре одійшов на кілька кроків від цього жорстокого, прожерливого життя.

— Ні, я не хочу,—сказав він сестрі, коли та вхопила відгодовану курку й давала йому потримати, щоб побачив, яка вона важка.—Мені прикро, коли я торкаюсь руками до якогось живого створіння.

Він приневолів себе усміхнутись. Але Дезіре гадала, що він боїться.

— Ну, гаразд! А мої качки, гуси та індики! Що б ти робив, коли б тобі довелося всіх їх доглядати?.. От що брудне, це качки. Ти чуєш, як вони клацають дзьобами в воді. А коли вони поринають, то їх не видно, самі хвости стирчать просто догори, мов стерна. З гусьми та індиками також не так то легко дати собі раду. От кумедно дивитись, як вони йдуть одна за одною, та зовсім біла, та чисто чорна, з отими довгими шиями. Зовсім як ті пани та панії... От до кого я б не радила тобі простягати пальці,—в ту ж мить можуть проковтнути... Ну, мені то вони цілують руки, ось дивись!—Її мову перебило радісне козине мекання, і коза таки відхилила нещільно зачинені двері від хліва. Двома стрибками вона опинилася біля Дезіре і стала лащитися до неї рогами, згинаючи ноги. Священникові, дивлячись на ту гостру борідку й косі очі, здалося, що у кози діявольська усмішка. А Дезіре обняла її за шию, цілувала в голову, бігала й гралася з нею, кажучи, що ссатиме козу.—То їй часто трапляється,—казала Дезіре:—коли їй хочеться пити в хліві, то вона лягає долі і ссе козу.

— Дивись, тут повно молока,—додала Дезіре, піднімаючи догори величезні козячі дійки.

У абата кров забилася в жилах, ніби йому показали щось дуже бридке. Він згадав, що бачив колись у монастирі святого Сатурніна в Плясані камінну козу, що

прикрашала фонтан. Ця коза була в сороміцькій злуці з ченцем. Всі кози, що смердять специфічним духом козиним, що мають дівочі примхи й упертість, що показують всім своє звисле вим'я, здавалися йому пекельними істотами, що ширять розпусту. Дезіре мусіла цілими тижнями благати, щоб він дозволив придбати козу. Приходячи сюди, він остерігався, щоб довга шовкова шерсть козина не торкнулась його, та оберігав свою сутану від дотику козиних рогів.

— Ну, йди, я дам тобі вже зараз волю,—сказала Дезіре, помітивши, що йому ставало все прикріше.—Але перше треба тобі показати ще дещо... Обіцяй, що не сваритимеш мене. Я тобі не казала раніш, бо ти цього не хотів... Коли б ти знав, яка то мені радість!—Вона просила і лащилася до нього, благально згортаючи руки, поклавши голову на братове плече.

— Якесь там ще безголов'я,—сказав він, і не міг утриматись від усмішки.

— Тобі дуже цікаво, скажи?—й собі запитувала вона, поблискуючи від радості очима.—А ти ж не будеш гніватися?... Воно таке гарненьке!

Вона побігла й відчинила низенькі дверцята під повіткою. Звідти вистрибнуло на двір мале поросся.

— О! просто херувим!—скрикнула з виразом глибокого захвату Дезіре, дивлячись, як воно втікало. Поросятко було чудове, рожеве, рильце йому було вимите лугом, але з кільцем болота біля очей, що залишалось йому від постійного бабрання в кориті. Воно бігало підтюпцем, полохаючи курей, сповнюючи вузький двір своєю голосною метушнею, і зараз же почало їсти те, що було насипано курам. Вуха йому тліпались над очима, рильце рохкало над землею. На своїх тонких ніжках воно здавалось мов на коліщатах, а ззаду хвіст був неначе кінець мотузочки, щоб ту цяцьку прив'язати.

— Я не хочу, щоб ця тварина зоставалась тут!—гукнув розсерджений священник.

— Серже, мій добрий Серже!—благала знову Дезіре.—Не будь же лихий!.. Дивись, яке воно невинне, миле, мале. Я його митиму, я триматиму його ще чи-

стіше. Це мені дала його Теза, не можна ж тепер його назад віддавати... Бачиш, воно на тебе дивиться, воно тебе вже знає. Не бійсь його, воно не з'їсть.

Але раптом схопилась, бо її розібрав нестримний сміх. Порося оторопіло кинулося козі під ноги, перевернуло її, перескочило і знову почало бігати й кувікати, полохаючи всіх у пташнику. Щоб заспокоїти його, Дезіре мусіла поставити йому відро з помиями. Тоді воно поринуло у відрі по самі вуха, хрюкало там і бабралося, аж зморшки бігали по його рожевій шкурі, а хвостик розкрутився й звисав.

Абатові Муре зробилось нестерпно бридко, як почув це хлюпання брудної води. З самого початку, як сюди прийшов, він почував, що його душить у грудях, йому стало гаряче в руки, в груди, горіло обличчя. Помалу почала паморочитися голова. Тепер йому здавалось, що злилися в один запах: теплі, отруйні, гидкі випари від кролів і птаства, розпусний козиний сморід і масткий сморід від поросяти. Ніби повітря сповнилося плодючістю, що тяжко душила його невинні плечі. Йому здавалось, Дезіре виросла, поширшала в клубках; розмахуючи величезними руками й спідницями, розвіває цей бридкий запах від хліву, що паморочив його. Він швидше одімкнув дерев'яний засув, його ноги влипали до долівки, ще вогкої від гною. І раптом спогад про Параду прийшов до нього, спогад про великі дерева, густу тінь від них, могутній дух так і обгорнув його всього.

— Як ти почервонів! — сказала Дезіре, доганяючи його по той бік паркана.—Хіба ти не задоволений усім, що бачив? Чуєш, як вони кричать?

Як побачили звіри, що вона вже йде від них, то кинулися до паркана за нею і зчинили жалібний гвалт. Порося кувікало так пронизливо, мов пилка, коли її гострять. Дезіре прощалася з ними, посидала їм поцілунки кінчиками пальців, тішилась, дивлячись, як вони всі тут товпляться, мов закохані в неї. Потім, пригорнувшись до брата, попроварила його в садок.

— Я б хотіла ще корову мати,—сказала вона йому на вухо і вся почервоніла.

Він глянув на неї, відмовляючи самим заперечним рухом.

— Ні, ні, не вараз,—говорила вона швиденько.— Пізніше; я ще про це з тобою говоритиму... В хліві знайдеться місце. Гарну білу корову з рудими цятками. Побачиш, яке ми матимемо добре молоко. Що ж, одна коза, це дуже мало... А як корова приведе телятко!..

Вона пританцьовувала, плещучи в долоні, а священник відчував у ній її пташник і той запах, що завжди Альбіна заносила в своїх спідницях. Він залишив її в кінці садка, де вона сіла перед вуликом на самому сонці, а бджоли, як золоті кульки, бриніли, лазили по ній, по шиї, по руках, по волоссі, не кусаючи її.

XII.

Щочетверга брат Аршанжій обідав у священницькому домі. Звичайно він приходив зарання, щоб поговорити про парафіяльні справи. Це він за три місяці познайомив абата з усім, що діялось у цілій долині. У цей четвер, чекаючи, доки Теза їх покличе обідати, вони проходилися тихими кроками перед церквою. Розповівши про свою розмову з Бамбусом, священник був дуже здивований тим, що чернець уважає селянинову відповідь за цілком природню.

— Цей чоловік має рацію!— сказав брат Аршанжій.—Свого добра так не віддають... Розалі не багато варта, але завжди батькові тяжко бачити, як його дочка вішається на шию якомусь жебракові.

— Проте, — відповів священник, — тільки одруженням можна запобігти бешкетові.

Чернець стиснув своїми міцними плечима й ніяково засміявся.

— Чи думаєтевилікувати всю країну цим одруженням?.. Не пройде й двох років, як Катерина завагітніє, а там і інші, всі через це перейдуть. З того часу, як їх віддають заміж, вони глумляться з людей. Це Арто потопає в перелюбстві, як у своєму природному гною. Я ж вам казав, нема іншого способу, як поскручувати

шиї всім самицям, щоб вони не труїли країну... Не чоловіка їй треба, а кия, пан-отче, набити її добре!

Він заспокоївся й додав:

— Залишімо кожному порядкувати своїм добром, як він хоче.

І заговорив про розподіл годин катехізису. Але абат Муре відповідав йому неухважно. Він дививсь на село, що розіслалося вниз при заході сонця. Селяни саме поверталися додому: чоловіки мовчки плентались помалу, мов ті змучені воли, що їх ведуть до хліва. Перед хатами стояли жінки, перегукуючись, голосно балакаючи від одних дверей до других, а діти в той час зграями ганяли по вулиці, грюкали своїми великими сабо, штовхалися, качалися по землі, пустували.

Людський дух ішов від цієї купи старих халуп. І священик все ще почував себе мов на пташнику у Дезіре серед тої звірачої кишняви, що безупинно множитья. Він тут знову бачив ту саму теплоту від множення, те саме безнастанне народження, що навіювало йому якусь хворість. Почавши з ранку цією історією з вагітною Розалі, він кінчав день думкою про бруд існування, про потреби тіла, про родову фатальність розмноження, що сіє людей, мов зерна якого збіжжя. Арто було неначе отара, затиснута межі чотирма горбами на обрію, що народжувалась і множилась щораз більше з кожним приплодом самиць.

— Стійте!—крикнув брат Аршанжій і спинився, щоб показати за кущем одну дівку, що цілувалася з своїм коханцем.—Ось тут ще одна повія!

Він розмахував своїми довгими, чорними руками, доки та пара не втекла. Далеко, над червоною землею, над голими скелями вмирало сонце в останній заграві заходу. Помалу наставала ніч. Теплий дух лаванди свіжішав, вітрець повівав і приносив той запах. Вітрець ніби зідхав часами, немов ця страшна земля, виснажена пристрастями, заспокоїлась нарешті під сірим дощем смеркання. Абат Муре з шапкою в руці розкошував із цієї прохолоди і почував, що тихий спокій сходить на нього.

— Пан-отче! Брате Аршанжіє!—покликала Теза.— Ідіть швидше, я подала вже юшку.

Це була юшка з капустою, густа пара від неї сповняла всю їдальню в священицькій господі. Чернець сів до столу і почав помалу спорожняти величезну тарілку юшки, що Теза поставила перед ним. Він їв багато і так голосно ковтав, що навіть було чути, як їжа переходила в шлунок. Не спускаючи з очей ложки, він не промовив і слова.

— Може, моя юшка не добра, пан-отче?—спитала Теза.—Ви щось забарились за вашою тарілкою.

— Я не дуже то голодний, моя добра Тезо!—відповів усміхаючись священик.

— Боже мій! Воно й не диво, після всього того, що було... Коли б не снідали всього дві години тому, ви б були голодніші тепер.

Виливши до ложки останні краплі юшки, що лишалася в його тарілці, брат Аршанжій сказав поважно:

— Треба їсти регулярно, пан-отче.

Тим часом Дезіре, що теж не розмовляла й поважно їла юшку, встала й пішла за Тезою до кухні. Брат Аршанжій, залишившись удвох з абатом, відрізав кілька великих скибок хліба й уминав їх, чекаючи другої страви.

— Так ви далеко ходили?—спитав він.

Священик не мав часу на відповідь,—з коридору від двору стало чути тупіт, вигуки, дзвінкий сміх. Там була неначе коротка суперечка. Голос флейти, що хвилював абата, сердився, швидко говорив і губився у вибухах веселощів.

— Що там таке?—спитав священик, встаючи з стільця.

Як вихор, вбігла Дезіре. Вона щось ховала у своїй підіткнутій спідниці і жваво говорила:

— Яка чудна! не хотіла зайти. Я тягла її за одягу, але вона така сильна, що вирвалася від мене.

— Про кого це вона говорить?—спитала Теза, що прибігла з кухні, несучи полумисок з картоплею й шматками сала.

Дезіре сіла й дуже обережно вийняла з своєї спід-

ниці дроздове гніздо з трьома маленькими пташенятами. Вона поклала його на свою тарілку. Скоро пташенята побачили світло, вони повитягали свої тендітні шийки, пороззявляли червоні дзьобики, просячи їсти. Дезіре плескала в долоні, зчарована й захоплена надзвичайним почуттям, дивлячись на пташок, яких досі ніколи не бачила.

— А... це та дівчина з Параду!—крикнув абат, раптом згадавши.

Теза надійшла до вікна.

— А правда,—сказала вона,—я повинна б її пізнати з її голосу, мов у того боцяна... Правдива циганка! Дивіться, це вона там підглядає за нами.

Абат Муре підвівся. Йому здалось, що він бачить за ялівцем жовтогарячу Альбініну спідницю. Але брат Аршанжій сердито став за його спиною, простяг кулаки, трясучи своєю негарною головою, і заgrimів:

— А щоб тебе чорти взяли, бандитська дочко! Як впіймаю тебе, то за волосся волоктиму навкруги церкви, нехай но прийдеш сюди чарувати та наврочувати.

Залунав вибух сміху, свіжий, як нічний подих. Потім щось легенько побігло, і одежа зашелестіла по траві, мов той вуж. Абат Муре, стоячи перед вікном, стежив, як ясна цятка миготіла в лісі межі соснами, неначе місячний відблиск. Подих, що дійшов до нього від природи, мав цей могутній пах зелені, цей дух диких квітів, що Альбіна носила в своїх голих руках, навколо свого гнучкого стану, в своїх розпущених косах.

— Проклята дочко погібелі!—лаяв вже тихше брат Аршанжій, сідаючи знову за стіл.

Він жадно їв сало, глотаючи цілі картоплини з шматками хліба. Теза ніяк не могла добитись, щоб Дезіре скінчила свій обід. Ця велика дитина була в захваті від дроздячого гнізда, розпитувала, що дрозди їдять, чи несуть вони яечка, як розпізнати самців. Але в старій служниці виникла якась підозра. Вона сперлася на свою здорову ногу й дивилась молодому священикові просто в вічі.

— То ви знаєте людей з Параду?—спитала вона.

Тоді абат сказав усю правду, розповів про свою візиту до старого Жанберни. Теза обмінялася з братом Аршанжієм поглядом, повним обурення. Зразу не відповіла нічого. Сердито кульгаючи, вона обійшла навколо столу, грюкаючи п'ятами, мало не розбиваючи підлоги.

— Ви б могли розказати мені про цих людей ще три місяці тому,—закінчив священник.—Я б знав, принаймні, з ким маю діло.

Теза раптом спинилася, мов хто їй перебив ноги.

— Не обманюйте, пан-отче!—промовила вона.—Не дуріть, це ще збільшить ваш гріх... І ви наслідуетесь говорити, що я вам не казала про Філософа; так то ж поганин, ганьба для всієї околиці! Правда, ви ніколи не чуєте, як я що розповідаю. Вам це в одно вухо входить, а в друге виходить... Ах! коли б ви мене більше слухали, частенько вам не доводилося б жалкувати за цим.

— Я теж казав вам дещо про цю гидоту,—запевнив чернець.

Абат Муре злегка знизав плечима.

— Але я щось не пам'ятаю,—сказав він.—Це вже в Параду я щось пригадав, якісь історії. Зрештою, я все одно повинен був відвідати цього нещасного, бо думав, що він умирає.

Брат Аршанжій, напхавши повен рот, люто стукнув ножом по столі і закричав:

— Жанберна—собака. Він і здихати мусить, як пес.— І бачучи, що священник протестує, хитаючи головою, він не дав абатові говорити, вигукуючи:

— Ні, ні, для нього нема ні бога, ні каяття, ні милосердя. Краще кинути причастя свиням, ніж дати цьому падлюці!

Він знову взявся до картоплі, поклав лікті на стіл, підборіддя до самої тарілки і люто жував.

Теза зі стиснутими губами, від злости вся біла, лише сухо промовила:

— Залишіть, пан-отець робить, як сам знає, пан-отець тепер вже має від нас таємниці.

Запанувала глибока тиша. Деякий час тільки й чути було клацання ченцевих щелепів та якийсь клекіт з його

горлянки. Дезіре обвила своїми голими руками дроздяче гніздо, що так і лишалося у неї на тарілці, нахилила до нього обличчя, всміхалась до пташенят, говорила до них тихесенько і здавалось, що вони її розуміють.

— Як не мають чого таїти, то розказують про те, що роблять!—гостро крикнула Теза.

І знов настала тиша. Більш за все стару дратувала таємниця, що їй, здавалось, мав священник у своїй візиті до Параду. Вона почувала себе, як жінка безбожно одурена. Її цікавість роз'ятрювалася. Вона походжала навколо столу, не дивлячись на абата і ні до кого не звертаючись, і міркувала сама з собою.

— Так ось воно чому так пізно снідають!.. Ідуть собі, нічого не кажучи, швендяють до другої години. Навідують дім з такою лихою славою, що не сміють зараз же розказати, що там робили. Нарешті обманюють, дурять увесь світ...

— Але ж—перебив абат Муре, що силкувався був їсти, щоб ще більше не сердити Тезу,—ніхто мене не питався, чи я був в Параду. Я й не думав обманювати.

Теза провадила своє, ніби нічого не чула.

— Псують свою сутану пилом, вертаються мов той злодій. А коли якась добра людина цікавиться ними, розпитує їх для їхнього ж добра,—її відштовхують, її мають за нікчемну жінку, що не варта довір'я. Ховаються, як та потайна людина, воліють пропасти, аніж промовити одно слово, не хотять навіть для розваги чиєїсь оповісти, що там десь бачили.

Вона повернулася до священника, дивлячись йому просто в лице.

— Так, це все про вас... Ви потайна, ви лиха людина!—І вона заплакала. Абат мусів її розважити.

— Пан Кафен все мені оповідав...—ще кричала вона, але вже заспокоювалася.

Брат Аршанжій кінчав уминати здоровий шматок сиру; видно, ця сцена його зовсім не турбувала. На його думку, абат Муре мусів говорити одверто, і Теза добре робить, що взяла його в шори. Він спорожнив останню склянку поганенького вина, розлігся на стільці, перетравлюючи їжу.

— Нарешті, що ви бачили в Параду?—спитала стара служниця.—Скажіть нам хоч тепер!

Всміхаючись, абат Муре короткими словами розповів їм, як чудно зустрів його Жанберна. Теза запитувала його, здивовано вигукувала, а брат Аршанжій стискав кулаки і совав ними наперед.

— А щоб його бог побив!—сказав він.—Щоб вони згоріли: і він, і його відьма!

Тепер уже абат Муре намагався почути нові подробиці про людей з Параду. Він слухав дуже уважно, як брат Аршанжій розповідав дивовижні речі:

— Ця діволиця одного дня прийшла до школи й сіла. Це вже давно було, років з десять тому. Я її залишив у школі, думав, що це її дядько посилає готуватися до першого причастя. За два місяці вона збунтувала всю клясу. Вона, шельма, вміла зробити так, щоб усі її ревню кохали! Вона знала всякі забави, вона вигадувала всякі цяцьки з листу дерев та з обрізків тканини. І розумна ж до того, як всі ці пекельні дочки. Вона найсильніша була в катехізисі... Коли це одного ранку старий вдерся серед лекції до школи. Він кричав, що всіх розжене, що попи зіпсували йому дитину. Мусів сторож випхати його за двері. Мала майнула з школи. Я бачив у вікно, як вона там, на полі, сміялась зі злости свого дядька... Ще зо два місяці ходила вона до школи, так, що він і не знав про те.

— Так вона ніколи й не ходила до причастя?—спитала стиха Теза, здригнувшись при тому.

— Так, ніколи,—ствердив чернець.—Тепер їй уже, мабуть, років шістнадцять. Отак і росте, як тварина. Я бачив, як вона рачки бігала межі кущами, там біля Палю.

— Рачки, — прошепотіла стара й занепокоєно повернулась до вікна. Абат Муре висловив сумнів; але брат Аршанжій розсердився.

— Так, рачкувала! І стрибала, як дика кішка, спідниці задиралися, що аж стегна видко було. Хотів би я мати тоді рушницю, щоб застрелити її. Вбивають же звірів, а вони приємніші богам... Усі добре знають, що вона ходить ночами навколо Арто і нявчить. Нявчить,

як та паскуда в гарячці. Коли б їй піймався в лабети який чоловік, то, певне, зосталась би від нього тільки шкура та кістки. Сам чорт сидить у них в тілі. Чортом і смердять; смердять ноги, руки, нутровина, все чисто смердить... Тому вони й причаровують слабких людей.

Священик, погоджуючись, хитав головою. Ченцева злість, тиранія балакучої Тези були для нього, мов бичування ременем, що він часто почував на своїх плечах. Він був радий спуститися до цього низького стану, впасти в ці простацькі грубі руки. Він думав, що матиме небесний спокій, коли тут за життя буде в презирстві цілого світу, всім єством з'єднається з усяким набродом. Це була образа, але він з утіхою завдавав її своєму тілу, брудна течія, куди він навмисне топив свою ніжну натуру.

— Усе в світі—самий бруд,—мовив він стиха, згортаючи свою серветку.

Теза приймала з столу. Вона хотіла забрати й тарілку, де Дезіре поклала дроздове гніздо.

— Не збираєтесь же ви, панно, над ними спати?— сказала вона;—краще викиньте це паскудство!

Але Дезіре боронила тарілку. Вона затулила гніздо своїми голими руками, не сміючись більше і гніваючись, що їй заваджають.

— Маю надію, що цих птахів не залишать у хаті,— скрикнув брат Аршанжій.—Це принесло б нещастя. Треба їм поскручувати голови.

І він уже простяг свої грубі руки. Дівчина відступила; вона тремтіла, притискуючи гніздо до грудей. Пильно дивилась на ченця, розкривши губи, наче та вовчиця, що от-от укусить.

— Не чіпайте пташенят,—промовила вона.—Який ви гидкий!

Вона сказала ці слова з таким презирством, що абат Муре здригнувся, мов він бридоту ченцеву побачив уперше. А брат Аршанжій тільки бурчав. Він плекав глуху ненависть до Дезіре, бо її гарна врода ображала його. Коли вона вийшла, одступаючи назад і не спускаючи з ченця очей, він здвигнув плечима і буркнув

крізь зуби якусь непристойність, що її ніхто не дочув.

— Краще їй піти спати. Вона тільки заваджатиме нам у церкві,—сказала Теза.

— А хіба прийшли вже?—спитав абат Муре.

— Дівчата там уже давненько з оберемками гілля... Я піду засвічу лампи. Як хочете, можна вже починати.

Через кілька хвилин чути було, як вона в ризниці сердилася, що сірники одвологли. Брат Аршанжій, зоставшись удвох із священником, похмуро спитався:

— Це ради місяця діви Марії?

— Так,—відповів абат Муре.—Останніми днями дівчата багато мали всякої роботи й не могли прийти, як велить звичай, прибрати капицю святої діви. Це відкладено на сьогоднішній вечір.

— Гарний звичай!—мимрив чернець.—Коли я бачу, як кожна з них кладе тее гілля, мені хочеться кинути їх об землю, щоб вони хоч покаялись у своїй мерзоті, перше ніж торкнутися віттаря... Сором терпіти, щоб оте жіноцтво тягало свої спідниці так близько від святих реліквій.

Абат зробив рух, просячи пробачити йому. Він ще недавно в Арто і повинен коритися місцевим звичаям.

— Можна розпочинати, пан-отче!—гукнула Теза.

Але брат Аршанжій ще затримав його якусь хвилину.

— Я піду собі,—сказав він.—Віра не дівчина, щоб її вбирати в квіти та в бинди.

Він пішов помалу до дверей, знов спинився, підняв догори свого волохатого пальця й додав:

— Стережіться божествити святу діву!

XIII.

У церкві абат Муре застав з десятків дорослих дівчат з вітами оливного дерева, лавру та розмарину. Садові квіти зовсім не ростуть на скелях Арто,—тому звичай був прикрашати віттар святої діви такою тривкою

зеленню, що не в'янула цілий травень. Теза додала ще гвоздиків, що ростуть по окопах, поставивши їх у старі карафи з водою.

— Дозвольте мені це зробити, пан-отче!—сказала Теза.—Ви не маєте звички... Ось станьте там перед вівтарем. Ви будете мені казати, чи подобається вам таке прикрашування.

Він згодився, і Теза дійсно керувала всією церемонією. Вона вилізла на драбину і гримала на дівчат, що наближалися до неї по черзі з своїм гіллям.

— Але ж не так швидко! Дайте ж мені час почіпляти віти. Неможна ж, щоб усе це ріща падало на голову пан-отцеві... Ну, добре! Бабе, твоя черга. Чого ж ти вирячила на мене свої очиська! Та й гарний же твій розмарин! Жовтий мов будяк. Мабуть, всі шкапи з цілого краю мочились на нього... А ти, Ларусо! А! Ось нарешті гарні лаврові віти! Ти це наламала на твоєму полі біля Зеленого Хреста?

Дівчата клали віти на вівтар і цілували його; на хвилину спинялися перед покровом, передавали гілки Тезі і забували, що треба мати побожний вигляд, якого вони набирали, ступаючи на підвищення. Кінчалось тим, що вони сміялися, спиралися коліньми, терлися клубами об край престолу, нахилилися грудьми до самої дарохранительниці. А над ними велика статуя діви з позолоченого гіпсу нахилила мальоване обличчя та всміхалася рожевими устами до малого, зовсім голенького Ісуса, що його тримала на лівій руці.

— Отак, Лізо!—кричала Теза,—сядь но ще на престіл, поки ти ще тут! Ти б не задираєш так свої спідниці, чи ото ж можна показувати гали? Нехай но котра з вас насмілиться тут пустувати, я їй ці віти в морду кину... Чи ви не можете проходити тут спокійно?

І, відвертаючись від них, питала священника:

— Чи вам подобається, пан-отче? Як ви вважаєте, чи так буде добре?

Вона вистелила за святою дівою зелену нішу з пуків гілля, що були зложені, мов та колиска, і спадали, як пальми. Священик похвалив і дозволив собі зауважити:

— Я думаю,—бурмотів він,—що слід би поставити вгорі букета з ніжнішого листу.

— Безперечно!—сердилася Теза.—Але вони несуть самий лише лавр та розмарин... Хто там приніс оливні віти? Ні одна, дивіться! Вони шкодують втратити якихось чотири оливки, оці поганки!

Тоді Катерина підняла величезну оливну вітку, що її саму всю закривала.

— А, ти таки принесла, пустухо,—сказала стара служниця.

— Ов-ва!—сказав чийсь голос:—вона її вкрала. Я бачила, як Вінцент ламав вітку, поки вона чарувала.

Розгнівана Катерина присяглася, що то неправда. Вона повернулася, не випускаючи своєї вітки, висунула чорняву голову з куща, що тримала в руках, і брехала з надзвичайною певністю, вигадавши довгу історію, щоб довести, що оливна вітка належить таки їй.

— Та й усі ж дерева належать святій діві,—закінчила вона.

Абат Муре хотів вступитися, але Теза спитала, чи не сміються вони з неї, що примушують так довго тримати порожні руки догори. І вона поважно примощувала оливну вітку, в той час, як Катерина лазила по драбині за її спиною і неможливо перекривляла, як Теза повертає свій широченний стан, стоячи на здоровій нозі. Це викликало усмішку навіть самого священика.

— Так,—сказала Теза, стоячи біля абата, щоб оддалік глянути на свою роботу:—от добре, закінчили. Тепер покладімо віти між ставниками, чи ви воліли б гірлянду, що збігала б подовж східців?

Священик завважив, що краще нехай будуть великі пучки листу.

— Підходьте, починайте,—сказала служниця і знову вилізла на драбину.—Не спати ж нам тут! Чи ти не можеш краще поцілувати престола, Міето? Ти, здається, думаєш, що ти у себе в хліві! Пан-отче, подивіться лишень, що вони там виробляють! Я чую, вони сміються мов навіжені.

Підняли догори одну з лампад і посвітили в темний кінець церкви. Під трибуною гралося троє здорових

дівок; вони штовхалися, а одна всунула голову до хрестильниці; це так насмішило інших, що вони аж попадали на землю, потім вони вернулися, дивлячись з-під лоба на священика, раді з того, що їх насварили, махали руками так, що аж плескали себе по стегнах. Та найбільше розсердилася Теза тоді, як побачила, що й Розалі наближалась до віттаря разом з іншими дівчатами, несучи свій пучок.

— А чи не підеш ти геть!—крикнула їй Теза.— Ну й нахабна ж ти, дівко! Забирай мені швидше свого пучка!

— А то чому так?—спитала, сміючись, Розалі.—Вже ж мене не обвинуватять, що я вкрала.

Дівки приступили ближче, пустуючи, переглядаючись блискучими очима.

— Геть іди, тут тобі не місце, чуєш, ти!—знову сказала Теза.

І, втративши останню краплю терпіння, вона кинула їй грубо дуже погане слово, що викликало сміх задоволення між селянками.

— Ще що?—сказала Розалі.—Хіба ви знаєте, що інші роблять? Ви ж пак не були там, щоб бачити?— І вона зважила, що треба заридати. Кинула своє гілля і дозволила абатові Муре одвести себе на кілька кроків, де він зробив їй дуже сувору догану. Він спитувався втихомирити Тезу, йому ставало вже ніяково між цими безсоромними дівками, що сповняли своїми обремками зелені церкву. Вони тиснулись до самого престолу, оточили його неначе живим лісом, принесли йому міцний дух запашного дерева, то був наче дух їхнього тіла—тіла цих сильних робітниць.

— Поспішімо, поспішімо,—сказав абат, злегка плескаючи в долоні.

— Боже мій! Я б воліла бути вже в своєму ліжку,— бурмотіла Теза.—Чи ви гадаєте, що то легко почіпляти ввесь цей ліс?!

Тим часом вона кінчала прив'язувати високі китиці листу між ставниками. Вона склала драбину, а Катерина віднесла її за головний престіл. Зоставалося поставити дві деревини з обох боків престолу, а решту гілля по кутках унизу; те, що лишилося, дівчата посипали на

підлогу до самої дерев'яної балюстради. Вівтар святої діви був немов той гай, немов просіка в лісі з зеленим муріжком спереду. Нарешті, Теза згодилася відступити місце абатові Муре. Він підійшов до вівтаря і знову злегка плеснув у долоні.

— Панни,—сказав він,—ми завтра будемо служити далі маєві відправи на честь діви Марії. Коли котра з вас не зможе прийти до церкви, то принаймні у себе вдома повинна прочитати свої молитви.

Він вклякнув, а селянки гучно зашелестіли своїми спідницями і, спустившись долі, посідали на п'ятах. Вони вторували відправі змішаним мурмотінням, а в ньому проривався сміх. Одну з дівчат хтось ущипнув за стегно, вона крикнула і намагалась заглушити цей крик нападком кашлю. Це так розвеселило всіх дівчат, що вони сказавши «Амен», так на якийсь час і залишились, схилившись до землі, втупивши носи у підлогу, від сміху не маючи сили підвестись. Теза знову нагнала безстидниць, а священник так поринув у молитву і застиг перед престолом, ніби не чув нічого, що позад нього робилось.

— Ідіть, забирайтеся тепер!—сварила Теза.—Ви, як та купа сміття, не вмієте навіть господа бога шанувати. Чистий сором, такого ніхто в світі ще не бачив, щоб дівчата качались по підлозі в церкві, як та скотина на полі... А ти що там робиш, Руда? Нехай но я ще побачу, як ти щипаєш когонебудь, то матимеш діло зо мною. Так, так, не я буду, як не скажу всього пан-отцеві. Геть, геть, ледащиці!

Вона помалу виштовхувала їх за двері, підстрибуючи навколо них і страшенно кульгаючи. Їй пощастило випровадити всіх до останньої, коли це вона вгледіла Катерину, що спокійнісінько стояла з Вінцентом у сповідальні. Вони дуже ласо щось їли. Теза вигнала їх цих. Перше, ніж замкнути двері, вона виткнула голову, подивилась навколо церкви й побачила, як Розалі повисла на шиї у Фортюне, що чекав на неї; обоє зникли в темряві біля кладовища і глухо чути було їх поцілунки.

— І отака паскуда підходить до вівтаря святої діви!—міркувала вона, засуваючи засув.—Та й інші не

кращі, я їх добре знаю. Всі оці повії, що приходили оце ввечері з своїм ріщам, аби реготіти та обніматися з хлопцями, вийшовши з церкви. Завтра жодна й не здумає прийти; пан-отець напевне проказуватиме Ave сам один... Прийдуть хіба самі негідниці, що умовились тут зустрітися з парубками.

Вона совала стільцями, ставлячи їх на місце, дивлячись, чи нема чого підозрілого, раніш, ніж піти спати. Підняла в сповідальні лушпайки з яблука і кинула їх далі за головний вівтар. Знайшла також шматок бинди, одірваний від якоїсь хустки, з пасмом чорного волосся; вона це згорнула в пакетик, щоб потім перевести слідство. Після цього вже їй здалося, що церква в доброму порядку. В лямпадці було оливи на цілу ніч, сходи на хори можна було не мити аж до суботи.

— Вже скоро десята година, пан-отче, — сказала вона, наближаючись до священника, що все стояв на колінах.—Ви б краще вже йшли.

Він не відповів нічого, тільки стиха хитнув головою.

— Знаю я, що це значить,—казала далі Теза.—Цілу годину стоятиме тут на камінні, щоб схопити кольки... Я йду, бо я заваджаю. Усе в нас робиться без глузду: снідати—коли всі обідають, лягати спати,—коли вже кури встають... Я вам надокучила, пан-отче? Добраніч! Але ви не розважні, от що!

Вона хотіла вийти, але вернулася загасити одну з двох лямпад, шепочучи, що молитися так пізно,—«це смерть для оливи». Нарешті вона таки пішла, але попередити витерла ще своїм рукавом покров на головному вівтарі, що здавався їй сірим від пилу.

Піднявши очі догори, склавши руки на грудях, абат Муре залишився сам.

XIV.

Церкву, освітлену однією лише лямпадою, що блимала на вівтарі святої діви між зеленню, оповила з усіх боків велика хвиляста тінь. Катедра кидала темну смугу мороку від стовпів, аж до стелі. Сповідальня мріяла неначе якась чорна маса, вирізуючись під трибуною

химерним профілем пробитої будки. Затулене вітами світло ніби позеленіло від листу і спочивало на великій, позолоченій постаті Мадонни; здавалося, вона спускалась, мов цариця на хмарах, де бавились голівки крилатих янголят. Дивлячись, як кругла лямпадка світилася між вітами, здавалось, що блідий місяць сходить з-за лісу й освітлює величне видиво, небесну царицю в золотій короні й одежі, що несе святе голеньке дитя в таємничу лісову гущавину. Поміж листям та довгими високими галузками, у широкій стрільчастій колиці, по гіллі, кинутому долі, пробігало зоряне проміння; затінене, воно скидалось на той молочно-білий дощ, що ясними ночами сіється крізь кущі. Невиразні звуки, якийсь тріск линув з темних закутків церкви; великий годинник зліва від хорів помалу цокав, мов дихав сонний механізм. І ясний привид—Мадонна з ніжними пасмами темно-русявого волосся—мов заспокоєний нічною тишею церкви,—наближався так, що неначе схилялась трава на муріжку під легким летом його хмар.

Абат Муре дивився на неї. В таку добу він так любив свою церкву. Він забув про розіп'ятого страдника Христа, вкритого вохрою й лаком, що помирав за ним у каплиці Мертвих. В цей час не було ні ясного світла крізь вікна, ні веселощів ранку, що прокидаються зі сходом сонця, ні околишнього життя, ні горобців і віття, що вдираються до церкви крізь побиті шибки. У цю нічну годину природа була мертва; морок повивав серпанком побілені стіни, прохолода обгортала йому плечі цілющою волосяницею; він міг забути себе в абсолютній любові: ні гра проміння, ні пестливий вітрець з пахощами, ні повів крилець якої комахи—не порушували любого йому надпориву. Ранішня відправа ніколи не давала йому тої надлюдської насолоди, що він дізнавав, молячись уночі.

Шепочучи молитву, абат Муре дививсь на святу діву. Він бачив, як вона йшла до нього з своєї зеленої ніші в сяйві, що все зростало. Це було вже не те місячне світло, що пливло по верхах дерев. Вона здавалася йому оповитою сонцем; вона наближалася могутньо, переможно, велично, повна такої сили, що хвилинами

йому хотілося впасти лицем до землі, щоб укритися від сліпучого сяйва цих відчинених дверей до неба. Так, у тому обожуванні всім єством своїм, що від нього завмирили слова молитви на устах, він згадав останні слова брата Аршанжія і в них він бачив тепер богозневагу. Часто чернець докоряв його особливою пошаною до святої діви, бо це, казав він, є справжня образа бога. На його думку, це обожування Діви приводить до душевного занепаду, надає вірі жіночости, зроджує удану нещирю богомільність, недостойну сильних. Він плекав ворожість до святої діви за те, що вона жінка, що вона вродлива, що вона матір; він остерігався її, боявся, що спокуситься на її милість, що піддасться її лагідним чарам. «Вона вас заведе далеко!» крикнув він одного разу до молодого священика, бо бачив у ній початок всім людським пристрастям, порив до раювання прекрасним, ніжним, темно-русявим волоссям, великими синіми очима, таємницею одежі, що спадає від коміра до самих ніг. Це був якийсь протест святого, що гнівно відмежовував матір від сина, питаючи, як той: «жінко, що є спільного між тобою і мною?» Але абат Муре не піддавався, він все лежав крижем, силкуючись забути чернечу грубість. Він пив насолоду від непорочної чистоти Мадонни, що підносила його з тої низини, де він намагався знищити себе. І тепер, коли він був сам один перед великою позолоченою статуєю Діви, йому ввидалось, що вона схилилась і дає йому поцілувати пасма свого волосся. Тоді знову почував, що він дуже молодий, дуже добрий, дуже сильний, дуже справедливий, ввесь сповнений ніжністю.

Вклонятися Мадонні абат Муре почав іще з дитинства. У дитячі роки, ховаючись по кутках, він любив мріяти, що його взяла під свою ласку якась прекрасна дама, що блакитні, ніжні очі з усміхом стежать за ним всюди. Часто вночі, почувши, як легенький вітрець обвіяв йому волосся, він розповідав, що це приходила і цілувала його Свята Діва. Він зростав під цією жіночою ласкою, в цій атмосфері, сповненій шелесту божистої одежі. Уже з семи років, прагнучи ніжності, на всі свої копійки купував образки Мадонни і заздро ховав

їх, щоб розкошувати ними тільки самому. І ніколи його не вабив Ісус, що несе ягнятко, чи розіп'ятий Христос, чи бог-отець з великою бородою, що летить на хмарах; завжди він звертався до ніжного образу Мадонни, до її маленьких усміхнених уст, до її простягнутих тонких рук. Потрохи він набув собі цілу збірку: Марія між лілеями з прядкою; Марія, що несе дитину, мов старша сестра; Марія у вінку з троянд; Марія, уквітчана зірками. Це була йому неначе родина молодих, хороших дівчат: усі вони мали однакову грацію, однаковий вираз доброти, однаково миле обличчя; усі були такі юні з лица, що, хоч звалися матір'ю бога, він зовсім не боявся їх, як бояться звичайно діти дорослих. Здавалося, вони одного з ним віку, ці маленькі дівчатка; він хотів би десь зустрітися з ними, бо ці небесні дівчатка вічно граються у раю з тими хлопчиками, що вмирають малими. Він старшав і, підростаючи, беріг таємницю свого містичного кохання, бо його окривала юнацька соромливість. І Марія виростала разом з ним; здавалось, була тільки на рік, на два старша за нього, як і личить його державній подрузі. Вона вступила у двадцятий рік, як йому було вісімнадцять. Вночі вона не цілувала більше його в чоло; вона спинялась на кілька кроків від нього, схристивши руки, з чистою усмішкою, чарівно лагідна. Він промовляв її ім'я завжди тихенько; серце йому мліло щоразу, як дороге ім'я приходило на уста в його молитвах. Він не мріяв більше про дитячі гри там, в глибині небесного саду, а тільки бажав довічно споглядати цю білу постать, таку чисту, що він не важився торкнутися її своїм диханням. Навіть від матері таїв свою любов до Мадонни. Потім, через кілька літ, коли вже був у семінарії, цю прекрасну ніжність до Мадонни, таку просту, таку природну почала турбувати невиразна тривога. Чи культ Марії справді потрібний релігійній людині? Чи не обкрадає він бога, віддаючи Марії більшу частину своєї любови, більшу частину своєї душі, усе своє серце, всього себе? Це тривожне питання, ця внутрішня боротьба розпалювала і ще збільшувала його прив'язання. І він глибоко поринав у тонкощі своєї любови. Він зазнавав дивної насолоди,

обґрунтовуючи законність своїх почувань. У книжках про божественність святої діви він знаходив собі виправдання і вони його невимовно тішили; він проказував собі ті міркування, заглиблюючись у них, як у молитву. Це з них він навчився бути рабом Ісуса, служити йому в культурі Марії, іти до Ісуса через Марію. І він наводив собі всякі докази, робив із них висновки: Марії, що їй корився Ісус на землі, повинні коритись і всю люди; Марія зберігала свою матерню могутність і на небесах; там величньо роздавала вона скарби божі, вона одна могла його вблагати, одна роздавала трони. Марію, просте творіння, бог возвеличив до себе, і стала вона людям тою ланкою, що зв'язує небо з землею, посередницею всієї ласки, всього милосердя; висновок з цього завжди був той, що її треба любити найбільше і нарівні з богом.

Потім його цікавили теологічні тонкощі ще сміливіші, як шлюб небесного мужа—святого духа, що скріплює свій вибір печаттю, вічним чудом повертає діву на матір, і її непорочну чистоту дає на обоження людям: діва-переможниця над усякою ерессю, непримиренний ворог сатани, нова Єва, покликана, як давніше, роздавити голову змія, величні двері ласки, що через них спаситель увійшов перший раз, що через них він прийде знову в останній день,—це таємниче пророцтво, що віщувало могутню роль Марії, підживляло Сержеві мрії про безмежний розквіт любови. Що жінка з'явилася на задрісному, жорстокому небі старого завіту, що її чиста постать стоїть у ногах страшної Трійці, це було йому розрадою в релігії, це давало втіху серед суворих вимог віри, це було притулком йому, людині, заблуканій між догматичних таємниць. І коли він повільно, крок за кроком, переконався, що Мадонна є путь до Христа, путь легка, коротка і певна, він знову віддався їй увесь, без усякої скрухи; він пізнавав самого себе, щоб правдиво шанувати Мадонну; він умирав для себе самого, знищував себе у покорі.

То був для Сержа час побожних надпоривів. Книжки про обожування святої діви пекли йому руки. Вони промовляли до нього мовою любови, що курилася, як

пахощі кадильні. Марія не була вже юною дівою, запнутою в білий серпанок із схрещеними руками, що стояла біля нього в головах. Вона з'являлась йому серед величності, така, як її бачив Іван, оповита сонцем, увінчана дванадцятьма зорями, з місяцем під ногами: вона обмаювала його своїми пахощами, запалювала в ньому небесні бажання, сповняла його жаром тих світил, що горіли в неї на чолі. Він припадав ниць перед нею, голосно визнаючи себе рабом Святої Діви. І нічого не було солодшого йому за це слово «раб», що він усе проказував, упиваючись ним своїми тремтячими вустами, падав їй під ноги, хотів бути її річчю, хотів знищитися, бути пилом, що його Діва торкнеться своєю блакитною одежею. Він проказував за Давидом: «Марія створена для мене». І додавав разом з євангелістом: «у ній усе моє добро». Він називав її: «Моя люба владарка». Йому бракувало слів, він удався до дитячих висловів і мови коханця. Йому зривалось з уст тільки жагуче зідхання. Була йому всеблага небесна цариця, прославлена дев'ятьма янгольськими хорами, матір найвищої любови, господній скарб. Живі мрії поширювались, рівняли її до земного раю, до незайманої землі, до квітників з цнотливими квітками, до зелених лук Надії, до башт нездоланої сили, до чарівних домівок, що сповняють людину віри. Вона була джерело, що запечатав святий дух, твердиня божа, де спочивала свята Трійця, престол бажаний, світ божества. А він—гуляв по тому саду в затінку, чи під сонцем, посеред чудових зеленощів; він зідхав за водою з цього джерела; він жив у прекрасному Маріїному осередку, спирався на нього, хоронився в ньому, гублячись, не стримуючись, п'ючи молоко безконечної любови, що крапля по краплі падало з тих дівочих грудей.

Щоранку, у семінарії, скоро прокидався, він бив сто поклонів, повернувши обличчя до неба, що бачив із свого вікна; увечері він прощався з нею, кладучи стільки ж поклонів, підводячи очі до зор. Часто ясними ночами, коли мрійлива блідо-золота Венера блискала в теплому повітрі, він забував себе, з його уст ніби злітав тихий спів *Ave maris stella*, той чулий гімн, що роз-

гортав перед ним десь далеко блакитні побережжя, лагідне море, що хвилювало пестливим тремтінням, освітлене зорею, що миготіла, велика, як сонце. Він показував *Salve, Regina, Regina coeli, o gloriosa Domina*, всі молитви, всі гімни. Він читав одправи на честь Марії, святі книжки на честь її, малий збірник псалмів святого Бонавентури так побожно, так ніжно, що сльози заваджали йому перегортати сторінки. Він постив, убивав себе, щоб віддати їй у жертву своє змертвіле тіло. З десяти літ свого віку він ходив у символічній одежі—святому стихарі з подвійним образом Марії, нашитим на сукно; почував тепло від того образу на спині й на грудях і радісно тремтів. Пізніше він почав носити ланцюги, щоб цим виявити рабство своєї любови. Але найвеличнішим гімном йому завжди була янгольська хвала, тая *Ave Marià*,—найпалкіша молитва його серця... «Славлю тебе, Маріє». Тоді бачив її, як вона наближалась до нього, повна ласки, благословенна між всіма жінками; кидав своє серце їй до ніг, щоб вона була ласкава пройти по ньому. Цю хвалу він показував на сто ладів, вигадуючи, як би надати їй більше чинности. Дванадцять разів він прочитував *Ave*, щоб нагадати вінець з дванадцяти зірок, що вінчали чоло Марії, чотирнадцять радостей, сімдесят разів, на честь сімдесяти років, що вона прожила на землі. Цілими годинами він пересовував зерна свого рожанцю. І в деякі дні містичного стрівання він шепотів без кінця молитви, персбираючи того рожанця.

На самоті, в своїй келії, маючи досить часу любити, він уклякав на плитах, і тоді увесь сад Марії з тими високими чистими рослинами виростав навкруги нього. Рожанець перепускав через його пальці ту гирлянду *Ave*, перериваних *Pater*'ом, як вінок білих троянд, перевитий благовісними лілеями, кривавими квітками Кальварії, зірками Увінчання. Він посувався повільним кроком уздовж тих запашних, обсаджених деревами, алей, спиняючись після кожної п'ятнадцятки тих десятків *Ave*, одпочивав на тій таємниці, що вони викликали. Він поринав то в радості, то в тузі, то в славі, в міру того, як таємниці гуртувались трьома рядами: веселим,

журливим, прославним. Незрівняну легенду, історію Марії, ціле людське життя, з його усміхами, його сльозами, його перемогою він переживав від краю до краю за одну годину. Перше він поринав у радість, у п'ять таємниць, що всміхались опромінені чистотою ранньої зорі: це було благовістя Архангела, промінь плідности, що падав з неба, несучи благословенну млюсть непорочного зачаття; завітання Єлизавети в ясний ранок надії, в той час, коли Марія вперше відчула той рух від плоду своєї утроби, що від нього бліднуть матері; народини у віфліємському хліві і той довгий шерек пастухів, що йшли вклонитися божественному материнству; день, коли народженого принесено до храму на руках породіллі; вона так ослабла, всміхається, бо щаслива тим, що може віддати своє дитя справедливості божій, в Симонові обійми, прагненню всього світу; нарешті, день, коли отрок Ісус з'являється перед ученими в храмі, де мати знаходить його стурбована, втішена й горда ним. Після цього ранку, такого ніжного, ясного, Сержеві здавалось, що небо раптом потьмарилось. Він ішов тепер тернами, дряпав собі пальці об зерна свого роженця, згинався під жахливою вагою п'яти болізних таємниць: Марія умліває із своїм сином у Оливному саду, приймає разом з ним катування бичами, чуває на своєму власному чолі рани від тернового вінка, несе страшний тягар його хреста, вмирає у нього в ногах на Голготі. Ці неминучі страждання, ця жорстока мука обоженої цариці, що за неї він пролив би, як і Христос, свою кров, вкидали його в такий жах, що десять літ, читаючи ті самі молитви й ті самі одправи, він не міг потлумити його. Але зерна в рожанці пересувалися далі, раптом з'являвся просвіт серед темряви навколо розп'яття, промениста слава п'яти останніх таємниць проривалась, як радісний світоч.

Преобразившись у своїй постаті, Марія співала алілуя воскресінню, перемозі над смертю, вічності життя; вона була там на Оливній горі, простягала руки, надпоривно дивувалась, споглядаючи тріумф свого сина, що здіймався в небеса посеред золотих хмар з пурпуровими торочками; вона збирала коло себе апостолів,

почуваючи, як і в день зачаття, сполох духу любови, що сходив з неба огненними язиками; приходила і їй черга, зграя янголів підхоплювала й несла її на небо; на білих крилах вони летіли, як той корабель на чистих, білих вітрилах, і потім тихенько її опускали серед величності небесних престолів. Там ждала її найвища слава: серед сьйва, такого ясного, що від нього тьмарилось сонце, бог вінчав її зірками з небесного склепіння. Його жага мала тоді одно тільки слово; промовляючи підряд сто п'ятдесят Ave, Серж не то щоб виразно проказував їх: то був одностайний гомін, одно слово, безнастанно те саме, все поверталось подібно до того, як мовлять коханці: я люблю тебе... Щораз воно набирало все глибшого значіння; він затримувався на ньому, розмовляв без кінця цим єдиним латинським реченням, пізнавав у ньому всю Марію, аж доки останнє зерно в рожанці випадало з його рук; тоді він умлівав від думки про розлуку з нею.

Не раз молодик проводив так ночі, знову й знову проказуючи у двадцятий раз десятки Ave, все відтягаючи ту хвилину, коли він мусів попрощатися з своєю коханою владаркою. Вже світало, а він ще шепотів. «Це місяць», казав він, щоб одурити себе самого, «це від нього бліднуть зорі». Наставники примушені були до-рікати йому за ті нічні моління, бо після них він ставав, як знебулий, такий блідий на виду, немов стратив усю кров. Довго зберігав він на стіні своєї келії кольорову гравюру святого серця Марії. Пречиста діва з ясным усміхом розсувала пазуху своєї одежі й показувала на своїх грудях червону діру, де горіло її серце, пробите мечем, увінчане білими трояндами. Той меч вкидав його в розпач, завдавав йому невгамовного жалю перед стражданням жіночим і одна думка про це виводила його з усякої побожної покори. Він хотів стерти той меч, хотів думати лише про увінчане й палаюче серце, напіввирване з чудового тіла Мадонни, щоб бути відданим йому. Тоді він почував, що його люблять. Марія віддавала йому своє серце, живе серце, таким, як воно билось у її грудях, рожево обарвлене її кров'ю. І не було вже в тому образі побожного страждання, це було вже

почуття матеріальне, чудо ніжності; поки він молився перед гравюрою, воно випростовувало йому руки, щоб побожно прийняти те серце. Він бачив його, він чув, як воно билось. І воно його любило, те серце билось для нього! Це було неначе божевілля всієї істоти, потреба цілувати серце, зіллятися з ним, лягти поруч з ним в глибині тих відкритих грудей. Вона любила його дійсно, до тої міри, що хотіла мати його навіки біля себе, щоб завжди він належав їй. Вона любила його міцно, більш ніж усі жінки разом, любов'ю блакитною, глибокою, безконечною, як небо. Де міг би знайти він кохану остільки бажану? Яку земну ласку можна прирівняти до цього повію від Марії, що в ньому він перебував? Яку мізерну приязнь, яку бридку радість можна порівняти з цією вічно-бажаною квіткою, що все зростає й ніколи не розцвітається? Тоді Magnificat, немов хмарка ладану, виходило разом з диханням його уст. Він співав про радість Маріїну, те радісне тремтіння, коли наближався бог-муж. Він славив господа, що скидав могутніх з їхніх престолів і посилав Марію йому, бідному голому дитяті, що на холодних плитах келії вмирає з любови.

І коли він все віддав Марії, своє тіло, свою душу, свої земні й духовні добра, коли він був перед нею неначе голий, тоді, після всіх молитов, з його палких уст виривались акатисти пречистій діві, з тими численними воаннями, впертими, зяттими, про небесну допомогу. Йому здавалося, що він підносився по сходах бажання; з кожним рухом його серця він підіймався на одну приступку тих сходів. Спершу він називав її святою, потім називав матір'ю, пречистою, пренепорочною, чеснішою, славнішою. І потім усе з новим поривом шість разів славив її дівочість, уста його щораз мов освіжались цим словом «дїва»,—він надавав тому слову значіння могутности, добрости, вірности. В міру того, як серце підносило його все вище, на ступені світла, чудний голос, що йшов з його глибини, лунав у ньому, розквітаючи яскравими квітками. Він бажав би розлитися пахощами, розтанути в ясності, видхнутися в одному музичному зідханні. В той час, як він називав

її: свічадо спр ведливости, храме мудрости, джерело радості, він бачив себе в тому свічаді блідим від екстазу, він уклякав на теплі плити того храму, пив пожадливими устами сп'янілість того джерела. Він ще відмінював її образ, давав волю божевільній ніжності своїй, щоб поєднатися з нею якнайближче. Вона була йому той чесний посуд, що його обрав сам бог, те добірне лоно, куди він бажав би перелити свою істоту, заснути назавжди. Вона була та містична троянда, що розквітала в раю, та цариця, що коло неї гуртуються янголи, така чиста, така запашна, що й він, недостойний, почував її знизу, аж груди йому роздimalись і розривалися від шаленої радості. Вона в його уяві оберталася в золоту домівку, в башту Давидову, в башту з слонової кости, безцінно багату, чисту, що цій чистоті могли б заздрити лебеді, високу, міцну; він бажав би зробити їй із своїх простертих рук пояс покори. Вона виступала на обрії, як небесна брама,—він відчував її за своїма плечима, коли подих вітру розмаював її намітку. В той час, коли блідне ніч, вона випливала з-за гори, як ранішня зоря, порятунок мандрівців, що заблукали, зоря любови. Але й на тій високості, де ледве вже дихав, він був незадоволений, слова зраджували силу його серця, він міг тільки славити її іменем цариці, що промовляв дев'ять раз, як дев'ять разів махають кадилом. І його спів радісно завмирав у тих переможних кінцевих вигуках: цариця між дівами, цариця над усіма святими, цариця, що зачала без гріха! Вона променіла, все підносячись вище. А він стояв на останній приступці, на тому щаблі, що його досягають тільки обранці Марії; залишався там одну хвилину, обомлілий серед цього ніжного повітря, що оголомшувало його; він був ще дуже далеко від Неї, щоб міг поцілувати край її блакитної одежі, і почував, що він уже котиться додолу з вічним бажанням знову іти вгору, щоб зажити надлюдського раювання.

Скільки раз акатисти діві Марії, проказувані спільно в каплиці, доводили юнака до того, що коліна мліли йому мов розбиті, голова була порожня, ніби він тяжко впав з високости. По виході з семинарії абат Муре

навчився любити діву Марію ще більше. В цьому культі було стільки пристрасти, що брат Аршанжій почував у ньому навіть еротичний дух. На думку абатову, це вона мала врятувати церкву якимсь чудом, таким величним, що воно зчарує землю. Вона була єдиним чудом нашої нечестивої доби, тая блакитна панна, що з'являлась малим пастушкам, біле нічне марево, що люди бачили між двох хмар, а кінець її серпанку простилався над селянськими хатами. Коли брат Аршанжій грубо спитав його, чи він же бачив її колинебудь, він тільки всміхнувся, щільно стуливши уста, немов на те, щоб сховати свою таємницю. Річ була в тому, що він бачив її по ночах раз-у-раз. Вона з'являлась йому не веселою сестрою, не палкою молодою дівчиною; вона була в шлюбнім убранні, з білими квітками в косах, мала напівспущені повіки, а з-під них зоріли вогкі погляди, повні надії, що променіли на її щоках. І він почував виразно, що вона приходила до нього, що вона давала йому обітницю не запізнюватись більше, що вона говорила йому: «ось я, візьми мене». Тричі щодня, коли дзвонили на Angelus, на світанні, потім серед дня і як спускалися ніжні присмерки, він здіймав покриття з голови, проказував Ave і оглядався навколо себе, чи дзвін не сповіщав йому наостанку приходу Марії. Йому було двадцять чотири роки. Він усе ще дожидав її.

У травні місяці сподівання молодого абата було повне щасливої надії. Він навіть не вважав на Тезине гримання. Коли він лишався так довго молитися в церкві, то це було власне в тій божевільній надії, що величя статуя Марії зійде до нього. А втім він страшився її, тієї діви, що була подібна до царівни. Бо не любив він усі образи діви однаково. Тільки ця вражала його так, що шанував її, як царицю. Вона була мати самого бога, мала величне обличчя, плідну повність, сильні руки, що несуть Ісуса. Отак уявляв він собі її серед небесної оселі, як має вона поміж зор краєм своєї царської мантиї, така недосяжна для нього, така потужна, що він упав би в прах, коли б вона мала ласку спустити свій погляд на нього. Вона була його діва

в дні занепаду, діва сувора, що вертала йому внутрішній спокій страшним привиддям раю.

Того вечора абат Муре простояв більше як годину навколішки у порожній церкві. Згорнувши руки, втупивши очі в золоту діву, що здіймалась, як зоря серед зеленого вівтаря, він шукав заспокоєння свого екстазу, втишення невиразних турбот, що відчував протягом цілого дня. Але на цей раз він не поринав під час молитви у той дрімливий любий йому стан, такий звиклий йому. Хоч яким славетним та чистим об'являлося материнство діви Марії, але той округлий стан дозрілої жінки, та гола дитина, що вона несла на руці, турбували його,—неначе протягали далі, в небо, той буйний порив до зродження, що абат постерігав круг себе з самого ранку. Так само, як виноградні кущі на каменятих горбах, як дерева в Параду, як людська череда в Арто, Марія приносила достиглий розцвіт, породжувала життя. І слова молитви запинялись на його устах, він розбивав свою увагу іншим, помічав речі, що раніш їх зовсім не бачив: ніжне, темнорусяве пасмо волосся, легку округлість її підборіддя, рожеву барву на кожі. Тоді вона здавалась ніби суворіша, ніби нищила його сьйвом своєї всемогутности, щоб навернути до перерваної прославної молитви. Тим золотим вінцем, тою золотою мантією, всім тим золотом, що обертало її на страшну царицю, вона схиляла його до рабської покори, молитва знову ворушила його уста спокійно, дух тонув у єдиному обожуванні. До одинадцятої години він спав, подоланий тим надмірним напруженням, вже не чуючи колін; він неначе висів десь у повітрі, коливаючись як дитина, коли її присипляють, він безвільно тяжів до спокою, все свідомий того тягара, що давив йому серце. Навколо його церква поринала в темряву, лампа помалу темніла, високе гілля затіняло рожеве обличчя величньої діви.

Коли годинник, перед тим, як продзвонити годину, уривчасто зашипів, абат Муре здригнувся. Досі він не почував прохолоди в церкві. Тепер тремтів від холоду. Коли він христився, бистрий спогад пройшов крізь сон, що був оповив його. Цокіт зубів нагадав йому минулі

ночі, як він простоював на підлозі в келії перед святим серцем діви Марії, коли тіло йому тремтіло як у пропасниці. Він ледве встав, незадоволений з себе. Звичайно відходив від престолу з бадьорим тілом, почувавши Маріїн подих на своєму чолі. А цієї ночі, коли він узяв лампу, щоб іти нагору до свого покою, йому здалося, що у скронях йому стукотить: молитва не подіяла,—після недовгої полегкості він почував, що та сама гарячка перейшла від серця до мозку й від ранку ще збільшилась. Потім підійшов до дверей ризниці й перед тим, як вийти зовсім, повернувся, машинально підняв догори лампу, щоб востаннє побачити величню діву. Вона потопала в темряві під сволоками, поринала в гіллі; виднівся тільки золотий хрест на її вінці.

XV.

Кімната абата Муре містилася в кутку священицького дому; це була простора світлиця, з двома величезними чотирикутними вікнами; одно з цих вікон виходило на пташник Дезіре, з другого—було видно село Арто, долину за ним, горби і ввесь обрій. Ліжко з жовтими заслонами, горіхова комода, три солом'яні стільці—губилися під склепінням високої стелі з побіленими сволоками. Легка притхлість, цей трохи квасний дух, що буває в старих сільських будинках, підіймався з плит, проходив крізь фарбу підлоги, блискучу мов скло. На комоді статуетка непорочного зачаття приємно сіріла між двома фаянсовими горщечками з білим бузком.

Абат Муре поставив лампу перед святою дівою край комоди. Він почував себе так зле, що вирішив запалити в каміні сухе бадилля з винограду, що лежало тут. І зостався біля вогню з щипцями в руці, дивлячись, як горять головешки; обличчя йому освітлювало полум'я. Навкруги себе він почував глибокий сон цілого дому. Тиша лилась йому в вуха і переходила в якийсь шепіт. Помалу, непомітно, цей шепіт зростав і подвоював ту турботу, що він почував кілька разів протягом дня, що стискала йому горло. Звідки ж ця туга? Що це за не-

відома турбота, що поволі росте і стає нестерпуча? Та ж він не грішив. Йому здавалось, що після семінарії, звідки він виніс ввесь запал віри, такої дужої проти всього на світі, він ходив між людьми, не бачучи нічого, крім бога.

І він згадав, що так він почував себе в своїй келії. Ранок, п'ята година, час вставати. Вартовий дякон приходить до дверей, стукає в двері кийком і, як заведено, вигукує:

— *Benedicamus, Domine!*

— *Deo gratias,* — відповідає він, не зовсім ще прокинувшись, з очима, напухлими від сну. І він стрибав на вузенький килимок, умивався, застеляв своє ліжко, прибирав у хаті, наливав у свій кухоль свіжої води. Це маленьке господарювання було йому таке приємне в ранішньому тремтінні, що пробігало йому по шкурі. Він прислухався, як разом з ним прокидались на платанах у дворі горобці; вони тріпотіли крилами та заглушено цвірінькали. Він думав, що це вони так промовляють свої молитви. Потім він сходив у залю до міркувань, де після молитви залишався ще з пів години навколішках, розважаючи над думкою Ігнатія Лойоли: «що з того людині, хоч вона подолає ввесь світ, а свою душу загубить?» Це було побожне завдання з гарним висновком, що спонукало відмовлятися від усіх земних благ, голубити мрію про життя в пустелі, де єдине багатство—це велике синє небо. Хвилини через десять його коліна, змучені камінною підлогою, починали так нестерпуче боліти, що вся його істота помалу-малу ніби завмирала. У цьому екстазі він уважав себе за великого переможця, за владаря величезної імперії, що відкидає свою корону, ламає свого скіпетра, топче ногами нечувану пишність, золоті скрині, цілі потоки дорогоцінних оздоб, вишивані тканини, коштовне каміння, щоб піти й поховати себе в Тебах, одягнувшись у волосяницю, що здиратиме йому шкуру на тілі. Але одправа в церкві виводила його з тих мрій, і він залишав їх, мов якусь гарну правдиву історію, що він пережив колись за далеких часів. Він причащався, співав дуже палко денних псалмів, не чуючи нічиїх голосів, опріч свого,

такого кришталєво-чистого, такого ясного, що він почував, як цей його голос долітає до самого бога. І коли повертався до своєї кімнати, то підводився на сходи, переступаючи одразу тільки одну сходинку так, як радять святий Бонавентура і святий Хома Аквінський; ішов помалу, з увагою до того, що робить, злегка нахиливши голову, з невимовною втіхою додержуючи найменших подробиць з наказу. Тоді починався сніданок. І він радів, дивлячись, що у трапезній розкладено скибки сухого хліба біля склянок з білим вином, бо хотів їсти і був у доброму гуморі, — він казав, що вино—хороший християнин, натяк дуже відважний на воду, що з ощадности доливали в пляшки з вином. Це не заваджало йому набирати поважного вигляду, коли йшов до кляси. Там він клав зшитка собі на коліна, а професор викладав звичайно латинською мовою, вкидаючи іноді французьке слово, коли не знаходив латинського. Починалася дискусія; учні висловлювались якимсь чудним жаргоном, але не сміялись. Далі,—це бувала десята година,—читали святе письмо протягом двадцяти хвилин. Він приносив святу книгу, розкішно оправлену з золотими берегами. Цілував книгу з надзвичайною пошаною, читав з непокритою головою і христився щоразу, як зустрічав ім'я Ісуса, Марії чи Йосипа. В годину другого міркування він був зовсім готовий підвестися любов'ю до бога; це було нове стояння на колінах, довше, ніж перше. Він дозволяв собі сісти на п'яти лише на одну мить; він смакував три чверті години цей іспит сумління, силкуючись найти в собі гріхи; знаходив і мучився, що забув увечері поцілувати два образки на своєму нараменникові, або що заснув на лівому боці; це була страшенна провина, яку він хотів спокутувати, натруджуючи до самого вечора свої коліна; провина щаслива, бо розважала його, без неї не знав би, чим сповнити своє серце приспане, непорочне від того чистого життя, що він провадив. Увійшов до трапезної такий втішений, ніби він скинув з себе якесь велике злочинство. Семинаристи, що вслуговували за обідом з позасукуваними рукавами сутани, у синіх фартухах, підперезані поясами, приносили

юшку з локшиною, варене м'ясо, порізане на маленькі квадратіві шматочки, порції печені з квасолею. Чути було, як з шумом працювали щелепи, і серед тиші озвіріла робота виделками перебивалась заздрими поглядами, що кидали семинаристи на той стіл, де директори їли ніжніше м'ясо й пили червоніше вино. Глухий голос якогось селянського сина з здоровими легенями мимрив без крапок і запинок якесь побожне читання, чи місіонерські листи, чи біскупські послання, чи статті з релігійних часописів. Він слухав під час їжі. Ці уривки полеміки, ці звіти про далекі мандрівки захоплювали, навіть лякали, відкриваючи йому, що за стінами семінарії є рух, є величезні горизонти, про які він не думав ніколи. Їли доти, поки церковне било не сповіщало про час рекреацій. Двір було посипано піском, у ньому росло вісім великих платанів, що влітку давали багато прохолоди й тіні. На південь був мур у п'ять метрів заввишки, на ньому стриміло скло від побитих пляшок; поверх цієї стіни від Плясану було видно тільки вершок дзвіниці святого Марка, кам'яний шпиль на синьому небі. Серж разом з гуртом товаришів гуляв на дворі з одного до другого кінця по одній доріжці; і щоразу, як повертався лицем до стіни, він дивився на дзвіницю, що була для нього цілим містом, цілою землею під вільним льотом хмар. Шумливі гуртки дискутували під платанами, друзі відокремлювались подвоє в кутках двору, а за ними підглядав хтось із директорів, сховавшись за запонами свого вікна. Партії в м'яча та в кеглі провадились гучно, турбуючи спокійних грачів у льото, що напівлежали на землі перед своїми картами; часами м'яч або кийок, кинутий занадто сильно, обсипав їх піском. Коли лунав дзвін, шум стихав; зграя горобців злітала з платанів, учні, засапавшись від гри, повертались з двору на лекцію церковного співу, схрестивши руки, спустивши поважно голови. Так він кінчав свій день серед спокою; він вертався до кляси; о четвертій годині одпочивав, гуляючи завжди перед шпилем святого Марка; вечеряв знов серед шуму щелепів, під низький голос, що кінчав раніше читання; потім ішов до каплиці проказувати

вечірні молитви і лягав спати в чверть на дев'яту, покropивши ліжко святою водою, щоб охоронити себе від лихих снів. Скільки подібних днів перебував він у цьому стародавньому монастирі старого Плясану, де було повно вікового духу побожності. П'ять років минало, його дні протікали одноманітно, мов журкіт прозорої води. Тепер він згадував тисячі подробиць, і це його зворушило. Він пригадав, як пішов із своєю матір'ю купувати собі першу семинарську одягу: дві сутани, два пояси, шість брижів, вісім пар чорних панчоx, стихаря, трикутнього капелюха. І як билось його серце того тихого жовтневого вечора, коли за ним закрилися двері семинарії! Він вступив туди, маючи двадцять років, коли скінчив коледж, понятий жаданням вірити й любити. Другого дня він уже забув усе минуле, ніби заснув у глибині цього великого мовчазного дому. Тепер він знову неначе бачить вузьеньку келію, де він провів два роки, коли був на філософії; цю кліточку, що містила в собі лише ліжко, стіл та стілець, і відділялася від сусідніх келій зле збитими дошками; величезна зала мала з п'ятдесят таких кліток. Далі бачить ту келію, де жив три роки, ставши вже богословом; це вже трохи більша хатина, з кріслом, туалетом, з бібліотекою; у тій щасливій кімнаті вітали його побожні мрії. Уздовж безкраїх коридорів, на кам'яних сходах, по деяких кутках він мав раптові видіння, з неба до нього сходила несподівана поміч. З-під високої стелі линули голоси янголів-хранителів. Не було такої плити в залах, такого каменя в мурах, вітки на платанах, щоб вони не говорили йому про радощі споглядального життя, про побожну ніжність і ласки, що зазнавав, присвятивши тайнам всю свою істоту,—про все те щастя першої побожної любові. Іноді, прокинувшись, він бачив живе світло, що обгортало всього радістю; а ввечері, зачиняючи двері келії, він почував, що його обнімають за шию теплі ніжні руки; прийшовши до пам'яті, він бачив, що лежить долі в сльозах і ридає. А часом, особливо під низьким склепінням, що вело до каплиці, він відчував, як його стан обгорнули ніжні руки й ніби підняли над землею. Ціле небо немов дбало про нього,

кружляло навколо нього, втручалось в його найменші рухи, в заспокоєння його щоденних потреб, в його звичайні почуття і дух, сповняло його чудовими пахощами, що надовго зберігались в його одежі, на його тілі. Згадував також щочетвергові прогулянки. О другій годині вони ходили кудинебудь в зелений куточок поблизу від Плясану. Найчастіше на берег Віорни, на кінець луки з вербами, що купали своє листя в текучій воді. Та він не помічав нічого навколо: ні великих жовтих квіток на луках, ні ластівок, що пили, налету черкаючи крилами поверхню річки. До шостої години, сівши під вербами цілим гуртом, його товариші і він промовляли канон святій діві, або читали подвоє Малі часи, звичайного необов'язкового требника молодих семинаристів.

Абат Муре всміхнувся, нахилившись до вогню. У своєму минулому він знаходив тільки велику душевну чистоту, тільки цілковиту покору. Він був мов та лілея, що своїми пахощами чарувала його вчителів. Він не пригадує ні одного поганого вчинку. Ніколи не зловживав волею під час прогулянок, щоб покурити десь за тином, або побігти випити з товаришами пива, поки обидва наглядачі ходили побалакати з якимнебудь священиком-сусідою. Ніколи не ховав романів під своїм сінником, не замикав пляшок з ганусівкою в глибині свого нічного столика. Довго він навіть не знав про всі ті гріхи, що діяли інші навколо нього, як вони їли контрабандні курячі крильця й пиріжки у великий піст, як одержували злочинні листи, принесені слугами, як тихенько по кутках двору провадили сороміцькі розмови. Він плакав гіркими сльозами, коли помітив, що мало хто з його товаришів любить бога ради нього самого. Були серед них селянські сини, що приймали духовні обов'язки лише з страху перед призовом до війська, були ледарі, що мріяли про легкий хліб, владлюбці, що їм ввиджалась єпископська патериця та митра. А він, знаходячи світову погань край підніжжя вівтаря, ще дужче корився, ще більше віддавався богові, щоб утішити його в тому, що інші його забували.

Абат згадував, як одного дня він поклав одну ногу

на другу, сидячи в клясі,—а професор йому зробив догану; тоді він почервонів, ніби зробив якусь непристойність. Він був один з найкращих учнів, ніколи не сперечався, не заходив у речі, а вчив тексти напам'ять. Він доводив існування і вічність божу доказами, що брав з святого письма, думками отців церкви, всесвітнім визнанням народів. Такі аргументи надавали йому непохитної певности.

Студіюючи перший рік філософію, він працював над курсом логіки так ревно, що професор спиняв його, проказуючи: «найученіші—то ще не найсвятіші». Тому з другого року він пильнував метафізики лише як обов'язку, що має дуже мало спільного з щоденними молитовними вправами. Тоді у нього зародилась зневага до науки, він волів бути неуком, щоб зберегти покору віри. Пізніше вже на теології він вчив курс Еклезіястичної історії Рорбахера тільки з обов'язку; він дійшов до доказів Гусе, до Теологічної інструкції Був'є, не відважуючись обізнатись із Белярміном, Лігорі, Зуаре і святим Хомою Аквінським. Єдине святе письмо його захоплювало. Знаходив у ньому бажані знання, історію безмежної любови, що повинна служити за науку всім людям з доброю волею. Він приймав твердження тільки своїх учителів, не потребував перевіряти їх, не мав потреби в тих вчених шпаргалах, щоб любити бога, обвинувачував книжки, що вони крадуть час, потрібний для молитви. Йому вдалося навіть забути роки свого коледжу. Він зрікся всякого знання, мав тільки щирість, неначе знову перейшов на дитячий розум, вернувся в ті часи, коли лише проказував катехізіс.

Так крок за кроком посувався до священства. Тут поринув у спогади чулі, ще теплі від небесних радощів, як з кожним роком він все більше наближався до бога. Вакації він побожно проводив у свого дядька, сповідався щодня й причащався двічі на тиждень. Віддалявся від молоді, ховав на дні своєї скриньки пуделко з дрібковою сіллю; на цій солі він простоював голими коліньми цілі години. Під час рекреацій він залишався в каплиці, або йшов до якогось з директорів послухати, як той розповідатиме якісь надзвичайно

побожні пригоди. А коли наближався день Зелених свят, він мав надмірну нагороду, захоплений тим почуттям, що сповнює семинаристів, коли одправа триває цілі ночі. У це велике свято неначе небо відчинялося вибранцям, щоб дозволити їм досягти найвищого рівня. За п'ятнадцять день перед святом він уже переставав споживати все інше, крім води й хліба. Завішував вікно у себе в кімнаті, щоб не бачити навіть денного світла, і падав долі в пільмі, благаючи Ісуса, щоб він прийняв його жертву. Останні чотири дні його обгортала така туга, така страшна скруха, що він вставав з ліжка посеред ночі, ішов і стукав у двері до священника, шукаючи поради у якогось підупалого на силах кармелітського ченця, чи може навіть у протестанта, наверненого до католицтва, що про нього ходили дивовижні чутки. Серж довго сповідався, оповідав докладно про все своє життя і голос йому уривали ридання; це каяття заспокоювало його, освіжало, мов би він купався в воді благодаті. Другого дня він був дуже блідий; сумління йому було таке чисте, що, здавалось, навколо нього сяє світло. Семинарський дзвін лунав ясным звуком, червневі запахи всяких квіток, резеди, геліотропу доходили зокола через високий надвірний мур. У церкві чекали батьки в святочному вбранні, схвильовані до того, що жінки плакали під своїми вуальками. Потім ішла процесія: у золотих ризах диякони, що їх висвячували на священника, гіподиякони у далматиках; молодші постриженці в ораях, що звисали з плечей, з чорними шапочками в руках. Орган радісно лунав неначе флейта. Біля престолу правив службу єпіскоп з патерицею в руках, маючи при собі двох каноників. Увесь капітул був тут. Священники я усіх парафій товпилися в надзвичайно розкішних ризах, які палали золотом від широкого соняшного проміння, що лилося з церковного вікна. Починалась відправа.

Ще й досі абат Муре пам'ятав холод від ножиць, як його відзначили тонзурою на початку першого року теології. Від спогаду він злегка затремтів. Тая тонзура була ще дуже невеличка, завбільшки, як монета в два су. Пізніше за кожним новим посвяченням вона все більшала

й більшала, аж стала вінчати його білим кружалом, таким як облатка. Орган гудів тихше, кадильниці гоїдалися з срібним брязкотом на своїх ланцюжках, випускаючи хвилі білого диму, що стелився як плетиво. І бачить він себе в стихарі,—це він—молодий постриженець, і його привів до вітваря розпорядник церемонії. Він припав на коліна, спустив низько голову, а єпископ золотими ножицями відрізав йому три пасма волосся,—одно над чолом, два біля ушей. Через рік після того він знову бачить себе у церкві, повній ладану: то він одержує чотири менших чини: його підводить архідиякон, і він зачиняє урочисто великі двері і зараз знову їх відчиняє,—це знак того, що він прилучився до охоронців церкви; він подзвонив у маленького дзвоника правою рукою, сповіщаючи тим, що він бере на себе обов'язок скликати вірних до відправи; потім він повернувся до престолу, де єпископ дав йому нові привілеї: право співати церковних пісень, благословляти хліб, вчити дітей божого закону, заклинати злого духа, usługувувати дияконам, засвічувати й гасити свічки. Потім до нього прийшла згадка про нове посвячення на вищий чин,—ще урочистіше, ще суворіше, знову під спів органу, що гримів мов божий грім. Того дня на ньому був уже гіподияконський далматик. Він давав тоді обітницю довічної невинности. Хоч яка була його віра, він тремтів усім своїм тілом, коли єпископ грізно окликнув: «Accedite»!¹. Цього моменту не витримали і втекли двоє його товаришів,—він також зблід. Його нові обов'язки були такі: usługувувати священникові коло престолу і готувати церковний посуд, читати апостольські послання, витирати чашу, нести хреста в процесіях. Нарешті він ішов на чолі процесії. Мав на собі стихаря, підперезаного поясом, ораря, перехрещеного на грудях, і ризу, що звисала від шиї. Умліваючи від найвищого хвилювання, він дививсь на бліде обличчя єпископа, що давав йому священство, повністю священницького чину, через потрійне покладання рук. Після його присяги на церковне послушен-

¹ Accedite—обіщаюсь.

ство він почував, неначе б він здійнявся понад землею, коли гучний прелатів голос промовляв латинське речення: „Accipe spiritum sanctum: quorum remigeris peccata remittuntur eis, et quorum retineris, retenta sunt ¹.”

XVI.

Від цих спогадів про великі радощі юнацтва абат Муре відчув легке тремтіння пропасниці. Він не почував більше холоду. Залишив щипці, наблизився до ліжка, немов збирався лягти, потім відійшов до вікна, притулив чоло до шибки й дивився в ніч, нічого не бачучи перед собою. Чи не був він хворий? Почував якусь ніби ломоту в тілі, а кров налила йому жили. В семінарії двома нападами він зазнав подібної недуги, якоїсь фізичної тривоги, що від неї ставав зовсім недолугий; одного разу він навіть ліг до постелі в маячні. Тут нагадав він собі одну причинну дівчину,—брат Аршанжій розповідав, як вигоїв її, поклавши на неї хреста, коли вона в перелогах нагло впала перед ним. А це нагадало йому про духовні засоби проти злого духа, що йому радив колись один з його учителів: молитва, загальна сповідь, часте причастя, вибір мудрого наставника, що мав би велику владу над своїм покутником. І раптом, з прикрістю, що здивувала його самого, він воскресив у своїй пам'яті кругле личко давнього приятеля, селянського хлопця, восьмилітнього хориста, що за його утримання платила одна пані, його опікунка. Він завжди всміхався, він заздалегідь простодушно радів, мріючи про вигоди своєї посади: двісті франків платні, церковна господа в глибині саду, подарунки, запросини на обіди, дрібні прибутки від шлюбів, хрестин, похорону. Оцей повинен бути щасливий на своїй парафії. Меланхолійний жаль обгорнув при цьому спогаді абата. А він сам хіба не був щасливий? До цього дня він ні за чим не жалував, нічого не бажав,

¹ Прийми святого духа: кому відпустиш гріхи, тим відпуститься а кому не відпустиш, тому не простяться.

ні на що не заздри́в. І навіть у цю хвилину він питав себе і не знаходив ніякого приводу до жалю. Він же був той самий, як у перші часи свого дияконства, коли обов'язок читати требник у певні години заповнював йому ранки невпинною молитвою. З того часу минали тижні, місяці, роки, а він не мав дозвілля для лихих думок. Сумнів не мучив його зовсім; він смирявся перед таємницями, що не міг збагнути, він легко віддавав на жертву свій розум, бо нехтував ним. Вийшовши з семинарії, з радістю бачив, що він чужий серед інших людей,—ходив не так, як вони, інакше держав голову, мав інші рухи, слова, мав бажання триматися окремо. Він почував себе так, неначе був жіночої подобі, близький до янголів, обмитий від своєї чоловічої статі, від свого чоловічого духу. Він був гордий від думки, що не залежить від своєї статі, що його виховано для бога і тим вихованням старанно очищено від людського бруду. Здавалось, що він на довгі роки поринув у святе миро, приготоване за особливим статутом,—і від нього все тіло просякло блаженством. Деякі органи зникли, знищились помалу; його тіло, його мозок збідніли на матерію та збагатіли духом, тим ніжним повітрям, що від нього часом туманіла голова, немов би раптом зникала під ним земля. Він виявляв страх невідання, дівочу невинність монастирської вихованки. Часом він говорив, що переживає далі своє дитинство, уявляв себе, ніби зостався зовсім маленьким, з тими самими почуваннями, тими самими думками, тим самим розумінням; у двадцять п'ять років він пізнавав бога так само, як і в шість; він для молитви мав ті самі переливи в голосі, як і тоді; тішився, як дитина, коли складав старанно руки на молитві. Світ уявлявся йому таким, яким він бачив його ще тоді, як мати водила його за руку гуляти. Він ніби народився й виріс на священика. Коли він виявляв перед Тезою повне незнання світу, вона дивилась на нього, мов оголомшена, і з якимсь чудним усміхом казала, що він «дійсно брат панни Дезіре!»

У своєму житті він пам'ятає тільки один ганебний випадок. Це сталось за останнє півріччя його в семи-

нарії, між часом дияконства й священства. Звеліли йому читати твір абата Кресона, ректора великої семінарії у Валенсі: «De rebus venereis ad usum confessionum»¹. Він вийшов перестрашений, ридаючи після того читання. Ця хитра казуїстика в трактуванні розпусти, що розкривала всю людську бридоту, ставила перед очі несвітські ухили людської жаги, противні природі, брутално вразила невинність його тіла й душі. Він zostавсь назавжди оганьблений, як молода наречена, що мусить час-од-часу приймати любовне насильство. І він фатально, неминуче знов приходив до цього соромітного картання кожного разу, як сповідався. Неясність догм, обов'язок безженности, зречення всякої вільної думки давали йому почуття чистоти, щасливу свідомість, що він дитя самого бога; все ж він хоронив у своєму тілі мимоволі зародок тієї гидоти, що її він повинен був торкатись; десь там, у глибині своєї істоти, він був свідомий тієї невивідної плями, що могла колись вирости і вкрити його брудом.

Місяць сходив поза Гарігами. Пронасниця палила абата Муре ще більше; він відчинив вікно і сперся на лікоть, щоб нічна прохолода обвіяла йому обличчя. Він не тямив уже, з якого саме часу почала розбирати його тая недуга. Пам'ятав тільки, що ранком, коли служив месу, він був зовсім спокійний, почувався дуже добре. Мабуть, це сталося пізніше,—може тоді, як довго ходив на сонці, може під тремтячими деревами Параду, або в Дезіре серед задухи в її пташнику. І він знову пережив у думках цілий день.

Напроти нього простилалася широка долина, ще трагічніша при місячному блідому світлі. Оливні, мигдалеві дерева з ріденьким листом вирізнялись сивими плямами серед хаосу великих скель, зливаючись з темною лінією горбів на обрії. Видніли широкі смуги тіні, горбаті пасма гір, криваві болота, що в них немов зазирали червоні зорі, білі крейдянні стяги, схожі на розметані жіночі шати, відкривали тіла, затоплені в темряві, дримали в улоговинах поміж полонин. Під вночішнім

¹ Про речі, що обожнюються, для вжитку сповідників.

покровом ця розпалена за день околиця являла чудне видовище тривожної жаги. Вона спала, вся розхриставшись, випроставшись; теплі важкі зідхання, міцні пахощі сонної спітнілої жінки йшли від неї. Можна було подумати, що якась могутня Цібела впала навznak, випнувши гордо під місячне світло свій живіт, напоена досхочу сонцем і ще жадібна плідности. Далеко, вповдовж цього великого тіла абат Муре стежив очима до рогу до Оліве, вузеньку бліду стьожку, що вилась, як шнурок від корсета. Абат згадав, як брат Аршанжій, підіймаючи спідниці підліткам-дівчатам, сік їх до крови, плював у лице дівкам, смердячи сам, як козел, що не міг би загодитись ніколи. Він бачив, як Розалі, своїм звичаєм, безсоромно реготіла, мов рикала пожадлива звірина, в той час, як дядько Бамбус кидав їй у спину грудки землі. І тоді ще, здавалось йому, був він зовсім здоровий, гарний ранок лише пригрівав йому потилицю. Він почував за спиною лише тремтіння, той невиразний гомін життя, що стурбував його серед відправи, як сонце увійшло до церкви через розбиті шибки. Ніколи ще так, як цієї нічної доби, земля не тривожила його своїми велетенськими грудьми, своїми м'якими тінями, своєю пахучою шкурою, всією наготою, неначе б то була якась богиня, ледве прикрита сріблястим серпанком місячного світла.

Молодий абат спустив очі, подививсь на село Арто. Воно було немов роздавлене в тяжкому бездушному сні, яким сплять потомлені селяни. Ніде ніякого світла; хати видніли, як чорні купи, прорізані впоперек білими стьожками вуличок, освітлених місяцем. Певне й собаки хропли на порогах замкнених дверей. Може селяни з Арто затруїли священицьку оселю якоюсь гидкою пошестю? Позад себе він чув, як все дужчав грубий подих, як наближався й понімав його тугою. Він чув неначе тупотіння череди. До нього доходила густа курява, повна звірачого випару. Знову вернулись його ранішні думки про цих первісних людей, що животіють між голими скелями, мов та купа будяків, засіяна вітром; він почував себе в ролі свідка при тому, як народжується людське плем'я. Коли ще був дитиною, ніщо

так не вражало й не лякало його, як бувало, піднявши якийсь камінь у вогкому місті, побачить міріяди комах, що так і кишать під ним. Навіть, коли Арто втомлене спало в нічній пільмі, й тоді цей сон турбував абата: він почував той подих у повітрі, яким сам дихав. Він хотів би, щоб перед його вікном були самі лише скелі. Село не було йому зовсім мертво; солом'яні стріхи здіймались, мов груди; щілини в дверях пропускали зідхання, легенький тріск, мовчазне життя—все зраджувало в цій ямі присутність якогось виводка, що жебонить під колісання темної ночі. Його аж нудило від цього почуття.

Йому тяжко було дихати, він почував потребу відсвіжити себе в молитві.

Зі скронями, мокрими від поту, він одчинив друге вікно, потребуючи більше повітря. Внизу ліворуч простилалося кладовище з високою щоглою Самотнього, жодний вітрець не колихав його тіні. З порожнього поля підіймався аромат скошеної сіножаті. Великий сірий церковний мур, повний ящірок, порослий гвоздиками, прохолоджувався при місячному світлі, а шибки широкого вікна блищали, мов були з криці. Церква спала; тільки в дарохранительниці жило надлюдським життям божество. Він згадав жовту цяту лампадки, що блимала в тіні, і йому схотілось знову піти до церкви, щоб полегшити біль своєї слабої голови серед тої сутіні, чистої від усякої скверни. Але якийсь чудний страх його затримав; вглядаючись пильно в освітлені місяцем шибки, йому уявилося, що церква освітлена зсередини сяйвом горна, ніби огнями пекельної оргії, де святкують травень місяць рослини, звіри, дівчата з Арто, що шалено обіймають дерева своїми голими руками. Потім, нахилившись наперед, він побачив пташник Дезіре, де курилось і було зовсім темно. Він не міг добре розгледіти, де там кролячі кучі, курячі жердки, чи хлівці качок. Все було одною скупченою, смердючою масою, що спала серед того отрутного духу. Крізь двері від хліва проходив квасний, козячий сморід, а біля порожнього корита розляглося і хропло поросся. Великий півень Олександр крикнув своєю мідяною гор-

лянкою і збудив усіх сільських півнів, що здалека один з одним жагуче перегукувались.

Раптом абат Муре згадав. Ця пропасниця, що мучила його, спіткала його на пташнику у Дезіре, перед тими курми, ще теплими від натуги несіння яєць, і кроликами, що видирають шерсть із живота. І йому так виразно здалось, що хтось дихає йому на шию, він навіть оглянувся, щоб побачити, хто це торкається його потилиці. І він пригадав Альбіну, як вона стрибала в Параді і як гримнули двері, коли з'явилася з чарівного саду; пригадав, як вона гналася поза безкраїм муром услід за кабріолетом; як посидала з вітром березове листя, мов ті поцілунки; ще уявив її собі у сутінках, як вона сміялася з лайки брата Аршанжії; як її спідниці віялися понад дорогою, мов та хмарка куряви, що котиться в вечірньому повітрі. Альбіні шістнадцять років, її довгасте обличчя трохи чудне, вона пахне свіжим повітрям, травою, землею. Згадка про неї була така яскрава, виразна, що він неначе знову побачив навіть вдряпнуте місце на її ніжному пальці, рожеве на білому тілі. Чому так чудно сміялася, коли дивилась на нього своїми синіми очима. Вона заливалася сміхом, мов дзвінкою хвилею, що відбивалася на всьому її тілі; він її вдихав, почував, що вона тремтить у ньому самому. Так, вся його хвороба походить від того сміху, яким він упився.

Стоячи посеред хати з двома відчиненими вікнами, він тремтів, його поняв такий страх, що він закрив голову руками. Невже увесь цей день мав кінчитися спогадом про цю русяву дівчину з довгастим личком, з синіми очима? І все, що пережив за цей день, входило крізь двоє відчинених вікон. В далечині мріла розпечена червона земля, гарячі великі скелі, оливні дерева, що росли на камінні, виноград, що простягав свої віти на шлях; а ближче доносився людський піт, принесений з Арто, в'ялий дух кладовища, пахощі церковного ладану, зіпсовані подихом дівчат з мастким волоссям і ця пара з гною, вогкий дух від пташника, задушливе шумування зародків. І всі ці випари зливались до купи в одну задушливу течію, таку міцну, що душила його.

Він стримував свої почуття, намагався їх угамувати; тоді перед ним знов з'являлася Альбіна, мов велика квітка, що зросла і вбилася в красу на цьому ґрунті. Так, вона була природна, ніжна від сонця, квітка на цьому смітті; її білі плечі розпускались, мов молоді пуп'янки, вона така життєрадісна, що ніби стрибає на своїй стеблині, неначе злітає до його уст, обливаючи його ароматом свого дзвінкого сміху.

Священик скрикнув. Він відчув, що йому щось обпало уста. Щось палке кидалось, котилось у нього в жилах. Тоді, шукаючи рятунку, він кинувся на коліна перед статуєю непорочного зачаття, склав руки й благав:

— Свята діво над усіма дівами, молись за мене!

XVII.

На горіховій комоді статуя непорочного зачаття ніжно всміхалася куточками своїх делікатних уст, злегка відзначених карміном. Це була маленька, зовсім біла статуетка. Її великий білий серпанок, що спадав з голови до ніг, тільки з краю облямовувала ледве помітна золота смужка. Її одежа, що лежала довгими прямими зборами на тілі, була зібрана біля горла, відкриваючи лише гнучку шию. Ні одно пасмо її волосся не вибивалося з-під серпанка. Обличчя їй було рожеве, з ясними, підведеними до неба очима; вона згорнула дитячі рожеві ручки, показуючи кінчики пальців з-під серпанка понад блакитним поясом, що оперізував її стан двома кінцями, і здавалось, що цей пояс тягнувся з самого неба. З усіх принад жіночих жодна не була відкрита, хіба ці ніжки, чарівні босі ніжки, що топтали містичну шипшину. І на ці босі ніжки падали золоті троянди, немов це квітло її пречисте тіло.

— Діво вірна, молись за мене!—з одчаєм волав священик.

Ця діва його ніколи не турбувала. Вона ще не була матір'ю; її руки ще ніколи не тримали Ісуса, її стан не мав ще округлих ліній жіночої плідності. Це не була

цариця небесна, що сходить в золотій короні, мов земна королівна, що її з тріумфом зносять крилаті херувими. Вона ніколи не показувалась йому грізною, ніколи не промовляла до нього суворо, як всемогутня владарка, що самий її вигляд схиляє голови в порошок на землі. Він відважувався на неї дивитись, її любити, не боячись, що його збентежать м'які кучері її каштанового волосся; він плекав саму ніжність до цих босих, коханих ніжок, що непорочно процвітали, мов той сад надмірно чудесний, щоб він міг вволити своє бажання—покрити їх поцілунками. Вона сповняла кімнату пахощами лілей. Вона сама була срібна лілея, що зросла в золотій вазі, дорогоцінна, чиста, вічна, безгрішна. Загорнута так щільно в свій білий серпанок, вона не мала в собі нічого земного, вона була те чисте полум'я, що горіло завжди рівним вогнем. Увечері, лягаючи спати, вранці, прокидаючись від сну, він знаходив її тут, і вона все так само всміхалась в екстазі. Він знімав свою одягу перед нею, не стидаючись, мов роздягавсь перед своєю чистою соромливістю.

— Пречиста мати, мати непорочна, мати—вічно діва, молись за мене!—злякано шепотів він, згинаючись до ніг святої діви, ніби він чув за своєю спиною швидку Альбініну ходу.

— Ти мій притулок, джерело моєї радості, храм моєї мудрости, башта з слонової кости, де я замкнув свою чистоту. Я віддаюсь у твої пречисті руки, я благаю взяти мене, вкрити мене краєм твого серпанку, охоронити мене твоєю невинністю, святою заслоною твоєї одяжі, щоб жодний подих тілесний не досягнув мене там. Потребую твоєї допомоги, я вмираю без тебе, я почуваю, що назавжди відділюся від тебе, коли ти не віднесеш мене на своїх руках, що дають порятунок, далеко звідци, туди, де сяє ясне світло, де ти живеш. Маріє, що зачала без гріха, заховай мене під тим непорочним снігом, що падає з твоїх пречистих рук і ніг. Ти—чудо вічної чистоти. Твій рід походить з проміння, як те чарівне дерево, що без усякого зародка зростає. Твій син Ісус народився від духа божого, тебе саму зродило лоно твоєї матері без усякого бруду, і я хочу

вірити, що ця чистота дівоча піднімається з віку до віку в безмірній невинності тіла. О, жити, зростати, не знаючи соромітних почувань! О, коли б можна множитися, народжуватися без бридкої потреби статі, від єдиного наближення, чистого поцілунку!

Цей поклик одчаю, цей крик, чистий від усякого тілесного бажання, заспокоїв молодого священика. Діва, вся біла, з очима, зверненими до неба, здавалося, всміхалась ніжніше своїми тендітними, рожевими устами. Він знову сказав зворушеним голосом:

— Як хотів би я бути знову дитиною. Як хотів би бути завжди тільки дитиною, щоб ходити в тіні твоєї одежі. Зовсім маленьким я завжди згортав побожно руки, коли проказував Маріїне ім'я. Моя колиска була біла, моє тіло було біле, всі мої думки були чисті. Я ясно бачив тебе, я чув, як ти мене кликала, я йшов всміхаючись до тебе по трояндах без листу. І нічого іншого я не почував, не думав, я жив тільки для того, щоб бути квіткою у тебе під ногами. Зовсім не слід було б людям виростати. Навколо тебе гралися б самі русяві голівки, дитячий люд, що любив би тебе, з чистими рученятами, здоровими устами, з ніжним тілом без жодної плями, мов тільки но вийшов з молочної купелі. Цілуючи дитячу щоку, цілують душу дитини. Тільки дитина може проказувати твоє ім'я, не плямуючи його. Пізніше уста брудняться, їх отруюють пристрасті. Навіть я, що так люблю тебе, що відданий тобі, навіть я не завжди наслідуюсь тебе назвати, бо не хочу, щоб ти бачила мої людські вади. Я молився, я вправляв своє тіло, я спав під твоїм доглядом, я жив у чистоті, і я плачу, бо бачу тепер, що не зовсім ще вмер для людського світу, щоб бути твоїм нареченим. О, діво Маріє, чому мені не п'ять років, чому я не зостався дитиною, що притуляла свої уста до твоїх образів! Я взяв би тебе до себе на серце, поклав би поруч, як спатиму; я б обнімав тебе, як друг, як дівчина мого віку. Я мав би твоє вузьке вбрання, твій дитячий серпанок, твій пояс блакитний, усе це дитинство, що робить з тебе старшу сестру. Я б не поривався цілувати твоє волосся, бо коси це нагота, не треба, щоб їх було видно; але я б цілував твої босі

ноги, то одну, то другу, цілу ніч, доки б не стер своїми губами все листя з золотих троянд, таємничих троянд нашого щастя.

Він спинився, чекаючи, що діва спустить свої сині очі й торкнеться його чола краєм свого серпанку. Але вона zostавалася загорнута в тканину по саму шию, по нігті на пальцях, по самі щиколотки на ногах, вся в небі, з виразом такого пориву, що робилась тендітна, зовсім вільна від зв'язку з землею.

— Добра діво,—казав божевільно далі,—зроби, щоб я знову став дитиною. Діво могутня! Зроби, щоб я мав лиш п'ять років. Знищ мої почуття, убий мою змужнілість. Нехай чудо забере все чоловіче, що зросло в мені. Ти—цариця небесна, нічого не може бути легшого для тебе, як ударити мене громом, зсушити мої органи, позбавити мене статі, зробити нездатним ні до чого злого, виснажити до тої міри, щоб я не міг навіть мизинцем ворухнути без твоєї згоди. Я хочу стати непорочним, хочу такої непорочности, як твоя, щоб жодне тремтіння людське не могло цієї чистоти скаламутити. Я не хочу більше почувати ні моїх нервів, ні м'язів, ні биття свого серця, ні своїх бажань. Я хочу бути річчю, білим каменем під твоїми ногами, що залишають свої пахощі на ньому; не зрушить той камінь з місця, куди його кинеш; без ушей, без очей, він щасливий тим, щоб бути під твоєю п'ятою, йому й не сняться брудні стосунки з іншим камінням на дорозі. О, яке тоді блаженство! Без усяких зусиль я досягну відразу досконалости, про яку я мріяв. Я оголошу нарешті, що я твій правдивий священик. Я буду той, яким ні мої вправи, ні мої молитви, ні мої п'ять років посвячення не могли зробити мене. Так, я відкидаю життя, я кажу, що смерті плоті бажаю більше, ніж тої скверни, що все множитья. Гріх усе сквернить. Цей всесвітній сморід жує любов, затроює кімнату подружжя, колиску новонародженої дитини і навіть квітки, зів'ялі від сонця, дерева з молодими зламаними бруньками. Земля купається в цій нечистоті, де найменші краплі розлітаються, як бризки, від ганебного зростання. Але нехай я буду досконалий! О, янгольська царице, царице над

усіма дівами, почуй мій крик, зроби чого благаю! Зроби, щоб я став одним із тих янголів, що мають лише двоє білих крил, щоб не мав я ні тулуба, ні рук, ні ніг; я полечу до тебе, як ти мене покличеш; я буду тільки ті уста, що промовлятимуть хвалу тобі, та пара чистих крил, що колихатимуть тебе в твоїх небесних мандрівках. О, коли б смерть, смерть! Преподобна діво, пошли мені смерть! Я любитиму тебе і після смерти мого тіла, після смерти того, що живе й множитья. Я візьму з тобою шлюб, незрівняний ні з яким іншим, що його прагне моє серце. Я йтиму все вище й вище, доки не досягну того світла, де ти сяєш. Там світить ця блискуча зоря, ця величезна біла троянда; кожна пелюстка її сяє, як той місяць; там срібний трон твій палає такою невинністю, і весь рай освітлюється тільки сяйвом від твого серпанка. Все, що є білого, чистого в світі,—ранішні зорі, сніг з неприступного верхогір'я, лілеї у повному розквіті, вода з незнаних джерел, молоко з рослин, плеканих на сонці, усміх невинних дівчат, душі дітей померлих немовляток—там падають дощем на твої білі ноги. Тоді я неначе тендітне полум'я підіймусь до твоїх уст, увійду в тебе, крізь твої напіввідкриті уста і станеться шлюб, і архангели затремтять від нашої радості. Нехай я буду чистий, нехай люблю чисто, зберігаю в найсолодших поцілунках білу чистоту. Коли б я мав усю любов, що лежить на лебединих крилах, у чистій росі, в руках владарки світла, що її ласка—насолада душі! О, досконалість, надлюдська мрія, бажання, від якого крушаться мої кості, насолада, що підносить до неба! О, Маріє, ти келих добірний, знищ у мені все людське, зроби мене кастратом між чоловіками, щоб усі скарби твоєї непорочности без страху віддати мені.

І абат Муре, тремтячи й цокаючи зубами, гарячкою звалений додолу, втратив притомність.

ЧАСТИНА ДРУГА.

I.

Кімната була тьмяно освітлена. Ранішнє світло ледве пробивалося крізь щільно запнуті широкі вікна. Це була простора світлиця з високою стелею; її обставляли старовинні, в стилі Людовика XV, меблі, дерев'яні, пофарбовані в білий колір, з червоними квітками, розкиданими між листям. На трюмо, понад дверима, по боках алькову було малювання, але ледве можна було розібрати, яке саме; видко було тільки голі рожеві тільця амурчиків,—ціла зграя їх літала й бавилася тут; а різьблене дерево на стінах, овальні панно, двері з двох половин, заокруглена стеля, колись ніжно-блакитної барви, оздоблена рямками гербів, медальйони, пов'язані стьожки тілесного кольору, все набуло сірого кольориту, що ніби зберігав ніжність цього зів'ялого раю. Напроти вікон великий альков було запнуто завісами, мов хмарами; амури з гіпсу нахилились і, ніби пустуючи, заглядали до ліжка; перкалеві запони на вікнах, наспіх позшивані, були такі наївно чудні посеред цієї світлиці, де ще повівало далеким ароматом насолоди від кохання.

Альбіна сиділа біля столика, де грівся на спиртовій лампі чайник, і дивилася уважно на завіси від алькову. Вона була вбрана в біле, волосся було пов'язане косинкою з старовинного плетива, склала спокійно руки й мала поважний вигляд, як доросла дівчина. Серед повної тиші чути було слабке, немов дитяче, тихе дихання. Але вона занепокоїлась і через кілька хвилин підійшла тихенько до ліжка.

Серж неначе б то спав, поклавши голову на зігнуту

руку. За час його хвороби волосся його подовшало й відросла борода. Він був страшенно білий, очі були змертвілі, сині губи поблідли, мав вигляд дівчини, що видужує з тяжкої недуги.

Зворушена Альбіна знову спустила завісу над ліжком.

— Я не сплю,—сказав Серж дуже слабким голосом.

Він все так само спирався на руку головою, не ворухив і пальцем, немов був прикутий в щасливій утомі. Помалу відкрив очі. Уста злегка дихали на голу руку й підіймали пушок на його ніжному тілі.

— Я тебе чув,—прошепотів він.—Ти ходила тихесенько.

Вона була щаслива, що Серж вдався до неї на «ти». Підійшла і присіла біля ліжка, щоб наблизити своє обличчя врівень з його лицем.

— Як ти себе почуваєш?—спитала вона. І в свою чергу вона тішилася з ніжності цього «ти», що вперше промовили її уста.

— О, тепер ти вже видужав,—промовила вона.—Чи знаєш, що я всю дорогу плакала, коли верталась звідти з лихими новинами. Мені сказали, що в тебе гарячка, що коли ця клята пропасниця й залишить тебе, то може відібрати тобі розум... Як я цілувала твого дядька Паскаля, коли він привіз тебе сюди, щоб ти тут видужував!

Вона, мов мати, схилилась до ліжка.

— Оті обгорілі скелі в Арто, отам-о, вони тебе гублять, тобі треба спокою, прохолоди серед дерев... Лікар навіть нікому не сказав, що заховав тебе тут. Це таємниця між ним і тими, хто тебе любить. Він думав, що ти вже пропав... Тут нам ніхто не заваджатиме. Дядько Жанберна палить свою люльку, сидячи біля грядок з салатом, інші лише нишком будуть довідуватися про тебе. І навіть лікар вже не приїздитиме, бо тепер вже я твій лікар... Тобі не потрібні вже ліки. Тобі треба, щоб тебе любили, розумієш?

Здавалосьь, він нічого не чув,—голова його все ще була немов порожня. Альбіна подумала, що його непокоїть те, де саме він є, бо, не підводячи голови, він обводив очима кімнату.

— Це моя кімната,—сказала вона.—Я дала її тобі. Правда, вона гарна? Я взяла найкращі меблі з горища; потім зробила ці перкалеві завіси, щоб мене не сліпило світло... І ти мені не заваджаєш нітрохи. Я спатиму на другому поверсі. Там є ще три, чи чотири вільних кімнати.

Але він все чогось турбувався.

— Ти одна?—спитав він.

— Так. Чому ти це питаєш?

Він не відповів. Шепотів якимось тужливо:

— Я мрію, я все мрію... Я чую дзвони і це мене так стомлює.

І, помовчавши, знову сказав:

— Зачини двері, замкни їх. Я хочу, щоб ти одна була зо мною, зовсім одна.

Коли вона вернулася, принесла стільця й сіла біля нього, він радів, мов дитина, і все казав:

— Тепер ніхто не ввійде сюди. Я вже не чутиму дзвонів... От, коли ти говориш, мені здається, я відпочиваю.

— Може хочеш пити?—спитала вона.

Він зробив знак, що не хоче. Він дивився на Альбініні руки так здивовано, з такою втіхою, що вона вміхнулася і наблизила руку до його подушки. Тоді він спустив голову нижче і притулився щокою до цієї малої холодної ручки. Тихо засміявся й сказав:

— Ах, яка ніжна, мов шовк. Здається, що від неї повіває вітрець по моєму волоссі. Не віднімай її, я тебе прошу.

Потім знов настало довге мовчання. Вони дивилися одне на одного дуже приязно. Альбіна вглядалася, як відсвічував її образ у Сержевих очах, а Серж немов прислухався до чогось поважного, що маленька свіжа долоня йому оповідала.

— Яка твоя ручка добра,—сказав він.—Ти не уявляєш собі, яке добро вона робить мені, здається, вона проходить мені всередину і заспокоює страждання в моєму тілі. Це цілюща ласка для мене всього.

Він тихенько потер свою щоку об її руку і радів неначе оживаючи.

— Скажи, ти не будеш мені давати чогось пити, не мучитимеш мене тими противними ліками?.. З мене досить самої твоєї руки, бачиш! Я прийшов сюди, щоб ти поклала її мені під голову.

— Мій, любий Серже!—озвалася Альбіна,—тобі ма-
буть дуже було боляче?

— Боляче? Так, так; але це було так давно... Я зле спав, мені снилося щось прикре. Коли б я міг, я б розповів тобі все це.

Він закрив на хвилину очі, силкуючись пригадати.

— Мені в очах щось темно,—шепотів він.—Це так чудно, я ніби повертаюся з якоїсь далекої подорожі, але навіть не знаю добре, звідки я приїхав. Я мав гарячку, таку гарячку, що бігала чвалом по моїх жилах, мов звір... Оце я пригадую, завжди той самий кошмар мене душив, ніби я повзу довгим безкраїм підземеллям. Під час страшного болю цей льох раптом глухо замикався, каміння падало з стелі, стіни сходилися, і я задихався від бажання пробитися крізь них. Я силкувався перемогти перешкоди, працював руками, ногами, головою, впадав у розпач, тратив надію колинебудь перемогти цю перепону, а вона зростала все більше й більше... Часами треба було мені тільки ворухнути пальцем, і все щезало; тоді я вільно йшов уперед по широкій галерії, почувуючи лише втому від пережитої кризи.

Альбіна хотіла покласти йому руку на уста.

— Ні, мене не втомлює розмова. Я говоритиму тобі на ушко. Мені здається, ти чуєш, що я думаю... Найчудніше було те, що я не мав ані найменшого бажання вернутися в підземелля назад; я вперто хотів пробитися вперед, хоч і знав, що мені доведеться тисячі літ працювати, щоб розчистити хоч один з цих завалів. Це було фатальне завдання, і я мусів його виконати під загрозою найбільшого нещастя. Дряпаючи собі в кров коліна, б'ючись головою об скелі, я прикладав страшних зусиль, працював над силу, щоб вийти звідти якомога швидше. Кудись треба було прибути, але куди саме? Не знаю, не знаю...

Він заплющив очі, пригадуючи, мріючи. Потім безжурно пригортаючись до Альбіниної руки, сказав сміючись:

— Слухай! Це дурниця, я зовсім як дитина...

Але молода дівчина, щоб переконатися, чи він увесь її, розпитувала його, наводила на спомини, що він хотів відновити в собі. Та він не міг нічого пригадати, він був немов у щасливому дитинстві. Здавалось, що він вродився тільки напередодні.

— О, я ще не маю досить сили,—сказав він.—Можу лише згадати, що я лежу в ліжку, що палить мені все тіло; подушка пекла мені голову, як жар, ноги тряслися від пропасниці без кінця... Так, я був дуже хворий! Мені здавалось, що моє тіло підмінили, що все в мені переробили, направили, підлагодили, як зламану машину...

Ці слова насмішили його. Потім він говорив далі:

— Я відновлюся цілком. Ця хвороба мене таки добренько підправила... Але про що це ти мене питала? Ні, там нікого не було... Я мучився сам один на дні якоїсь чорної ями. Нікого, нікого... І тепер я не бачу нічого... Я—твоє дитя, хочеш? Ти мене навчиш ходити. Тепер я нікого не бачу, крім тебе, і мені байдуже все, що не стосується до тебе. Кажу тобі, нічого більше не пам'ятаю. Я прийшов, ти мене взяла,—от і все.

І, заспокоївшись, він говорив, голублячи її руку:

— Твоя долоня тепер тепла... Ніжна, як сонце... Не будемо більше говорити... Я гріюся.

У великій кімнаті, під блакитною стелею запанувала зворушлива тиша. Спиртова лампа погасла, з чайника вилітали все менші й менші струмочки пари. Альбіна з Сержем, притуливши голови до однієї подушки, дивились на довгу перкалеву завісу на вікні. Сержеві очі все повертались туди, як до джерела світла. Він купався у цьому пригашеному світлі, саме в міру для його ослаблих сил. Дивлячися на ясно-жовтий куток завіси, він догадувався, що там сонце, і від того видужував. Здалека було чути буйний шелест листу, а на правому вікні виразно виділялася тінь від великої вітки і викликала в Сержа турботні мрії про ліс, що він почував десь близько себе.

— Хочеш, відхилю завісу?—спитала Альбіна, не зрозумівши його пильного погляду.

— Ні, ні!—швидко відповів він.

— Надворі гарно. Ти побачиш сонечко, дерева.

— Ні, я тебе благаю... Нічого околишнього я не хочу. Отая вітка, отам-о, що так мене стомлює, вона рухається, б'ється, мов жива... Залиши мені свою руку, я засну. Як стало ясно, як добре!

І він заснув спокійно; Альбіна освіжала його сон, обвіваючи йому чоло.

II.

З другого дня погода почала псуватися, — пішов дощ.

У Сержа відновились пропасниці, цілий день він мучився; все дивився безнадійно на завісу на вікні, а крізь неї наче в льоху проходило світло, косе, сіре, мов попіл. Сонця вже не було. Він шукав тої тіні, що її так раніш боявся, тої високої вітки, що потонула в туманній пелені від зливи; здавалось, вона віднесла кудись увесь ліс. Підвечір він схвилювався, у легкій маячні кричав до Альбіни, ридаючи, що сонце вмерло, що він чує, як все небо, вся природа тужать за сонцем. Альбіна вмовляла його, як дитину, запевняла, що воно вернеться, обіцяла, що дасть йому сонце. Та йому жаль було рослин, говорив, що насіння мусить страждати в землі, чекаючи світла, що його теж душать кошмари, воно теж повзе в підземеллі, його спиняють завали, воно мусить страшенно боротися, прагнути сонця. І він тихенько плакав, запевняючи, що зима—це недуга землі, що він умре разом з землею, якщо весна їх обох не оживить.

Три дні тривала жахлива негода. Дощ потоками лився з дерев, вони шуміли, як ріка в повідь. Вітер бив об шибки, мов ті величезні хвилі. Серж зажадав, щоб Альбіна позачиняла якнайщільніше віконниці і все світила лампу; при її світлі Серж не бачив жалоби—завісів, не відчував більше сірого неба, що продиралось раніш крізь найменші щілини, доходило до нього, мов той могильний порох, що засипав його собою. Він лежав безсилий, з блідим лицем, схудлими руками, ще

більше слабій від того, що й природа терпить. Часами, коли збирались чорні хмари, коли дерева схилялись і скрипіли від бурі, коли трави лягали до землі немов волосся втоплениці, йому стискало дух і він увесь тремтів, неначе й на нього налітав ураган. З першим просвітком, з першим клаптиком синього неба між хмарами, він зідхав з полегкістю і заспокоєнням, що рослинність змита, стежки побіліли і поля вбирають останні краплі води. Альбіна й собі благала сонце, по двадцять разів на день підходила до вікна глянути на обрій, раділа найменшій ясній цяточці і з турботою дивилась на тяжкі темні маси обважнілих від граду хмар, боялась, щоб вони не вбили її дорогого хворого. Вона казала, що треба покликати лікаря Паскаля, та Серж ні за що не хотів нікого бачити. Він казав:

— Завтра буде сонце у вікні, і я одужаю.

Одного вечора йому було дуже недобре. Альбіна дала йому руку, щоб він поклав на неї свою голову, притулився щокою. Але й рука вже не помагала. Тоді вона заплакала, бачучи свою безпорадність. З того часу, як у нього відновилась хворість, Альбіна вже не почувала в собі самій стільки сили, щоб вирвати його з тих кошмарів. Їй треба було, щоб весна прийшла на допомогу. Не маючи сили вдихнути в нього життя, вона сама занедужала,—руки стали холодні, дихання уривчасте. Цілі години вона сновигала по великій, по-смутнілій кімнаті. Коли проходила перед люстром і дивилася на своє потемніле обличчя, їй здавалось, що вона зовсім споганіла.

Одного разу, поправляючи подушки і не маючи надії, щоб її рука могла допомогти, Альбіна несподівано помітила, що Серж знову всміхнувся, як у перші дні. Вона вся розквітла.

— Відчини віконниці...—прошепотів він.

Вона подумала, що він говорить у гарячці, бо за годину перед тим бачила в вікні лише похмуре, смутне небо.

— Спи!—відповіла вона сумно.—Я обіцяю тебе розбудити з першим соняшним променем... Спи ж, сонця ще немає.

— Коли ж я чую, що там сонце... Відчини віконниці.

III.

Справді, там було сонце. Коли Альбіна відчинила віконницю, крізь велику завісу пройшло приємне злотисте світло й зогріло куток ліжка. Серж радів, аж підвівся на ліжку: він знову побачив тінь вітки, що мов віщувала йому поворот до життя. Вся відновлена природа, зелень, води, широке коло пагорків на обрію, все було для нього тут, в оцій зеленкуватій галузці, що тремтіла від найменшого подиху вітру. Вона його не турбувала більше. Він жадібно дивився, як вона коливається, вона немов уособлювала всі ті життєві сили, яких він так потребував. Щаслива Альбіна, сплескуючи руками, говорила:

— О, мій любий Серже, зимі кінець... Нас урятовано!

Він знову ліг; очі йому вже ожили, голос став виразніший. Він сказав:

— Завтра я зовсім одужаю... Ти піднімеш завіси. Я хочу все бачити.

Але на другий день його поняв якийсь дитячий жах. Він ніяк не згоджувався, щоб вікна були широко відчинені. Шепотів:

— Нехай трохи згодом.

Хвилювався, занепокоєний тим, як то блискуче світло впаде йому вперше в очі. Так настав вечір, а він і не відважився глянути просто на світло. Він все лежав, повернувшись лицем до завіс і крізь прозору тканину стежив за блідим ранком, палким полуднем і фіялковим смерканням, за всіма барвами й відтінками мінливого неба. Він навіть почував на ній, як хвилюється тепле повітря від лету птиці, як буяють пахощі від соняшного проміння. За цією запоною, що крізь неї могутнє околицнє життя доходило ослаблене, він чув, як наближається весна. Він навіть задихався часами, коли й крізь запони відновлені сили землі занадто гостро долинали до нього.

Другого ранку він ще спав, коли Альбіна, щоб прискорити його одужання, гукнула до нього:

— Серже, Серже, ось сонце!

Швидко відхилила завіси й широко одчинила вікно. Він прокинувся, стан на коліна в ліжку, такий немічний, що аж задихався, і притискав руки до грудей, немов боявся, що його серце розірветься. Напроти нього було чисте небо, сама блакить без краю; у ній він неначе обмивався від страждання, у ній забував про все, як у ніжному колисанні, з неї пив солодощі чистоти й молодости. Одна тільки вітка, що від неї й раніше він бачив тінь, перетинала в вікні це блакитне море своїм пишним листям. Занадто все це було для нього, такого чутливого після хвороби: його дратувало навіть те, як ластівка промайне десь на обрію. Він знову повертався до життя. Мимоволі він скрикнув, вражений світлом, хвилями теплого повітря, почувачи, як в нього вливається могутнє життя. Він простяг руки і непритомний упав на подушки.

Який щасливий, ніжний день! Сонце увійшло з правого боку від алькову. Протягом цілого дня Серж дивився, як воно помалу посувалось. Бачив, як прийшло до нього блискуче, мов золото, прикрашало старі меблі, бавлячись, заглядало по кутках кімнати і стелилося долі, немов розгорнута тканина. Це був якийсь упевнений повільний хід, любовне наближення; ритмічним рухом воно присувалось аж до алькову і викликало божевільне бажання ним заволодіти. Нарешті, близько другої години соняшне світло залишило останнє крісло, підвелось по ковдрі і розстелилось на ліжку, неначе розпущене волосся. Серж віддав свої схудлі руки, щоб їх милувало сонце, примружив очі і почувач, як по всіх пальцях пробігало пестливе тепло,—він наче купався у світлі. І коли Альбіна схилилась до нього всміхаючись, він закрив очі й прошепотів:—залиш мене... Не стискай мене так сильно... Нащо мене всього так обгорнула своїми руками?

Згодом соняшне світло спустилося з ліжка, обійшло ліворуч своїм повільним кроком. Сонце помалу сідало. Серж дивився на нього з жалем, шкодуючи, що не

може затримати його проміння в себе на грудях. Альбіна все була з ним. Обнявши один одного за шию, вони дивились, як блідне помалу небо. Часами він здригався й блід від несподіваного хвилювання. Сержева безсилість поволі проходила. Він уже втішався ніжними відтінками неба, яких ніколи раніш не помічав. Небо не було чисто блакитне, але блакитно-рожеве, блакитно-фіялкове, блакитно-жовте; мов живе тіло, наге, непорочне від подиху вітру, воно здіймалось, як жіночі груди. Щоразу глянувши в далечінь, Серж мав несподіванку, бачив нові незнані куточки повітря, соромливі усмішки, чарівні закрутки тканини, а за цим всім раєм немов ховалися постаті богинь. І його тіло, що стало таке легеньке після страждань, немов літало серед цього мінливого шовку, серед чистого пуху блакиті. Сонце заходило, блакить кінчалася внизу широким золотом, живе тіло неба все ще дихало, переходячи помалу через усі барви в п'ятьму.

Жодної хмари. Ніби лягала спати чиста діва, що зреклася світу; здавалось, це вона соромливо роздягалася, відкриваючи лише оту смужечку на обрію. Все небо заснуло.

— Ах, любе хлоп'я! — промовила Альбіна, дивлячись, як Серж заснув у неї на грудях в той самий час, що й сонце.

Вона поклала його спати й позачиняла вікна. А другого дня від самого світанку знову широко їх одчинила, бо Серж не міг уже жити без сонця. Він набирав сили, призвичаювався до свіжого повітря, що скрадали в нього завіси алькову. Навіть блакить, вічна блакить починала йому надокучати. Він більше не хотів, як той білий лебідь, вічно плавати на світлому, небесному озері; йому вже хотілось, щоб прилинули хмари, щоб ударила буря й порушила цю велику чисту одноманітність. В міру того, як до нього поверталось здоров'я, він потребував сильніших почувань. Тепер він цілі години розглядав зелену гілку, він хотів бачити, як вона росте, хотів допомогти їй вирости швидше, щоб її паростки простяглися до самого ліжка. Ця вітка його вже не задовольняла, вона тільки роздратовувала його

бажання, бо нагадувала йому про ті дерева, що їх далекий поклик він чув, але не міг побачити їх верхів'яття. Він чув безнастанний шелест листу, хлюпання текучої води, биття крил—всі ці протяглі, високі, тремтячі голоси.

— Коли ти здужатимеш вставати,—сказала Альбіна:—ти сядеш біля вікна... Ти побачиш чудовий сад!— Він заплющив очі й прошепотів:

— О, я його вже бачу, я його чую... Я знаю, де дерева, де вода, де ростуть фіялки.

Згодом додав:

— Але я погано його бачу, немов у тіні. Треба мені краще одужати, щоб підійти до самого вікна.

Одного разу, думаючи, що він спить, Альбіна зникла на кілька годин, а коли вернулася, то він зустрів її блискучими цікавими очима і нетерпеливо крикнув до неї:

— Звідкіля ти прийшла?

Вхопив її за руки, вдихаючи аромат її одежі.

— Ти так приємно пахнеш... Ти, мабуть, ходила по траві.

Вона засміялась і показала свої черевики, мокрі, від роси.

— Ти прийшла з саду, ти прийшла з саду!

Щасливий він ще проказував ті самі слова.

— Я це знав. Коли ти ввійшла, то була, як велика квітка. У своєму вбранні принесла мені цілий сад. Він тримав її біля себе, вдихав її, мов той букет. Часами вона приходила до нього з листям, реп'яхом чи галузкою з лісу, що зачепилися денебудь у її вбранні. Тоді він брав ці речі, ховав у себе під подушкою, як ті реліквії. Одного дня вона принесла йому пучок троянд. Це його так зворушило, що аж заплакав. Він цілував квіти, клав їх на ліжко, пестив їх руками. Коли ж вони зів'яли, це було для нього таке горе, що він заборонив Альбіні колинебудь рвати квітки. Він волів її над усі квітки, над усе, вона ж бо така свіжа, як квітка, так само запашна, і вона не в'яне, все так само пахнуть її руки, волосся, обличчя. Нарешті, він сам посилав її в сад і радив не повертатися звідти раніш, як за годину. Він казав:

— Розумієш, я матиму сонце, повітря, троянди аж до другого дня.

Часто бачучи, що вона повернулась до хати задихавшись, він розпитував її,—де вона ходила, чи під деревами, чи по луках? Чи бачила де гнізда? Де вона сідала спочити,—чи біля шипшини, чи під дубом, а може в затінку під тополею? А коли вона відповідала, починала розказувати про сад, який він саме, тоді Серж затуляв їй уста рукою.

— Ні, ні, мовчи,—шепотів він.—Я обманював, я не хочу знати... Нехай я вже сам усе побачу.

І він знову поринав у свою улюблену мрію: він мріяв про зелень, що почував десь близько біля себе. Кілька днів він жив лише цією мрією. Він казав, що на початку уявляв собі сад виразніше, та що більше прибувало до нього сили, що дужче кров кипіла в його жилах, вона порушувала ясність тої уяви. Образи якось стиралися, і тепер він не міг уже сказати, чи дерева росли праворуч, чи далеко в глибині протікала вода, чи може тут під вікном скупчилися високі скелі. Він сам з собою тихенько про це говорив. Яка-небудь дрібна ознака малювала йому чарівні картини. Пташиний спів, тріск гілок, пахощі квіток викликали в нього нові образи кущів бузку, цілих квітчастих луків. Щогодини він малював новий сад, і Альбіна голосно сміялась, щоразу застаючи його за тими мріями.

— Це зовсім не так, я тебе запевняю. Ти не можеш собі уявити. Це краще, ніж усе те, що ти колинебудь бачив... Не мороч собі голови. Сад мій, і я віддам його тобі. Не бійся, він не втече!

Як раніш Серж боявся світла, так його знову обгорнув неспокій, коли мав уже досить сили, щоб підійти до вікна. І щовечора він знову казав: «завтра!» Він тремтів і одвертався до стіни, коли Альбіна, увійшовши до нього, весело розповідала, як пахне глід і як вона подряпала собі руки, продираючи в живій огорожі просвіт, щоб до нього краще доходив той запах. Нарешті, одного разу вона сильно охопила його руками і, підтримуючи, підвела до вікна, примушуючи дивитися в сад.

— Ну й боягуз же з тебе!—казала вона з своїм хорошим, дзвінким сміхом.

І широко простягнувши до обр'ю руку, говорила з тріумфом, повним ніжних обіцянок: «Параду, Параду!» Серж мовчки дивився.

IV.

Море зелені: просто, праворуч, ліворуч, всюди. Море, що котить аж до обр'ю хвилю листя; цієї хвилі не спиняє жодна будівля, жодний мур, ніяка курна дорога. Море—як пустеля, святе, чисте, стелить свою дику красу в невинності й самотності. Саме тільки сонце сюди заходить, вкриває золотою пеленою луки, пронизує своїм промінням алеї, засновує між деревами своє тонке палаюче волосся, припадає до джерел своїми ясними устами, що примушують воду тремтіти. Під цим ясним покровом великий сад жив, мов дивовижний, щасливий звір, закинутий на край світу, далеко від усього, вільний від усього. Це було таке буяння листу, така надмірна повідь трав, що сад весь з одного кінця до другого ховався в них, був залитий, потоплений в зелені. Всюди видніли зелені кручі, стрункі дерева, що розкидали свої паростки неначе фонтани води, кучеряві дерева спліталися щільно, як один намет, а землю встиляли запашні рослини.

Під цією грізною повіддю ледве можна було розпізнати картину колишнього стародавнього Параду. Спереду, на великому круглому пляцику, мабуть колись був квітник; тепер уже басейни тут засипано, поруччя повалено, сходи поламано і побиті статуї біліють в глибині темних газонів. Далі за синьою смугою води росли в безладді плодові дерева; а ще далі був ліс, фіялкуватий внизу і осяяний світлом з верхів; цей ліс став немов пралісом, могутня зелень його верховіття буяла зеленими та жовтими відтінками зеленого. Праворуч пагорки вкривав то сосновий бір, то нещасний чагарник, що нидів на скелях; а купи голих скель, як той гірський обвал, загороджували обр'ю немов сті-

ною,—виснажена рослинність пробивалась тут з цього каменястого ґрунту, дивовижні рослини були нерухомі від спеки, мов ті сонні гадюки; срібний струмок здавався здалека розпорошеними перлами,—це було джерело тих тихих вод, що так ліниво сочилися у квітнику. Ліворуч серед широкої долини протікала річка; вона розбивалась на чотири струмки, що пестливо звивалися попід очеретом, між вербами, позад великих дерев. На всьому просторі долина була вкрита свіжими травами і немов оповита синім туманом.

Параду, квітник, ліс, скелі, води, луки—зливалися з широким небом.

— Параду!—прошепотів Серж, розкриваючи обійми, неначе хотів пригорнути весь сад до своїх грудей. Він хитався. Альбіна мусіла посадити його в крісло. Так у фотелі він просидів зо дві години, не промовляючи ні слова. Спершись підборіддям на руку,—він усе дивився. Хвилинами його повіки тремтіли і на щоках шарів рум'янець. З глибоким здивуванням він дивився довго-довго. Те, що бачив, було для нього занадто широке, занадто складне, занадто яскраве.

— Я не бачу, я не розумію!..—крикнув він, простягаючи до Альбіни руки; рух цей був повний надзвичайної втоми.

Молода дівчина сперлася об спинку крісла, притулила його голову до себе і, примушуючи його знову дивитись, тихенько говорила до нього:

— Це для нас. Ніхто сюди не прийде. Як ти одужаєш, ми будемо з тобою там гуляти. Ми там матимемо де ходити все життя. Ми підемо, куди тільки ти захочеш. Куди б ти хотів піти?

Він усміхнувся й прошепотів:

— О, не далеко. Першого дня на два кроки від дверей. Ось побачиш, що я впаду... Слухай, я піду туди, під ті дерева біля вікна.

І вона знову ніжно заговорила:

— Хочеш, підемо в квітник. Ти побачиш трояндові кущі, великі квіти, що все вкрили собою, навіть старі алеї... Чи може хочеш піти до плодового саду, там я мушу повзти на грудях, бо інакше ніяк пройти, до того

віти обважніли від плодів... Ми підемо ще далі, коли ти вже матимеш сили. Підемо аж у ліс, туди, де велика тінь, далеко, так далеко, що доведеться там і заночувати, як ніч захопить нас... А ранком ми видряпаємось туди високо, на ті скелі. Там побачиш рослини, що я їх боюся. Побачиш джерела; там вода у водоспаді, мов дощ... Ми будемо бавитись, підставляючи наші обличчя під цей пил з водяних крапельок... А коли б ти захотів піти вздовж огорожі берегом струмка, тоді доведеться піти лугом. Як там славно під вербами увечері, коли заходить сонце. Лягти на траві й дивитися, як маленькі зелені жабки стрибають по стеблинках в очереті.

— Ні, ні,—сказав Серж,—ти мене втомиш, я не хочу бачити так багато й ходити далеко... Я зроблю лише два кроки, і цього буде досить.

— Навіть я досі не всюди побувала,—промовила Альбіна.—Там багато є таких кутків, що й я їх не знаю. Ось уже два роки, як я тут ходжу, а мені все здається, що є ще незнані мені місця, де має бути і прохолода більша, і трава м'якша... Слухай, мені все здається, що є десь тут такий куточок, де б я хотіла жити довіку. Може він десь близько, може його треба шукати тут під боком, а може ховається далеко, що я й не доходила до нього в своїх безнастанних мандрівках. Серже, ми вдвох з тобою знайдемо те місце й будемо там жити, добре?

— Ні, ні, мовчи,—мурмотів молодий священик,—я не розумію, що ти мені кажеш... Ти уб'єш мене.

І він заплакав у неї в обіймах. Альбіна, стурбована до одчаю, не знаходила слів, щоб його заспокоїти.

— Чи Параду не такий хороший, як ти про нього мріяв?—запитала вона.

Він подивився на неї і відповів:

— Нічого я не знаю... Здавалося щось мале, а тепер воно усе росте й росте... Візьми мене, сховай мене!..

Вона відвела його до ліжка, заспокоїла й заколисала, дурячи, мов дитину.

— Гаразд! Ні, ні, це неправда, саду ніякого немає. Це я оповідала тобі казку... Спи спокійно!

Щодня свіжої ранньої доби вона садовила його перед вікном. Він починав потроху ходити, тримаючись за меблі. Його щоки набули рожевого відблиску, руки втратили воскову прозорість. Почуття в нього ніби притерлись, хоч він і видужував, але для життя рослинного, життя якоїсь бідної істоти, що недавно з'явилась на світ. Він був як та рослина, був здатний відчувати лише повітря, в якому купався. Був ще дуже кволий, щоб сприймати зовнішні вражіння, і віддавався своєму внутрішньому життю. Це було неначе народження вдрупе, якесь повільне вилуплювання з яйця, пригрітого весною. Пам'ятаючи слова лікаря Паскаля, Альбіна настрашена дивилася на Сержа, що він став неначе той хлопчик, нерозумний, змалілий. Вона чула, що, видужавши після деяких хвороб, людина може назавжди зостатись недоумком. Цілими годинами вона забувала про все, сиділа й дивилася на нього, умудряючись, як ті матері, всміхатися до нього так, щоб викликати і в нього усмішку. Але він ще не міг сміятися. Коли вона проводила рукою перед його очима, він не бачив цього руху, не помічав цієї тіні. Коли вона говорила до нього, він лише злегка повертав голову в той бік, звідки чути було голос. Тільки їй було й утіхи, що фізично він поправлявся надзвичайно і з нього вдалася вродлива дитина.

Так цілий тиждень ніжно його доглядала. Вона терпеливо дожидала, коли він подужчає. Коли помічала в ньому якісь небезпечні зміни, вона впевняла себе, що це на краще, що час згодом зробить з нього людину. Бувало він злегка здригався, коли вона торкалась до нього. Потім одного вечора він якимось слабо всміхнувся. Другого дня вона посадовила його біля вікна, сама зійшла в садок і там заходилась бігати й кликати його: ховалася за дерева, перебігала осяяну сонцем галяву і знову поверталась до нього, задихавшись і плещучи в долоні. З непевним виразом очей він спочатку зовсім не помічав її. Але, коли вона знову й знову бралася бігати, граючись у хованки, вискакуючи з-за кожного

кущика й гукаючи до нього, то він таки почав стежити за білою цяткою—її спідницею. А коли раптово стала перед вікном, піднявши догори обличчя, він простяг руки і ніби хотів іти до неї. Вона прибігла до нього, обняла його й була горда, що досягла свого.

— Ага, ти мене побачив, ти мене побачив!—кричала вона.—Ти хотів би піти зо мною в садок, правда?.. Коли б ти знав, як ти мене мучив цих кілька днів, вдаючи дурника, ніби не помічаєш мене, не чуєш мене!

Здавалось, він її слухав з легкою мукою на лиці, боязливо нагнувши шию.

— Тобі тепер краще, здається,—говорила вона.—Ти мабуть уже досить одужав, щоб зійти вниз, якби захотів... Чому ти нічого до мене не говориш? Чи ти втратив мову? Ах, який же ти чудний! Чи ви бачили, мені ще доведеться вчити його говорити!

І справді, вона бавилася, називаючи йому всі речі, до яких він торкався. Він лише бурмотів щось невиразне, проказував кілька разів окремі склади, не вимовляючи жодного слова ясно. Тим часом вона почала водити його по кімнаті. Підтримувала його й водила від ліжка до вікна. Це вже була велика мандрівка. Вона сміялася, як він мало не впав двічі, чи тричі в дорозі. Раз він таки сів на підлогу, і вона вибивалася з сил, щоб його підвести. Потім вона почала обводити його навкруги всієї кімнати, саджаючи на канапі, на фотелях, на стільцях; така подорож навкруги цілого світу забрала добру годину. Нарешті він зважився зробити кілька кроків зовсім самотійно. Вона стояла перед ним, наставляла до нього руки, кликала його й відступала від нього, таким способом він перейшов сам через кімнату, силкуючись узятись за її руки. Коли він капризував і не хотів ходити, вона знімала свого гребінця і простягала йому, як цяцьку. Тоді він ішов, щоб взяти гребінця, і заспокоювався десь у куточку, бавлячись цілі години тим гребінцем, проводячи ним злегка по своїх руках.

Якось ранком Альбіна застала Сержа, що він вже сам стояв. Йому пощастило відчинити віконницю. Він спробував сам ходити, не тримаючись за меблі.

— Чи бачите, який моторний! — весело сказала вона.—Завтра він вистрибне в вікно, як тільки не доглядіти його... Що ж, ми вже, здається, зовсім міцні тепер?

У відповідь Серж засміявся по-дитячому. Його тіло стало здорове-юнацьке, але почуття більшої свідомости не прокидалося в ньому. Він залишався ввесь час до півдня біля вікна напроти Параду, надимаючи губи, мов дитина, що бачить тільки, як щось біліє, що чує лише, як щось шумить. Він перебував у такій несвідомості немовляти, його органи дотику були такі ще нерозвинені, що він не розрізняв Альбіниного вбрання від тканини на старих фотелях. Його очі, ввесь час здивовано відкриті, нічого не розуміли, з його рухів не було знати, що він ними висловлює. Це було існування за самими інстинктами, поза межами свідомости. Людина в ньому ще не народилась.

— Добре, добре, роби дурниці,—шепотіла Альбіна.—Побачимо, що далі буде.

Вона вийняла гребінця й простягла йому.

— Хочеш гребінця? Іди, візьми.—І все відступаючи, вивела його з хати; тоді обняла за стан рукою і підтримувала на кожній сходинці, ввесь час забавляючи його, то виймала свого гребінчика, то лоскотала йому шию своїм волоссям, щоб він не зрозумів, що йде по сходах. Але внизу, поки вона відчиняла двері, він злякався, що темно в коридорі.

— Подивись лишень!—гукнула вона.

І широко відчинила двері.

Неначе несподівано зійшла зоря, темна завіса раптом відсунулась, стало видно день у всій його ранішній красі. Одкрився парк із своєю зеленню, свіжий і глибокий, як джерело.

Серж зачарований стояв на порозі, не відважуючись ступити ногою в це осяяне озеро.

— Можна подумати, що ти боїшся замочити ноги,—сказала Альбіна.—Дивись, земля суха.

Він одважився зробити крок і здивувався, що під ногами ніжний пісок. Цей перший дотик до землі дав йому силу, неначе направив його життя, і він на хвилину спинився, глибоко вбираючи в себе повітря.

— Ходім, сміліше,—підбадьорювала Альбіна.—Ти ж пам'ятаєш, ти обіцяв мені зробити п'ять кроків. Ми підемо до тієї шовковиці, що під вікном... Там ти відпочинеш.

Пішло чверть години, щоб зробити ці п'ять кроків. За кожним зусиллям він спинявся: йому було так важко йти, неначе він мусів відривати коріння, що в'язало його до землі. Молода дівчина все підштовхувала його й казала сміючись:

— Та ж ти ніби те дерево, що надумалось ходити.

І вона притулила його до шовковиці під дощем соняшного проміння, що падало крізь віти. Потім залишила його й відійшла далі в сад, кричучи йому, щоб не рухався. Серж стояв із спущеними руками і помалу повертав голову до парку. А там природа була теж у дитячому стані: бліда зелень потопала ніби в молоці молодости, купаючись у ясному світлі. Деревя були ще порожні, квіти мали дитячий вигляд, води були блакитні, мов широко відкриті блакитні наївні очі. Під кожним листком ніби щось чарівне прокидалося від сну.

Серж спинив свій погляд на жовтому просвіті в алеї, що прорізувалась перед ним між гущавиною; в кінці алеї зовсім близько починались залиті золотом луки, що здавались неначе світле поле, де заходить сонце. І він чекав, що ранок присунеться цією алеєю аж до нього. Він уже почував теплий подих вітру, дуже ще слабкий, він ледве доторкався до нього, але щодалі збільшувався потроху й свіжішав так, що Серж почав тремтіти. Він почував усе це з усе виразнішою свідомістю. Цей подих приносив йому здоров'я; його уста відчували солодкі пахощі від зелених плодів та молоденьких паростів. Він дихав,—і в нього входив дух, що був навколо: дух від землі, від затишного лісу, від зогрітих рослин, від живих тварин—ввесь букет запахів, такий сильний, що голова йому паморочилась. Він почував, що до нього йде ранок легким пташиним летом понад травною, порушуючи тишу всього саду, даючи голос усьому, до чого він торкався, даючи його вухам

чути, як брентить музика речей та істот. Він бачив, як іде з глибини алеї, з залитих золотом лук рожеве повітря, таке веселе, що осяює усмішкою свою дорогу; здалека здавалось воно завбільшки, як бліда цятка, а зблизька сяяло, як променясте сонце.

Ранок ішов і наблизився до шовковиці, об яку сперся Серж.

— Серже! Серже!—гукав Альбінин голос. Вона заховалась внизу за високим кущем.—Не бійся, я тут!

Та Серж уже не боявся. Він оживав на сонці, в чистому світлі, що його обнімало. Двадцяти п'яти років він народжувався; його почуття раптом відкрилися для мрії про високе небо, про щасливу землю, про чарівний обрій, що розстилався навколо нього. Цей сад, якого так ще недавно він навіть не помічав, тепер став йому за джерело надзвичайної втіхи. Все сповняло його екстазом: кожна билинка, камінці на доріжках, навіть подих вітру, що його він не бачив, але почував на своїх щоках. Все його тіло зливалось з цією природою, немов пригорнуло її до себе; його уста пили її, його ніздрі її вдихали; він вбирав її своїми вухами, він ховав її на дні своїх очей. Це все було для нього. Ті троянди внизу, віти високого лісу, дзвінки скелі, водоспади, джерела, луки, де сонце розкидало снопи свого світла,—все було для нього. Тоді він зажмурих очі, щоб відчутти насолоду, знову розкрив їх помалу, щоб знову засліплюватись, прокидаючись від сну вдруге.

— Пташки поїли всі суниці,—сказала з досадою Альбіна, підбігаючи до нього.—Дивись, я не могла знайти більше, як оці дві.

Але вона спинилася за кілька кроків; серце їй щасливо забилося, вона здивовано дивилась на Сержа.

— Який ти гарний!—скрикнула вона.

Надійшла ближче і спинилася; поринала в ньому поглядом і шепотіла:

— Ніколи я тебе не бачила таким.

Справді він змужнів. Стояв одягнений у тонке вбрання, стрункий, трохи худий ще, спустивши ніжні руки, з широкими грудьми і круглими плечима. Його біла шия, що так відрізнялась від злегка загорілої поти-

лиці, поверталася вільно, відкидаючи злегка голову назад. Здоров'я, сила, потужність були в його обличчі. Він не всміхався, він одпочивав; уста його були мужні й ніжні, щоки повні, ніс прямий, очі сірі, дуже ясні, могутні. Довге волосся, що закривало йому всю голову, падало на плечі чорними кучерями; а поруч ніжного пуху, що вкривав уста й підборіддя, виразніше виступала його біла cera.

— Який ти вродливий, який ти вродливий!—все казала Альбіна, сідаючи перед ним долі й пестячи його своїм поглядом.—Але чому ти тепер гніваєшся на мене? Чому не говориш мені нічого?

Він все стояв, не відповідаючи їй нічого. Дивився в далечінь і не бачив цієї дитини біля своїх ніг. Він говорив сам до себе. Говорив до сонця:

— Ах, яке гарне світло!

І треба сказати, що ці слова були вібрація самого сонця. Вони впали, як тихий шепіт, як той вітрець співучий, як тремтіння тепла і життя. Вже кілька днів Альбіна не чула Сержевого голосу, а тепер як же він змінився. Їй здалося, що цей голос розлігся по парку так лагідно, як спів пташиний, але разом з тим він дужчий за вітер, що нагинає віти. Він був, як владар, він наказував. Увесь сад його почув, хоч він пройшов, як легкий подих, і увесь сад затремтів з радости, що він йому приніс з собою.

— Говори до мене,—благала Альбіна.—Ти ще ніколи так зо мною не говорив. Нагорі в кімнаті, коли ти ще був німий, ти розмовляв, та це було дитяче щебетання... Чому ж я не пізнаю твого голосу тепер? Зараз мені здалося, що твій голос зійшов з дерев, прилинув до мене з глибини саду, що це те глибоке зідхання, яке так мене турбувало вночі, ще як тебе не було... Чуєш, все затихло, щоб слухати, як ти говоритимеш.

Але він усе не помічав, що вона тут. Вона ж стала ще ніжніша.

— Ні, не говори, коли це тебе втомлює. Сядь коло мене. Ми побудемо тут на травиці, аж доки сонце почне сідати... Ось дивись, я знайшла дві сунічки. Не думай, що це так легко! Пташки все з'їдають. Тут одна для

тебе, а то й обидві, коли хочеш,—бери; або краще ми їх розділимо кожну по половині... Ти мені скажеш спасибі, я почую твій голос.

Але він не хотів сідати, він одштовхнув суніці,—тоді Альбіна з досади відкинула їх геть. Вона теж замовкла. Вона воліла б бачити його слабого, як у перші дні, коли давала йому свою руку під голову, і йому ставало легше, коли дмухала на нього, щоб прохолодити йому лице. Вона проклинала здоров'я, що зробило з нього якогось тепер байдужого, прекрасного, молодого бога. Чи то ж він і зостанеться вже таким, що не кине й погляду на неї? Чи, може, він зовсім одужає, щоб бачити і любити її?

І вона марила про те, як його вилікує, як стане йому за джерело здоров'я, цілющою силою своїх малих рученьок докінчить його відродження. Вона бачила добре, що якогось вогню не ставало на дні його сірих очей, що краса його була безживна, подібна до краси статуй, повалених у бур'яни там внизу, в саду. Вона встала, знов підтримала його за стан і дмухнула йому на шию, щоб оживити його. Але тепер Серж не почував навіть її подиху, що розвівав його шовкову борідку. Сонце спустилось нижче, треба було вже вертатись. У кімнаті Альбіна заплакала.

Після цієї проходки Серж уже щодня сходив у садок. Він проминав шовковицю, ішов аж до тераси, перед широкі сходи, з поваленими східцями, що спускались у квітник. Він звикав до свіжого повітря, кожна така соняшна купіль давала йому нові сили. Молоде деревце, виростаючи з каштана, що запав між каміння на балюстраді, пускало свій липкий сік і розгортало своє листя не так швидко, як прибували сили абатові Муре. Раз він навіть захотів зійти по сходах у самий низ, але сили його зрадили, і він мусів сісти на повойки, що росли в щілинах між плитами. Унизу, ліворуч, він побачив цілий гай з троянд. Це сюди він мріяв зайти.

— Почекай ще трохи, — казала Альбіна. — Пахощі троянд занадто сильні для тебе. Завжди, як я сиджу під трояндовим кущем, відчуваю себе такою млявою, голова паморочиться і так хочеться плакати... Ну, добре, я

поведу тебе під трояндові кущі і плакатиму там, бо мені дуже болить...

VI.

Нарешті одного ранку Альбіна допомогла Сержеві зійти аж у самий низ сходів, розсовуючи перед ним рослини, роблячи йому дорогу посеред шипшини, що загороджувала своїми галузками останні східці. Далі вони помалу пішли між троянди. Це був цілий ліс високих, гіллястих трояндових кущів з буйним листом; ці величезні трояндові кущі розрослися широко, як ті дерева, своєю гущавиною схожі на молодий дубовий гай. Колись тут була чудесна збірка рослин, яку тільки можна собі уявити. Але з того часу, як здичавів увесь сад, все росло, як хотіло; згодом тут виріс цілий ліс троянд, заповонив усі стежки, потопив у дикому запустінні, змішав усі розмаїті відміни, і тепер усі троянди, що мали різний запах і барву, здавалось, росли з одного коріння. Троянди, що стеляться долі, вкривали землю, як м'який килим, а виткі троянди чіплялись за інші кущі, мов той плющ, підіймались, як зелені пасма, і найменший вітерець, сипав з них дощ пелюсток. У цьому лісі позначилися природні алеї, вузенькі стежечки, широкі проходи, чарівні затишні доріжки, де можна гуляти в запашному затінку. Були там перехрестя, галявинки, засновані маленькими червоними трояндами між стін з жовтих троянд. Дивлячись на одні кутки, освітлені сонцем, здавалось, що це зелена шовкова тканина з яскравими цятками; інші затінені куточки навівали думки про альков, мали в собі запах кохання та пахощі квітів, зів'ялих на жіночих персах. Кущі шепотіли. У них було повно гнізд і співочих пташок.

— Треба добре дивитись, щоб нам не заблудитись,— сказала Альбіна, заглиблюючись у ліс.— Я вже раз заблудилась. Вже й сонце зайшло, коли я нарешті вибралась з тих трояндових хащів, що хапали мене за спідницю на кожному кроці.

Вони ледве могли продертися. Через кілька хвилин,

розбитий втомою, Серж захотів спочити. Він ліг і заснув глибоким сном. Альбіна марила, сидячи коло нього. Це було біля галявини, на початку однієї стежки. Стежка тяглася дуже далеко, освітлена жмутом соняшного проміння; з другого кінця відкривалась просто в небо, як вузеньке, кругле, блакитне вікно. Друга доріжка упиралася в глухий завулок з зелені. Галяву оточували великі, звислі трояндові кущі; вони здіймали буйні віти, переплетені колючими ліянами так, що густе накриття з листя зчіплювалось у повітрі і висіло протягнуте від одного куща до другого, як ті поли в шатрі. Між цими запонами, що звисали, мов плетево, блакить видно було тільки в просвіти, і соняшне світло проходило туди найдрібнішими пилинками, мов сіялось крізь решето. Зверху спускались віти жмутами, тримаючись за цей намет рослин своїми стеблами, наче зеленими нитками, а крізь роздерті в завісі місця звисали букети квітів. Альбіна дивилась, як Серж спить. Ще ніколи не бачила, щоб він був такий знесилений; він лежав з розкинутими на траві руками, з блідим, як у мерця, лицем. Він був неначе мертвий,—вона думала, що може поцілувати його в обличчя, і він не відчує її поцілунку. Засмучена, аби щось робити, вона почала машинально обривати троянди, що були навколо. Над її головою звисала величезна вітка, обсипаючи квітками її волосся, потилицю, вуха, вкриваючи їй плечі цілою опанчею з троянд. З-під її пальців посипався дощ з широких трояндових пелюсток, такої добірної форми, ніжних, хороших, чистих, ледве рожевих, як дівочі перса. Вона сиділа на траві, а пелюстки падали мов сніг і вкрили їй ноги, коліна, спідницю; вона потонула в них по пояс; а три рожеві пелюсточкі заблукали і потрапили їй на груди під шиєю; здавалось, що це видно в трьох місцях маленькі часточки її чарівного голого тіла.

— О, ледащо!—прошепотіла вона, знудившись, вхопила дві жмені троянд і кинула Сержеві в обличчя, щоб розбудити його. Він лежав під квітками, що вкривали йому очі й уста. Це розвеселило Альбіну. Вона нахилилась, від усього серця поцілувала його в очі і в уста, знімаючи поцілунками з його обличчя пелюстки квіток;

але пелюстки ще zostались на його устах, і вона дзвінко засміялась, втішаючись цією ласкою квіток.

Серж помалу підвівся. Він розглядав її, вражений, здивований, ніби наляканий, що бачить її тут. Спитав її:

— Хто ти, звідки ти взялася, що ти тут біля мене робиш?

Вона все всміхалася, щаслива, що він уже прокинувся. Тоді йому здалося, ніби згадав, і він заговорив, роблячи щасливий, таємничий рух:

— Я знаю, ти моя любов, ти прийшла з мого тіла, ти чуєш, я беру тебе в обійми, щоб злитись з тобою в одну істоту... Я марив про тебе. Ти була в моїх грудях, і я дав тобі мою кров, мої м'язи, мої кості. Я зовсім не страждав. Ти взяла в мене половину мого серця так ніжно, що я був щасливий поділитися з тобою. Я шукав у себе що є найкращого, щоб віддати тобі. Коли б ти взяла у мене навіть усе, я все-таки був би вдячний тобі. І я прокинувся, як ти вийшла з мене. Ти вийшла через мої очі й уста, я це виразно почував. Ти була така ніжна, запашна, така ласкава, а тремтіння твого тіла підвело мене з ліжка.

Захоплена його речами, Альбіна слухала. Нарешті, він її бачить; нарешті, він зовсім відродився, він видужує. Простягнувши до нього руки, вона благала його говорити ще.

— Як я міг без тебе жити?—прошепотів він.—Але я й не жив, я був, як той звір у спячці... Ти бачиш, який я тепер! І ти така сама, як я! Слухай, мене покинути ніколи не можна; ти ж мій дух, ти відібрала б мені життя. Ми будемо разом,—ти будеш у моєму тілі, а я в твоєму. Коли я покину тебе, нехай я буду проклятий, нехай моє тіло висхне, як непотрібне погане зілля!

Він узяв її руки і все говорив; голос йому тремтів від замилювання:

— Яка ти гарна!

Альбініне обличчя було біле, як молоко, тільки соняшне проміння злегка золотило її церу. Вона потопала в трояндах, трояндовий дощ ішов навколо неї, падав на неї. Її русяве волосся мало що стримував гребі-

нець, воно розсипалось у безладді золотими пасмами, від чого Альбіна була похожа на зорю вечірню. Біле вбрання на ній було неначе живе, і вона здавалась немов би голою з відкритими руками, шиєю, ногами. Вона показувала не соромлячись своє невинне тіло, що розквітло, мов та троянда, пахнучи власним ароматом. Струнка і гнучка, мов змія, з ніжним, повним грації тілом, вона була ще дитина, але починала набирати форм жінки. Її довгасте личко з вузьким чолом, з трохи великими устами сміялося синіми очима від радості життя. А разом вона була й поважна з тим своїм повним підборіддям та спокійними щічками. В цілому її краса була така проста й природна, як краса дерев.

— Як я тебе люблю! — казав Серж, притягаючи її до себе.

Вони так і zostалися один у одного в обіймах. Вони не цілувались, вони лише притулились щоками, мовчазні, щасливі, що обоє, як одна істота. Навкруги них цвіли троянди. Це була шалена оргія розквіту, повна кохання, повна червоних, рожевих, білих усмішок. Живі квіти розгортали свої пелюстки, немов роздягались, відкриваючи свої корсажі й показуючи красу своїх грудей. Там були жовті троянди, з пелюстками, як та позлотиста цера варварських дівчат; троянди бліді, як солома; цитринові троянди, троянди соняшної барви, всі відтінки цери, пещеної жагучим сонцем. Були й ніжніші барви,—чарівні чайні троянди набирали таких свіжих кольорів, що наче виставляли соромливо сховані куточки тіла, ніжні як шовк, з легкою блакитною сіточкою жилок. А ще далі буяло радісне життя троянд: цвіли білі, як сніг, троянди, неначе вкриті лаком, немов сніжнобілі дівочі ноги, що торкаються води з джерела; ясно-рожеві троянди, ніжніші за колір голих колін, за церу дівочої руки, що просвічує крізь прозорий рукав одежі; дикі троянди такої барви, як голі плечі, стегна, як все голе тіло жіноче, що його милує соняшне світло; троянди в пуп'янках, в квітках напіврозпуклих віяли теплим подихом своїх уст. А великі кущі повзучих троянд обсипали білими квітами, прикрашали всі інші кущі своїми китицями, немов убирали їх у стьожки, у

легкий муслін своєї невинности; подекуди були розкидані криваво-червоні троянди, майже чорні, як ті рани, що робить жага. Запашний ліс святкував заручини весни з літом, перший невинний поцілунок, зірваний, як букет у день весілля. Навіть у траві мохові троянди в своєму зеленому вбранні чекали кохання. Понад доріжкою, освітленою сонцем, виглядали квітки, немов наставляли свої личка під легенький вітрець.

Під спущеним наметом на галявинці все сяяло, все всміхалось. Всі троянди кохали, кожна по-своєму. Одні дуже боязкі, мов червоніли від соромливості і згоджувалися лише напіввідкрити свої пуп'янки, а другі, немов розпустили шнурівку, тремтіли всім тілом, пишно розцвітали, охоплені божевільною жагою. Були там і малі, спритні, веселенькі, що тяглися низкою з кокардами на чепчиках; були й величезні, повні, немов товсті султанші, що пропадали від знадливості. Були й безсоромні, як розпусні дівки, що нахабно кокетують, розсипаючи білі пелюстки, мов пудру з рижу; були й пристойні, чесні, вигорсовані, як стримані буржуазки, були й елегантні аристократки, що декольтуються і вбираються оригінально, але доладньо. Троянди, що квітли, як чаші, подавали свої пахощі немов у дорогоцінному кристалі; а ті, що розпукувались, як урна, випускали пахощі крапля за краплею. Круглі троянди, подібні до качанів капусти, наче у сні дихали й пахли спокійно, рівно; рожі, що в пуп'янках складали свої пелюстки, випускали лише неясне, невинне зідхання.

— Я люблю тебе, я люблю тебе,—теж шепотів Серж.

І Альбіна була мов велика квітка, одна з білих троянд, що квітнуть уранці. Ноги в неї були білі, коліна й руки рожеві, волосся ясно-русяве, мала чарівно-гарні білі груди й шию з ніжними жилками. Вона вся дихала ароматом, простягаючи уста, як ту коральову чашу з ніжним запахом. І Серж, упиваючись її пахощами, притиснув її до своїх грудей.

— О, мені не боляче,—сказала вона сміючись:—можеш мене ще дужче пригорнути, всю взяти.

Серж втішався з її сміху, що був подібний до дзвінкого пташиного співу.

— Твій голос—неначе спів,—сказав він:—я ніколи не чув такого ніжного співу... Ти—моя радість.

І вона сміялася ще дзвінкіше перлистою гамою ноток флейти, і високі ноти потспали, затихаючи в низьких звуках. Це був сміх без перерви, якась дзвінка тріумфальна музика, що прославляла радість пробудження від сну. Цьому сміхові жінки, що тільки народжувалась для краси й кохання, все вторувало: троянди, пахучий ліс, увесь Парад. Красі великого саду досі не ставало ніжного голосу, що дав би живу веселість деревам, воді, сонцю. Тепер великий сад було обдаровано красою сміху.

— Скільки тобі років?—спитала Альбіна, спинивши свій сміх на високій завмираючій ноті.

— Скоро двадцять шість,—відповів Серж.

Вона здивувалась.

— Як?! Йому двадцять шість років?!

Він і сам був здивований, що так просто їй відповів. Здавалось, йому немає ще й одного дня, одної години.

— А тобі скільки?—спитав він і собі.

— Мені—шістнадцять.

І вона знов засміялась, така весела, жвава, повторюючи свій вік, співаючи свої роки. Вона сміялася, що їй шістнадцять років, таким тоненьким сміхом, що котився, мов струмочок в тремтячому ритмі її голосу. Серж дивився на неї зовсім зблизька, зачарований цим життям сміху, в якому сяяло її дитяче обличчя. Він ледве пізнавав її: ці щічки з ямочками, відкриті уста, що показували рожевий вогкий рот, очі, подібні до блакитного неба, освітленого зорею. Все сміючись, вона повернулась і гріла йому плече, обпершись об нього своїм підборіддям, що тремтіло від сміху.

Він простяг руку і машинально торкнувся до її голови.

— Що ти хочеш?—спитала вона.

І пригадавши, вона закричала:

— Ти хочеш мого гребінця? Ти хочеш гребінця?—
І вона дала йому свого гребінця, а її важкі коси впали, немов розгорнулась золота тканина; волосся вкрило її аж по пояс, пасма збігали на груди і вдягли її, як

королівну. Від несподіваної палаючої краси Серж аж скрикнув. Він цілував кожне пасмо, обпікав собі губи тим волоссям, що горіло, як соняшне проміння.

Альбіна тепер надолужала за довге мовчання. Вона говорила, питалась, знов говорила, не спиняючись і на хвилину.

— Ах, як я через тебе мучилася. Я для тебе була ніщо, я марнувала цілі дні, непотрібна нікому, безпорадна, впадаючи в розпач, як справжнє ніщо... Але в перші дні я давала тобі полегкість. Тоді ти мене бачив, говорив до мене... Чи пригадуєш, як ти заснув на моєму плечі, шепочучи, що я тобі роблю добре?

— Ні,—казав Серж,—ні, не пригадую... Я тебе ніколи не бачив. Я оце бачу тебе вперше. Ти така хороша, промениста, така, що не забути ніколи.

Вона з нетерпеливості плескала в долоні, кричала:

— А мій гребінчик? Ти ж пам'ятаєш добре, що я давала тобі його, щоб мати спокій, коли ти був дитина? Ось і зараз ти знов його шукав.

— Ні, я не пригадую... Твоє волосся, як ніжний шовк. Я ще ніколи не цілував твого волосся.

Вона сердилася, нагадувала йому всякі подробиці, розповідала, як він видужував у кімнаті з блакитною стелею. Але він поклав їй на уста руку, сміючись і говорячи турботно й утомлено:

— Ні, перестань, я не знаю нічого і не хочу нічого знати... Я прокинувся і знайшов тебе тут всю в трояндах. Цього досить.

І знову взяв її в обійми, мріючи вголос:

— Можливо, що я вже жив. Та це мусіло бути дуже давно... Я тебе кохаю у болісному сні. У тебе були твої сині очі, твоє довгасте личко, і ввесь твій дитячий вигляд. Але ти ховала старанно під покривало своє волосся, і я не наслідуювався підняти покривало, бо твоє волосся було страшне, і я міг від страху вмерти... Тепер твоє волосся так само миле, як і ти вся. Це воно затримує в собі твій аромат, що відкриває мені твою ніжну красу. Коли я цілую твоє волосся, коли занурюю в ньому своє лице, я п'ю твоє життя.

І він перебирав у руках її довгі кучері і пригортав

їх до своїх уст, ніби хотів випити через них всю кров з Альбіни. По хвилі мовчання він знов говорив:

— Як це дивно: раніш ніж народитись, мріяти про те, що вже родився... Мене десь було поховано. Мені було холодно. Я чув шум і рух життя десь надо мною, але я безнадійно затикав вуха, звикнувши до своєї темної ями; я почував там страшні радості, і навіть не спитувався скинути купу землі, що давила мені груди... Де ж я був? Хто ж мене вивів нарешті на світло?

Він напружував пам'ять, але Альбіна, засмучена тепер, вже боялась, щоб він не пригадав. Вона всміхаючись взяла пасмо свого волосся і обвила молодикові навколо шиї, ніби прив'язуючи його до себе. Ця забавка вивела Сержа з його задуми.

— Ти маєш рацію,—сказав він,—тепер я твій, чого варто для нас усе інше!.. Це ж ти мене витягла з-під землі?! Я мабуть лежав тут, під цим садком. Я чув твої кроки, і як під ними котилися камінці на стежці. Ти мене шукала, ти проносила над моєю головою пташині співи, запах гвоздик, соняшне тепло. І я був певен, що ти знайдеш мене колись. Бачиш, я давно вже тебе ждав. Але я не надіявся, що ти з'явишся до мене без покривала на голові, з розпущеним волоссям, твоїм страшним волоссям, що тепер мені таке миле.

Він узяв її до себе на коліна, нахилив її голову і притулювся щокою до її обличчя.

— Не будемо говорити Тепер вдвох назавжди. Ми кохаємось!

Вони застигли, такі невинні, один у одного в обіймах. Довго ще вони так зоставались, забувши про все. Сонце підвелось вище, тепліше денне світло впало з високого гілля. Жовті, білі, червоні троянди одбивали в собі їхні радощі й усмішки. Навкруги них розпускались нові пуп'янки. Рожі квітчали їм голови, обплітали їм стан гірляндами. І запах троянд став такий сильний, повний ніжності й любови, що, здавалось, це пахощі власного дихання.

Серж став причісувати Альбіну; так мило, не вміючи того робити, він зібрав пасма її волосся до рук і встро- мив гребінця наскрізь у величезну зачіску, напушену

на її голові. А як скінчив, то вийшло, що вона зачісана розкішно. Він підвівся й простяг їй руки, підтримуючи її за стан, щоб вона встала. Обоє не розмовляли, а лише всміхались, ідучи тихенько стежкою.

VII.

Альбіна з Сержем увійшли до квітника. Вона дивилась на нього з турботою, боячись, щоб він не втомився. А він, весело сміючись, переконував її, що почуввається добре; він такий дужий, що міг би нести її всюди, куди б вона захотіла. Коли вони опинилися під ясным сонцем, він з радістю зідхнув. Нарешті він живе; він вже більше не рослина, що конає взимку. Як приємно це почувати! Тепер йому хотілося б охоронити маленькі Альбініні ніжки від нерівностей дороги, він мріяв, що візьме її на руки, як мати свою сонну дитину. Тепер уже він опікувався нею, як ревний сторож, розчищав камінці й коріння з дороги; він хотів навіть, щоб вітер не розвівав її волосся кохане, бо тільки йому належало пестити його. Вона притулилась до його плеча, поринувши в повний спокій.

Це вперше вони гуляли вдвох по сонечку. Проходячи, вони залишали за собою пахощі. Рослини на стежці тремтіли, а сонце простилало золотий килим їм під ноги. Так вони простували між розквітлими кущами, неначе прекрасна мрія; алеї розхилялись оддалеки, кличучи й вітаючи їх шепотом, повним зачарування, як та юрба вітає довгожданих владарів. Вони були немов одна велично гарна істота. Ясна Альбініна цера так пасувала до смуглявого Сержевого тіла. Одягнені в сонце, вони посувались помалу, всни самі були мов сонце. Квіти схилялись до них, обожуючи їх.

Їх оточував старий квітник. Велике поле заростало на волі, покинуте так вже століття; вітер засівав цей райський куточок найдивнішими квітками. Щасливий спокій у соннім Параді під ясным сонцем не дав рідким їх ґатункам виродитись. Тут була завжди однакова температура, землю угноювали рослини, що довго тут ви-

ростали в спокою, вбиваючись у силу. Рослинність тут була надзвичайно розкішна, могутня, дика; повна несподіванок, вона викохувала дивовижні квіти, що не зазнали ні лопати, ні поливальниці садовникової. Покинута на саму себе, вільно розвиваючись в глибині цього місця, під охороною натуральних умов, природа все більше дичавіла з кожною весною, вибагливо жартувала, утворювала дивовижні букети, що їх не зривала жодна рука. Здавалось, що природа якось шалено перевертає все, що зробили людські зусилля; вона бунтувала, кидала в безладді квітки посеред алей, обливала хвилями моху фонтани, гроти, затишала мотузки своїх повзучих рослин на шию мармуровим статуям, щоб таки їх повалити; вона ламала плити басейну, сходи до терас, вкорінюючи там кущі; всна поширювалась, щоб заволодіти й найменшим обробленим куточком, перемішувала все на свій лад, немов уґрунтовуючи тут бунтарський прапор; вирощувала насіння якогось нікчемного зілля, випадково підбраного на дорозі, роблячи з нього велетенську рослину. Колись квітник цей доглядав господар, що кохався в квітах, навкруги тут всюди були грядки з квітками, старанно облямовані бордюрами, обсажені розкішно підібраними рослинами. Тепер тут були ті самі рослини, але увічнені, поширені в численні родини; вони заповнили всі кутки саду і сад являв собою якесь безладдя, якийсь хаос, де п'яна природа викоховувала вербену та гвоздики.

Альбіна водила Сержа, хоч і здавалось, що вона, схиляючись до його плеча, вдалась під його опіку. Вона повела його до гроту. В гущавині між тополями й вербами виднів розвалений грот; там каміння та черепашки завалились у басейн, і водяні струмки збігали між ними. Грот щезав під навалою листя. Внизу мальви, здавалось, загородили вхід до нього стіною з червоних, жовтих і білих квітів; вони потопали у бронзово-зеленій величезній кропиві, що спокійно набиралась своєї пекучої отрути. А далі була дивна краса: жасмини з лагідними квітами-зорями, гліцинії з листям, мов ніжні стьожки, шорсткий плющ, немов вирізьблений з полакованого заліза; тендітний коприфолій, всипаний блідо-

коральовими квітками, ніжні ломоноси, що простягали свої руки, вбрані в білі китиці. Навколо них вилися й інші, ще ніжніші рослини, тісно сплітаючись у запашну тканину: красоля з зеленкуватим голим тілом відкривала свої червоно-золоті роти; еспанська квасоля, сильна як міцний шнур, запалювала то там, то там пожежу своїх яскравих іскорок; кручені паничі розгортали своє листя—надрізане серце—і мовчки видзвонювали безліччю своїх дзвінків. Запашний горошок, схожий до метеликів, розгортав свої крильця, жовтенькі й рожеві, готовий полинути далеко з першим подихом вітру. Густа зелень, мов зелене волосся, пронизане дощем з квіток, своїми пасмами вкривало все; здавалось, якась велетенська діва, впавши на спину в припливі жаги, занурила своє лице в розкішне волосся, що розкинулось, як запашні хвилі моря.

— Я ніколи не відважувалась входити в цю темряву,—сказала Альбіна Сержеві на вухо.

Підбадьорюючи її, він переніс її через кропиву. На порозі до гроту було навалено цілу купу каміння. Серж тримав Альбіну якийсь час на руках, щоб вона могла перехилитись і заглянути в отвір високо над землею.

— Тут лежить мармурова жінка, що впала у текучу воду,—прошепотіла Альбіна.—Вода їй роз'їла лице.

Він і собі захотів побачити; ледве підвівся навшпиньки, як свіжий подих вдарив йому в обличчя. Посеред очерету та водяної сочевиці, під соняшним промінням, що проходило крізь отвір, лежала на спині жінка, гола по пояс, з накриттям лише на стегнах. Вона, мабуть, потонула тут вже років сто тому; здавалося, це було самогубство якоїсь жінки, що багато страждала. Прозора вода плила поверх неї і зробила з її лиця гладенький камінь, якусь білу масу без виразу, але її перса, немов у якомусь напруженні підняті догори над водою, лишилися незаймані й живі: вони ніби здіймались, як колись, від насолоди кохання.

— Вона не мертва, дивись!—сказав Серж, спускаючись додолу.—Треба буде витягти її звідти.

Але Альбіна, тремтячи від страху, одвела його. Вони

вернулись на сонце, туди, де на клюмбах цілими кошиками квітів буяла рослинність. Вони ходили по квітчастих луках просто, без дороги; під ногами були килими з розкішних рослин, з рослин-карликів; колись вони росли тільки по боках алей, а тепер послались навкруги, мов густий покров. Часами Серж з Альбіною вгрузали по кісточки у крапчастий рожевий шовк смілок, у кольористий єдваб дрібненьких гвоздичок, у синій оксамит незабудьок, з маленькими смутними очицями. А далі вони перейшли, мов через запашну купіль, через велетенську резеду, що сягала їм за коліна; перейшли ціле поле конвалій, щоб всолодитися сусіднім полем з фіялок, таких ніжних, що шкода було розтоптати хоч би одну квітку. Та оточені з усіх боків фіялками, вони мусіли, обережно ступаючи, таки перейти серед цих свіжих, чудесних пахощів, серед аромату самої весни. Далі за фіялками розстилалася трохи поцяткована ясно-жовтавим зелена лобелія; мінливі зірочки селягінели, сині пучки немофілії, жовті хрестики мильної трави, рожеві й білі зірки нічної фіялки,—вбирали цілі куточки немов у багаті тканини і розстидали в далечині перед Альбіною й Сержем розкішні королівські шпалери, щоб вони, ходячи серед краси й радості, не стомились у своїй першій прогулянці. А фіялки зустрічались їм знову й знову,—ціле море фіялок розливалось всюди, кидаючи їм під ноги дорогоцінні пахощі, проваджаючи їх подихом своїх квіточок, схованих під листям.

Альбіна й Серж заблудились. Тисячі інших, уже вищих рослин обгороджували стіною і заповняли собою вузьенькі стежки, якими так сподобалося ходити закоханій парі. Стежечки раптом звертали в хащі, перехрещуючись між собою; розмаїті рослини утворювали там непролазні нетрі: пахучка з небесно-синіми китичками, маренка з делікатним мускусовим пахом, мімулуси, що показують свої мідяні шийки, немов поцятковані кіноваром, ясно-червоні фльокси, прекрасні фльокси фіялкові здіймали свої квіти, як кужіль, а вітрець, пробігаючи, прями її; червоний льон з ніжними стеблами, мов волосся; хризантеми, як той золотий місяць в повні, що ки-

дає коротке тьмяне проміння, то білясте, то фіялкувате, то рожеве. Молода пара, переступаючи перепони, відбувала далі свою щасливу подоріж між двома зеленими стінами. Праворуч піднімався легенький ясенець, валер'яна спадала, як чистий сніг, сіруватий чорнокорінь тримав по крапельці роси у кожній малесенькій чашечці своїх квіток. Ліворуч тяглися довгою вулицею всякі відміни орлика: білий, ясно-рожевий, темно-бузьковий, майже чорний із смутком жалоби, що спускав з високих своїх гілок квітки з пофалдованими пелюстками в китицях, неначе той креп. А коли вони пройшли трохи далі, жива стіна змінилася, вирівнялась у квітчасті стовбури величезних косариків, що ховались у закрученому листі, пропускаючи відкриті пащі рудих ротиків; там тяглося догорі крихке листя хізонтусів, повне квіток-метеликів з крапчастими крильцями, як сірка жовтими, ніжно полакованими. Там розбігалися на всі боки дзвоники, відзвонюючи своїми блакитними дзвониками аж до великого злотоцвіту, що його злотисті стебла були їм за дзвіницю. В одному кутку велетенський кріп здавався панною в ніжному гіпюрі, що розгорнула свою шовкову парасольку барви зеленої води. Знов несподівано пара опинилася в глибині глухого закутку; їм ніяк було йти далі—купа квіток загородила стежку: квіти згромадились так буйно, як той стіжок з пишних трав. Унизу акантус ріс мов цоколь, а з нього звисав яскравий гребінник, далі родантус з сухими пелюстками, немов витиснутими з кольорового паперу, клеркія з великими білими хрестами, немов майстерно зробленими хрестами, якогось варварського ордену. Вище процвітали рожева смілка, жовті лептосифони, колінзії білі, лавр, що проміж яскравих барв вистромлювали свої попелясто-зелені помпони. Ще вище червоні наперсники, сині лупини, підводились стовпчиками й звисали, як візантійська ротонда,—пишно розмальована в пурпур та блакить; а зовсім високо величезний рицинус з кривавим листям ширився, немов баня з темної міді.

Коли Серж простяг було руку, бажаючи пройти вперед, Альбіна стала благати його, щоб не чинив нічого лихого квіткам.

— Ти поламаєш віти, помнеші листя, — говорила вона.—Скільки я тут живу, завжди дуже стережуся, щоб нікого не вбити... Ходім, я тобі покажу братки.

Вона примусіла його повернутись тою самою дорогою, вивела його з вузьких стежечок до середини квітника, туди, де колись були великі басейни. Засипані басейни стали тепер широкими квітниками з розваленою й покришеною мармуровою огорожею. У найпросторішому басейні вітер посіяв чарівно гарний муріжок з братків. Оксамитні квітки були зовсім, як живі істоти в кучерях бузкового волосся, з жовтими очицями, блідими устами й делікатним підборіддям тілесної барви.

— Як була молодша, я їх боялась... — промовила Альбіна.—Подивись на них. Ну, правда ж, тисячі маленьких личок дивляться на тебе від самої землі?.. І вони всі разом повертають свої личка, сказав би, це закопані в землю ляльки вистромлюють голівки.

Вона повела його знову, й вони обійшли ще інші басейни. У сусідньому басейні виросла й настобурчила страшні гребені щирця; Альбіна не відважувалась навіть доторкнутися до неї, бо їй здавалось, що це якась велетенська кривава гусінь. Бальзаміни ясно-жсвті, жерделевої барви, сірі, як льон, біло-рожеві сповняли другий басейн; пружини в їхньому насінні, розпростуючись злегка, сухо тріщали. Далі, посередині зруйнованого фонтану притулилася пишна група гвоздиків; білі гвоздики заливали жолоб, встелений мохом; пелехаті, як пера, гвоздики росли з щілин між камінням, мов яскраво кольористий рюш, вирізаний з мусліну; а в глибині лев'ячої пащі, де колись витікала вода, цвіла велика червона гвоздика: здавалось, ніби старий знівечений лев харкав кров'ю. А осторонь було місце найбільшого водоймища, колишне озеро, де в давні часи плавали лебеді, а тепер тут виріс бузковий ліс; своїм затінком він захистив чимало трьохкольорової берізки та ніжнобарвної вербени, що від пахощів були неначе сонні.

— А ми ще й половини квітника не перейшли!— гордо сказала Альбіна.—Отам унизу є ще великі польові квітки, де я щезаю, як куріпка в житі.

Вони пішли туди, спустившись широкими сходами, де з розбитих урн палало високе фіялкове полум'я ірисів. Уздовж східців збігав струмок з гвоздиків, мов лилось потоком рідке золото. По обидва боки кущі чортополоху росли, як канделябри з позеленілої брондзи,—тонкі, настобурчені, покручені, як дзьоби фантастичних птахів дивної форми на тих майстерних китайських курильницях. Між розбитою балюстрадою очиток спускав русяві коси свого зеленкуватого волосся, поцяткованого цвіллю. Ще нижче розстелився другий квітник, зарослий букшпаном, могутнім, як дуби; цих старих букшпанів кслись підстригали то кругло, то в формі пірамід, то восьмикутних веж; тепер вони свавільно розрослися, немов порозкидали своє лахміття—темну зелень, а крізь дірки в ній світилися клаптики небесної блакиті. Альбіна повела Сержа праворуч на поле: це було мов кладовище поруч квітника. Там розіслали свою жалобу скабіози. Смугою тягнувся смутний похід маку, що дхне смертю й зрощує свої тяжкі квіти в якомусь гарячковому вибухові; трагічні анемони з помертвілими личками являли собою засмучену юрбу, неначе якась пошесть їх присипала землею. Присадкуватий дурман наставляв свої фіялкові роги; сюди комахи, що їм надокучило жити, прилазили пити отруту самогубства. А нагідки по шию в листі на смерть убирали в квіти свої тільця-зірки, що вже розливали отруту гниття. Було там ще багато сумного: м'ясистий жабник темного кольору, мов поржавілий метал; гіяцинти й туберози, що утворюють задуху і вмирають від своїх пахощів. Але всіх переважали цинерарії, цілий натовп цинерарій, що неначе походжали в напівжалобі—в своїх убраннях бузкових та білих, в одежі блискучій оксамитній, в уборах багатих, але суворих. Посеред цього сумного поля стояв скалічений мармуровий Амур; його рука, що колись тримала лук, упала в кропиву; він ще всміхався з-під лишай, що вкривали його голе, тремтятье тіло.

Згодом Альбіна з Сержем прийшли на поле, де пірнули по пояс у півонії. Білі півонії вмирали й сипали свої широкі пелюстки, як дощ; вони освіжали руки Альбіні й Сер-

жеві, як освіжають великі краплі зливи. А червоні півонії турбували широким усміхом закохану пару, бо мали апоплексичні лица, налиті кров'ю. Ліворуч було ціле поле фуксій, цілі хащі з ніжних тендітних кущиків, що тішили Альбіну й Сержа, як ті японські, оздоблені мільйонами дзвоників, цяцьки. Ще перейшли вони поле вероніки з фіялковими китицями квітів, поле геранії і пелюгоній, таких яскравих, неначе по них пробігали огняні язика, червоних, рожевих, білих, немов розпечених на жару, що найменший повів вітру роздмухував їх. Альбіна й Серж мусіли розсунути цілу завісу з гладіолусів, таких заввишки, як очерет; вони простягали догори свої квіти й блищали на сонці, як розкішне полум'я, засвічене в походнях. А далі мандрівці заблукали у цілому лісі соняшників, що були в Альбінин зріст; серед темного шорсткого листу, такого завширшки, що на ньому могла б спати дитина, вирізнялись велетенські соняшникові обличчя і сяяли як справжні сонця. Нарешті вони увійшли ще в один ліс, ліс рододендронів, так обсипаних квітами, що не видно було ні віток, ні листу; це був якийсь дивовижний букет, цілі повні кошики ніжних пелюсток, що ширилися аж до обрію.

— Дивись, ми не дійшли ще до кінця!—гукнула Альбіна.—Ходімо ж, ходімо далі.

Але Серж спинив її. Вони були серед руїн стародавньої колони. Уламки колон лежали, мов лави серед хащів з первісток та пролісків. А далі, між тими колонами, що ще стреміли, розіслалися цілі поля інших квіток: поле яскравих туліпанів, немсв зроблених з мальованого фаянсу; поля з тендітних кальцеоларій, що мають тіло поцятковане кров'ю та золотом; поля майорів, що подібні до великих розсерджених стокроток; петуній з ніжними пелюстками, наче той батист, що крізь нього просвічує рожева жіноча цера; ще поля й поля без кінця; вже не можна було й розібрати квіток, тільки при соняшному світлі немов стелився килим, де строкаті барви потопали в ніжній зелені трав.

— Ніколи ми не зможемо оглянути всього,—сказав Серж усміхаючись і простягаючи руку,—ось де було б добре посидіти серед цих пахощів!

Біля них стелилося поле геліотропу з солодким духом ванілі, що від нього вітрець ставав ніжний, як оксамит. Сіли на одну з повалених колон серед розкішних лілей. Вони ходили більш, як годину, пройшли від троянд до лілей через усі квіти. Лілеї щиро приймали закохану пару, що спочивала після довгого гуляння серед ніжного коприфолію, запашних фіялок, вербен, що мали пах, як свіжий поцілунок, і тубероз, знесилених смертельною пристрастю. Лілеї на струнких стеблах утворювали навколо Альбіни з Сержем павільйон з білим, як сніг, дахом із своїх квітів-чаш, що поблискують золотими пиляками. Довго залишались вони серед лілей, як заручені діти, цілком невинні, немов оточені неприступною фортецею чистоти, де вони кохалися з усією красою невинности.

До вечора Альбіна з Сержем були між лілеями. Їм так було гарно; вони там відроджувались. Гарячка до останку минулась у Сержа. Альбіна стала зовсім бліда, побіліла, як молоко, без жодної фарби в лиці. Вони навіть не помічали, що в них голі руки, плечі, шия. Розпущене волосся їхнє не турбувало більше їх своєю наготою. Вони всміхались одно до одного ясним усміхом, відновляючи свої сили в обіймах. Їхні очі захоували ясний спокій джерела, і ніщо нечисте не досягало їхнього кришталево-чистого тіла. На щоках у них був оксамитний пушок, як на ледве достиглих плодах. Коли вони залишали лілеї, їм було неначе по десять років; їм здавалося, що вони оце тільки зустрілися в глибині цього великого саду, щоб жити тут і товаришувати в безнастанних забавах. А коли вони смерком переходили знову через квітник, квіти, здавалось, стали скромні, щасливі, що бачать їх, таких молодих, і не хотіли псувати цих дітей. Ліс півоній, кошики гвоздиків, килим з незабудьок, тканина з кліматидів не напинали вже перед ними любовного алькову і, умиті повітрям цієї вечірньої години, вони засинали дитячим сном, так само чистим, як і ця молода пара. Братки дивились на них по-товариському своїми невинними личками. Альбіна торкнулася резеди, своєю білою спідницею, і млоїста резеда, здавалось, охоплена

співчуттям, боялась збудити в них любовну гарячку своїм ароматом.

VIII.

Другого дня на світанку Серж покликав Альбіну. Вона спала вище, на другому поверсі; йому не спало на думку піти туди. Виглянувши в вікно, він побачив, як вона саме вистрибнула з ліжка й відчиняла в себе ґратчасті віконниці. Обом їм стало смішно, що так зустрілись.

— Сьогодні ти не підеш в сад...—сказала Альбіна, зійшовши вниз до нього.—Нам треба відпочити... А завтра я хочу повести тебе далеко, дуже далеко, в таке місце, де нам буде чудово.

— Але ж сьогодні нам буде нудно... — пробубонів Серж.

— Е ні, я розповідатиму тобі різних історій.

Цей день минув їм дуже приємно. Вікна були відчинені навстіж, і Параду входив до кімнати й сміявся разом із ними. Нарешті Серж заволодів цією кімнатою, де він народився на світ, як йому здавалось. Він хотів усе в ній роздивитись, усе з'ясувати собі. Гіпсові амури, що бавилися над альковом, особливо тішили Сержа; він став на стільця і прив'язав Альбіниного пояса на шию найменшому з амурчиків, цій людині, що, пустуючи, перекидалася через голову в повітрі. Альбіна плескала в долоні й кричала, що амур тепер схожий на прив'язаного за ниточку хруща. А потім пожаліла його й просила Сержа:

— Ні, одв'яжи його... Це йому заваджає літати.

Особливо цікавили Сержа амури, намальовані над дверима, і його сердило, що не може розібрати, у що саме вони бавляться, бо малюнок був дуже тьмянний. За допомогою Альбіни він присунув стола і вони обоє видерлись на нього. Альбіна пояснювала:

— Дивись, оці кидають квіти; з-під квіток виглядають тільки три голі ніжки. Я пригадую, скоро приїхала сюди, тоді ще могла розгледіти, що тут лежала намальована пані. Але з часом вона стерлась.

Потім вони оглянули всі панно; жодна нечиста думка не зродилася в них, коли оглядали ці чарівні непристойності будуару. Малювання пообсипалося, немов фарби з розмальованого обличчя якоїсь дами вісімнадцятого століття, стало таке невиразне, що тільки й можна було розібрати голі коліна та лікті від жіночих тіл, замлілих в жагучому коханні. Занадто непристойні деталі, такі питомі коханню старих часів, що його дух ще зберігся в цьому алькові, щезли, — свіже повітря знищило їх. Тепер кімната, як і парк, знову стала природна, невинночиста, осяяна спокійним сонцем.

— Та це ж малі пустуни так бавляться! — сказав Серж, злазячи з столу.—А ти вмієш гратися в лапки?

Альбіна знала всіх забавок. Але, щоб гратися в лапки, треба було щонайменше трьох людей. Це їх розсмішило. Тут Серж крикнув, що зовсім добре можна бавитись і вдвох, і тоді вони заприсяглися, що завжди будуть тільки вдвох.

— Тут так тихо і відчуваєш себе зовсім як дома,— казав Серж, простягаючись на канапі.—І меблі тут так приємно пахнуть чимсь стародавнім... Тут так славно, як у гніздечку. Оце кімната, де живе щастя.

Молода дівчина поважно похитала головою.

— Коли б я була полохлива,—прошепотіла вона,— я спершу тут би боялася... Цю саме історію я й хочу тобі оповісти. Я почула її в цій стороні,—може й брешуть люди, а все ж це цікаво.

І вона сіла поруч Сержа.

— Минуло тому багато-багато літ... Параду належав одному багатому, вельможному панові, що оселився тут з прекрасною дамою. Ворота від замку було так міцно замкнено, стіни навкруги саду були такі високі, що ніколи ніхто не бачив навіть і кінчика вбрання цієї пані.

— Я знаю, — перебив Серж: — та пані ніколи вже звідси не виходила.

Побачивши, як Альбіна здивувалась і розгнівалась, що її історія йому вже відома, Серж, сам не розуміючи, звідки він це знає, сказав стиха:

— Ти мені вже цю історію розповідала.

Вона почала сперечатися, але потім, ніби щось згадавши, погодилась з ним. Та це не пошкодило їй закінчити свою розповідь:

— Коли той пан виїздив звідси, то волосся йому зовсім побіліло. Він наказав позамикати всі виходи з парку, щоб ніхто не міг заваджати пані... Вона вмерла у цій кімнаті.

— У цій кімнаті?!—скрикнув Серж:—ти мені цього не казала... Ти певна, що вона вмерла саме в цій кімнаті?

Альбіна образилась. Вона оповіла йому те, що всім відомо. Вельможний пан збудував цього павільйона для невідомої пані, схожої до принцеси. Згодом слуги з замку запевняли, що він проводив тут дні і ночі. Часто бачили, як він водив по алеях цю невідому пані, заходячи далеко в найтемніші хащі. Ніхто ні за що на світі не зважився б підглядати за цією парою, що цілими тижнями пропадала в парку.

— І вона вмерла тут!..—проказував вражений Серж.— І ти живеш у її кімнаті, сидиш на її меблях, спиш на її ліжку!

Альбіна всміхнулась.

— Ти ж знаєш, що я не полохлива... — відповіла вона.—До того ж це було так давно... Та й тобі кімната здавалась повною щастя.

Вони замовкли і якийсь час дивились на альков, на стелю, на всі кутки, що тонули в сірій пільмі. Від злинялих барв на меблях віяло пестощами кохання, теплого, сповненого вдячності милування коханої жінки.

— Так,—промовив Серж,—тут не страшно... Тут зовсім спокійно.

Сівши до нього близенько, Альбіна сказала:

— Тільки дехто знає, що вони назвали в саду таке місце, де панує безмежне щастя, там вони під кінець були увесь час. Я знаю це з певного джерела... Це місце повито прохолодою, затінком, затаїлося десь у непролазних хащах; там така чарівна краса, що забуваєш про все на світі. Десь там і поховано тую пані.

— Чи не в квітнику?—спитав з цікавістю Серж.

— Ах, я не знаю, не знаю!—з рухом одчаю відпо-

віла молода дівчина.—Я шукала його скрізь, але нігде не могла знайти цієї щасливої галявини... Її нема ні між трояндами, ні серед лілей, ні на килимі з фіялок.

— Може воно ховається в тому куточку, де ростуть сумні квіти, там, де ти показувала мені статую амура з відбитою рукою?

— Ні, ні!

— То може воно в глибині гроту з прозорою водою, де втопилась мармурова жінка, що не має вже обличчя?

— Ні, ні!

Альбіна на хвилину замислилася. А потім знову заговорила, немов сама до себе:

— З перших днів я почала шукати. Я цілі дні ходила в Парад, нишпорила по всіх закутках в зелені тільки для того, щоб посидіти хоч з годину на цій щасливій галявинці. Скільки днів змарнувала я, продираючись між тернами, щоб потрапити в найдальші кутки парку... О, я б відразу пізнала це чарівне місце. Там росте величезне дерево, що вкриває галявину зеленчм наметом понад килимом з оксамитних трав; а навколо стіни з зелених кущів, що крізь них навіть пташки не можуть пробитись!

Вона обвила одною рукою Сержа за шию й заговорила голосніше, благаючи його:

— Скажи, тепер, коли нас двоє, ми підемо його шукати і знайдемо?.. Тепер ти дужий, ти будеш розсовувати перед мене густі віти, щоб я могла продертися в хащі. Ти понесеш мене, коли я втомлюся, помагатимеш мені перестрибувати струмки і вилізатимеш на дерева, коли б ми заблудились... А яка буде радість, як ми нарешті сядемо обоє поруч під зеленим наметом серед тої галявини. Мені говорили, що там переживають в одну хвилину ціле життя... Любий Серже, скажи, завтра ж ми підемо, обшукаємо кущик по кущику весь парк, доки не заспокоїмо нашого бажання.

Серж з усміхом стиснув плечима.

— Нащо?—сказав він.—Чи ж нам не добре в квітнику? Знаєш, краще залишитися серед квітів і не шукати десь там далеко ще більшого щастя.

— Це там поховано небіжчицю...—прошепотіла Альбіна, знову замислившись.—Вона там сиділа і радість убила її. Дерево дає тінь, і його краса дає смерть... Я б рада вмерти так. Ми б заснули навіки там разом обнявшись і ніхто б нас не знайшов.

— Та мовчи, ти доводиш мене до розпачу!—стурбовано перебив Серж.—Я хочу, щоб ми жили на сонці, далеко від тої смертельної тіні. Твої слова мене турбують, немов віщують нам якийсь непоправне нещастя. Це треба заборонити—сідати під тим деревом, що від його тіні вмирають.

— Так, це заборонено... — поважно пояснила Альбіна.—Всі тутешні люди мені казали, що це заборонено.

Настало мовчання. Серж устав з канапи, де він лежав простягшись, жартуючи почав запевняти, що ця історія його зовсім не цікавить.

Сонце вже заходило, коли Альбіна нарешті згодилася зійти на часинку в сад. Вона повела його ліворуч, уздовж огорожі, до руїн, порослих тернами. Це були рештки стародавнього палацу, ще й досі чорні від пожежі, що зруйнувала його стіни. Під тернами розтріскувалось обпалене каміння, гнили завалені балки. Здавалось, що це навалено якісь неродючі скелі, а на них тільки шорстка трава та повзучі ліяни, що витикались із кожної щілини, мов ті вужі.

Альбіна з Сержем розважалися, походжаючи по цих руїнах, спускались у середину западини, все розглядали й намагалися на цих рештках у попелі знайти ознаки минулого. Несвідомі й самі того, чому це їх так цікавить, вони пролазили між знищеною підлогою і обваленими перегородками; але справді вони тільки й думали про легенду цих руїн, про ту прекрасну, як ясний день, даму, що своїм шовковим убранням торкалася цих сходів, де тепер ліниво пробігають самі ящірки.

Серж виліз на найвищу купу з уламків і дивився на парк, що розгортався безмежною зеленою пеленою, шукаючи серед дерев сіру цятку павільйону. Альбіна мовчки стояла біля нього споважнівши.

— Павільйон он-там праворуч...—сказала вона, не

чекаючи його запитання.—Це все, що лишилось від будівель... Бачиш його за тим липовим гаєм?

І знову змовкли обоє. Потім Альбіна сказала, немов продовжуючи вголос якусь їхню спільну думку:

— Коли він ішов до неї, він мусів спустатись цією алеєю, потім поза великими каштанами і тоді вступав під липи... На це йому треба було з чверть години.

Серж мовчав. Вертаючись додому, вони теж спустились алеєю, обминули каштани і ввійшли під липи. Це був шлях кохання. Здавалось, вони шукали на траві стародавніх пахощів, якоїсь виразної ознаки, що вони на тій стежці, яка веде до радощів спільного життя. Наближалась ніч; парк кликав їх з глибини своєї зелені голосом, що ніби завмирав.

— Почекай,—сказала Альбіна, коли підійшли до павільйону,—ти ввійдеш через три хвилини.

Вона веселенько побігла і зачинилась у кімнаті з блакитною стелею. А потім, коли Серж постукав двічі до дверей, вона соромливо напіввідхилила двері і зустріла його, присідаючи на стародавній зразок.

— Добри вечір, мій дорогий владарю!—промовила, обіймаючи його.

Це їх дуже розвеселило, і вони, мов наївні діти, почали гратися в закоханих. По-дитячому вони лепетали слова кохання, жаги, що колись то носились у цій кімнаті. Вони вчились цього кохання, як завдання, невміло виявляючи його в чарівний спосіб, не знаючи ще поцілунків в уста, а тільки в щоки, і скінчили тим, що почали танцювати один перед одним, голосно сміючись, не знаючи, чим інакше висловити ту втіху, що почували вони від кохання.

ІХ.

Другого ранку при сході сонця Альбіна хотіла вибратися на прогулянку, що з вечора ще надумала. Вона весело тупотіла ніжками, говорячи, що вони не повернуться до вечора.

— Куди ж ти поведеш мене?—спитав Серж.

— Ось побачиш, побачиш!

Він узяв її за руки, дивлячись просто їй у вічі.

— Треба слухатися, правда? Я не хочу, щоб ти шукала свою галявину, дерево, траву, що на ній умирають, ти ж знаєш, що це заборонено.

Вона злегка почервоніла, запевняючи його, що й не думала про це, і додала.

— А, коли б ми не шукаючи, випадково знайшли її, хіба б ти не посидів там? Ти ж мене любиш хоч трошки...

Вони вирушили і пішли просто через квітник, не сплячучись серед квітів, що вже прокинулися від сну і купалися в росі. Рожевий ранок усміхався чарівним усміхом дитини, що відкрила свої оченята, лежачи на білій подушці.

— Куди ж ти мене ведеш?—знову спитав Серж.

Альбіна сміялася й не хотіла відповідати.

Але, коли вони прийшли до водяної смуги, що перетинала садок у кінці квітника, вона спинилася, зовсім посмутніла. Річка розлилася від останніх дощів.

— Ми ніяк не перейдемо через неї...—говорила Альбіна.—Звичайно я знімаю черевики і трохи підіймаю збрання. Але сьогодні вода мабуть сягає по пояс.

Вони пройшли трохи берегом, шукаючи броду. Альбіна казала, що це даремна річ, бо їй відомі всі переходи; колись тут був міст, але він завалився і засипав дно річки великим камінням; між ним вода мчить та шумує.

— Вилазь до мене на спину... — запропонував Серж.

— Ні, ні, я не хочу... Ти послизнешся, і ми обоє шубовснемо в воду... Ти не знаєш, яке це каміння зрадливе.

— Та сідай бо, сідай!..

Нарешті вона згодилася і з розгону стрибнула верхи на нього, мов хлопчик. Почуваючи, як він хитається, вона закричала, що він ще не зовсім дужий, і що вона хоче злізти. Так двічі вона стрибала йому на спину, і ця забава дуже їх тішила.

— Годі вже!—мовив сміючись Серж.—Держись тепер міцно.

І трьома легкими стрибками він перескочив через річку, навіть мало що замочивши кінчики ніг. Посеред річки Альбіні здалося, що він послизнувся. Вона скрикнула і обхопила руками його шию. А він уже виніс її на пісочок на другому березі річки і підстрибував, удаючи коня.

— Но, но, но!—гукала вона, забувши свій переляк і бавлячись новою іграшкою.

Він усе біг, як вона хотіла, тупаючи ногами, удаючи стукіт копит, а вона прицмокувала язиком, вхопила за два пасма з його волосся і натягла мов віжки, щоб повертати його то ліворуч, то праворуч.

— Гоп, гоп, приїхали!—гукнула вона, злегка потріпуючи його по щоках.

Вона сплигнула на землю в той час, як він, вмиваючись потом, сперся об дерево, щоб перевести дух. Тоді вона почала його сварити й загрожувала, що не буде більше його доглядати, коли він занедужає знову.

— Перестань, це ж мені тільки корисно...—відповів він.—Коли до мене вернуться остаточно сили, то я носитиму тебе цілими днями... Куди ти мене ведеш?

— Сюди...—сказала вона, сідаючи разом з ним під величезною грушею.

Вони опинились у старому плодовому саду. Жива огорожа з глоду, ціла стіна зелені, подекуди тільки розірвана, відділяла особливий куток саду. Це був справжній ліс з плодових дерев, що ціле століття ніхто його не обрізував. Деякі дужі дерева широко розпустили віти і так і росли криво, як їх нахилила буря; інші, поранені, з величезними паростами, з глибокими дуплами, здавалось, трималися землі рештками своєї величезної кори. Високі віти, що гнулися щороку під плодовим тягарем, витяглися, як ті велетенські індійські фігові дерева; навіть найбільше обтяжені плодами дерева, що вже надламані торкалися землі, не переставали родити, знову набираючись сили. Тут дерева служили одно одному природними підпорами, немов якісь покручені стовпи, утворюючи довгі галерії, підтримували шатро з листя, яке то здіймалося високо, то стелилося майже понад самою землею. Навкруги кожного такого велетня

була гущавина з диких пагінців, усипаних дрібними плодами, терпкими, все ж приємними на смак. Зеленкувате світло лилося, немов прозора вода, серед глибокої тиші під замшілими деревами, і тільки чути було, як глухо падали плоди, зірвані вітром.

Там росли абрикосові дерева — патріярхи, такі ще бадьорі в своєму похилому віці, але з одного боку вже спаралізовані, з цілим лісом сухих гілок, що нагадували риштування навколо якогось ссбору; а другий бік у них був ще живий, свіжий, так що молоді ніжні паростки всюди витикалися з-під твердої кори. Поважного віку сливи, цілком вкриті мохом, тяглися догори, до соняшного світла, і ні один листочок на них не зав'янув. Вишні побудували цілі міста з багатопверховими будинками, перекинувши драбини і утворивши з віток такі широкі помости, що на них могло б уміститися з десять родин. А далі були яблуні з поламаними стовбурами, покривленими вітами, немов ті каліки-велетні, гудзуваті, вкриті зеленою іржею; гладенькі груші підіймали свої стрункі віти, мов цілий ліс із щогол у гавані, що вимережує обрій брунатними рисками; рожеві персики й собі прочищали місце у натовпі між сусідами і були схожі до молодих дівчат, що ввічливо всміхаються, затерті в юрбі. Подекуди пеньки дерев, колись посаджених шпалерами, пробивали низькі стіни зелені, що підтримували їх; тепер вони буйно розрослись, звільнившись від трельяжу, що його пошматовані клапті ще висіли на їхніх вітах; вони розростались тепер на волі, і від колишнього стриманого вигляду підстрижених дерев тепер мало що й лишилось, і вони, як ті жебраки, носили на собі злиденне лахміття, що зосталось від колишнього пишного одягу. І до кожного стовбура, до кожної вітки від одного дерева до другого тяглися виноградні лози. Як шалений порив, бігли вони догори, чіпляючись по дорозі за якийсь сучок, і жваво спускались донизу, розливаючи серед віття свавільний сміх, щасливу сп'янілість. Їх ніжна зелень, злотиста від сонця, світилась п'яною радістю на голих головах велетенських дідів плодового саду.

Далі, ліворуч, де сад рідшав, росли мигдалеві

дерева; ріденьке листя їх пропускало соняшне проміння і під ними достигали долі величезні гарбузи, і здавалось, що це місяці впали з неба та й качаються на землі. На березі струмка, що перерізував сад, росли бородавчасті дині; вони притаїлися під накриття з бадилля поруч блискучих кавунів, що нагадували своїм овалом струсеві яйця. На кожному кроці кущі порічок перегороджували стародавні алеї, вони виставляли прозорі грона своїх ягід і кожна ягідка пломеніла на сонці, мов рубін. Густий живопліт з малини ріс, як кущі дикої ожини; землю всю вкривав килим з суниць,—всю траву всіяли достиглі ягоди, що пахли ніжно, як ваніль.

Але найкращий куточок плодового саду був ще лівіше, там, де починались скелі, що закривали обрій. На угноєному ґрунті, під прямим соняшним промінням повстала натуральна оранжерея. Спочатку їм довелося помітити велетенські фігові дерева, що простягали свої віти, неначе якісь сірі руки, зморені сном; волохате листя так густо вкривало їх, що, продираючись крізь них, доводилося ламати молоді парості, що відростали від старих стовбурів. Ще попадались їм на дорозі цілі купи синцю, зелень якого схожа була до величезних букшпанів, а червоні ягоди нагадували майове деревце, вбране в яскраві шовкові помпони. Потім був цілий ліс звичайного та італійського глоду й гунаби, а гранатові дерева оточували його вічно зеленим листям. Плоди на гранатах ледве зав'язалися і були такі завбільшки, як дитячий кулак, і, дивлячись на червоно-гарячі квіти на кінцях віток, здавалося, що це тріпочуть крильцями екзотичні пташки, такі легкі, що й гілочки під ними не гнуться. Нарешті, був там гай з помаранчів та цитринових дерев, що буйно розрослись на великому просторі. Прямі стовбури їхні йшли в далечінь, як цілий ряд брунатних колон; блискуче листя вирізувалось на небесному тлі своїм яскравим кольором, і тонкі смуги порізьбленої тіні від них малювали на землі безліч візерунків, як на індійській тканині. Тінь тут мала своєрідну красу і проти неї тінь від європейських плодкових дерев здавалась зовсім блідою: тут панувала тепла радість від світла, що сіялось, як золотий пил, якась певність,

що ця зелень вічна; сила безнастанних пахощів,—ніжний пах квіток і густіший аромат плодовий—розм'якшували тіло пестощами гарячих країв.

— Ми тут поснідаємо!—крикнула Альбіна, плещучи в долоні.—Тепер щонайменше дев'ята година. Я дуже зголоділа!

Вона встала. Серж признався, що й він радий був би поснідати.

— Дурнику!—сказала вона, ти й не догадався, що я привела тебе сюди, щоб поснідати. Так, ми тут не вмеремо з голоду. Тут все є для нас.

Вони увійшли під дерева, розсовуючи віти і добираючись до найсоковитіших плодів. Альбіна йшла попереду, плуталася в довгих спідницях і, оглядаючись до свого товариша, питала його своїм музичним голосом:

— Що ти більше любиш: груші, абрикоси, вишні чи порічки?.. Попереджаю,—груші ще зелені, а все ж вони дуже смачні.

Серж волів їсти вишні і Альбіна зважила, що справді з них і треба почати. Але, коли він почав вилазити на першу-ліпшу вишню, йому довелося на те витратити добрих десять хвилин, такі це були непролазні хащі. На цьому дереві росли зовсім погані ягоди, на другому дуже кислі, а на третьому могли досягнути хіба допіру за тиждень. Альбіна знала всі дерева.

— Ану, полізь он туди!—сказала вона, спинившись нарешті перед одною вишнею. На цьому дереві стільки було ягід, що віти з ними спускались додолу, мов обвішані коралями.

Серж вигідно вмовстився між двох віток і взявся до сніданку. Він уже не чув Альбіниного голосу і думав, що вона десь на іншому дереві за кілька кроків від нього; але якось, спустивши погляд, побачив, що вона спокійнісінько лежить собі під тим самим деревом на спині. Вона, лежачи, не торкаючись руками, просто губами хапала ягоди, що дерево само їй подавало.

Побачивши, що Серж її вгледів, вона голосно засміялась, тріпаючись на траві мов біла рибка, що виплеснула з води. Потім вона знову стала лазити на ліктях і ловити губами найбільші вишні.

— Уяви собі, вони мене лоскочуть!—гукала вона.— Ось одна впала мені за комір. Ах, які вони свіжі!.. І всюди лізуть до мене: і в вуха, і в ніс, і в очі! От роздавлю одну і зроблю собі вуса... Внизу вони куди солодші, ніж угорі.

— Дурниці!—сказав Серж, усміхаючись.—Це ти говориш тому, що тобі не стало відваги вилізти нагору. Вона замовкла від обурення.

— Мені?! Мені?!—прошепотіла вона нарешті.

Зібрала свої спідниці, підв'язала їх поясом, не зважаючи, що високо відкриває ноги, і жваво підвелась на дерево на самих руках. Зручна, як та білочка, почала бігати по вітах, навіть не тримаючись руками; підтримувала рівновагу свого тіла лише балянсуючи. Коли вилізла на самий вершок дерева, на кінець тонкої вітки, щогнулася під нею, вона закричала:

— А що, чи стало мені відваги вилізти на дерево?

— Та злізь бо!—благав, перелякавшись, Серж.— Прощу тебе... Ти покалічиш себе!

Але вона, тріумфуючи, підіймалась щораз вище і, нарешті, сіла верхи на вітку і підсовувалась помалу понад порожнявою, захопившись руками за листя.

— Вітка зараз зламається!..—крикнув, розгубившись, Серж.

— Дарма, нехай ламається!—відповіла Альбіна, голосно сміючись.—Не треба буде трудитись, щоб спустатись самій донизу.

І, справді, вітка зламалася, але спустилася так помалу, немов обережно зсаджувала Альбіну на землю. Вона ані трошки не злякалася і, колихаючи напівголими ногами, весело говорила:

— От славно! Їду неначе в кареті.

Серж зіскочив з дерева, щоб підхопити її на руки. Він стояв блідий від хвилювання за неї, а вона сміялась з нього.

— Та ж мені щодня трапляється падати з дерев, і ще й разу не було, щоб я забилася... Ну, всміхнися, дурнику! Послинь мені шию, бо я десь удряпнула її.

Він послинив кінчик свого пальця і потер їй удряпнуте місце.

— Ну, от я й вилікувалася! — гукнула вона, вириваючись від нього і стрибаючи, як мала дитина.— Хочеш гуляти в хованки?

І, примусивши його шукати її, вона зникла, гукаючи: «ку-ку! ку-ку!», та ховаючись у зелених хатках, їй тільки відомих, де Серж не міг її знайти. Так граючись у хованки, вони добренько наїлися плодів. Цей сніданок тривав усюди, де тільки цих двоє дорослих дітей ганялися один за одним. Альбіна, бігаючи по під деревами, то простягала руку й зривала зелену грушу, то набирала в поділ свого вбрання абрикосів. А то, натрапивши на якийсь затишний куточок, вона сідала на землю і, забуваючи про гру, уминала плоди. Не чуючи кілька хвилин Сержового голосу, вона сама починала його шукати й знаходила десь під сливою. Це було для неї несподівано і навіть трохи досадно, бо й вона не знала тої сливи, що її плоди ніжно пахли, як мускус. Тоді вона починала його сварити, докоряючи, що він хоче сам усе з'їсти, не кажучи їй ні слова, удаючи дурненького, хоча має гарний нюх і здалека чує, де є смачні речі. Найбільше була сердита на сливу, це лукаве дерево; не припускала навіть, що воно там є, мабуть, воно виросло за одну ніч навмисне, щоб дратувати людей. Поки вона гнівалася, відмовляючись зірвати бодай одну сливу, Серж прибрав способу і сильно струснув дерево. Посипався цілий дощ чи град із слив. Сливи падали Альбіні на руки, на шию, на ніс. Тоді вона не могла вже втриматись від сміху і, стоячи під цею сливою, кричала: «ще! ще!» Бавлячись цими кульками, що відстрибували від неї, зажмурила очі і, простягаючи руки й стулившись, присіла до землі, щоб зробитись маленькою.

Це був ранок дитинства, пустування малих школярів, упущених до Параду. Альбіні й Сержеві час минав у невинних забавах,—вони бігали, гукали, наздоганяючи один одного, і їхнього невинного тіла не проймало тремтіння. Це були тільки двоє збиточних товаришів, що може й надумуються поцілуватись у щоки, коли не буде чого зривати з дерев. І який веселий, чарівний був цей куточок природи для їхнього першого пустування!

Зелені хащі, де так славно ховатися; стежечки, що ними й не можна було поважно пройти, так веселенько виглядали плоди з-поза живоплоту. В цьому щасливому плодовому саді кущі безжурно й жартівливо розросталися на всі боки, тінь та прохолода кликали до себе, заспокоюючи й голод, а милі старі дерева стояли, немаче дідусі, що так люблять пестити дітей. Навіть у глибині самотніх куточків, порослих зеленим мохом, під зваленими деревами, де доводилось пролазити один по одному, у проходах між зеленню, таких вузьких, що Серж сміючись торкався голих Альбініних ніг, панувала тиша, що не викликала в них небезпечних мрій. Ніщо не порушувало їх спокою.

Коли їм обридли жерделі, сливи й вишні, вони побігли до мигдалів і їли їх зелені, як горіх завбільшки; шукали суниць у трав'яних килимах і з досадою думали про те, що дині та кавуни ще не достигли. Нарешті, Альбіна побігла що є сили, Серж біг за нею і не міг наздогнати. Вона забігала під фігові дерева, перестрибувала через товсті вітки і, зриваючи листя, кидала його позад себе в лице своєму товаришеві. Кількома стрибками вона перерізала хащі з синцю, де по дорозі встигла з'їсти кілька червоних ягід; нарешті, в хащах з глоду та гунаби Серж згубив її. Спочатку йому здалося, що за гранатовим деревом видніють рожеві пучки її пальчиків, але це були тільки два рожевих пуп'янки. Тоді він пішов до помаранчового гаю; зчарований його красою, він думав, що прибивсь до раю соняшних фей. Серед гаю він угледів Альбіну, а вона, не гадаючи, що він так близько від неї, жваво й проникливо вдивлялася в зелену глибочінь хащів.

— А що то ти там шукаєш?—крикнув він.—Ти ж добре знаєш, що це заборонено.

Вона здригнулась і почервоніла вперше за цей день. І сівши поруч з Сержем, вона почала йому оповідати про той щасливий час, коли достигають помаранчі. Гай тоді стає весь золотий, осяяний сонцем і цими круглими зорями, що пронизують зелене склепіння своїм золотистим промінням.

Трохи згодом вони пішли нарешті додому. Вертаю-

чись, вони спинялись біля кожної дички і сповняли свої кишені маленькими терпкими грушами та кислими сливками, кажучи, що їстимуть дорогою. Ці кислички були, на думку Альбіни, в сто раз смачніші за все, що вони досі їли. Серж кривився, а мусів скуштувати. Вони повернулися додому, втомлені, але щасливі, й сміялись так шалено, що їм аж у боках колело від сміху. Цього вечора Альбіні не стало вже сили навіть знятися нагору до своєї кімнати,—вона заснула в ногах у Сержа, лежачи впоперек ліжка, і їй снилося, як вона лазить по деревах і їсть дички, що сховала собі під ковдру.

Х.

Через тиждень знову пішли в далеку прогулянку по саду. Надумали цей раз піти далі за плодовий сад, ліворуч, там, де по розлогих луках протікали чотири струмки. Довелося пройти кілька льє серед трав, а коли б їм трапилось і заблудити, то вони могли б там прожити, ловлячи рибу.

— Я беру з собою свого ножа...—сказала Альбіна, показуючи селянського ножа з товстим лезом.

У кишені собі вона понабирала всякої всячини: мотузочків, хліба, сірників, пляшечку вина, всякого шмаття, гребінця та голок. Серж змушений був забрати з собою ковдру, але в кінці липової алеї, коли вони проходили біля руїн палацу, ця ковдра йому так заваджала, що він засунув її десь під обвалений мур.

Сонце вже добре припікало, як вони вирушили, бо Альбіна запізнилася, збираючись у дорогу. Цього теплого ранку вони йшли поруч, маючи сливе поважний вигляд. Пройшли вже з двадцять кроків, ні разу навіть жартома не штовхнувши один одного. Вони спокійно розмовляли.

— Я ніколи вночі не прокидаюсь...—сказала Альбіна.—Цієї ночі я чудово виспалась! А ти?

— Я теж!—відповів Серж.

— А що то значить, як присниться такий птах, що говорить?—знову задитала вона!

— Не знаю... А що говорив тобі птах?

— Ах, я й забула... Він говорив дуже приємні речі, такі кумедні здалися мені... Дивись онтам-о, який здоровий мак! Ти його не зірвеш, ні, не зірвеш!

Вона побігла, але Серж, завдяки своїм довгим ногам, перегнав її, зірвав макову квітку і з переможним виглядом почав махати нею в повітрі. Альбіна, надимаючи губки, замовкла і збиралася вже заплакати. Тоді він не придумав нічого кращого, як кинути квітку і, бажаючи повернути згоду, сказав:

— Хочеш сісти мені на спину? Я нестиму тебе, як того разу.

— Ні, ні...

Вона все ще гнівалася. Але не встигла пройти й тридцять кроків, як уже оглянулася, весело посміхаючись. Ожина зачепилася за її вбрання.

— Ось воно що! А я думала, що це ти навмисне наступив мені на спідницю... Ось хто не пускає мене! Відчепи мені одержу!

Він звільнив Альбіну, і вони знову статечно пішли рядком. Альбіна запевняла, що куди цікавіше проходжуватись отак, як роблять поважні люди. Вони вийшли на луки. Перед ними безмежно стелилися трави, подекуди перерізані ніжним листом верб. Пухнасті трави нагадували оксамит; яскраво-зелені поблизу, вони блідли, відходячи в далечінь, а на обрію від палкого сонця переходили в ясно-жовтий колір.

Далеко серед хвилястого тремтіння світла верби здавались облиті щирим золотом. Порошинки танцювали в повітрі і лягали на кінчики стеблин на траві, мов струмок світла, а вітерець вільно пролітав по цій відкритій долині, і трави мінливо тріпотіли під його ласкавим подувом. Маленькі стокротки цілою юрбою радісно товпилися вздовж луків, немов та галаслива міська людність у свято, наповняючи своєю одвертою радістю темну зелень муріжків; злотисті пуп'янки весело блищали, неначе виглянсувані мідяні дзвоники, і мухи похитували їх своїми крильцями. Всюди великі маки виблискували поодиноці червоними ракетами і йшли далі юрбою, зливаючись у веселі ставки, як дно діжки, ще

червоної від вина; здорові волошки похитували своїми синіми зборчастими селянськими очіпками, готові полетіти за вітрецем; за ними простяглись килими з пухкого бухарнику, запашного жовтоцвіту, оксамитової медунки; конюшина простягала догори довгі пасма і розкривала своє різьблене листя, попутник гоїдав цілий ліс шпичок, люцерна м'яко стелилася долі, мов зелений гагачий пух, посипаний фіялковими квітами. Праворуч, ліворуч, просто—всюди широко стелилася по землі гладенька поверхня замшілого моря і дрімала під небом, що тут здавалось ще ширше. Подекуди ця безмежна рівнина трав мінилась прозорою синявою, наче в ній одбивалась небесна блакить.

Альбіна й Серж ішли цими луками по коліна в траві. Їм здавалось, що вони йдуть у свіжій воді, і вона лоскоче їм ноги. Часами вони попадали в правдиву течію, і високі нахилені стебла швидко текли біля їх ніг. Траплялись їм і тихі, дрімливі озера й басейни з низеньких трав, що ледве сягали їм по кісточки. Тепер вони знову тішились йдучи, але не так, як в плодovому саду, все ламаючи, а навпаки, помалу, обережно занурюючи ноги, обплутані чіпкими пальцями зілля, в трав'яні струмки, що пестили їх і надавали їм чистоти й спокою. Альбіна відійшла на бік і забила у височенну траву, що була їй по шию; звідти видно було саму голову. З хвилину вона постояла тихенько, а далі покликкала Сержа:

— Іди но сюди! Тут наче купіль... Навкруги зелена вода!

І, не чекаючи його, вискочила звідти, і вони пішли понад річечкою, що перетинала їм дорогу. Річка була неглибока і протікала між берегами, що поросли диким кресом. Тихенько пробігала вона, м'яко звиваючись, і в її чистій прозорій воді, як у люстрі, відбивалась кожна білинка, що росла на березі. Так вони довго простували берегом річечки, що збігала тихше, ніж вони посувались, доки не прийшли до дерева, що купало свою тінь в її лінивих хвилях. Далеко, скільки сягало око, вони бачили, як ця водяна смужка стелилася по трав'яному лоні; вона пестилась і дрімала на сонечку, мов

якийсь блакитний вуж. Нарешті, вони дійшли до трьох верб; дві спустили своє коріння просто в воду, а третя росла трохи вище. Розбиті грозою і пошкоджені часом постаті їхні були вбрані в ясно-зелені коси, як волосся на русявих дітях. Тінь від них була прозора, ледве помітна на осяяному сонцем березі. Під цією тінню вода вгору і вниз рябіла, тремтячи своєю прозорою поверхнею, немов дивуючись, для чого на неї накинули цей легкий серпанок. Біля трьох верб лука непомітно спускалась до води, розсіваючи мак навіть у щілини старих дупластих дерев. Цей зелений куточок був неначе намет, нап'ятий на трьох стовпах біля води, серед хвилястої пустелі трав.

— Сюди, сюди!—крикнула Альбіна і спустилась під верби.

Серж сів біля неї так, що ноги його прийшлися над самою водою. Він сказав, оглядаючись навколо:

— Ти все знаєш, тобі відомі всі найкращі куточки... Це немов виспочка в десять квадратних футів посеред широкого моря.

— Так! Ось ми й у себе вдома!—сказала Альбіна, веселенько стукаючи кулачками по траві.

— Це наш дім... Ми будемо тут робити, що тільки захочемо.

Потім її немов охопила якась радісна думка, вона кинулась до нього в пориві замилювання, дивлячись йому просто в вічі.

— Хочеш бути мені за чоловіка? А я буду тобі за жінку.

Зачарований такою вигадкою, Серж відповів, що з охотою буде їй за чоловіка, і тішився ще більше, ніж вона. Тоді вона раптом стала поважна, показуючи заклопотаний вигляд господині.

— Ти ж знаєш, тепер я повинна всім розпорядитися. Ми будемо снідати, як ти накриєш до столу.

І вона поважно почала йому наказувати. Він повинен був сховати все, що вона видобула зі своїх кишень, у вербове дупло, яке вона називала «шафа». Ганчірочки були замість білизни до столу, гребінчик був за несесер, щоб причепуритися, голки й мотузочки, щоб латати

одежу мандрівників. Була там і їжа: маленька пляшечка з вином і кілька шкоринок хліба, що залишились від учора. До того були ще сірники варити рибу, що мають зловити.

Серж накрив до столу,—поставив серед нього пляшечку з вином, положив навколо неї три шкоринки хліба і несміливо зауважив, що учта буде досить скромна. Але у відповідь на це Альбіна тільки здвигнула плечима, як жінка, що краще знає, що треба робити. Спустивши ноги у воду, вона строго заявила:

— Тепер я ловитиму рибу, а ти дивись на мене.

— З півгодини вона намагалася наловити руками малесеньких рибок. Підбравши спідниці і підв'язавши їх мотузочкою, вона з найбільшою обережністю посувалася наперед, щоб не скаламутити воду; підкрадалася до маленької рибки, що сховалася серед каміння, і коли вже наближалася зовсім до рибки, то простягала голу руку і, голосно лягнувши нею по воді, витягала з води лише жменю ріння. Серж шалено сміявся, а вона вийшла на берег, кричучи з обуренням, що він не має права сміятися. Він сказав нарешті:

— Як же ти варитимеш свою рибу? Та ж у нас немає дров.

Це остаточно засмутило її. До того ж і риба була не дуже хороша. Вона вилізла з води і, не взуваючись, стала бігати по траві, щоб висохли ноги. До неї вернулася її колишня веселість, бо трава лоскотала їй підошви.

— О, бедринець!—скрикнула вона, падаючи на коліна.—Це дуже смачно. Ми славно поснідаємо...

Серж повинен був покласти на стіл цілу купу бедринцю, і вони заходились їсти його з хлібом. Альбіна запевняла, що він куди смачніший за горіхи. Вона, як господиня, порядкувала і нарізувала Сержеві хліб; доручити йому свого ножа вона ніяк не хотіла.

— Я жінка!—відповідала поважно на всі його спроби перечити.

Потім вона наказала йому сховати назад до «шафи» пляшечку з кількома крапельками вина на дні. Він мусів також замести траву, бо треба було обернути

їдальню на спальний покій. Альбіна перша роздяглася; простягаючись на ввесь зріст, вона казала:

— Тепер ми ляжемо спати... Ти повинен лягти біля мене, зовсім близьенько до мене.

Він ліг, як вона наказала. І так, простягшись зовсім близько один від одного, вони лежали, позакладавши руки під голови; оці руки їм якось заваджали. Обое були поважні і, дивлячись догори широко відкритими очима, запевняли одно одного, що вони сплять і що їм дуже добре.

— Чи ти знаєш,—прошепотіла Альбіна,—одруженим дуже гаряче... Ти почуваш мене?

— Так, ти м'якенька, як гагачий пух... Але не будемо розмовляти, — ми ж спимо. Краще не розмовляти.

Довгий час вони мовчали, все так само поважні. Вони відвертали свої голови, непомітно відсовуючись один від одного, немов соромились власного дихання. І серед цілковитої тиші Серж промовив тільки ці слова:

— Я, я люблю тебе дуже.

Це було кохання ще перед почуттям статі, інстинкт любови, що з'являється вже у хлопчиків десяти років до дівчаток у біленьких убраннях.

Широкі луки навколо заспокоювали в них той страх, що вони один до одного мали. Вони почували, що на них дивляться всі трави, їх бачить небо, що його блакить просвічує крізь ріденьке листя, але це їх не турбувало. Вербовий намет над їх головами був, як прозора тканина, немов би Альбіна нап'яла там частину свого вбрання. Затінок був такий ясний, що в них не залишалось і спогаду про довгі глибокі хащі, самотні заховані кутки, зелені алькови. Тут повівав вільний вітрець.

— Ось і кінець,—заявила Альбіна підводячись:—ми вже виспались.

Серж здивувався, що їхній сон так швидко скінчився. Він простяг руку і схопив її за одягу, немов хотів притягти її до себе. Вона впала на коліна і, сміючись, усе питала:

— Чого ти, чого ти хочеш?

Але він і сам не знав. Він дивився на неї, держачи її за лікті; притискаючи, мимохіть потяг її за волосся, аж вона скрикнула, а коли вона знову стала на ноги, він нахилився лицем у траву, що зберігала теплоту її тіла.

— От і кінець...—сказав він, і собі підвівся.

До самого вечора бродили вони по луках. Вони йшли, куди вели очі, розглядаючи свої маєтності. Альбіна йшла попереду, мов той молодий мисливський собака, мовчки шукаючи свою щасливу галявину, дарма, що навколо не було тих великих дерев, про які вона мріяла. Серж не дуже зграбно, але робив їй всякі послуги: то він прожогом кидався розгортати перед нею траву так, що ледве не звалював її самої, то, бажаючи допомогти їй перестрибнути через струмок, він обіймав і стискав її так сильно, що їй боліло. Вони дуже зраділи, коли побачили тут ще три річки. Одна протікала в кам'янистому річищі, оточена двома довгими рядами верб; дерева розрослись так густо, що, бажаючи перейти на той берег, їм доводилося плазувати крізь віти, ризкуючи впасти у воду. Серж перший увійшов по коліна в воду, взяв Альбіну на руки й переніс її на протилежний берег, щоб вона не замочила ніг. Друга річечка протікала під високим склепінням із листя й уся заховалась у тіні; злегка тремтячи, котила вона свої світлі води, повиті брижами, і здавалося, немов якась замріяна панна тягла свою шовкову білу сукню в гущавині лісу. Вони вже тратили надію на те, щоб дістатися на другий берег, так турботно виглядала ця блискуча вода. Але, на їхнє щастя, знайшовся стовбур дерева, перекинутий з одного берега на другий понад водяною поверхнею. Сівши верхи на стовбур, вони пересувались по ньому, бавлячись тим, що каламутили ногами крицеву річну гладінь, і раптом поспішили наперед, налякані чудними колами, що немов одкриті очі з'являлись на сонній поверхні від блискучих бризок. Надто довго довелося їм переходити останню—третю річку. Жартівлива, весела, як і вони самі, вона то затримувала свою течію по закрутах, то знов бігла наперед, перлисто сміючись, серед великого каміння і, нарешті, затихала в тіні під кущами, ще вся задихавшись і трем-

тячи від швидкого гону; вона все міняла свою вдачу, протікаючи то м'яким піском, то гладеньким камінням, то дрібним рінням, то мулким ґрунтом, де жаби стри-бали й каламутили воду. Альбіна з Сержем розкішно побавилися там. Увійшовши в воду босими ногами, вони брели проти течії, волюючи йти водою, ніж по тра-вах, і затримуючись на кожній виспочці, що траплялась їм по дорозі. Вони вилазили там на берег, підбиваючи уявлені дикі країни, де й спочивали серед високих оче-ретів, ніби в халупах, нарочито збудованих для мандрів-ців, що постраждали на розбитому кораблі. То був чарівний поворот додому, де веселі береги показували далекі перспективи й оживлялися привітним виглядом хвилястої води.

Тільки коли вони покинули річку, Серж зрозумів, що Альбіна все чогось шукала і на берегах, і на виспах, і навіть серед рослин, що дрімали в водяному потоці, там, де, з її наказу, він бродив між лататтям, що своїм широким листом обвивалось круг його ніг. Він не про-мовив і слова, лише погрозово накивав пальцем. На-решті, вони повернулися додому; радісні від пережитої втіхи, йшли вони, взявшись попід руки, немов молоде подружжя, що вертається з веселої прогулянки. Вони дивилися одно на одного й бачили, що вони стали кращі й дужчі; тепер навіть усміхалися іншим усміхом, ніж то було вранці.

XI.

— Чи ми більше не підемо гуляти?—спитав Серж через кілька днів.

І дивлячись, як вона втомлено знизала плечима, до-дав ніби насміхаючись з неї:

— Та ти вже відмовилась шукати своє дерево?

На протязі дня вони все це повертали на жарт. Де-рево звичайно ніколи й не існувало, все це тільки ви-гадки. Однак, розмовляючи про це, вони злегка трем-тіли. Другого дня вони вирішили піти в глибінь парку до високого лісу, якого Серж ще не знав. На цей раз

Альбіна не захотіла нічого брати з собою; вона була замислена, навіть трохи смутна і лагідно всміхалася. Поснідавши, вони вийшли до саду вже нерано. Уже гаряче сонце наводило на них якусь млість; вони йшли помалу і все шукали затінку. Пройшли, не спиняючись ні в квітнику, ні в плодовому саді. Вступивши в свіжу тінь великих дерев, пішли ще тихіше, заглиблюючись у задумливу лісову гущавину, не розмовляючи, тільки глибоко зідхаючи, ніби дізнаючи полегкості, що сховались від соняшного світла. А коли навколо них розкинулося саме тільки листя, коли нігде вже не просвічували відкриті до сонця простори парку, вони, всміхаючись, подивились одно на одного, поняті невиразною турботою.

— Як тут гарно!—прошепотів Серж.

Альбіна кивнула головою, але не промовила й слова, так їй стиснуло в горлі від якогось хвилювання. Тепер вони не обіймались за стан, як то раніш мали за звичку. Вони йшли не торкаючись одно одного, спустивши руки і трохи схиливши донизу голови.

Раптом Серж спинився, помітивши, що по Альбіних щоках текли сльози, гублячись в її усмішці.

— Що з тобою? — скрикнув він. — Тобі боляче? Ти себе поранила?

— Ні, запевняю тебе, я сміюся. Не знаю, може це пахощі дерев винні в тому, що мені хочеться плакати.

Вона подивилась на нього й сказала:

— Та ж і ти плачеш... Бачиш, як це приємно.

— Так, увесь цей затінок навіває якийсь чудний настрій,—прошепотів він.—Правда, тут щось охоплює тебе таке надзвичайно ніжне, що аж болить... Але скажи мені, коли в тебе є якась причина цього смутку. Може, я тебе чимось образив і ти на мене гніваєшся?

Вона присягалася, що ні, що вона цілком щаслива.

— Коли так, чому ж ти більше не бавишся? Хочеш, побігаємо?

— О ні, тільки не бігати!—відповіла вона, скрививши обличчя, як доросла дівчина.

Він запрошував її до інших забав: лазити по дере-

вах, шукати пташиних гнізд, збирати ягоди, фіялки, але вона на все відповідала з якимсь роздратуванням.

— Ми вже занадто великі... Це нерозумно все тільки гратися. Хіба тобі не краще йти спокійно поруч зо мною?

Справді, хода її була повна грації, і Серж почував велику насолоду, слухаючи, як вона злегка стукотіла черевичками об твердий ґрунт на доріжці. Ніколи досі він не звертав уваги ні на коливання її стану, ні на те, як тяглося за нею її довге вбрання й шелестіло, мов вуж. З безмежною радістю дивився він, як вона поважно йшла біля нього, і відкривав усе нову й нову красу в найдрібніших рухах її гнучкого тіла.

— Твоя правда!—промовив він.—Це найприємніше. Я б пішов за тобою на край світа, коли б ти цього захотіла.

Пройшовши кілька кроків, він спитав її, чи не втомилась вона і натякнув їй, що й сам хотів би відпочити.

— Може сядемо?—спитав він.

— Ні,—відповіла вона:—не хочу.

— А то може полежимо, як тоді на луці? Нам було б так тепло, так добре.

— Ні, не хочу, не хочу!..—І вона, стрибнувши на бік, одскочила від нього, злякавшись цих чоловічих рук, що простяглися до неї. Серж поспробував спіймати її, називаючи дурненькою, але ледве доторкнувся до неї кінчиками пальців, вона скрикнула з таким жахом, що він увесь затремтів і спинився.

— Я зробив тобі боляче?..

Вона не зразу відповіла йому, сама дивуючись, чого кричала, і вже сміючись із свого страху.

— Ні, покинь, не муч мене... Що ми будемо робити сидячи? Я волію йти.

І вона поважно і разом ніби жартуючи, додала:

— Ти ж добре знаєш, що я шукаю своє дерево.

Він засміявся, кажучи, що шукатиме разом з нею. Тепер він став ніжний і лагідний, боячись налякати її ще більше, бо бачив, що вона тремтить знову, помалу йдучи поруч нього. Вони обоє знали, що хочять шу-

кати того, що заборонено, але те дало б їм щастя. Тому його так само, як і її, оповила якась солодка турбота, що змушувала його тремтіти від кожного звуку в далечині лісу. Пахощі дерев, зеленкувате світло, що пробивалось крізь віти, тихий шелест кущів викликали в них хвилювання, ніби за першим заворотом стежки їх чекало суджене їм щастя.

Цілі години блукали вони серед дерев, помалу посуваючись, як на проходці, ледве обмінюючись кількома словами, ні на хвилину не розлучаючись, і заходили в такі куточки, де найбільша гущавина. Спочатку побували в хащах з молодих дерев, що були такі завгрубшки, як дитяча рука. Вони розсовували їх, прокладаючи собі дорогу серед молодняка, що заступав їм світ ніжним плетевом свого листа. Вони проходили і слід їх зникав, бо віти знову сходилися за ними; вони йшли наперед навмання, плутаючи й гублячи дорогу, залишаючи позад себе тільки легеньке коливання віток. Альбіні обридло так довго нічого не бачити й на три кроки перед себе й вона зраділа, коли нарешті вони вибралися з цих безкраїх хащів, де так довго шукали виходу. Вони опинилися на галявині, куди сходилося безліч стежечок; серед живої огорожі на всі боки розбігалися вузькі стежки, то несподівано завертаючи назад, то перетинаючись і химерно закручуючись. Стаючи навшпиньки, вони старалися заглянути поверх зеленої огорожі; але вони не дуже то поспішали вийти звідци і охоче залишились би там довше, кружляючи в цьому нескінченному лябіринті, маючи втіху поступатись усе наперед, коли б їх не вабила до себе велична стіна гордого лісу. Нарешті, вони увійшли під високі дерева з почуттям побожного страху, немов вони входили до церкви. Прямі стовбури, побілілі від сіруватого моху, високо здіймалися догори і йшли в далечінь, як безкраї ряди колон. Величезне склепіння цієї церкви підтримували тонкі різьблені колони, а їх мережчаті капітелі були такі прозорі, що крізь них просвічувала небесна блакить. Урочиста тиша панувала тут під тим велетенським склепінням; сувора голизна землі нагадувала старі витоптані плити в церкві, навіть трава не

росла на ній, і тільки мертве листя вкривало її, немов рудуватий пил. Вони прислухалися до лункого стукоту своїх кроків, перейняті величною тишею цього храму.

У цьому місці, звичайно, мусіло бути те дерево, що вони так шукали; його тінь має дати їм повне раювання. Почували, що воно десь близько, бо їх чарувало це напівосвітлене склепіння.

І здавалось їм, що дерева—це якісь добрі генії, повні сили, тиші і непорушного щасливого спокою. Вони з любов'ю оглядали кожне дерево, вони любили їх всіх і чекали від їх величного спокою якогось відкриття, що піднесе їх на таку саму височінь у радісній свідомості могутності життя. Клени, ясені, буки, ірги гордовито височились, наче народ колосів, і стояли юрбою, як добродушні велетні, що жили між собою в злагоді і, здавалося, досить, щоб один із них упав, як це поранить і засмутить цілий лісовий куток. В'язи з величезними стовбурами й вітами, що здіймалися від деревних соків, були ледве вкриті легенькими пучками маленького листячка. Берези та вільхи білили, немов молоді дівчата, і нагинали свій тонкий стан, розпускаючи на вітрі свої коси, неначе величні богині, що вже напівобернулися в дерева. Явори випростовували свій стрункий стан і гладенька кора їх, злегка татуйована червонуватим, була оздоблена немов барвистою лускою. Вбрані в зелені глици модрини, як юрба диких варварів, збігали по схилах і пахли смолою та ладаном. Величезні дуби були, наче королі в цьому лісі; вкоринившись своїм міцним тілом, вони широко простирали свої могутні руки, здобуваючи собі місце на сонці; деякі з цих дерев-титанів, звалені грозою, лежали в позах непереможних бойців, і з окремих частин їхнього тіла поріс уже цілий ліс.

Може, один з цих велетенських дубів був тим деревом, що вони шукали? А може котрий з струнких яворів, або біла береза, або котрий з-поміж в'язів з їх м'язистими вітами?

Альбіна й Серж заглиблювалися все далі в ліс, не знаючи, де шукати, і блукаючи серед цієї маси дерев.

Одного разу здалося, що вони вже знайшли,—це сталося в густій ліщині, де була така прохолода, що вони почали тремтіти. Далі їх охопило нове хвилювання, коли вони увійшли у каштановий гай, увесь зелений від моху, де химерно розкинуті віти були такі широкі, що на них можна було б збудувати цілі висячі селища. Ще далі Альбіна знайшла галявинку, куди вони обоє кинулися, ледве переводячи дух. Посеред килима з шовкової трави височився ріжковець з масою зелені; він стояв, мов вавилонська вежа з листя, і здавалось, що це її руїни були вкриті надзвичайно пишною рослинністю. Скрізь з-під землі стреміло каміння, його випирали життєдавчі соки дерев. Довге гілля то згиналося, то простягалось в далечінь і оточувало стовбур високими арками—цілою родиною молодих паростів, що множились безнастанно. А на корі, вкритій безліччю ран, досягали стрючки. Сам плід цього страховища видобув те зусилля, що продіравило шкуру. Вони помалу обійшли дерево, пробралися під розкинуті віти, що перетиналися, як ті вулиці в місті; вони вдивлялися в найменші розколини відкритого коріння. І пішли звідти, не відчувши того надлюдського щастя, що там шукали.

— Де ми тепер?—спитав Серж.

Альбіна й сама не знала. Вона ще ніколи не заходила в цей бік парку. У цей момент вони були серед верболозу та акацій, і квіти її так приємно та солодко пахли.

— От, ми й заблудились!—сказала Альбіна сміючись.—Так воно й є, бо я зовсім не знаю цих дерев.

— Але ж сад мусить мати кінець... — зауважив Серж.—Ти, звичайно, знаєш, де кінчається сад?

— Ні...—відповіла вона, широко махнувши рукою. Вони замовкли щасливі,—тільки тепер вони усвідомили всю безмежність парку. Їх захоплювало, що пробували серед величезних маєтностей, що й меж їм не могли знайти.

— Отже, ми заблудилися?—весело повторив Серж.—Куди краще, коли не знаєш, де ти саме.

Він несміливо наблизився до неї.

— Ти не боїшся?

— О, ні! Та ж, крім мене й тебе, немає нікого в лісі... Чого б мала боятися? Стіни дуже високі. Ми їх не бачимо, але вони нас охороняють. Правда?

Він ще ближче підійшов до неї й прошепотів:

— Ще недавно ти боялася мене.

Але вона ясними очима дивилась йому просто в лице.

— Ти робив мені боляче. А тепер ти такий славний. Чого ж мені тебе боятися?

— То ти дозволяєш обняти тебе, як бувало раніш. Ми вернемось назад під дерева.

— Так. Можеш мене обняти, це буде мені приємно. І ходімо помалу, щоб не так швидко знайти дорогу назад.

Він обняв її рукою за стан, і вони вернулися під високі дерева; затримавшись там під могутнім склепінням, гуляли ці двоє дорослих дітей, що в них прокидалось кохання. Альбіна почувалася трохи втомленою, вона схилила голову до Сержового плеча. Але ні він, ні вона не говорили про те, щоб сісти, навіть не думали про це, щоб не зіпсувати собі настрою. Хіба відпочинок на траві міг дати їм більшу радість, ніж та приємність, що переживали вони, йдучи так близенько один біля одного? Легендарне дерево було забуте. Вони вже нічого не шукали і нічого їм більше не хотілося, лише всміхатися, наближаючи свої обличчя одно до одного. Клени, в'язи та дуби нашіптували їм своїм листом перші слова кохання.

— Я тебе кохаю!—сказав тихо Серж, і від його подиху колихалися злотисті кучері на скронях в Альбіни.

Не знаходячи іншого слова, він усе проказував:

— Я тебе кохаю, я тебе кохаю.

Альбіна слухала його й привітно всміхалась. Вона вчилася цієї музики слів.

— І я кохаю, і я кохаю!—ще ніжніше промовляв її перлиний, молодий дівочий голосок.

Потім, підводячи свої сині очі, що сяяли, як зорі, вона спитала:

— Як ти любиш мене?

Тоді Серж замислився. Між високими деревами ніжно лунали, заглушено відбиваючись, їхні кроки.

— Я люблю тебе над усе в світі!—відповів він.—Ти краща за все, що я бачу, коли ранком відчиняю своє вікно. Я дивлюсь на тебе, і цього мені досить. Я хотів би тільки тебе одну мати і я був би безмежно щасливий.

Вона спустила вії й похитувала головою, немов його слова заколисували її.

— Я люблю тебе,—знову говорив він.—Я тебе не знаю, я не знаю, хто ти така, не знаю звідки ти; ти ні мати мені, ні сестра, але я люблю тебе, віддаючи тобі все своє серце, не лишаючи нічого для цілого світу... Слухай, я кохаю твої щічки, гладенькі, як шовк, люблю твої уста, що пахнуть, як троянди, люблю твої очі, що в них бачу себе з усім своїм коханням, все люблю в тебе, твої вії і тоненькі сині жилки на твоїх скронях... Кажу тобі, люблю, люблю тебе, Альбіно!

— І я тебе люблю!—сказала вона.—У тебе така шовкова борода, вона не коле мене, коли я тулюся чолом до твоєї шиї. Ти сильний, ти здоровий, ти гарний. Я люблю тебе, Серже!

Обоє щасливі, вони замовкли на хвилину. Їм здавалось, що їхні слова—це спів флейти, що його чути невідомо звідки. Вони поволі посувались наперед, схилившись близьенько один до одного, обходячи велетенські стовбури. В далечині між колонадою дерев проблискувало сонце на заході, немов похід молодих дівчат у білому вбранні, що йдуть до вінця під звуки органу.

— Але чому ти любиш мене?—знову спитала Альбіна.

Він усміхнувся й не відповів спочатку, а потім сказав:

— Я люблю, бо ти прийшла до мене. Це все... Тепер ми вкупі і ми любимо одно одного. Мені здається, що я не жив би більше, коли б не кохав тебе. Ти—моє дихання!

Він знизив голос, мріючи увіч:

— Відразу це не помітно. Це зростає поволі в

твоєму серці. Треба мати силу, велику міць... Пам'ятаєш, як на початку ми кохалися! Але ми не говорили про це. Ми були діти, були дурненькі. Потім одного чудового дня—все це стає зовсім ясне, і тоді воно захоплює Бачиш, тепер для нас нічого іншого не існує; ми кохаємося, і все наше життя в цьому коханні.

Альбіна закинула голову, закрила щільно 'повіки, затаївши дух. Вона розкошувала з цієї тиші, що була ще тепла від ласки його ніжних слів.

— Чи ти мене любиш? Любиш мене?—шепотіла вона, не розплющуючи очей.

Він мовчав, нещасний від того, що не вмів знайти кращого вислову свого почуття, не вмів показати їй, як він її кохає. Він довго вдивлявся в її рожеве личко, спокійне, наче у сні; в її ніжні, мов шовк, вії, в її свіжі з чарівним усміхом уста, в її чисте чоло, облямоване злотистим волоссям. І йому хотілося вкласти всю свою душу в те слово, що він почував на устах, а вимовити не міг. Він схилився ще ближче до її обличчя, немов шукаючи на ньому те місце, де б він поклав те могутнє слово. Та він не вимовив нічого, і тільки з легким зідханням поцілував Альбіну в уста.

— Альбіно, я тебе кохаю!

-- Я кохаю тебе, Серже!

І вони спинилися, тремтячи від свого першого поцілунку. Вона широко відкрила очі. А він так і зостався, злегка витягнувши губи.

Обоє дивились, і вже не було їм ніяково. Щось могутнє, глибоке охопило їх; це була неначе давно жадана зустріч, коли вони побачили, що вони вже дорослі і створені одно для одного, і поєднались навіки. Здивовано дивились вони на величне зелене склепіння, немов запитуючи ці тихі дерева: прагнучи почути, як там лунає їхній поцілунок. Але серед привітного лісового спокою їх обняла пустотливість закоханих, веселість буйна, голосна, повна ніжної гомонливості.

— Ах! Розкажи мені про ті дні, коли ти мене кохав. Розкажи мені все... Чи кохав ти тоді, як засинав на моїй руці? Чи кохав того дня, коли ото я впала

з вишні, а ти стояв унизу такий блідий, простягаючи до мене руки? Чи кохав уже тоді серед луки, коли підтримував мене за стан, як переходили через струмок?

— Чекай, дай я скажу. Я завжди тебе кохав... А ти, чи кохала мене? Чи ти ж кохала?

Аж до ночі вони жили в цьому слові «кохаю», що без кінця проказували, все з новою й новою ніжністю. Вони шукали його і вкидали, де треба й нетреба, в свою розмову, аби мати приємність сказати його. Сержеві не спадало на думку поцілувати ще раз Альбіну в губи,—з них, таких невинних, досить було самого запашного спомину про перший поцілунок. Вони знайшли дорогу, не шукаючи стежок. Коли виходили з лісу, вже зовсім звечеріло і з-за чорної зелені сходяв золотий місяць. Поворот додому був чудовий; йшли через парк, і скромний місяць виглядав на них у про-світи між деревами. Альбіна казала, що місяць іде за ними. Ніч була тиха, тепла, зоряна. Здалека чути було шелестіння дерев; Серж слухав і думав: «вони розмовляють про нас». А коли проходили через квітник, то їх обгорнули надзвичайно ніжні пахощі, що їх квіти мають тільки вночі, млоїсті, пестливі, як їхнє сонне дихання.

— Добраніч, Серже!

— Добраніч, Альбіно!

Вони стиснули одно одному руку на сходах, не заходячи до кімнати, де вони звичайно прощались. Вони не поцілувались. Зоставшись сам, Серж сів на край ліжка і довго прислухався, як Альбіна лягала спати вгорі, над його головою. Він був стомлений від щастя, і тіло його засинало.

XII.

Але після цього на другий день Альбіна і Серж обоє якось не почувалися вільно. Вони уникали всякого натяку на прогулянку в лісі. Не обмінялися ні одним поцілунком, ні разу не сказали, що одно одного кохають. Це не сором заваджав їм говорити, а якийсь острах

затмарити свою радість; дарма, що бути вкупі, вони жили тільки солодким спогадом; так заглиблювались у ті спогади, що знову відчували щасливі години, коли вони сиділи обнявшись, і обличчя їм пестило дихання. Це довело їх до якогось гарячково-хворобливого стану. Вони смутними очима дивились одно на одного і розмовляли про речі, їм зовсім нецікаві. Згодом, по довгій мовчанні, Серж спитав Альбіну з тривогою в голосі:

— Ти нездужаєш?

Вона похитала головою і відповіла:

— Ні, ні. Це тобі щось недобре. Твої руки горять.

Парк викликав у них глухий неспокій, того вони й самі не могли собі пояснити. Їм здавалось, що за кожним заворотом стежки на них чигає якась небезпека, що ось їх хтось схопить іззаду, звалить на землю і зробить їм якесь зло. Ніколи вони цього не говорили, але полохливі погляди зраджували їх. І вони чужались одно одного, ніби вороги. Все ж одного ранку, після довгого вагання, Альбіна зважилась сказати:

— Даремне ти сидиш увесь час у хаті. Ти знову заслабнеш.

Серж силувано засміявся.

— Дарма!—прошепотів він.—Ми ж побували всюди, ми вже бачили весь сад.

Вона похитала головою на знак незгоди; потім додала дуже тихо:

— Ні, ні... Ми ще не знаємо скель, не були біля джерел. Там я грілася взимку. Там є закутки, де саме каміння, здається, живе.

Другого дня, не кажучи й слова, вони вирушили з дому. Вони пішли вище, ліворуч, за той грот, де спала мармурова жінка.

Ставши вперше на каміння, Серж сказав:

— Це дасть нам спокій. Треба все побачити, і тоді, може, ми заспокоїмося.

День був гарячий, було душно, як перед зливою. Вони не насмілювалися обняти одно одного за стан, а йшли одно за одним і знемагали від спеки. Альбіна скористалась з того, що доріжка поширшала, і пропустила Сержа наперед,—її турбувало його дихання, і

вона мучилась, почувавши його так близько в себе за плечима. Навкруги них підносились вгору широкі прискалки, пологі узгір'я було встелено величезним камінням, що подекуди поросло злиденною рослинністю. Був там злотистий дрік, смуги кмину, шавлії та лаванди, все запашні рослини та ще терпкий яловець і гіркий розмарин, що п'янив їх своїм сильним духом. З обох боків дороги тягнувся гостролист; часами здавалось, що то огорожа, майстерно зроблена з темної бронзи, або викувана з заліза чи з блискучої міді, оздоблена штучним орнаментом та уквітчана маленькими трояндами. Далі їм довелося пройти через сосновий бір, щоб дістатися до джерел; мало було тіні, і немов якесь важке оливо давило їм плечі, сухі глиці тріщали під ногами і пил з смолою обпалював їм губи.

— Твій сад сьогодні не жартує!—сказав Серж, повертаючись до Альбіни.

Обоє всміхнулись. Вони вже біля джерел. Чиста вода в джерелах дала їм полегкість. Тут джерела не ховались у зелені, як струмки на луках, що оточили себе рослинами, щоб ліниво дрімати в затінку. Вони тут народжувались під ясным сонцем у розколинах скель, і жодна билинка не зеленила цих блакитних вод. Здавалось, вода була срібна, наскрізь пройнята яскравим світлом. Від піщаного дна відбивалось сонце й тріпотіло в золотих іскрах. Виходячи з першого басейну, джерела розбігалися в різні сторони довгими, чисто-білими струмками; то бігли, бавлячись мов веселі голенькі діти, то раптом кидались водоспадами, що нагадували гнучкі лінії жіночого тіла.

— Ось вмочи у воду руки!—гукнула Альбіна.—В глибині вода холодна як крига.

І вони почали відволожувати собі руки, бризкаючи водою один одному в лице. Ставали так, що дощик з біжучої води, мов тумав, падав на них. Навіть здавалось, що й сонце вогке.

— Дивись но, дивись!—гукнула знову Альбіна:—отам квітник, отам луки, а там ліс.

Вони задивилися на Параду, що стелився внизу перед ними.

— Бачиш,— провадила вона:—ніде не видно й сліду стіни. Вся країна тут наша, аж до самого обрію.

І зовсім несвідомо вони, нарешті, обнялися, щиро й спокійно. Джерела заспокоїли їх від гарячки. А коли вони вже йшли звідти, Альбіна, немов згадавши про щось, спинила Сержа й сказала:

— Там унизу біля скель я бачила одного разу стіну. Це було дуже давно.

— Але там нічого не видно...—прошепотів Серж і злегка зблід.

— Ні, ні, не видно... Мабуть, вона там псаза каштановою алеєю, по той бік кущів.

І почувуючи, як нервово стиснув Серж їй руку, вона додала:

— Може, я помиляюся... Тільки я пам'ятаю, що я раптом опинилася перед нею, як виходила з алеї. Вона загородила мені дорогу і була така висока, що я аж злякалась. Пройшовши кілька кроків, я здивувалась, бо в тому місці стіну було пробито, у ній була величезна діра і крізь неї видно було всю околицю.

Серж дививсь на неї, і в його очах була турбота й благання. Вона стиснула плечима і, щоб заспокоїти його, промовила:

— Пусте, я замурувала ту дірку! Не бійся, я ж тобі казала, що ми тут зовсім самі... Я тоді ж зараз діру заткнула. У мене був ніж, я нарізала ожини і накидала великого каміння. Навряд, щоб навіть горобець зміг там пролізти. Коли хочеш, ми колись підемо туди, подивимось. Це заспокоїть тебе.

Він похитав головою, не згоджуючись. Вони пішли звідти обнявшись. Якась невиразна турбота знову опанувала їх. Серж скося поглядав на Альбіну, а вона спустила очі донизу, бо почувала себе ніяково під тим його поглядом. Обом їм хотілося швидше зійти донизу, скоротити цю прогулянку, що була їм тяжка. Але проти своєї волі, підкоряючись якійсь силі, що направляла їхні кроки, вони обійшли скелю і вийшли на плячик, де знов пекло палюче сонце. Тут вже панували не мускусні пахощі тим'яну та лаванди, а запахи їдких трав: гіркокого полину, рути, що нагадує пах людського поту, валеріяни,

що підбадьорює своїм духом. Від мандрагори, цикути, чемериці та вовчих ягід їм запаморочились голови так, що вони трохи похитувались і шукали підтримки одно в одного з словами кохання, що готові були зірватись з їх уст.

— Хочеш я понесу тебе?—спитав Серж Альбіну, почувавши, що вона схиляється до нього на плече.

Він стиснув її в своїх обіймах, але вона, важко ди-
хаючи, вирвалася від нього.

— Ні, ні, ти так міцно мене стискаєш...—шепотіла вона.—Перестань. Я не знаю, що зо мною. Неначе земля хитається у мене під ногами... Отут мені болить. Вона взяла його руку і поклала собі на груди.

Він зовсім зблід і ще більше ослаб, ніж вона. В очах їм обом стояли сльози, і вони були дуже нещасні, не в стані допомогти собі, якимось запобігти своєму горю. Невжеж їм суджено отут умерти від якогось невідомого зла.

— Ходімо в затінок, посидимо там...—сказав Серж.—Ці рослини своїми пахощами вбивають нас.

Він повів її, тримаючи лише за кінчики пальців, бо вона щоразу здригалася, як він торкався її руки. Той зелений ліс, де вони сіли, складався з чудесних кедрів, що напинали майже на десять метрів навколо своєї віти, як ті пласкі намети. Позад них височилися ще шпилькові дерева: кипариси з м'якою й густою зеленню, що скидалися на товсте плетево; прямі стрункі ялини, що нагадували стародавнє святе каміння, ще тепле від крові жертв, тисові дерева в темному одязі, що сріблясто вилискував,—все вічно-зелені присадкуваті дерева, що зелень на них така блискуча, немов вилощена шкура, пофарбована нажовто та начервоно, й така груба, що соняшне проміння тільки зверху торкалось її. Особливо чудно виглядали аравкарії з своїми величними вітами, що росли рівнобіжно,—вони нагадували кістяки плазунів, а їхня зелень, мов луска, скидалася на шкуру роздроченої гадюки. Там, у цій глибокій тіні, гаряче повітря застигло нерухомо в жагучих мріях. Повітря дрімало без найменшого леготу і нагадувало теплу атмосферу в алькові. Пахощі східнього кохання, аро-

мат намальованих уст Суламіти розходився в запашному лісі.

— Може, сядеш?— спитала Альбіна і відсунулася на бік, щоб дати йому місце.

Але він відступивсь і все стояв. А коли вона знову загадала йому сісти, він упав навколішки за кілька кроків від неї. Він прошепотів:

— У мене жар ще сильніший, ніж у тебе, і я спалю тебе... Слухай, коли б я не боявся, що зроблю тобі боляче, я б стиснув тебе в своїх обіймах так міцно, так міцно, щоб ми не почували більше наших мук.

І він навколішках присунувся до неї.

— О, коли б тримати тебе в своїх обіймах, мати тебе в своєму тілі! Я тільки й думаю про це... Вночі я прокидаюсь і ловлю повітря руками, обнімаючи тебе— свою мрію. Спочатку я хотів би торкнутися до тебе тільки кінчиком свого мизинця, а потім я хотів би заволодіти тобою цілком, щоб від тебе нічого вже не зосталося, так, щоб ти стала моя з голови до ніг. Я б зберіг тебе навіки. Це, мабуть, невимовна насолода так володіти тим, кого кохаєш. Моє серце злилося б з твоїм.

Він підсунувся ще ближче до неї, треба було тільки простягти руку, щоб торкнутися до її вбрання.

— Але я не вмю цього зробити, відчуваю, що я так далеко від тебе... Між нами немов стіна і я не можу повалити цю стіну своїми кулаками. Та сьогодні я відчуваю, що я дужий, я міг би обняти тебе своїми руками, взяти на плечі й понести, як свою власність. Але й цього мені мало; я ще не маю тебе стільки, скільки хотів би. Коли мої руки обнімають тебе, мені здається, що з твоєї істоти я ще не маю нічого... Де ж ти вся цілком, щоб я міг піти й дістати тебе? Мати тебе всю цілком!

У пориві безмежного убожування він упав долі й поцілував край її одежі. Тоді вона, немов відчувши на своєму тілі цей поцілунок, зірвалася на рівні ноги. Стискаючи голову руками, знеможена жагою, вона прошепотіла:

— Ні, благаю тебе, ходім далі!..

Вона не втікала. Серж ішов позад неї, а вона йшла

помалу, хвилюючись, чіпляючись ногами за коріння і все ще стискаючи голову руками, щоб задушити жагучий крик, готовий вирватися з її грудей. Залишили ліс і пішли по схилах скель, там, де тулилась маса якихось грубих рослин. Здавалось, що це не рослини навіть, а якісь незнані гади, що ввиджаються у примарах,—якісь страховища, що скидаються на величезних павуків, гусінь, стоног. Одні мали зеленкувату гладеньку шкуру, інші були вкриті брудним пухом і ворушили своїми кволими кінцівками, покрученими ногами та поламаними руками; одні були надуті, як огидні животи; на інших стриміли товсті горби, а деякі були гандрабаті в якомусь лахмітті, як ті кістяки на поламаних шарнірах.

Мамілярії з гноїстими виразками нагадували зеленкуватих черепах, довга щетина на них була твердіша за крицеві голки. Ехінокактуси були схожі на гадюче гніздо, де молоді гадюки змоталися в клубок. А ехінопепси, що були, як один суцільний горб, чи наростень, укритий рудою вовною, скидалися на якусь велетенську зібгану комаху. Великі, як дерева, опунції простягали своє м'язисте листя, засіяне червонуватими шпильками, немов їх покрив рій малесеньких бджілок, чи вісп'яні струпи, що саме потріскалися. Гастерії, як ті перевернуті великі павуки-косарі, випростували свої довгі лапи, немов викручені пальці, темні, крапчасті, пасасті у візерунках. Брудкі рослини—цереуси, як величезні поліпи,—це хвороба цієї занадто гарячої землі, якесь буяння отруйної сили. Найбільше розрослася юрба алое, що мають завмерлі квіти; серед них були всі відтінки: зелені, ніжні, густі, жовтаві, сіруваті, каламутно-брунатні, як іржа, темно-зелені, обведені блідо-золотим; вони були різноманітні на форму: мали листя широке, вирізане, як серце, або тонке, подібне до леза гострого меча; вкриті голками, мов у плетево загорнуті, інші тонесенько закручені; одні, величезні, мали довгі батоги з квітами, що звисали, як оздоби з рожевих коралів; другі—маленькі—цвіли купками на одній вітці, їхні квіти були м'язисті й витикали язички, як гадючі жала.

— Вернімося в затінок...—благав Серж.—Ти знову сядеш, як того разу, а я стану перед тобою на коліна й розмовлятиму з тобою.

Широке соняшне проміння лилося на оголену землю, і переможне сонце неначе стискало її в своїх обіймах. Серед цієї спеки, що туманила голову, Альбіна, хитаючись, звернулася до Сержа.

— Візьми мене...—сказала вона, і голос її завмер. Ледве вони торкнулися одно до одного, як знеможені попадали на землю, і уста злилися в німому поцілунку. Їм здавалось, що вони обоє кудись падають, і скеля з-під них кудись поринає. Їхні руки тремтячи торкалися до обличчя, спускались від шиї по одязі донизу. Але цей дотик був повен такої жаги, що вони зараз же позривались вражені, не в стані задовольнити далі свої бажання. Вони розбіглися різними стежками. Серж біг аж до павільйону; там кинувся на ліжко,—голова йому палала і в душі був одчай.

Альбіна вернулася додому тільки вночі, виплакавши на самоті в саду всі свої сльози. Це вперше вони не верталися разом, зморені радістю довгого гуляння. Протягом трьох днів вони уникали одно одного, і були від того безмірно нещасні.

ХІІІ.

Тепер парк належав їм цілком. Вони до краю заволоділи ним, там не зоставалося й одного куточка, щоб не був під їхньою владою. Для них розцвітали троянди, для них квітник розливав свої ніжні пахощі і подих той присипляв їх уночі, заходячи крізь відчинені вікна. Плодовий сад годував їх, сповняючи плодами Альбінин поділ, прохолоджував їх у запашному затінку свого віття, де вони з такою приємністю снідали після сходу сонця. По луках для них росла трава і протікали води: безмежні трав'яні простори стелилися перед ними, як той шовковий килим; а води—найбільша їхня радість, символ їхньої чистоти й невинності, для них котили свої свіжі хвилі, де вони так любили купати своє мо-

лоде тіло. Їм належав ліс, починаючи від величезних дубів, таких завгрубшки, що й десятьом не обняти їх стовбура, і кінчаючи тоненькими березками, що їх легко могла б зламати й мала дитина; ліс з усіма його деревами, вся тінь у ньому, алеї й галяви, зелені хащі, невідомі навіть птахам, ліс, де вони вільно себе почували, немов під накриттям величезного шатра. Там минала полуднева година їхньої ніжності, що народжувалася ранком. Вони царювали всюди, серед скель, біля джерел, навіть на тому страшному ґрунті, де стелилися рослини, як ті примари, що під тягарем їхнього тіла тремтіла сама земля; це місце вони любили навіть більше, ніж інші милі куточки в парку, бо тут вони відчували те дивне тремтіння. Тепер вони всюди, над усім були господарі, вони опанували свої володіння і жили там серед приязної природи, що знала їх і вітала лагідним усміхом та, покійно вслуговуючи, давала їм усяку втіху. Вони милувалися й небом, дивлячись на його широке блакитне склепіння, що розгорнулося понад їх головами. Його не обмежували жодні стіни, всюди його видко було їх очам, небо—це була невід'ємна частина їхнього щасливого життя: вдень їх зустрічало переможне сонце, а вночі теплі зорі, що тремтіли й сяяли. Сонце чарувало їх у всяку пору дня, міняючись, як живе тіло, вранці біліше за молоду дівчину, що прокидається від сну; опівдні пломенисте, як жагуче бажання, увечері замліле в щасливій від ніжних пестощів утомі. Ніколи воно не було однакове. Особливо милувало їх увечері, в годину прощання. Спускаючись за обрій, сонце щоразу посиляло їм усе новий усміх. Часами воно спокійно заходило серед ясного, безхмарного неба і помалу спускалося в золотий купіль. Іноді виблискувало пурпуром, розриваючи своє прозоре вбрання з пари, вихвачуючись вогняними хвилями, що перетинали небо, ніби хвости велетенських комет, і запалювали верхи високого лісу. Бував і ніжний захід, коли сонце гасило одне по одному своє проміння, немов ховаючись за рівною смугою червоного піску, чи за довгою стіною з рожевих коралів. А часами соромливо спускалось за велику хмару, нагадуючи альков,

запнутий сірою шовковою заслоною, звідки блимає червонувате світло каганця, а пільма навколо все зростає; бував і захід, повний жаги, коли розкрита біла смуга на небі помалу червоніла від палких поцілунків сонця і разом з ним ховалась за обрій серед хаотичного світла. Не тільки рослини корилися їм,—Альбіна й Серж, як царі, походжали серед юрби живих створінь, що виявляли їм своє підданство. Коли вони проходили через квітник, метелики пурхали навкруги них, радуючи їм очі, повівали на них своїми крильцями і летіли слідом за ними, неначе живе тремтіння соняшних парусів, або немов якісь запашні летючі квіти. У плодовому саду на верхах дерев їх зустрічали птахи, що ласували плодами: горобці, зяблики, вивільги, снігурі; птахи зазначали для них своїми дзьобами найстиглиші плоди. Навколо них зчинявся такий галас, як серед школярів, випущених на перерву: весело цвірінькали пірнаті мародери, цілими зграями злітаючись нахабно красти вишні біля самих їхніх ніг, у той час, як вони снідали плодами, сидячи на вітах. Ще більше бавилася Альбіна на луках, ловлячи там маленьких зелених жабок, що сиділи на очереті й дивились своїми злотистими очицями, так лагідно все споглядаючи. А Серж виганяв сухою соломинкою цвіркунів з їхніх нірок, лоскотав животи коникам-стрибунцям, примушуючи їх стрекотати; збирав комах: синіх, рожевих, жовтих, прикрашаючи ними собі рукава, неначе гудзиками з сапфіру, рубіну чи тспазу. Цікавило їх таємниче життя річок, де риби з темними спинами плавали в хвилях, а угрі помітні були тільки тим, що гойдали трави, де дрібнесенькі рибки при найменшому шумі розліталися, мов та курява з темного піску, а водяні павучки довгими лапками робили сріблясті кола на нерухомій водяній поверхні; увесь той мовчазний рух вабив їх до цих берегів і викликав бажання занурити голі ноги в потоки, щоб відчувати, як без кінця біля них пропливають мільйони істот.

В інші дні, дні ніжної млости—це бувало в лісі під деревами, серед дзвінкої тиші—вони слухали лісову музику: кришталеву соловейкову флейту, сріблясті переливи маленьких тромпетів синиці та далекий акомпанія-

мент зозулі. Там вони милувалися раптовим зльотом фазанів, що їх хвости блищали, як світлі соняшні смуги серед віття; вони спинялись, усміхаючись, коли повз них пробігала весела черідка молодих сарн, або пара поважних оленів припиняла ходу, щоб роздивитись їх. Іншим разом, коли бувало дуже гаряче, Альбіна й Серж видирались на скелі і бавилися тим, що шаруділи ногами в тим'янових хащах і виганяли звідти цілі хмари сарани, що летючи злегка тріскотіла, як жар, коли його заливати водою; вужі, що простягались під рудими від спеки кущами, та ящірки, що грілись на розпеченому камінні, проваджали їх дружніми поглядами; рожеві флямінго, що бродили на своїх довгих ногах по воді джерел, не тікали, коли наближались до них, заспокоюючи своїм поважним і привітним виглядом водяних курочок, що дрімали серед басейнів.

Усе це життя в парку Альбіна й Серж стали помічати тільки з того дня, як вони самі почали жити,— з того дня, як вони поцілувалися вперше. Тепер це життя часами аж приголомшувало їх, промовляючи до них щось таке, чого вони ще не чули, вдаючись до них з проханнями, що їх вони не знали, як розуміти.

Це життя, всі ці голоси і запал кохання серед тварин, всі ці пахощі і тінь від рослин хвилювали їх до того, що часами вони починали навіть сердитися одно на одного. Але парк до них завжди був дружньо-привітний. Кожна билина і кожна найдрібніша тварина стали їм за друзів. Увесь Параду був до них дуже ласкавий. До їхнього приходу сюди само тільки сонце повновладно царювало в парку більше як сто років, обсіпаючи своїм промінням кожную стеблину. Сад знав тільки його. Щоранку парк бачив, як сонце випливало з-за стіни, посилаючи своє скісне проміння, як опівдні воно падало прямовисно на стомлену землю, а ввечері воно ховалось уже з другого боку стіни, голублячи листя своїм прощальним поцілунком. Тому парк не стидався, приймаючи Альбіну з Сержем так само, як довгий час він щоденно зустрічав сонце; до них він ставився, як до добрих дітей, що їх нічого соромитися. Тварини, дерева голосно розмовляли, були голі й нічого не таїли;

вода й каміння жили в розкошах, весело, з наївною безсоромністю і ласкавою ніжністю, як у перші дні творіння світу. Цей куточок природи потайки сміявся з Альбіниного та Сержевого страху; він ставав усе ніжніший, стелячи їм під ноги найм'якіші муріжки, щільніше зсовував кущі, примушуючи їх ходити найвужчими стежками. Якщо сад досі ще не кинув їх одному в обійми, то це тому, що його тішило збуджувати їхні бажання, його бавили їхні невмілі поцілунки, що лунали під деревами, мов ті крики сердитих пташок. Але Альбіна та Серж мучились від того, що навколо них всюди панує жагуче кохання, і проклинали сад. Того дня, коли Альбіна так плакала після прогулянки серед скель, почувуючи, як навколо неї в Параді все живе і палає жагою, вона крикнула:

— Коли ти нам друг, нащо ж ти нас доводиш до одчаю?

XIV.

Другого дня Серж замкнувся в своїй кімнаті. Пахощі, що йшли з квітника, дратували його. Він позапинав вікна перкалевими завісами, щоб не бачити парку, не пустити його до себе. Може, до нього вернеться безжурний спокій дитячих років віддаля від цієї зелені, що її тінь пробігала тремтінням по його тілі. Протягом довгого часу Альбіна й Серж, хоч і були вкупі, не промовили й слова про скелі, води, дерева або небо. Неначе Параді перестав існувати для них, і вони старалися забути його. Але мимоволі вони за тонкими запонами почували його простори, його силу і міць. Трав'яні пахощі проходили крізь щілини в вікнах, шибки дзвеніли від протяглих голосів, усе околицне життя сміялось і таємниче шепотіло за їхніми вікнами. Обое блідли від хвилювання, старались говорити голосніше, щоб відвернути свою увагу й нічого того не чути. В одну з таких тривожних годин Серж спитав Альбіну:

— Чи ти помітила, отам, над дверима намальована жінка, вона похожа на тебе.

Він голосно засміявся, і вони підійшли до малюнку,

знову присунули стола до стіни та розглядали, щоб чимсь розважитись.

— О, ні! Вона куди грубша за мене,—промовила Альбіна.—Зрештою трудно й розібрати: вона так чудно лежить головою донизу!

Вони замовкли. На злинялому малюнку, зіпсованому часом, була намальована сцена, якої вони досі не помічали. На сірому тлі стіни проступав малюнок жіночого ніжного тіла, і в теплому світлі літнього дня його найменші деталі оживали одна за одною. Жінка лежала в обіймах у фавна з козлиними ногами. Виразно було видно розкинуті руки, торс і гнучкий стан цієї голої дівчини. Здавалось, її несподівано застали на купі з квітів, накошених маленькими амурами, що з серпами в руках закидали їй постіль без кінця все новими трояндами. Можна було розібрати також, з яким напруженням здимаються фавнові груди. А на другому кінці малюнку видно було тільки дві жіночі ноги в повітрі, що підіймались догори, як дві рожеві голубки.

— Ні,—знову сказала Альбіна,—вона до мене не подібна... Вона погана!

Серж нічого не сказав. Він дивився то на Альбіну, то на ту намальовану жінку, немов порівнював їх.

Альбіна закачала рукав аж до плеча, щоб показати, що в неї руки біліші. І вони знову замовкли, дивлячись на малюнок і маючи на думці питання, що не хотіли висловлювати. Альбініні великі сині очі спинились на хвилину на сірих Сержових очах, що блищали, як жар.

— Ти неначе перемалював усю кімнату!—скрикнула вона й скочила з столу.—Здається, що всі намальовані там на стіні, прокидаються.

Обоє засміялися, але якийсь турботний був той сміх; поглядали крадькома на веселих амурів та на простерті, майже зовсім голі тіла. Неначе бажаючи довести свою сміливість, вони почали знову розглядати всі картини, дивуючись кожному панно і звертаючи увагу одного одного на деталі малюнків, що їх, здавалось, не було тут ще минулого місяця. Це були гнучкі тендітні тіла в нервових обіймах, по самі стегна оголені ноги, жінки

в обіймах чоловіків, що раніш здавалось обіймали порожнє місце. Навіть гіпсові амури над альковом перевертались тепер якось вільніше та безсоромніше. Альбіна більше не заходила в розмову про цих пустотливих дітей. Серж також не відважувався висловлювати вголос якісь припущення. Знову обоє споважніли, спиняючись перед змальованими сценами, бажаючи, щоб малюнки стали знову ясні, і їм ще більше робилось ніяково від прозорого покриву, що все ще ховав від них непристойні місця. Ці примари, повні жагучих розкошів, тепер навчали їх мистецтва кохати.

Альбіна раптом злякалася. Вона вирвалася з рук Сержа, що його гаряче дихання почувала на своїй шиї. Сіла в куточку на канапі й прошепотіла:

— Вони мене просто лякають. Чоловіки, як ті бандити, а в жінок такі страшні очі, ніби їх убивають.

Серж сів недалеко від неї на крісло, розмовляючи про сторонні речі. Обоє були дуже втомлені, немов після довгого гуляння. Їм було ніяково від думки про те, що ці малюнки дивляться на них. Амурчики котилися згори, пустуючи, як юрба нахабних хлопчаків, розкидаючи квіти та загрожуючи зв'язати їх до купи блакитними стьожками, якими вони зв'язали закохану пару в кутку на стелі. Серж та Альбіна сиділи мовчки, і перед ними оживала історія цієї здорової голої дівчини та фавна, що її кохав. Можна було відновити її всю спочатку,— як фавн підстерігав дівчину за кущем аж до того, як вона віддалася йому на трояндах. Чи не хочуть вони зійти з стін? Чи не вони це зідхають, і чи не їхній дух сповняє кімнату запахом давнього кохання?

— Як тут душно, чи не правда?—промовила Альбіна:—я так добре провітрювала, а в кімнаті все пахне старовиною.

— Яюсь уночі,—оповідав Серж:—я прокинувся від цього гострого запаху і окликнув тебе, думаючи, що це ти увійшла до кімнати. Здавалось, це був теплий аромат твого волосся, коли ти втикаєш у нього стебла геліотропу... Спершу пах ішов здалека, немов це був самий тільки спогад про запах. Але тепер я не можу більше спати, запах все міцнішає й може мене задавити. Осо-

бливо вечорами в алькові стає так гаряче, що, видно, мені доведеться спати на канапі.

Альбіна поклала пальчика собі на губи, шепочучи:

— Це вона, небіжка... Знаєш, та, що жила отут...

Вони пішли оглянути альков, жартуючи, але в душі зберігаючи поважність. Напевне, з алькову ще ніколи не йшов такий збудний дух. Стіни неначе й досі тремтіли від дотику запашної одежі. Підлога немов ще тримала в собі ніжний пах шовкових черевичків, що колись їх роззували перед ліжком. І в самому ліжку, як запевняв Серж, в головах був відбиток маленької ручки, що залишила там навіки фіялковий аромат. Над усією обстановою кімнати в цей час вітав запашний образ покійної жінки.

— Дивись! Це крісло, де вона мабуть сиділа,—крикнула Альбіна.—На його спинці так і відчуваються її плечі.

Вона сіла в крісло і наказала Сержеві стати на коліна й цілувати їй руку.

— Пам'ятаєш той день, як я зустріла тебе словами: «добридень, мій любий владарю»... Але це ще було не все, правда? Він їй цілував руки, коли двері за ними запирались. Ось і мої руки. Вони твої.

Вони старалися відновити знову свої колишні забави, забути Параду, з якого їм було чути веселий шум, що все зростав, не бачити й малюнків тут у хаті й не піддаватись ніжній спокусі алькову. Альбіна передражнювала Сержа, нахиляючись і сміючись з того, як кумедно він стояв на колінах перед нею

— Дурнику, візьми мене за стан, гречно розмовляй зо мною, бо ти ж тепер мій коханець... Невже ти не вмієш мене любити?

Але, як тільки він притяг її до себе міцно, підводячи її, вона вирвалася від нього, розсердившись.

— Ні, покинь мене, я не хочу!.. У цій хаті вмирають.

З того дня вони стали боятися цієї кімнати, як раніш боялися саду. Їхній останній притулок обернувся на страшне місце, де вони не могли зоставатися разом, щоб не підглядати нишком одно за одним. Альбіна майже не заходила вже до цієї кімнати, вона спинялась на порозі, широко відчинивши за собою двері,

немов збираючись щохвилини тікати. А Серж жив там самотній, страждаючи від нудьги, від задухи в тій атмосфері; він спав уже на канапі й старався не чути ні далекого зідхання парку, ні запаху старих меблів. По ночах ця голизна, змальована на стінах, навівала йому божевільні сни; навіть прокинувшись від них, він почував нервову турботу. Здавалось, що до нього знову вергається хвороба; щоб остаточно видужати, йому треба цілком заспокоїти свої почуття, та він не знав, де того заспокоєння шукати. Так йому збігали цілі дні; мовчазний, з померклими очима, він оживав тільки тоді, як приходила Альбіна.

Вони поважно дивилися одно на одного, лише зрідка обмінюючись ніжними словами, і від того ще більше мучились. Очі Альбіні зробились ще смутніші, ніж Сержеві, і про щось благали його. Наприкінці тижня Альбіна стала заходити до нього лише на кілька хвилин. Вона неначе уникала його. Входила з заклопотаним виразом на обличчі, навіть не сідала і все поспішала від нього. Коли він розпитувався, докоряючи, що вона вже не друг йому, одвертала голову, щоб не відповідати. Ні за що не хотіла розповісти, що робить кожного ранку в той час, як не бачиться з ним. Вона ніяковіла, хитала головою і говорила про свої лінощі.

Коли він дуже вже допитувався, вона швидко втікала, гукаючи з-за дверей: «прощай». Але він ясно бачив, що вона частенько плакала на самоті, помічав на її обличчі сліди зраженої надії, незаспокоєних бажань. Часами на її обличчі бував безнадійний вираз смертельної туги, втомлені рухи немов виявляли, що вона вже втратила всяку радість життя. Іншим разом вона стримано всміхалася, на обличчі світилась переможна думка, та видно вона не хотіла ще її висловлювати, їй трудно було встояти на місці, і вона поспішала бігти, щоб востаннє переконатися. Другого дня її знову обгортала зневіра, щоб потім знову через день вернулась надія. Але чого вже ніяк не могла потаїти від Сержа,—це страшенної втоми, що від неї знемагало все тіло. Навіть у найщиріші хвилини дрімала знеможена, не закриваючи очей.

Серж перестав, нарешті, розпитувати її, зрозумівши, що вона не хоче відповідати. Тепер, коли вона відвідувала його, він з турботою дивився на неї, боячись, що в неї от-от не стане сили приходити до нього. Де це могла вона до такої міри стомлюватись? Яка безнастанна боротьба то доводила її до одчаю, то робила щасливою? Одного разу він здригнувся, почувши під вікном легенькі кроки. То не могла бути дика сарна, вона не відважилася б підійти так близько. Він добре знав ці ритмічні кроки, що не м'яли навіть трави. Альбіна без нього ходила в Параді.

Це Параді був причиною її надії і одчаю, всієї цієї боротьби і втоми, що від них гинула Альбіна.

Він догадався, чого саме вона шукала в зелених хащах, не кажучи йому ні слова, вперта, як жінка, що заклалася знайти, чого хоче. З цього часу він почав прислухатися до її кроків. Він не зважувався відхилити запони на вікні, щоб здалека слідкувати за нею; але його поривало дивне, якесь хворобливе бажання знати, куди саме вона пішла, чи праворуч, чи ліворуч, чи в квітник, і взагалі, як далеко вона ходить. Серед гучного життя в парку; серед шелесту дерев, журкоту води, безнастанного співу пташок він так виразно чув стукіт її черевичків, що міг сказати, чи вона йде річним пісочком, чи пухкою лісовою землею, чи голими скелями. Він дійшов до того, що навчився відгадувати цей нервовий стукіт закаблуків і з нього знати, яка вона вертається: весела, чи смутна. Скоро вона ступала на сходи, він тікав од вікна, не признаючись, що всюди немов ходив за нею. Але вона, здавалось, догадувалася про це і з якогось часу тільки поглядами розповідала йому про свої розшуки.

— Останься, не ходи більше!..—з благанням, згорнувши руки, сказав він одного разу.

Бачив, що вона не відпочила ще від учорашнього ходіння.

— Ти доводиш мене до одчаю!

Але Альбіна розсердилася і вибігла. Тепер сад мучив Сержа ще більше, бо в ньому всюди лунали Альбініні кроки. Легенький стукіт її черевичків був сильніший

Над усі голоси в парку і кликав його. Той владний по-клик все дужче й дужче лунав у його душі. Серж не хотів його чути, затирав вуха, але ці кроки оддалік луною відбивались у його серці. І коли вона поверталась увечері, парк вливався разом з нею, приносячи з собою спогади про їхні спільні прогулянки, про те, як поволі прокидалась їхня ніжність серед прихильної до них природи. Альбіна споважніла і немов стала вища, неначе постаршала під час своїх самотніх мандрівок. У ній вже не залишилось й сліду від її дитячої жартовливості. Іноді йому стукотіли зуби, він аж тремтів увесь, дивлячись на неї,—таку бажану.

І от одного дня опівдні Серж почув, що Альбіна мчить з парку, що є духу. Він сам собі заборонив прислухатися до її кроків, коли вона виходила з дому. Звичайно вона верталася пізно. Тепер він здивувався, почувши, як вона біжить навпростець, ламаючи віти, що заступали їй стежку. Внизу під вікнами почувся її сміх, а коли бігла по сходах, то дихала так схвильовано, що йому здалось, ніби він відчуває її гаряче дихання на своєму лиці. Вона раптово відчинила двері навстяж і крикнула:

— Знайшла!—І сіла, все повторюючи, тихенько задихаючись:—знайшла, знайшла!

Серж розгубився і, приклавши руку до її уст, шепотів:

— Благаю тебе, не кажи мені нічого... Я не хочу нічого знати... Твої слова уб'ють мене!

Вона замовкла, але очі їй горіли, вона міцно стискала губи, щоб слова мимоволі не вирвались з її уст. До вечора вона залишалася в кімнаті з Сержем, ловлячи його погляд, і коли це траплялось, то вона мовчки звіряла йому те, про що довідалась. Лице їй було немов осяяне світлом. Від неї віяло такими пахощами, в ній так тріпотіло життя, що Серж неначе вдихав її в себе і відчував, як вона немов увійшла в нього, в цілу його істоту. Всі почуття впивали її, і він безнадійно робив опір цьому повільному підгортанню його волі.

Зійшовши вниз другого дня, Альбіна зараз же розгостилась у його кімнаті.

— Ти хіба не підеш з дому?—спитав Серж, почувавши її перемогу, якщо вона зостанеться з ним.

Вона відповіла, що більше не піде. Чим довше вона відпочивала, тим більше набиралася сили, і він почував, що вона тріюмфує. Незабаром вона зможе взяти його своїм мизинцем і повести на ту трав'яну постіль, що про її пестоці так промовисто говорить її мовчання. Цього дня вона не говорила більше нічого і вдовольнилася тим, що посадила його на подушку долі, у себе в ногах. І тільки другого дня вона зважилася сказати:

— Чого тут заперся? Під деревами так славно!..— Він встав, простягаючи до неї з благанням руки. Та вона засміялася.

— Ні, ні, не підемо, коли ти не хочеш!.. Але в цій кімнаті такий важкий дух! В саду було б нам краще, і затишніше, і вільніше. Ти даремно сердишся на сад.

Він знову мовчки сів біля її ніг, спустивши очі, і легеньке тремтіння перебігало в нього на обличчі.

— Не підемо, не сердься...—заговорила вона.—Але невже тобі кращі ці малюнки, а не трава в парку? Згадай усе, що ми бачили разом з тобою... Ці малюнки завдають нам суму. Якось ніяково від того, що вони все дивляться на нас.

І побачивши, що він уже трохи вагається, вона обняла його за шию, поклала його голову собі на коліна і стала тихесенько говорити:

— Як хороше було б отак сидіти там, у тому куточку, що я знайшла. Там нас ніщо не турбуватиме. Свіже повітря вилікує тебе від цієї гарячки.

Вона замовкла, почувавши, що він тремтить, і боячись якимсь гострим словом викликати в ньому страх. Вона поволі скоряла його волю самим тільки ласкавим поглядом своїх синіх очей. Він розкрив очі і спокійно відпочивав, не тремтячи вже нервово, ввесь віддаючись її владі.

— О, коли б ти знав!—шепотіла йому на ухо. Бачучи, що він усе всміхається, вона заговорила сміливіше:

— Це брехня, це не заборонено...—шепотіла вона.— Ти мужчина і ти не повинен боятися... Якби ми

пішли туди і мені загрожувала якась небезпека, хіба б ти не захистив мене? Хіба б не міг віднести мене на своїх руках? Я спокійна, коли я з тобою... Дивись, які у тебе сильні руки. Чи хто ж боїться, маючи такі сильні руки, як твої?

Вона довго голубила рукою його волосся, шию, плечі.

— Ні, це не заборонено!—знову сказала вона.—Цю історію вигадали тільки для дурнів. Її придумали колись ті люди, що мали з того вигоду, бо хотіли, щоб ніхто туди не ходив і не заважав їм у тому найкращому з цілого саду куточку... Кажу тобі, скоро ти сядеш на той трав'яний килим, ти будеш зовсім щасливий. І тільки тоді ми знатимемо весь парк, будемо справжніми господарями над ним. Послухай мене, ходімо зо мною.

Він не згоджувався, хитаючи головою, але й не сердився, як людина, що її ця гра забавляє. Потім хвилину помовчавши, побачив, що вона розгнівалася, і засмутився; хотів, щоб вона знову його приголубила, і нарешті спитав:

— Де ж це?

Спочатку вона не відповідала, немов задивилась у далечінь.

— Це там,—прошепотіла вона.—Я не можу тобі точно сказати. Спочатку треба йти довгою алеєю, потім повернути ліворуч і ще ліворуч. Мабуть ми разів з двадцять проходили десь близько того місця... Знаєш, ти б довго шукав і однаково не знайшов би, доки б я не привела тебе за руку. А я знайду його відразу, дарма, що не вмію розповісти тобі докладно, яка туди дорога.

— Хто тебе туди провів?

— Я не знаю... Рослини цього ранку росли якось немов у той бік. Довгі віти мене неначе підганяли ззаду, трави встеляли мені дорогу, стежечки самі мені відкривались. Мені здається, що й звіри допомагали, тому я бачила, як олень біг чвалом передо мною, немов запрошуючи йти слідом за ним, а снігурі перелітали з дерева на дерево й попереджали мене своїм щебетанням, коли я вибирала не ту дорогу.

— І дуже гарно там?

Вона знову не відповіла. Глибоке захоплення застигло їй очі. Нарешті вона заговорила:

— Так гарно, що не знаю, як вимовити... Мене так зачарувало, що я відчула, як невимовна радість розливалася навколо, неначе падала на листя і спочивала на травах. І я побігла додому, щоб привести тебе туди, щоб без тебе не зазнавати щастя, не раювати в тому затінку самій.

Вона знову обняла його за шию, гаряче благаючи його, нахилиючись устами близько до його уст.

— О, ти підеш,—шепотіла вона.—Подумай, я була б нещасна, коли б ти не пішов... Це моє бажання, конечно потреба, що зростала з кожним днем і тепер мене мучить. Ти ж не можеш хотіти, щоб я мучилася. І навіть, коли б нам довелось умерти, навіть, коли б та тінь нас обох убила, хіба б ти вагався, хіба б ти мав хоч найменший жаль? Ми б лежали удвох під тим деревом; ми б спали там вічно одно біля одного. Це було б так гарно, правда?

— Так. так,—шепотів він, понятий шаленою жагою, і ввесь тремтів від бажання.

— Але ми не вмеремо, — говорила вона голосніше і сміялась, як переможна жінка:—ми будемо жити, щоб кохатися... Це дерево дає життя, під ним ми станемо дужчі, здоровші, кращі. Побачиш, все буде добре. Ти зможеш мене взяти всю так, як ти мріяв про це, пригорнути так міцно, що кожна часточка мого тіла буде твоєю. Тоді, я уявляю собі, щось небесне зійде в наші душі... Хочеш?

Він зблід, йому тремтіли повіки, немов якесь сильне світло різало в вічі.

— Хочеш? Хочеш?—все питала вона, і вся горіла, вже підводячись, щоб іти туди.

Він устав і пішов за нею, хитаючись і обнявши її за стан, не маючи змоги відірватися від неї. Він ішов позади неї, куди йшла вона, обвіяний теплим повітрям, що лилось від її волосся. Коли вона напівобернулася до нього, все її обличчя сяяло коханням, уста і очі, повні спокуси, кликали його з такою силою, що він пішов би за нею всюди, як її вірний пес.

Вони спустились по сходах і пішли в сад. Серж усе всміхався. Він помічав зелень саду, лише відбиту в ясному свічаді Альбіниних очей. Побачивши їх, сад немов гучно загомонів; повний задоволення шелест полинув від листка до листка, аж у найглибші алеї. Він уже давно чекав, що вони прийдуть отак, як тепер, обнявши одно одного за стан, помирившись з деревами, і будуть шукати на трав'яній постелі свого втраченого кохання. Дзвінке «тихо» пробігло попід віттям. День о другій годині пригасив свій жар. Рослини підводились поглянути, як вони проходять.

— Чи чуєш ти їх?—спитала півголосом Альбіна.— Вони мовчать, як ми наближаємося, але, як ми ще далеко, вони нас чекають, вони подають одно одному звістку про ту дорогу, що мають нам показати... Я ж тобі правду казала; що нам нічого турбуватися за стежки. Дерева самі, простягаючи руки, покажуть дорогу.

Справді, все в парку ніжно підганяло їх наперед. Здавалось кущі за ними наїжувались і робили їм перепону, щоб вони не могли вернутися назад; а перед ними розгортались муріжки, як килими і так зручно встилали всі пологі схили, що вони спокійно йшли, не дивлячись навіть під ноги.

— Пташки нам товаришують у дорозі, — сказала Альбіна.— На цей раз синиці,—бачиш їх? Вони летять уздовж огорожі і спиняються на кожному завороті, щоб ми не заблудили. О, коли б ми розуміли їхній спів, ми б певне почули, що вони нас запрошують поспішитися.

Потім додала:— всі тварини з цілого парку з нами. Чи відчуваєш ти їх слід? Слідом за нами чути якийсь гучний гомін: це птиці щебечуть на деревах, комахи шелестять у травах, сарни й олені пробігають в хащах і навіть риби своїми плавцями хлюпають у тихих водах... Не оглядайся, ти їх злякаєш; але я певна, у нас гарний почет.

Вони все йшли рівною ходою і не почували втоми. Альбіна розмовляла, щоб милувати слух Сержа своїм музичним голоском. Серж корився найслабшому сти-

сканню Альбіниної руки. Обое не знали, куди йти, але були певні, що йдуть, куди їм треба. І чимдалі вони заходили вперед, сад ставав все тихіший, стримував зідхання своїх затишних куточків, журкіт своїх вод, палку жагу своїх звірів. Навколо панувала тремтяча тиша, якесь побожне дождання.

Тоді інстинктивно Альбіна й Серж підвели голови. Перед ними підносилось величезне віття. Вони вагались, не знаючи куди йти, а сарна подивилась на них своїма лагідними очима і стрибнула в кущі.

— Тут,—сказала Альбіна.

Вона перша пішла наперед, повернула голову до Сержа і потягла за собою. Обое зникли між листом, віття затремтіло, а потім заспокоїлось—і все затихло. Вони увійшли в царство чарівного спокою.

Посеред галяви стояло дерево; потопало в такій густій тіні, що не можна було сказати, якої саме воно породи. Його величезний стовбур, здавалось, дихав, мов велетенські груди, а віти простягались далеко, як ті руки, що благословляють. Здавалось, воно мусить бути добре, сильне, могутнє, родюче; воно було найстарше в саду, батько цілого лісу, гордість трав, друг сонцю, що сходило й лягало спочивати в його верховітті. З його зеленого склепіння спливала вся радість на сад: пахощі квітів, пташині співи, соняшне світло, прохлада ранішньої зорі, теплий подих смеркання. Життєвого соку в ньому було так багато, що він аж точився з-під кори; дерево купалось в ньому, як у родючому тумані, і набиралось через нього змужнілости з самої землі. Одного цього дерева було досить для чарівної окраси цілої галяви. Інші дерева навколо нього створили непролазну стіну, відгородивши глибоко серед затінку цю святиню нічної тиші. Тут була суцільна маса зелені, ніде ані клаптика неба; ніде не просвічував обрій крізь цей круглий намет з шовкового ніжного листу. Все було встелене оксамитним мохом. Сюди входили, як у кришталеве джерело, що в зеленкуватій прозорості срібної пелени дрімало, відбиваючи в собі очерет. Барви, пахощі, звуки, тремтіння,—все тут було неясне, невиразне, все завмирало, немов у нестямі від

невимовного щастя. Млосні пестощі алькова, тьмяне світло літньої ночі, що згасає на голих плечах красуні, ледве чутний любовний шеліт, що раптом завмирав у німих спазмах, відчувались серед цього нерухомого віття, що його не колихав найменший вітрець. Там було порожньо і разом неначе повно живих істот, що немов цілуються в кімнаті молодого подружжя, і здавалось, ніби поруч за спущеною завісою природа спочиває в палких обіймах сонця.

Хвилинами дерево потріскувало, його кінцівки випростовувалися,—так жінка випростовує в ліжку свої руки й ноги; цілющі соки дерева витікали з його кори і скроплювали муріжок навкруги, а з них неначе парувала ніжність і бажання; повітря було повне нестями, і галява блідла від насолоди. І ціле дерево, і трав'яний килим, і коло з густих хащів—знемагали; бо все навколо була сама жага.

Альбіна й Серж стояли зачаровані. Ледве дерево обняло їх своїм ласкавим віттям, вони відчули, як видужали від нестерпної туги, що так їх гнітила. Вони більше не почували того страху, що змушував їх одно одного уникати, забули відразу ту палку боротьбу, що їх виснаджувала раніш, дарма, що не знали ніколи, з яким саме ворогом так жорстоко боролись. Тепер повне довір'я, найвищий ясний спокій сповняли їх серце і вони поринали одно в одному, відчуваючи втіху від того, що були тільки вдвох, так далеко, в глибокому чудовому захисті. Ще не свідомі, чого вимагає від них сад, вони дозволяли йому вільно керувати їхньою ніжністю; не турбуючись чекали, що скаже їм дерево. А дерево сліпило їх таким безмежним могутнім коханням, що галява зникала їм з очей, немов ті пахощі заколисали їх.

Вони стояли, злегка зідхаючи, охоплені запашною прохолодою.

— Тут повітря має смак якогось овочу,—прошепотіла Альбіна.

Серж і собі дуже тихо додав:

— Тут і трава ніби жива; здається, що я ступаю краєм твоєї одежі.

Вони говорили тихенько, немов перейняті якимсь релігійним почуттям. У них не було навіть цікавості подивитися догори, щоб бачити дерево. Вони й так почували на собі величність його. Альбіна поглядом питала Сержа, чи не перебільшувала вона чарівну красу цього куточка.

Серж відповів двома чистими сльозинками, що ско- тились по його щоках. Обое почували невимовну ра- дість, що нарешті були тут.

— Ходім,—сказала йому на вухо, тихенько, як той подих вітерця.

Альбіна пішла перша і лягла під самим деревом. З усміхом на устах вона простягла до нього руки, а він стояв, також усміхаючись і даючи їй свої руки. Тоді вона повільно притягла його до себе. Він упав поруч неї і пригорнув її до своїх грудей. Ці обійми сповнили їх душі щастям.

— А пам'ятаєш,—сказав він—ті мури, що, здава- лось, розділяли нас... Я відчуваю, що тепер їх немає між нами... Ти вже не мучишся?

— Ні, ні,—відповіла вона.—Тепер так добре.

Вони мовчали, не випускаючи одно одного з обій- мів. Почуття насолоди, ніжне, лагідне, без тремтіння, залило їх. Серж гладив рукою Альбініне тіло і все казав:

— Тепер твоє обличчя, твої очі, уста, щоки,—мої. Твої руки—мої від нігтиків по самі плечі... Твої ноги— мої, коліна—мої, вся ти—моя...

І цілував їй лице, очі, уста, щоки. Вкривав її руки від пальців і до плечей коротенькими швидкими поці- лунками. Цілував їй ноги, коліна. Купав її всю дощем поцілунків. Ці поцілунки падали буйними краплями, теплими, мов з дощу в літню зливу, на її шию, перса, клуби, боки. Він брав у свою обладу, не відриваючись, безупинно упокорюючи найдрібніші сині жилочки на її рожевій цері.

— Я беру тебе, щоб дати тобі себе,—промовив він.— Я хочу себе віддати тобі цілком і назавжди, бо я тепер добре знаю, що ти моя владарка, моя цариця, я пови- нен обожувати тебе, стоячи на колінах. Я тут тільки для

того, щоб коритися тобі, щоб бути в ногах у тебе, ловити твої бажання, охороняти тебе, завжди простягаючи над тобою руки, щоб жоден листочок не впав на тебе, щоб ніщо не порушувало твого спокою... О, зглянься на мене, нехай я щезну, зіллюся з твоєю істотою, нехай я буду та вода, що ти п'єш, той хліб, що ти їси. Ти мій кінець. Скоро я прокинувся серед цього саду, я пішов до тебе, я зростав для тебе. Завжди твоя ласка була мені за мету, за нагороду. Ти, з твоїм злотистим волоссям, прийшла з сонця, ти—та обітниця, що була дана мені, і через тебе я знатиму колись, звідки повстав світ, ця земля, ці дерева і води, це небо, що його найвище слово мене досі минає... Я належу тобі, я твій раб, я тебе слухатиму, цілуючи тобі ноги!

Він говорив ці слова, зігнувшись до землі перед обоженою жінкою. Альбіна гордо давала себе обожувати. Вона підставляла пальці, перса, уста під божевільні Сержеві поцілунки. Вона почувала себе, як цариця, дивлячись, який він сильний і разом покірний їй. Вона його перемогла, він тепер залежав від її ласки, вона могла одним словом розпорядитися ним. Найбільше почувала вона свою владу від того, що чула, як навколо сад радіє її перемозі, помагаючи їй криком, що дедалі все зростав.

Далі Серж щось шепотів. Цілував до нестями. Він говорив:

— Ах! Я хотів би знати... Я хотів би тебе взяти, берегти тебе, може вмерти, хотів би, щоб ми полетіли кудись, я не знаю, як сказати...

Так лежачи, вони замовкли, ледве дихали, в головах їм паморочилось. Альбіна ледве підвела пальчика, щоб Серж прислухався.

Це сад хотів їхньої провини, цілими тижнями він налагоджував це, навчав їх ніжності, і нарешті привів їх у цей зелений альков. Тепер він спокушав їх, всіма своїми голосами закликаючи до кохання. Від квітів, завмерлих у коханні, йшли пахощі та шепіт, що оповідав про шлюб троянд і пристрасть фіялок; ніколи ще бажання геліотропу не були такі палки та любосні. З саду наносило вітром запах достиглої садовини, той

дух родючости: пах ванілі від абрикосів та мускусу від помаранчів. А луки заводили тим глибоким голосом, що складався з зідхання мільйонів билинок, що їх цілувало сонце; це була скарга незчисленної юрби в муках жадоби, бо вони були розчулені свіжими ласками річок і голизою вод. А верби на березі мріяли вголос про своє бажання; ліс дихав велетенською жагою дубів, співом органним високих дерев, урочистою музикою, що супроводила весілля ясенів, берез, грабів та яворів у зеленій глибині; тим часом кущі, молоді чагарі були повні милої пустотливости, гамору й метушні коханців: вони кидалися по ярах, крадучи собі втіху серед великого шамотіння в гіллі. І серед цього парування всього парку найбрутальніші обійми було чути здалека на скелях, де від спеки лупалось каміння, повне жаги, де трагічно кохались колючі рослини і сусідні джерела не могли їх загодити, бо самі сохли від світла, що спускалося до їхнього ліжка.

— Що вони говорять? — шепотів схвильований Серж.—Чого вони хочуть від нас, про що так нас просять?

Альбіна, нічого не кажучи, пригорнула його до себе. Голоси стали виразніші. Звіри в парку й собі кричали їм про кохання. Польові коники співали про ніжність до загину. Метелики сипали поцілунки, тріпаючи крильцями. Горобці справляли жарти, кохаючи хвилину, показуючи милування султанів серед їхнього сералю. У чистих водах риби у млості викидали ікру на сонечку і чути було жаб'ячі палкі й меланхолійні поклики, всю цю таємничу жагу, досхочу загоджену в зеленкуватому болоті, в очеретах. У глибині лісів солов'ї кидали перлиний сміх, повний насолоди. Олені кричали, п'яні від жаги, знемагаючи поруч своїх самиць. На скелях, під виснаженими кущами, згорнувшись по двоє, ніжно сичали вужі, а великі ящірки висиджували яйця, і їхні спина хвилювало якимсь хропінням в екстазі. З найдальших кутків—соняшних площ і тінистих нор—здіймався палкий звірачий дух від загальної жаги. Все це життя жебоніло й тремтіло від охоти родити. Під кожним листком вагітніли комахи, під кожним кущем розроста-

лись у цілі родини трави, мухи літали, приліплені одна до однієї, і запліднювались не спиняючись. Невидимі клітинки життя, що заселяють матерію, самі атоми матерії любили, парувались, надавали землі жагучого тремтіння, робили з парку місце великої розпусти.

Тоді Альбіна й Серж почули ці голоси. Він не говорив нічого, обняв її і щораз щільніше пригортав до себе. Їх оточувала фатальність розмноження. Вони скорилися вимогам саду. Дерево говорило Альбіні на вухо те, що матері шепчуть одруженим дочкам у день їхнього шлюбу.

Альбіна звірилась на Сержа, і він заволодів нею.

І разом з закоханою парою увесь сад застиг з останнім жагучим зідханням. Дерева нахилились, як від великого вітру; трави сп'яніло ридали; квіти зомліли з розкритими ротами і з нихвилітала душа; навіть само сонце на заході знемагало від млости в нерухомих обіймах у хмар, і звідти розходилося надлюдське раювання. Це була перемога звірів, рослин, речей, що хотіли через цих дітей увійти в вічність життя. Парк несамовито радів.

XV.

Коли Альбіна й Серж прокинулися з неприємності від свого щастя, вони всміхались. Вони мов повернулися з якоїсь світлої країни, спустилися з великої височини, стискаючи руки, дякуючи одно одному. Здавалось, вони тільки но спізналися, промовляючи:

— Я люблю тебе, Альбіно!

— Я люблю тебе, Серже!

І ніколи ці слова: «я люблю тебе» не мали ще такого високого змісту. Вони визначали все, вони пояснювали все. Якийсь час, вони й самі не знали, скільки це тривало, вони лишались ще там, спочиваючи в розкошах. Вони остаточно дійшли досконалости своєї істоти і купалися в радощах творіння; це дорівнювало їх матерям цілого світу, видобуваючи з них сили самої землі. В їхньому щасті було й служіння високому обов'язкові, могутній меті, що її вони дійшли, наближаючись поволі.

Стискаючи Альбіну своїми дужими руками, Серж сказав:

— Бачиш, я зовсім видужав; ти віддама мені все своє здоров'я.

І Альбіна відповіла самовіддано:

— Бери мене всю, візьми моє життя.

Він увесь був сповнений життя. Заволодівши Альбіною, Серж знайшов, нарешті, свою чоловічу стать, силу своїх м'язів, відвагу серця, остаточне одужання, чого йому бракувало досі в його довгому юнацтві. Він почував, що тепер він цілком довершений. Його почуття стали виразніші, інтелект ширший. Ніби він раптом прокинувся в лев'ячій подобі під вільним небом зо всією властивою левові величністю. Коли він став,—його ноги ступали твердо по землі, його тіло немов розгорнулося, випростовуючи кінцівки. Він узяв Альбіну за руки, щоб і її підвести. Вона трохи похитувалась, і він мусів її підтримувати.

— Не бійся,—сказав він,—я тебе люблю.

Тепер вона була йому служниця. Схилила голову йому до плеча і дивилась на нього вдячним схвильованим поглядом. Чи він же хотів цього, щоб вона привела його сюди? Чи не докорятиме він колись їй за ті хвилини обоження, коли говорив їй, що він її раб?

— Ти не сердися?—спитала вона покірно.

Він усміхався і заплітав їй волосся, голублячи її, як дитину.

Вона говорила далі:

— О, ти побачиш, я зроблюсь зовсім маленька. Ти не знатимеш навіть, чи я тут. Але ти залиши мене так, як є,—у твоїх обіймах, правда? Бо ти ж мусіш учити мене ходити... Мені здається, що я тепер уже не вмю ходити.

Потім додала зовсім поважно:

— Мене треба кохати завжди, і я буду слухатися тебе і працюватиму тобі на радість, я тобі звірятиму усе, мої найтаємніші бажання.

Сержеве кохання неначе збільшилося вдвоє, коли він побачив, що вона стала ще ніжніша та покірніша. Він спитав її:

— Чого ти тремтиш? За що б я мав тобі докоряти? Вона не одповіла. Дивилась майже з сумом на дерево, зелень, на траву, що вони столочили.

— Ти неначе велике дитя!—промовив він, сміючись.—Невже ти боїшся, що я можу віддячити злом за те добро, що ти мені зробила? Слухай, тут нема нічиєї провини. Ми любимося так, як і повинні одно одного любити... Я хотів би цілувати сліди твоїх ніг, коли ти вела мене сюди, так само я цілую твої уста, що спокусили мене, так само, як цілую твої перса, що довели до кінця моє лікування; а як воно почалося, ти пам'ятаєш? Твої маленькі холодненькі ручки почали перші мене лікувати.

Вона похитала головою і, одвертаючи очі, щоб не бачити дерева, сказала тихо:

— Одведи мене звідци!

Серж повів її тихенько. Він широко оглянув дерево востаннє з подякою. Тінь на галявині стала ще чорніша, по зелені пройшло тремтіння, немов здригнулася жінка, здивована у сні. Коли повертаючись вони виходили з зелених хащів, сонце саме заходило і освітлювало обрій; тепер вони впевнялись, особливо Серж, що кожна істота, кожна рослина мала в собі щось нового. Все навколо йому вклонялось, все висловлювало пошану до його кохання. Усе в парку здавалось йому тільки додатком до Альбіниної краси; сад наче побільшав, покращав від поцілунків своїх господарів. Але Альбінина радість усе була якась неспокійна. Альбіна переривала свій сміх, прислухалася, раптом здригалася.

— Що з тобою?—спитав Серж.

— Нічого,—відповіла вона, кидаючи крадькома погляди позад себе.

Вони не знали, в якому саме кутку парку перебували тепер. Звичайно, їм бувало до вподоби ходити навмання, де захочеться. Але цього разу їх поїняла якась турбота, якийсь чудне хвилювання. Потроху вони почали прискорювати кроки. Вони заглиблювались щораз більше в лабіринт кущів.

— Ти нічого не чув?—злякано спитала Альбіна і спинилась, задихавшись.

Він не міг уже потаїти, що й сам непокоїться, і почав прислухатись. Вона мовила:

— Хащі повні голосів, неначе якісь люди глузують з нас. Слухай, правда, з цього дерева чути ніби сміх? А трава немов щось шепоче, як я дотикаюсь до неї своїм подолом.

— Та ні, ні,—говорив він, заспокоюючи її;—сад нас любить. Як він і говорить, то не для того, щоб тебе лякати. Чи ти вже не пригадуєш усіх тих хороших слів, що шепотіло нам листя?.. Ти просто нервова і щось собі уявляєш.

Але вона все хитала головою, шепочучи:

— Я добре знаю, що сад нам друг... Отже, виходить, що хтось увійшов у сад. Запевняю тебе, що я чую тут когось. Я вся тремчу. Ах, прошу тебе, виведи мене звідци, сховай мене.

Пішли далі, вглядаючись у хащі; їм здавалось, що за кожним деревом може показатись чиєсь обличчя. Альбіна запевняла, що чує чиїсь кроки віддалік, що хтось їх доганяє.

— Сховаймося, сховаймося!—все благала вона.

Вся вона почервоніла,—їй зробилось ніяково, сором охопив її, як та хвороба, що від неї червоніє cera. Це вперше в ній прокинувся сором.

Серж злякався, побачивши, як її щоки зашарілись, а в очах повно сліз. Він хотів її пригорнути, заспокоїти, приголубити, але вона вирвалася від нього з одчаєм, показуючи на мигах, що вони тут не самі. Ще більше червоніючи, дивилась на своє розірване вбрання, що відкривало її голі руки, шию, груди. Її розпущені коси тремтіли на плечах. Вона спитувалась поправити свою зачіску, але злякалась, що ще більше відкриється їй шия. Тепер від кожного шелесту вітки, від шарудіння крилець якоїсь комахи, чи найменшого подиху вітру вона тремтіла, як від нахабного дотику чиєїсь невидимої руки.

— Заспокойся бо,—просив Серж.—Тут нікого немає... Ти зовсім червона, ти вся гориш. Відпочиньмо трохи, благаю тебе!

Але в неї нема ніякої гарячки, вона хоче швидше

вернутись додому, щоб ніхто не насміявся, побачивши її. І бігла все швидше попід огорожею, зривала зелені віти, щоб покрити свою голизу. Віткою шовковиці вона зв'язала своє волосся, обвила берізкою свої руки, на шию, мов намисто, наділа калинові віти, що вкрили їй усі груди серпанком із листя.

— Ти збираєшся на баль?—спитав Серж, щоб її розвеселити.

Вона відкинула віти, що все ще зривала, і сказала тихо, злякано:

— Хіба ти не бачиш, що ми обоє мало не голі?

Тоді й він відчув сором і собі покрив листям розірвані місця на своїй одежі.

Ніяк вони не могли вийти з кущів. Повернувши якоюсь стежкою, раптом опинилися перед чимсь сірим, високим, важким. Це була стіна.

— Ходім, ходім!—кричала Альбіна.

Вона хотіла його відтягти. Але не пройшли вони й двадцять кроків, як знову наткнулися на стіну. Тоді, охоплені панічним страхом, вони кинулися бігти попід стіною. А стіна була всюди глуха, без жодної щілини наскрізь, і раптом на краю якоїсь луки вона обривалася. Цей вилом був неначе ясно освітлене вікно; крізь нього видно було всю сусідню долину. Це, мабуть, і була та сама діра, що про неї говорила колись Альбіна, та діра, що вона заклала була ожиною та камінням; ожина тяглася тут обірваними кінцями, немов порвані струни, а каміння було далеко розкидано,—видно, що цю діру поширила чиясь люта рука.

XVI.

— Ах! Я це передчувала!—скрикнула Альбіна в страшенному одчаї.—Я тебе благала одвести мене... Серже, змилуйся, не дивись!

Та Серж мимоволі дивився, немов прикутий до порога тої діри. А там, в глибині долини, золотий захід сонця освітлював село Арто і, здавалось, якесь привиддя, виникло із сутінків, де потонули всі околиці.

поля. Ясно видно було хатки, розкидані без ладу вздовж вулиці, невеличкі двори, повні гною, вузенькі грядки з городиною. А вище на кладовищі, як темна постать, виступав великий кипарис. Церковний дах з червоної черепиці палав, як жар, над ним чорнів дзвін, мов чиєсь намальоване обличчя; а поруч старий церковний будинок відчинив свої вікна й двері, ніби вдихаючи вечірне повітря.

— Змиლოსердсья, не дивись, Серже!—все благала Альбіна, ридаючи.—Згадай, ти обіщав мене завжди любити. А тепер, чи ти ж любитимеш мене хоч трохи? Пожди, дай я затулю тобі очі своїми руками. Ти знаєш добре, що ці самі руки тебе лікували... Ти не можеш мене одштовхнути.

Але він поволі відсторонився від неї. А потім, коли вона обняла йому коліна, він провів рукою по своєму обличчі, немов для того, щоб відігнати з очей і чола рештки сну. Так ось де був той невідомий йому світ, та чужа сторона, що про неї він не міг ніколи думати без глухої тривоги.

Де він бачив цю країну? З якого сну прокинувся він, чому відчуває в грудях такий пекучий жаль, що зростає поволі в ньому і душить його? Село оживало, люди верталися з поля. Чоловіки у куртках, що звисали з плечей, йшли, як ті потомлені воли; жінки стояли на порогах домівок і закликали їх руками додому, а діти ганяли юрбою, кидаючи каміння на курей. На кладовище пробиралось двоє дітей,—хлопець і дівчинка; вони рачкували попід невеликою стіною, щоб їх не помітили. Зграя горобців мостилась на ніч під черепицею на церкві. На ганку перед церковним домом мигнула синя спідниця, така широка, що затулила собою цілі двері.

— О, горе!—шепотіла Альбіна.—Він дивиться, він дивиться!.. Послухай мене, ти допіру клявся, що слухатимеш мене. Благаю тебе, обернися, поглянь на сад... Хіба ти не був щасливий в саду? Це ж він дав мене тобі. І скільки ще щасливих днів він має для нас, яке довге раювання обіцяє тепер, коли ми зазнали вже щастя там, у затінку!.. І замість того смерть увійде

крізь цю діру, якщо ти не врятуєшся і не забереш мене з собою. Подумай, ці чужі люди, увесь цей світ, стане між нами. Ми були тут самі, сховані в саду, нас охороняли дерева... Сад,—це наше кохання. Дивись же на сад, я благаю тебе на колінах!

Але Серж стояв і тремтів. Він згадував. Минуле воскресало в його пам'яті. Він виразно чув життя села в далечині. Пізнавав цих селян, жінок, дітей, — он голова Бамбус вертається з свого поля в Оліве і підраховує свої майбутні прибутки з винограду; а он подружжя Бріше: чоловік ледве тягне ноги, а жінка все скаржить на свої злидні; а там за муром Розалі обнімається з здорованем Фортюне. Він пізнав навіть обох дітлахів на кладовищі: он пустун Вінцент і безстидниця Катерина ганяються між могилами за великою сараною; з ними й чорний пес Воріо, що допомагає їм, махаючи хвостом у сухій траві, і нюшить по всіх щілинах на старих надгробках. Раніш ніж заснути, горобці скупуться під церковною черепицею; а найсміливіші раптом влітають крізь шибки до церкви; і слідкуючи за ними поглядом, він пригадував їх веселий галас там, коло катедри на сходах, біля амбони, де завжди для них сипали крихти хліба. На порозі церковного дому в синій спідниці стояла Теза; здавалось, вона ще потовщала. Вона оглядалася і всміхалась до Дезіре, що йшла, голосно сміючись, від обори, а за нею ціла череда. Потім обидві зникли. Тоді Серж, вражений, простяг до них руки.

— Тепер уже пізно!—шепотіла Альбіна, падаючи знеможена на розкидані ожинові віти.—Ти мене не любитимеш уже ніколи.

Вона заридала. Він жадно прислухався, намагаючись схопити найтихші звуки з далечини, чекаючи, що чийсь голос розбудить його остаточно. І в цю хвилину дзвін злегка похитнувся, в сонному вечірньому повітрі пролунали три удари Angelus'a й долетіли аж до Параду. У цих сріблястих звуках був рівний, дуже тихий поклик. Здавалось, що дзвін ожив.

— Боже мій!—крикнув Серж і впав на коліна, ніби повалений на землю тихими звуками дзвону.

Він лежав простертий і почував, як три удари дзвону пройшли йому крізь потилицю і відбилися в самому серці. Дзвін залунав голосніше. Невблаганно звуки повторювались знову й знову протягом кількох хвилин, що здавались Сержеві за цілі роки. Цей дзвін воскресив перед Сержем усе його минуле життя: побожне дитинство, семинарські радощі, його перші відправи там, серед спаленої сонцем долини Арто, де він мріяв про святую самотність. Завжди цей голос промовляв до нього так само. Серж знову пізнавав найменші відтінки в цьому голосі церкви, що безнастанно лунав у його ушах, як голос матері, суворої і доброї. Чому він не чув його стільки часу? Колись він обіцяв йому, що прийде Марія. Може це Марія привела його в глибіню розкішної зелені, куди не долітав голос дзвону? Він би ніколи не забув минулого, коли б дзвін не перестав був дзвонити. Він нахилив голову все нижче і, коли борода ніжно торкнулася його рук, складених на грудях,—він злякався. До цього часу він не помічав, як обріс тим довгим шовковим волоссям, що надавало йому якоїсь звірачої краси. Він обома руками помацав свою бороду, потім волосся, шукаючи голе місце тонзури; але його волосся буйно відросло, тонзура потонула у хвилі довгих кучерів, відкинутих з чола аж на потилицю. Його колись то голене обличчя вкрило густе волосся.

— Твоя правда,—сказав він, глянувши з одчаєм на Альбіну:—ми нагрішили і заслуговуємо на страшну кару. А я ще впевняв себе, що ти помиляєшся, я не слухав тих погроз, що доходили до тебе крізь віття.

Альбіна спитувалась знову обняти його, шепочучи:

— Встань, тікаймо разом... Може ще є час, і ми знову будемо одно одного кохати.

— Ні, в мене немає сили, найдрібніший камінець мене повалить... Слухай, я боюся себе самого. Я не знаю, що за людина живе в мені. Я вбив себе, і мої руки в моїй крові. Коли б ти знову забрала мене з собою, однаково мої очі завжди плакали б.

Вона поцілувала його заплакані очі і палко сказала:

— Однаково! Адже ти любиш мене?

Від жаху він не в силі був відповісти.

З-під чиїхось важких кроків за стіною покотилось каміння. Здавалось, що це насувається помалу й зростає сама лютість. Альбіна не помилилася,—хтось був у саду і порушив спокій у хащах своїм заздрісним диханням. Тоді вони обоє хотіли сховатися за кущі, знову охоплені пекучим соромом, але коло діри уже стояв брат Аршанжій і дивився на них. Хвилину чернець стояв мовчки, стискаючи кулаки. Дивився на цю пару, на те, як Альбіна припала до Сержевих грудей, і мав вигляд людини, що надібала на дорозі щось бридке.

— Я так і думав,—процідив він крізь зуби,—що його сховано тут.

Він зробив кілька кроків і крикнув:

— Я бачу все, бачу, що ви голі... Яка гидота! Хіба ви звір, щоб бігати по лісі з цією самицею? Ось, як вона завела вас далеко! Затягла вас у гнилизну, і ви тепер обросли вовною, як той козел... Виламайте но доброго бука та облатайте боки цій тварі!

Альбіна жагучим голосом говорила тихенько:

— Любиш мене? Любиш ще мене?

Спустивши голову, Серж мовчав, але не відштовхував її.

— Щастя, що я вас знайшов,—говорив брат Аршанжій.—Я відкрив цю діру... Ви не послухали бога і втратили навіки свій спокій. Тепер спокуса завжди буде гризти вас своїми зубами, і у вас не буде вашої невинності, щоб боротися з нею... Це ця тварюка вас спокусила? Хіба ви не бачите гадючого хвоста у пасмах її волосся? В неї такі плечі, що й глянути гидко... Покиньте її, не доторкайтеся до неї, вона ж бо є початок пекла... На милость божу, виходьте з цього саду!

— Чи любиш мене, любиш мене?!—все питала Альбіна.

Але Серж одсахнувся від неї, ніби справді його пекли її голі руки та плечі.

— На милость божу! На милость божу!—гукав чернець, як грім.

Серж не своєю силою простував до дірки в стіні.

А коли брат Аршанжій брутально схопив і потяг його з Параду, Альбіна впала на землю, простягаючи в нестямі руки до свого кохання, що відходило від неї. Потім схопилась ридаючи, побігла й зникла між деревами, чіпляючись за віти своїми розпущеними косами.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

I.

Після Pater'у абат Муре, вклякнувши перед престолом, перейшов на той бік, де лежали Послання. Потім зійшов донизу і благословив, перехрестивши, Фортюне й Розалі, що стояли поруч на колінах перед амбоною.

— *Ego conjungo vos in matrimonium, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti*¹.

— Amen,—відповів Вінцент, що вслуговував при відправі, скоса поглядаючи з цікавістю на свого старшого брата.

Фортюне і Розалі поспускали голови і були трохи схвильовані, хоча, стаючи на коліна, штовхалися ліктями навмисне, щоб посміятися. Вінцент пішов по чашу й кропило. Фортюне поклав на блюдо товстого срібного персня, зовсім гладенького. Коли священник поблагословив, покropивши навхрест персня, він подав його Фортюне, а той надів персня на пальця Розалі; на її руках були зелені плями від трави, що не відмивалися навіть милом.

— *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti,* — знову виголосив абат Муре, востаннє благословляючи їх.

— Amen,—відповів Вінцент.

Був ранок. Сонце ще не входило крізь широкі вікна до церкви. Високо на вітах горобини, що неначе збиралась своєю зеленню видушити шибки, чути було, як голосно прокидались горобці. Теза не мала часу прибрати раніш у божому домі, тепер вона змітала порохи

¹ Єднаю вас в подружжя іменем отця і сина, і святого духа.

з віттарів; підводилась догори на своїй здоровій нозі, щоб витерти ноги Христові, намальованому вохрою та вкритому лаком, вирівнювала вряд лави, роблячи це можливо тихіше, вклонялась, христячись, б'ючи себе в груди, слідкуючи за одправою і в той час не випускаючи ні на хвилину свого віничка з пір'я.

Біля катедри, недалеко від молодих, стояла сама тільки тітка Бріше; вона молилась якимось ненатурально; стояла довго на колінах і так голосно бубоніла молитви, неначе по всій церкві дзижчали мухи. А в другому кутку церкви, біля сповідальні, Катерина держала на руках дитину в пелюшках; коли дитина починала плакати, Катерина поверталась спиною до віттаря, підкидаючи дитину та бавлячи її шнуром від дзвона, що звисав біля самого її носа.

— Dominus vobiscum!—сказав священник, повертаючись з широко простягнутими руками.

— Et cum spiritu tuo!—відповів Вінцент.

У цю хвилину увійшли до церкви троє дорослих дівчат. Вони підштовхували одна одну, з цікавістю заглядаючи вперед та все ж не насмілюючись занадто наближатися. Це були подруги Розалі. Вони йшли на поле й забігли до церкви з цікавості послухати, що то казатиме священник молодим. У кожної на поясі звисав здоровий серп. Вони сховались за хрестильницею, щипаючи одна одну, безсоромно штовхаючись, затикаючи кулаками роти, щоб не чули їхнього сміху.

— Добре!—сказала півголосом Руда, здоровецька дівка, що мала волосся й церу, як мідь:—принаймні не тісно, не битимуться, виходячи з церкви!

— Дивись! Правду казав дядько Бамбус,—шепотіла Ліза, маленька, чорненька, з палкими очима,—коли маєш виноград, треба його доглядати... Коли вже панотець хотів таки повінчати Розалі, то може їх вінчати й сам один.

Третя, горбата, незграбна Бабе, насміхалася:

— Завжди тут тітка Бріше. Оця вже намолиться! За всю родину... Чи чуєте, як вона мугиче! Вона не втратить даремно робочого дня. Ця добре знає, що робити! Це така!

— Вона ніби на органі грає,—додала Руда.

І всі три зареготалися. Теза здалека замахала, погрожуючи своїм віничком. Абат Муре причащався перед престолом. Коли він прийшов на той бік, де лежали Послання, щоб Вінцент полив йому на великий і вказівний пальці вино і воду на знак очищення, Ліза сказала ще тихше:

— Вже швидко кінець. Зараз він говоритиме до них.

— Як так,—зауважила Руда,—то здоровий Фортюне ще встигне піти на своє поле і Розалі не втратить свого робочого дня. Це зручно—вінчатися вранці... Який дурний вигляд у цього здорованя Фортюне!

— Сказала!—шепотіла Бабе:—та ж нудно парубкові простояти стільки часу навколішках! Напевне, це йому не траплялося, відколи причащався вперше.

Тут вони побачили кумедну постать Катерини, що бавила дитину. Дитина тяглася до шнура і аж посиніла від плачу.

— То й мале тут!—мовила Руда.

Дитина заплакала голосніше, несамовито видираючись із рук, як те чортеня.

— Поклади його на живіт, дай йому соску...—сказала Бабе Катерині.

А та, безсоромна десятилітня ледащиця, підвела голову і почала сміятись.

— Ото весело,—сказала вона:—панькатися з дитиною. Чи ти коли замовкнеш, порося!.. Оце сестра накиннула мені дитину.

— Я думаю!—глузуючи додала Бабе.—Не могла ж вона загадати бавити дитину пан-отцеві!

Цього разу Руда мало не впала долі від сміху. Вона сперлась на стіну і взялася кулаками в боки, задихаючись від сміху. Ліза кинулася до неї, ще додаючи свого, щипаючи її за боки та плечі. Бабе сміялась, як сміються горбаті, її сміх проходив крізь стулені губи, неначе скриготала пилка.

— Коли б не ця дитина,—провадила вона:—пан-отець згубив би свою благословенну воду... Батько Бамбус наважився видати Розалі за сина Лорена з Фрігієру.

— Так,—сказала Руда крізь сміх:—чи ви знаєте, що робив дядько Бамбус? Він кидав грудками в спину Розалі, щоб дитина не вродилась жива.

— А воно таки, нівроку, видалось товстеньке, не зважаючи на те,—сказала Ліза.—Видно грудки пішли йому на користь.

Раптом серед несамовитих веселощів усі трое замовкли, коли Теза підійшла до них, люто кульгаючи. Вона йшла взяти віника, що стояв за вівтарем. Дівки злякалися, притихли, споважніли і почали відступати.

— Паскуди! — мовила, запинаючись Теза: — то ви приходите до церкви, щоб тут плескати про всяку вашу мерзоту!.. Чи ти, Руда, сорому не маєш? Твоє місце там, на колінах перед вівтарем, де Розалі... Я вас викину геть, чуєте! Тільки заворушіться знову!

Мідяні щоки в Рудої злегка почервоніли, коли Бабе глузливо подивилась на її стан.

— А ти, Катерино,—сказала Теза, повертаючись до неї:—даси ти спокій цій дитині! Та ти ж її навмисне щипаєш, щоб вона кричала. Не сперечайся!.. Давай її мені.

Теза взяла дитину, поколихала трохи і поклала на лавці, де воно заснуло спокійно, як те янголя. У церкві настала знову сумна тиша, що її переривало тільки цвірінькання горобців на горобині. Вінцент знову одніс требника праворуч, абат Муре згорнув антиминса і поклав у мішечок. Тепер він проказував останні молитви з такою суворою побожністю, що йому не заваджав ні дитячий плач, ні сміх молодих дівчат. Здавалось, він нічого не чув, він увесь поринув у ті молитви, що посилав до неба, просячи щастя молодій парі, благословляючи її шлюб. Цього ранку небо було сіре від гарячої куряви, що застеляла сонце. Крізь розбиті шибки до церкви входила якась руда мрячка, що віщувала зливу на той день.

Уздовж стін розмальовані гравіюри дороги на Голготу виразно проступали темними грубими плямами, жовтими, синіми й червоними. У глибині церкви тріщали з розсохлого дерева хори; а зілля на паперті розрослося таке велике, що просувало попід дверима до церкви

довге сухе бадилля, а в ньому ворушились маленькі брунатні коники. Годинник в дерев'яній оправі, зашипів своєю машиною, мов сухотник, щоб прочистити голос, і глухо пробив пів на сьому.

— *Ite, missa est!*—промовив священик.

— *Deo gratias!*—відповів Вінцент.

Потім, поцілувавши престол, абат Муре повернувся знову, шепочучи над схиленими потилицями молодих останню молитву:

— *Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob vobiscum sit!*¹.

Його голос звучав одноманітно й лагідно.

— Ось зараз він їм говоритиме казань, — шепнула своїм подругам Бабе.

— Який він блідий,—зауважила Ліза.—Це не те, що пан Кафен, у того товста пика неначе завжди сміялась... Моя сестриця Роза казала, що на сповіді вона не зважується йому нічого говорити.

— Дарма,—мовила Руда,—він усе таки не поганий. Хвороба трохи його постаріла, але це йому до лиця. Очі тепер побільшали, а ті дві зморшки в куточках уст надають йому змужнілого вигляду... До своєї пропасниці він був зовсім як дівчина.

— Мені здається, що у нього є якийсь горе,—додала Бабе.—Щось його точить!.. Обличчя йому зовсім мертво, а очі як блищать! Хіба ви не бачите, як він спускає по волі повіки, щоб сховати блиск своїх очей.

Теза замахала віником.

— Цитьте!—засиччала вона так голосно, неначе в церкві загув вітер.

Абат Муре збирав думки. Він почав зовсім тихо:

— Любий мій брате і моя люба сестро! Ви поєдналися в Христі. Установа шлюбу є прообраз святобливого союзу Христа з його церквою. Цього зв'язку ніщо не може порвати; бог хоче, щоб він був вічний, щоб люди не розривали того, що з'єднало небо. Зв'язавши вас в одну істоту, господь велить вам іти поруч, як вірна пара, тим шляхом, що приготувала його всемогутність.

¹ Нехай з вами буде бог Авраама, Ісаака і Якова.

І ви повинні любити одно одного з самої любови до бога. Найменша незгода між вами була б неслухняність перед творцем, що створив вас з одного тіла. Будьте ж навіки поєднані в образ союзу церкви з Христом, що викупив нас усіх своїм тілом і своєю кров'ю.

Фортюне й Розалі з цікавістю, уважно підвівши носи, слухали його промову.

— Що він каже?—спитала Ліза недочуваючи.

— Та що! Каже те, що завжди говориться...—відповіла Руда.—Вміє добре просторікувати, як і всі попи.

Тим часом абат Муре промовляв далі; погляд йому був невиразний, він дивився понад головами молодих кудись у далекий куток церкви. І потроху голос його м'якшав. Він вкладав ніжність у слова, що колись завчив з порадника молодим священикам. Він злегка повернувся до Розалі і говорив казань, додаючи свої зворушливі слова, коли пам'ять зраджувала його.

— Люба сестро! Корися своєму мужеві так, як церква підлягає Христові. Пам'ятай, що ти повинна все кинути, щоб піти за ним, як його вірна служниця. Ти покинеш свого батька й матір і прилучишся до свого чоловіка. Ти його слухатимешся, щоб слухатись самого бога. І ярмо твоє буде ярмо любови й згоди. Ти будеш йому за відпочинок, щастя, пахощі його добрих діл, порятунком в час його зневіри. Хай він завжди знаходить тебе біля себе, як ласку, хай завжди рука його зустрічає твою. І так ви підете поруч, не збиваючись з дороги, і досягнете щастя, виконуючи божі закони, о моя сестро, моя люба дочко! Солодкі наслідки дасть твоя покора, вона зростить у тебе господарські цноти,—радощі домашнього огнища, щастя, що мають побожні родини. Будь ніжна до свого чоловіка, як Рахіль, будь мудра, як Ревека, вірна, як Сара. Знай, що чисте життя веде до всякого добра. Моли щоденно бога подати тобі сили, щоб жити як належить жінці, що шанує свою повинність, бо інакше страшна буде кара і ти втратиш свою любов... О, як тяжко жити без любови, одірвати тіло від тіла свого, не належати більше тому, хто становив половину тебе самої, конати далеко від того, кого любиш! Ти простягнеш до нього руки, і він

одвернеться від тебе. Ти шукатимеш втіхи, і знайдеш лише сором в глибині свого серця. Слухай мене, дочко: це в тобі, в твоїй покорі, в твоїй чистоті, в твоїй любові поклав господь силу шлюбу.

У цю хвилину стало чути сміх у другому кутку церкви. Дитина прокинулася на лаві, де поклала її Теза. Але вона не вередувала, вона сама до себе сміялася, розкидала пелюшки і махала в повітрі рожевими ніжками. Граючись своїми ніжками, вона й сміялася.

Розалі вже докучила священникова промова, і вона жваво повернула голову, всміхаючись до дитини. Але побачивши, як дитина вовтузиться на лаві, вона злякалася і кинула сердитий погляд на Катерину.

— Дивись на мене, скільки тобі хочеться,—шепотіла Катерина.—Я не візьму її більше на руки... Щоб знову кричала!?

І вона забила під катедру дивитись на мурашок, що лазили в щілині між розбитими плитами.

— Пан-отець Кафен не розповідав так багато,—сказала Руда.—Як вінчав красуню Міету, він тільки погладив її разів зо два по щоці і казав, щоб шанувалася.

— Любий мій брате, — провадив знову абат Муре, обернувшись на половину до здорованя Фортюне,—сьогодні господь дає тобі дружину, бо він не хоче, щоб чоловік жив самотньо. Та коли він наказує їй бути тобі за вірну служницю, він вимагає й від тебе, щоб ти був їй за господаря, повного любови й лагідности. Ти повинен любити її, бо вона є тіло від тіла, кров від крові, кістка від кістки твоєї. Ти повинен її охороняти, бо господь дав тобі міцні руки, щоб ти тримав їх над її головою в годину небезпеки. Пам'ятай, що її доручено тобі, вона слабка, покірна, але ти не повинен зловживати цим, бо то гріх. О, мій любий брате! Який ти щасливий, як ти повинен пишатися тепер! Тепер ти не житимеш уже самотою, так, як людина, що дбає тільки про себе. Ти завжди матимеш приємний обов'язок. Нічого не може бути кращого, як любити, але ще приємніше дбати про тих, кого любиш. Серце твоє розкриється, твої чоловічі сили збільшаться в сто раз. О, яка це радість стати за опору, оберігати любов і бачити, як любя істота цілком

віддається тобі, кажучи: «взьми мене, роби зо мною, що тобі подобається, я звіряюсь на твою чесність!» І ти був би навіки засуджений, коли б покинув її! Це був би найпідліший вчинок, і господь покарав би його. Скоро вона віддалася тобі,—вона стала твоєю повік. Носи її на руках і спускай долі лише тоді, коли ти певен, що там їй немає ніякої небезпеки. Залиши все ради неї, мій дорогий брате...

Голос абата Муре від глибокого хвилювання перейшов у невиразне шепотіння. Він майже заплющив очі, лице йому зовсім зблідло, як у мерця, він говорив з таким смутком, що здоровань Фортюне несподівано заплакав, сам не знаючи чого.

— Він ще не зовсім одужав після хвороби...—сказала Ліза.—Даремне він так стомлює себе... Дивіться но! Фортюне плаче!

— Чоловіки чутливіші за жінок...—зауважила Бабе.

— А все ж таки він гарно говорив,—зробила висновок Руда:—ці попи завжди щось таке придумують, що нікому й не снилось.

— Тихо!—крикнула Теза, що збиралася вже гасити свічки.

Та абат Муре все шепотів, підшукуючи речення, щоб скінчити промову.

— Ось чому, мій любий брате, моя люба сестро, ви повинні завжди жити в католицькій вірі, що одна тільки може забезпечити лад у вашому родинному вогнищі. Батьки ваші, звичайно, вчили вас любити бога, молитися йому рано й вечір та надіятися лише на його милосердя. .

Він не скінчив. Обернувся, щоб узяти з престолу чашу і, спустивши голову, пішов до ризниці. Вінцент ішов поперед священика; він силкувався побачити, що робить Катерина, там, у кутку церкви і мало-мало не впустив посудину й рушника.

— Ото ще, нечувствевна!—сказала Розалі, покинула чоловіка і підійшла до дитини, щоб узяти її на руки.

Дитина сміялася. Розалі поцілувала її і загорнула в пелюшки, погрожуючи Катерині кулаком.

— Ну, коли б воно тільки впало, я б добрих надавала тобі ляпасів.

Фортюне, вихитуючись, гордо підійшов до них. Дівчата, ледве стримуючи сміх, виступили наперед.

— Дивись, який він тепер пишний!—шепнула на вухо своїм подругам Бабе.—Легко дістались йому екю дядька Бамбуса, заробив їх там у сіні за млином... Я щовечора бачила, як Фортюне з Розалі повзли рачки попід стіною.

Вони глузували. Здоровань Фортюне, стоячи перед ними, реготався ще голосніше. Він ущипнув Руду, а Ліза вилаяла його дурнем. Це був парубок розсудливий і сміявся з громадської думки. Абат йому надокучив.

— Ей, мамо!—голосно позвав він.

Але стара Бріше випрошувала собі щось у той час біля дверей, що вели до ризниці. Вона стояла там, жебраючи, така нещасна, перед Тезою, що совала яйця їй до кишені в фартусі. Фортюне при тому ані трохи не засоромився. Підморгуючи, він сказав:

— Хитра моя матінка!.. Що ж, священник хоче ж, щоб парафіяни ходили до церкви.

Розалі вже заспокоїлася. Раніш ніж вийти з церкви, вона спитала Фортюне, чи він запросив пан-отця прийти до них увечері посвятити їх шлюбну кімнату, як того вимагав місцевий звичай. Тоді Фортюне побіг через церкву до ризниці, голосно стукаючи закаблуками, немов ішов полем. Він зараз же вернувся, кричучи, що пан-отець прийде. Теза, обурена поведінкою цих людей, що галасували, як на битому шляху, плескаючи в долоні, підштовхувала їх до дверей.

— Відправу скінчено,— говорила вона: — ідіть геть, ідіть на роботу.

Вона вже думала, що всі вийшли, коли побачила Катерину, а за нею й Вінцента. Обоє уважно нахилилися над мурашиною купою. Катерина з захопленням довгою солзминою так люто розривала купу, що сполохані мурашки цілою хвилею розповзлися по плитах. Вінцент казав, що треба докопатися до самого дна, щоб знайти царицю.

— От розбійники!—крикнула Теза.—Що ви там робите. Дайте ви спокій тим комахам!.. Це мурахи панни Дезіре. Ось нехай вона побачить, вона вам задасть!

Діти повтікали.

II.

Абат Муре в сутані, з непокритою головою, знову став на коліна перед віттарем. При тьмяному світлі, що падало крізь вікна, його тонзура проступала серед волосся, як бліда широка пляма; він злегка здригався, наче йому було холодно. Він гаряче молився, згорнувши руки, він так поринув у свою молитву, що не почув навіть важких Тезиних кроків, коли вона ходила навколо нього, не насмілюючись перервати йому молитву. Здавалось, їй було прикро бачити, як він стоїть навколішках такий смутний. Одну хвилину їй здалось навіть, що він плаче. Тоді вона пройшла за престол, щоб стежити за ним.

З того часу як він повернувся, вона не хотіла більше кидати його самого в церкві, бо вже одного вечора знайшла його простертого на землі з стиснутими губами і похолоділим, немов мертвим лицем.

— Ідіть но сюди, панно...—сказала вона Дезіре, що вистромила голову з дверей ризниці.—Він усе ще там і видно знову захворіє... Він же тільки вас і слухає.

Дезіре всміхнулася й промовила:

— Та й справді! Час снідати, я вже дуже голодна.

Вона, скрадаючись, підійшла до абата і, охопивши йому шию руками, поцілувала.

— Добридень, брате!—сказала вона.—Ти, здається, хочеш сьогодні заморити мене голодом?

Абат підвів до неї обличчя; воно було таке змучене, що Дезіре знову поцілувала йому обидві щоки; він наче очутився від внутрішніх тортур, пізнав її й хотів тихенько відхилити її рукою, але вона міцно тримала його за руку, не випускаючи її, ледве дала йому перехриститися і повела його з собою.

— Іди ж бо, мені дуже хочеться їсти, та й тобі, мабуть, теж.

Теза накрила до сніданку в садочку під двома великими шовковицями, що своїм широким віттям наче нап'яли зелений піддашок. Сонце перемогло нарешті густі хмари, що вранці віщували зливу, і зогривало грядки з городиною, а шовковиця кидала широку смугу

тіні на стіл з кривими ніжками; на столі стояли дві чашки з молоком і грубі скибки хліба з маслом.

— Бачиш, як тут гарно!—мовила Дезіре, радіючи, що снідатиме на свіжому повітрі. Вона вже вкряяла величезну скибку хліба і їла його з великим смаком. Побачивши, що Теза стоїть перед ними, спитала:

— А ти чому не їси?

— Зараз...—відповіла стара служниця.—Моя юшка гріється.

І помовчавши, втішаючись тим, як жувало це велике дитя, Теза сказала:

— Просто втіха!.. Невже це не надає вам охоти до їжі, пан-отче? Треба себе примусити.

Абат Муре всміхнувся, дивлячись на сестру, й промовив:

— О, вона чудово себе почуває,—вона повнішає з кожним днем.

— Щоб ти знав, це тому, що я їм!—відповіла Дезіре.—Коли б ти їв, то й ти потовщав би... Ти, мабуть, ще слабий? У тебе такий смутний вигляд... Я не хочу, щоб ти знову заслаб, чуєш? Я так нудилася, як тебе забрали й одвезли лікувати!

— Вона має рацію,—вкинула Теза.—Та ж ви не розважні, пан-отче,—хіба можна існувати, живлячись двома трьома крихтами хліба на день, як той птах? У вас зовсім не буде крові; таки так! Тому ви такі бліді... Чи не сором же вам, що ви такий худий, як цвяшок? Коли ми, ми прості собі жінки—ось які товсті. Подумають, що ми вам не даємо нічого їсти.

І обидві, повні здоров'я, дружньо сварили його. А в нього були такі великі очі, такі ясні і наче порожні. Він усе всміхався.

— Я не хворий...—відповів він.—Я випив майже все своє молоко.

Він ковтнув кілька раз молока, не торкаючись до хліба.

— Звіри почувають себе здоровше, ніж люди,—задумливо промовила Дезіре.

— Ну й гарно! Дуже приємне порівняння придумали ви для нас,—сміючись, сказала Теза.

Але мила невинна двадцятилітня дитина й не думала когось образати.

— Ні, це так!—провадила вона далі.—Курам ніколи не болить голова, правда? Кролів можна відгодовувати, скільки хочеш! А моє поросятко, ти ж не можеш сказати, щоб воно було колинебудь смутне?

І, вдаючись до свого брата, вона з захватом промовила:

— Я назвала його Мат'є, бо він схожий до того товстуна, що приносить листи. Він тепер уже став такий здоровенний... Це не ввічливо, що ти відмовляєшся подивитися на нього. Хочеш, я покажу тобі його цими днями?

І ластячись до нього, Дезіре забрала його хліб з маслом і смачно уминала. Вже з'їла один шматок і була взялася за другий, коли Теза помітила й крикнула:

— Та це ж не для вас! Ви ледве не вириваєте у нього з рота шматки хліба.

— Залишіть,—лагідно сказав абат Муре,—я однаково не торкнувся б до нього. Їж, їж усе, моя люба!

Дезіре засоромилась, дивлячись на хліб, і мало не заплакала. Але потім засміялася, і знову стала їсти хліб і казала далі:

— Моя корова теж ніколи не буває смутна, як ти... Тебе не було тут, коли дядько Паскаль подарував мені її, взявши з мене обіцянку, що я буду слухняна. От якби ти побачив, яка вона була рада, коли я вперше поцілувала її.

Вона прислухалася. З обори було чути, як співав півень і все зростала метушня, биття крилами, кувікання, хрипкі крики, неначе всіх звірів щось налякало.

— Ах, ти ще не знаєш,—раптом закричала Дезіре і заплескала в долоні,—та вона ж, мабуть, тількина... Я її водила до бугая, за три льє звідци, в Беаж. Подумати! Ніде немає бугаїв. Отже, поки вона була з ним, я осталася там, щоб бачити.

Теза здвигнула плечима, дивлячись на священика і маючи незадоволений вигляд.

— Ви б краще зробили, панно, коли б пішли та втихомирили своїх курей. А то вони всі там повбиваються.

Але Дезіре розповідала далі:

— Він виліз на неї і взяв її між свої ноги... Сміх! Зрештою, немає чого сміятися, це зовсім природно. Це ж добре, що матері родять малих, правда?.. Як ти думаєш, чи матиме вона теля?

Абат Муре зробив невиразний рух. Під ясным поглядом молодої дівчини він спустив повіки.

— Та біжіть швидше!—кричала Теза.—Вони там з'їдять одно одного.

Гризня на оборі зчинилася така страшна, що Дезіре швидко побігла була туди, зашурхотівши своїми спідницями, але абат завернув її, говорячи:

— А молоко, люба,—ти ж не допила свого молока.

І він дав їй свою чашку з молоком, що тільки доторкнувся до нього.

Вона вернулася і без жодного зазору сумління випила молоко, не вважаючи на те, що Теза сердито дивилась на неї. А тоді поспішила на обору, і чути було, як вона давала там лад. Мабуть вона сіла там серед тварин і тихенько наспівувала їм, неначе заколисуючи їх.

III.

— А тепер моя юшка перегрілась...—сердилась Теза, вертаючись з кухні з мискою, в якій стриміла дерев'яна ложка.

Вона стала перед абатом Муре й почала обережно їсти з кінчика ложки. Їй хотілося розважити його, вивести з цього важкого мовчання. Від того часу, як абат повернувся з Параду, він говорив, що зовсім здоровий і ніколи ні на який біль не скаржився. Часто всміхався так лагідно, що, на думку селян з Арто, хворість подвоїла його святість. Але часами на нього приходили напади мовчання; здавалося, його мучить якесь таємне горе, і він усіма силами намагається затаїти його від усіх. То була якась німа агонія, що виснажувала його сили, і він наче ціпенів цілими годинами; немов в ньому відбувалась якась тяжка внутрішня боротьба, про що лише можна було догадуватися, дивлячись на краплі поту, що виступали на його страдницькому обличчі.

У такі хвилини Теза ніколи не покидала абата самого, оглушаючи його цілим словесним потоком, доки, нарешті, до нього помалу не поверталась звичайна лагідність, неначе перемагаючи його непокірну, бунтівливу кров. Цього ранку стара служниця передчувала, що напад буде дужчий, ніж звичайно. Тому вона почала без перерви балакати, обережно ковтаючи юшку, що пекла їй язика.

— Справді, треба жити у вовчих нетрах, щоб бачити подібні речі. Де ж це видано, хіба в якому порядному селі вінчаються вдосвіта? Вже це показує, що вся людність в Арто таки велика погань... От у Нормандії я бачила весілля, там люди збиралися за дві милі з околиць. По три дні бенкетували і гуляли і священник, і голова; а на весіллі моєї першої сестри були навіть пожежники. Ну й бавилися ж там!.. А будити пан-отця вдосвіта й вінчатися, коли ще всі кури сплять,—це вже не знати що! На вашому місці, пан-отче, я б одмовилась... Звичайно, ви й не виспались та, можливо, й застудились у церкві. Оце вам і завадило. Признайтесь, приємніше було б повінчати якихось тварин, ніж оту Розалі з отим жебраком та з їхнім немовлям, що понамочувало в церкві на лаві... Ну скажіть, пан-отче? Ви даремно мовчите, де у вас болить. Я б вам зробила щось огрівальне. Ну, як же? Пан-отче, скажіть!

Він слабким голосом відповів, що йому добре і нічого не треба, тільки трохи побути на свіжому повітрі. Він сперся спиною на шовковицю, знеможений, поривчасто дихаючи.

— Добре, добре! Робіть, як знаєте,—знову заговорила Теза.—Вінчайте людей, коли ви не маєте зовсім сили, щоб знов захворіти. Я ще вчора знала й казала, що так буде... Коли б ви мене слухались, ви б тут не стояли, бо дух з обори вам шкодить. Його тепер таки добре чути. Не розумію, чого це панні Дезіре заманулося там порпатися. Вона ще й співає, їй то що, навіть цера ще кращає від того... Ага! Я хотіла вам казати; ви розумієте, я все зробила, щоб панна не зоставалася там, коли бугая пускали до корови. Але ж вона до вас подібна, страх яка вперта! Щастя, що для неї це не мало

ніяких злих наслідків. Її радість,—це тварини з їхніми малими... Пан-отче, будьте розважні, дозвольте мені одвести вас до вашої кімнати. Ви поспите, одпочинете трохи... Ні, не хочете? Добре! Тим гірше для вас, коли ви слабі. Не треба таїти свій біль отак, що він аж душить вас.

І з досади вона ковтнула повну ложку юшки, рискуючи попекти собі горло. Вона колотила в мисці ложкою, говорячи сама до себе:

— Чи хто бачив коли таку людину? Він швидше сконає, ніж вимовить слово... Ну, нехай мовчить. Я й так досить знаю. Не штука догадатись і про решту... Так, так, нехай мовчить! Так краще буде.

Теза була ревнива. Лікар Паскаль мусів був зчинити справжню боротьбу, щоб забрати від неї слабого; він був певен, що молодий священник загине, коли його покинути в церковному домі. Лікареві довелось пояснити їй, що церковні дзвони збільшують слабому гарячку, що святі малюнки, яких повно в його кімнаті, викликають у нього галюцинації, що, нарешті, потрібне зовсім інше оточення, де б він міг усе це забути і в спокійних умовах нового життя відродитися. Вона хитала тоді головою й казала, що «її люба дитина» ніколи ніде не знайде кращого догляду, як у неї. Кінець-кінцем, вона таки згодилась; вона навіть скорилася перед тим, що його повезуть до Параду, хоча й протестувала проти цього, не розуміючи, чому саме лікар вибрав те місце. У неї до Параду була глибока ненависть. Особливо її вражало це мовчання абата Муре,—він нічого не розповідав про той час, що він перебув у Параду. Часто вона щось вигадувала, щоб заставити його розговоритися. Так і цього ранку, дивлячись з одчаєм, який він страшенно блідий, як він мучиться і вперто мовчить, вона кінчила на тому, що почала махати ложкою, мов кийком, і кричати:

— Треба вернутися туди, пан-отче, коли вам там було так добре... Там є така особа, що догляне вас, безперечно, краще, ніж я.

Це вперше вона зважилася на такий грубий натяк. Удар був такий жорстокий, що священник злегка скрикнув і підвів своє стражденне обличчя. Тезине серце охопив жаль. Вона шепотіла:

— То була помилка вашого дядька Паскаля. Чи мало я його про це просила? Але ці вчені люди, коли їм западе щось у голову, то вже тримаються своїх думок. Є й такі, що раді заморити вас, щоб потім подивитися, що у вас там усередині... Усе це так мене роздратовало, що я нікому не хотіла нічого говорити. Так, пан-отче, це завдяки мені ніхто не знає, де ви були, до тої міри я вважала це за страшне. Коли абат Гюйо з Сент-Етропу, що заступав вас, як ви були відсутні, приїздив правити тут у церкві щонеділі, я йому оповідала цілі історії,— я його впевнила, що ви поїхали до Швейцарії. А я навіть не знаю, де тая Швейцарія... Звичайно, я не хотіла б робити вам прикрости, але то напевне там вас спіткала ця хвороба. І хіба ж ви видужали? Краще було б вас лишити зо мною, я, пак, не стала б крутити вам голову.

Абат Муре знову схилив чоло і не перебивав її. Вона сіла на землі на кілька кроків від нього і старалася подивитися йому в вічі. Щаслива тим, що він, як їй здавалось, згодився слухати її, вона почала говорити лагідно, як мати.

— Ви ніколи не хотіли знати історії абата Кафена. Скоро я почну, бувало, говорити, ви наказуєте мені мовчати... Добре! З абатом Кафеном у нашому краї в Кантеле сталася прикра історія. Але це була хороша, свята людина, золотої вдачі. Тільки, бачте, він любив ласощі й делікатні речі. А тут одна панна почала впадати за ним, дочка одного мельника, її батьки віддали до пансіону. Щоб довго не говорити,—сталося те, що мало статися, ви мене розумієте, правда?.. Отже, коли та пригода стала відома людям, тоді всі в окрузі стали злоститися на абата. Хотіли навіть забити його камінням. Він утік тоді в Руан і покаявся там біскупові. І його заслали сюди. Бідна людина! Його таки добре покарали,—пославши жити в цій дірі...

Згодом я мала відомості про ту дівчину. Вона вийшла заміж за якогось баришника і тепер дуже щаслива.

Теза раділа, що розповіла, нарешті, цю історію, і абатова нерухомість підбадьорила її. Вона присунулася ближче й провадила далі:

— О, в пана Кафена була добряча душа! Він не гор-

дував мною; він часто розповідав мені про свій гріх. І запевняю вас, що це йому не пошкодило бути в раю! Він може спати спокійно отам, під травою, бо нікому він не завинив нічого... Я не розумію, чого до священника ставляться так суворо, коли з ним трапляється гріх. Це так природно! Звичайно, це не добре, і такий бруд мусить гнівити бога. Але краще вже це, ніж іти красти. Покаявся, та й годі... Правда ж, пан-отче, коли хто щиро покається, він усе таки спасеться?

Абат Муре помалу випростався. Неймовірним зусиллям він подолав свою муку. Все ще блідий, він промовив твердим голосом:

— Не треба ніколи грішити, ніколи, ніколи!

— Ой—скрикнула стара служниця,—ви занадто горді, пане! Гордість не краща за що інше!.. На вашому місці, я б не була така вперта. Розкажіть краще про свою біду, не розривайте свого серця. Звикають, нарешті, й до розлуки люди, і горе потроху проходить... А ви навіть уникаєте вимовити ім'я тих людей. Ви й іншим забороняєте говорити про них, неначе вони повмирали. З того часу, як ви повернулись, я не насмілилася сказати вам найменшої новини про них. Гарзд! Тепер я все скажу, що знаю, бо я добре бачу, що це мовчання гнітить вам серце.

Він глянув на неї суворо і підвів пальця догори, щоб вона замовкла.

— Так, так, — говорила вона, — я маю відомості звідти, навіть дуже часто, і я вам їх перекажу... Перш за все, та особа не щасливіша за вас.

— Замовчіть!—сказав абат Муре, найшовши в собі силу встати й піти.

Теза встала й собі, загороджуючи дорогу своєю великою постаттю. Вона сердилася й кричала:

— Так, ви вже йдете!.. Але ви дослухаєте мене. Ви знаєте, що я не дуже то люблю отих людей, правда? Отже, коли я все таки говорю про них, то це тільки, бажаючи вам добра... Вважають, що я ревнива. Так знайте, я мрію весь час про те, щоб повести вас колинебудь туди. Ви будете зо мною, ви не боятиметеся, що зробите щось лихого... Хочете?

Він одсторонив її рукою. Обличчя його було спокійне, коли він сказав:

— Нічого я не хочу і нічого не знаю... Завтра у нас велика відправа. Треба прибрати вівтар. Потім, вже відійшовши, він додав з усмішкою:

— Не турбуйтеся, моя добра Тезо. Я міцніший, ніж ви думаєте. Я видужаю сам.

І спокійно відійшов, держачи голову просто, як переможець. Його сутана, зачіпаючись за чебрець, що ріс понад стежкою, злегка колихалась. Теза від подиву, ніби приросла на місці, потім забрала свою миску та дерев'яну ложку і пробубоніла крізь зуби, знизуючи плечима:

— Який відважний! Думає, що з другого тіста зліплений, ніж інші люди, тільки тому, що він священник... Правда, він таки міцний. Я знала таких, що не треба було так довго панькатися з ними. А він годен роздавити собі серце, як ту блоху. Це господь милосердний дає йому таку силу.

Вона повернулася до кухні й побачила, що абат Муре стоїть перед дверима до обори. Дезіре його спинала, щоб зважив у руках каплуна, що вона відгодовує вже кілька тижнів. Потураючи їй, він сказав, що каплун дуже важкий, і від цих слів велика дитина задоволено засміялася.

— Каплуни теж гнітять своє серце, як інші давлять бліх,—бурмотіла Теза вже зовсім люто.—Вони мають на те причини... Тоді нема чого пишатися праведним життям.

IV.

Абат Муре пробував усі дні в церковному домі. Він уникав довгих проходок, що їх робив раніш, до слабости. Спалена земля в Арто, спека в цій долині, де не росло ніщо, крім покрученого винограду, непокоїли його. Двічі він пробував пройтися вранці, щоб почитати дорогою свого требника, та, не дійшовши до села, вертався назад, схвильований повітрям, ясним сонцем, широким обрієм. Тільки ввечері, коли наставала нічна про-

холода, він зважувався зробити кілька кроків перед церквою по майданчику, що тягся до самого кладовища. По обіді, відчуваючи жадобу якоїсь діяльності і не знаючи чим її вгамувати, він брався заліплювати папером розбиті церковні шибки. Протягом цілого тижня він працював, стоячи на драбині, він дуже чисто заклеював шибки, делікатно вирізуючи папір, мов якусь мережку, старанно розмазуючи клей, щоб він не виходив за край. Теза стояла біля драбини. Дезіре кричала, щоб не заліплювати всіх шибок, щоб було куди влітати горобцям; отже, щоб вона не плакала, абат Муре залишив дві чи три дірки в кожному вікні. Коли ця робота скінчилася, йому прийшла охота прикрасити церкву, не кличучи ні муляра, ні тесляра, ні маляра. Він робитиме все сам. Ця ручна праця, казав він, розважить його й поверне йому сили. Дядько Паскаль щоразу, як приїздив, захоплював його, запевняючи, що фізична втома корисніша, ніж усякі ліки в світі. Тоді абат Муре позамащував усі діри в стінах вапном, позбивав гвіздками віттарі та пофарбував катедру й сповідальню. Це була подія на всю парафію, про це говорили на два льє навкруги. Селяни приходили, заклавши руки за спину, дивитися, як працює священник. А він, у синьому фартусі, зав'язаному на поясі, з пораненими руками, ввесь віддавався цій брудній праці, задоволений, що має привід не виходити з дому. Цілі дні він жив тоді серед вапна і був спокійніший, майже веселий; він забував про все поза межами своєї роботи, про дерева, про сонце, про ніжний подих вітру, що так турбували його душу.

— Пан-отець може робити, що тільки захоче, аби це не вимагало коштів від парафіян...—казав глузвучи дядько Бамбус, що заходив щовечора подивитися, як іде робота.

Абат Муре витратив усе, що був наскладав ще в семінарії. Його невміла робота могла викликати тільки усмішки. Мулярська праця швидко обридла йому. Він обмежився тим, що обтинькував церкву зокола заввишки на зріст людини. Теза розчиняла вапно. Вона почала була розмову про те, що слід підлагодити й церковний будинок, бо страшно, казала вона, щоб він не

завалився їм на голови. Абат сказав, що він не зуміє цього сам зробити, що для того треба найняти робітника. Між ними почалася справжня сварка. Теза кричала, що він нерозважний, оздоблює саму церкву, де ніхто не спить, а поруч кімнати залишаються так, що напевне одного ранку їх знайдуть усіх мертвими, бо стеля завалиться й подушить усіх.

— Принаймні я кінчу на тому, що постелюся спати тут за віттарем. Бо я там по ночах страх як боюся.

Коли вийшов увесь гіпс, вона вже не говорила про ремонт дому. До того ж абатове малювання її просто чарувало. Це була найприємніша робота. Абат поновив панелі і з втіхою фарбував їх великим пензлем на гарний жовтий колір. Він помалу водив пензлем узад і вперед. Ці ритмічні рухи немов заколисували його, відриваючи на цілі години від думок, бо треба було стежити за масткими смугами. Коли все було помальовано на жовто—сповідальня, катедра, амбона, навіть футляр на годинника, абат зважився поновити й помалювати головний віттар, щоб він здавався наче мармуровий. Набравшись сміливості, він перефарбував усе сам. Головний віттар, помальований білим, жовтим і синім, виглядав розкішно. Люди, що не ходили до церкви років з п'ятдесят, і ті прийшли цілим натовпом дивитися на нього. А як фарби підсохли, то абатові Муре залишилося ще обвести панелі брунатною смужкою. Зараз по обіді він взявся до роботи, щоб кінчити все надвечір, бо завтра мала бути велика відправа в церкві, про це він і нагадав Тезі. Вона вже піджидала його, щоб прибрати віттар; поставила на престолі свічники, срібного хреста, порцелянові вази з штучними трояндами і обшитий плетевом покрив, що його вживалося лише на великі свята. Але важко було виводити ті смужки, тому абат допрацював до самого вечора. Вже сутеніло, як він кінчав останню панель.

— Це вже навіть занадто гарно!—сказав якийсь грубий голос, виходячи з сірого мороку в церкві.

Теза стояла на колінах, щоб краще стежити, як абат проводить пензлем уподовж лінійки; вона аж здригнулась від переляку.

— Ах, це брат Аршанжій,—промовила вона, повертаючи голову:—ви мабуть пройшли через ризницю?.. Як ви налякали мене! У мене аж кров спинилась. Мені здалось, що ваш голос виходить з-під плит.

Абат Муре привітався з ченцем, злегка кивнувши головою, і працював далі.

А той мовчки став перед абатом, склавши на животі свої величезні руки; дивлячись, як абат старається рівенько вивести смужку, він знизав плечима і знову сказав:

— Це буде навіть занадто гарно!

Теза, що була захоплена абатовою роботою, знову здригнулася й гукнула:

— Ах, я й забула, що ви тут! Ви могли б раніш, ніж говорити, кашлянути, чи що, та ж ваш голос звучить, як у того мерця.

Вона встала і трохи поступилась назад, щоб помилуватися малюванням.

— Чому це занадто гарно?—спитала вона.—Для бога нема нічого занадто гарного... Коли б у пан-отця було золото, напевне і його він би віддав сюди, отак і знайте!..

Священик скінчив. Вона поспіхом перемінила покров, стараючись не зачепити свіжих смужок. Потім симетрично порозставляла хреста, свічники, чаші. Абат Муре поруч брата Аршанжія притулився до дерев'яних штахетів, що відділяли хори від середини церкви. Вони нічого не говорили. Обоє дивились на срібний хрест: у п'ятні, що все зростала, хрест блищав місцями—в ногах, у подовж лівого боку і на правій скроні Христа. Скінчивши все, Теза підійшла до них з гордим виглядом і заговорила:

— Ну й гарно ж! Побачите, скільки завтра людей прийде на відправу! Ці поганці приходять до божого дому тільки тоді, коли вважають, що він багатий... Тепер, пан-отче, слід би було прикрасити так само вівтаря святої діви.

— Змарновані гроші...—бубонів брат Аршанжій.

Але Теза вже розсердилась, абат Муре все мовчав, тоді вона підвела їх до вівтаря святої діви, підштовхуючи і тягнучи обох за сутани.

— Та гляньте лишень! Та це ж неможливо тепер, коли головний віттар неначе новий. А цей не знати навіть, чи було коли його помальовано. Я його щоранку вже витираю, а дерево все в пилюці, брудне, негарне... Знаєте, пан-отче, що люди скажуть? Вони скажуть, що ви не любите пречистої діви, от і все.

— Ну, то що?—спитав брат Аршанжій.

Теза аж задихалась від обурення, говорячи:

— А те, що це гріх, от що! Віттар занехаяний, мов та забута могила на кладовищі. Коли б не я, павуки давно заснували б його павутинням і він увесь зацвів би цвіллю. Часами трапиться десь квіток назбирати, то й поставиш їх перед святою дівою. А колись то всі квіти в нашому саду були призначені для неї.

Вона підійшла до віттаря і взяла дві засохлих в'язки квітів, забутих там на сходах.

— Самі бачите! Зовсім неначе на кладовищі, — додала вона і кинула квіти до ніг абатові Муре.

Він підняв їх, нічого не відповідаючи. Темрява ночі зовсім оповила церкву. Брат Аршанжій, чіпляючись за лави, ледве не впав. Він сердито лаявся, бубонів невідразні речення, серед яких чути було імення Ісуса та Марії. Теза, що ходила по лампу, вернулася до церкви й спокійно спитала священника?

— Так що ж, я можу забрати горшки й пензлі та однести на горище?

— Так,—відповів абат,—я кінчив. А там побачимо, як буде.

Вона пішла перед ними, забравши все, стримуючись, щоб не сказати зайвого. Брат Аршанжій, побачивши, що священник усе ще тримає в руках сухі букети, крикнув йому, проходячи біля обори:

— Та викиньте це!

Спустивши голову, абат зробив ще кілька кроків; потім кинув квіти через загороду до купи гною.

V.

Брат Аршанжій, пообідавши раніш, повернув стільця, сів на нього верхи і так ждав, поки священник скінчить

обідати. З того часу, як абат Муре повернувся до Арто, чернець отак приходив до церковного дому щовечора. Ніколи раніш він не поводився тут так безцеремонно. Тепер він так сильно грюкав своїми величезними черевиками, голос його гримів, він стукав кулаками об стіл, розповідаючи, як уранці сік малих дівчат у школі, або висловлюючи свої моральні переконання у різних формулах, неначе бив батогом. Як йому надокучало це, він вигадував грати в карти з Тезою. Вони грали тільки в «війну», бо Теза ніяк не могла вивчитися іншої гри. Абат Муре на початку всміхався, дивлячись, як грачі сердито кидали перші карти на стіл, але далі поволі він глибоко замислювався і на цілі години, поринувши в свої думки, забував про те, що діється навколо нього, не помічав тих непевних поглядів, що кидав на нього брат Аршанжій.

Цього вечора у Тези був такий роздратований настрій, що вона хотіла лягати спати зараз, як прибрала з столу. Але чернець хотів грати. Він поплескав її по плечі і так різко посадовив за стіл, що стілець аж затріщав під нею. Він уже перемішував карти, готуючись до гри. Дезіре, що ненавиділа брата Аршанжія, пішла з кімнати, забравши з собою овочів,—так майже щовечора вона доїдала солодке в постелі.

— Я хочу червону масть!—сказала Теза.

І битва почалася. Спершу Теза виграла кілька добрих карт у брата Аршанжія. Потім два тузи разом упали на стіл.

— Ходжу!—кричала вона, надзвичайно хвилюючись.

Вона кинула дев'ятку і боялась за неї, але чернець мав тільки сімку, і вона, радіючи, забрала купу карт собі. За пів години в неї знову залишилися обидва тузи, становище вирівнялося. А ще через три чверти години вона втратила одного туза. Валети, кралі, королі перелітали туди й сюди, як у справжній жорстокій битві.

— Знаменита партія!—сказав брат Аршанжій, повертаючись до абата Муре.

Але побачивши, як далеко від них священик, як він заглибився сам у себе, як несвідома усмішка блукає у нього на устах, чернець брутально підвищив голос:

— Добре! Пан-отче, ви зовсім не дивитесь на нашу гру? Не дуже то ввічливо... Ми тільки задля вас і граємо, хочемо вас розважити... Дивіться на гру, це вам буде корисніше, ніж отак мріяти. Куди це ви заносились думками зараз?

Священик здригнувся. Він не відповів нічого, він почав стежити за грою, кліпаючи повіками. Гра точилася далі з такою самою люттю. Теза відіграла свого туза, потім знову програла. Іншого вечора вони змагалися отак за тузи протягом чотирьох годин; так і розходилися спати, люті, що не мають змоги ще далі воювати.

— Але що я собі думаю!—раптом крикнула Теза, що боялася програти:—пан-отець мусить сьогодні ще йти з дому. Він обіцяв Фортюне й Розалі, що прийде благословити їхню хату, як велить звичай... Швидше, пан-отче! І брат піде з вами.

Абат Муре вже встав і шукав капелюха, але чернець, не кидаючи карт, сердився:

— Та залишіть! Чи то обов'язково благословляти той свинячий хлів. Коли б вони хоч що доброго робили у своїй кімнаті!.. Ще один звичай, що ви повинні знищити його. Священикові нічого стромляти свого носа під ковдри до молодого подружжя... Зоставайтесь дома. Будемо кінчати гру. Це буде краще.

— Ні,—сказав священик,—я обіцяв. Ці добрі люди можуть образитися... А ви зоставайтесь, кінчайте собі гру, поки я вернуся.

Теза дуже занепокоєно дивилася на брата Аршанжія.

— Добре! Я зостаюсь—крикнув той.—То дурне!

Але абат Муре не встиг і дверей одчинити, як чернець устав, щоб іти з ним, кинувши зі злістю карти. Потім вернувся й сказав Тезі:

— Я виграв би. Положіть карти так, як вони є. Завтра продовжимо гру.

— Добре діло, всі карти вже переплутані,—відповіла стара служниця, що поспішила вже змішати карти.— Чи ви думаєте, що я вправлю ваші карти під скло. Та й я могла б ще виграти, у мене був ще один туз.

Стрибнувши кілька разів, брат Аршанжій наздогнав абата Муре, що спускався вузькою стежкою до Арто.

Чернець наклав на себе обов'язок стежити за абатом. Він оточив його шпіонажем, проваджаючи його всюди, а коли сам не міг, то заставляв стежити за абатом когось із своїх малих школярів. Казав про себе, що він «божий жандарм», сміючись своїм страшним усміхом при тому. І справді, здавалось, неначе священик якийсь злочинець, ув'язнений у чорній тіні від ченцевої сутани, злочинець, негідний довір'я, слабка людина, що знову почне грішити, коли хоч на хвилину спустити його з очей. У цьому невсипучому догляданні прозирала суворість старої ревної панни, дріб'язкова пильність тюремника, що вважає за свій обов'язок сховати від в'язня і той клаптик неба, що його видно крізь віконце. Брат Аршанжій завжди докладав зусиль затулити від абата сонце, радий був би замурувати стіни його в'язниці, щоб ніякі пахощі, ніщо зокола не доходило до нього. Він стежив за найменшою абатовою слабкістю, пізнавав у блискучому абатовому погляді його ніжні думки, і зараз же душив їх безжалісними словами, немов погану гадину. Мовчання, усміх, блідість чола, тремтіння тіла,—все він помічав. Чернець уникав просто говорити про абатову провину, але сама його присутність була як докір абатові Муре. Тон, що ним чернець вимовляв деякі речення, вражав абата так, неначе він бив батою. В один якийнебудь рух він вкладав усю свою огиду до гріха. Як ті одурені чоловіки пригнічують своїх жінок безжалісними натяками на провину, що їх жорстокість відома тільки їм, так і чернець ніколи не говорив про ту сцену в Параду, а тільки натякав якимсь одним словом, щоб у критичну хвилину гамувати непокірливе абатове тіло. Він почував, ніби його самого одурив цей священик, що закаляв себе страшним гріхом, зрадив обітницю і носив у собі спогад про заборонені пестоші, а навіть від далекого подиху їх чернець ледве стримував ненаситну козлячу пристрасть, що ніде не знаходила заспокоєння.

Вже було близько десятої години. Село спало, але в другому кінці, коло млина, чути було гамір з однієї ясно освітленої хатини. Дядько Бамбус віддав дочці й зятеві куток у хаті, залишивши для себе кращу частину Там саме допивали останню чарку, ждучи священика.

— Вони там усі попилися, — гримав брат Аршанжій.—Чи чуєте, як бешкетують?

Абат Муре нічого не відповів. Ніч була розкішна. Ясна від місячного світла долина віддалік здавалася мов сонне озеро. Абат затримував кроки, неначе купаючись у ніжному світлі; часами він навіть спинявся під цією світлою пеленою, і його злегка проймало тремтіння, немов він наближався до свіжої води. Чернець усе йшов великими кроками й бубонів, підганяючи абата:

— Та йдіть уже... Це дуже шкодить тинятися по полях в таку пору. Для вас було б краще лежати вже в постелі.

Але, входячи до села, він раптом став серед дороги. Він дивився на пагорки, де ясною смугою бігла дорога, зникаючи в темних просторах молодих соснових перелісків. Він загарчав, як той собака, що чує небезпеку.

— Хто б це міг так пізно сходити звідти?—бурмотів він.

Нічого не чуючи й не бачучи, священник хотів і собі прискорити кроки.

— Чекайте, ось він,—жваво промовив брат Аршанжій.—Він вийде з-за завороту дороги. Його освітлює місяць. Тепер ви його добре бачите? Здоровий такий, з кийком.

Потім, по хвилині мовчання, він прохрипів, задихаючись від злости:

— Це він, негідник!.. Я почував, що це він. Коли по дорожній спустився з пагорка, абат Муре пізнав, що це Жанберна. Не вважаючи на свої вісімдесят років, старий ішов такою важкою ходою, що залізні підкови на його здорових черевиках кресали іскри з кременю на дорозі. Він ішов, тримаючись рівно, мов той дуб, навіть не спирався на свого кийка, а ніс його на плечі, як рушницю.

— А, проклятий!—шепотів чернець і став, як прикутий до місця, чекаючи.—З цілого пекла чортяки сиплять йому жар під ноги.

Священник, дуже стурбований, не знав, що й робити, як утихомирить свого товариша. Він повернувся, щоб іти далі, маючи надію якось обминути Жанберна, коли поспішить до Бамбусової хати. Але не зробив і п'яти

кроків, як почув насмішкуватий голос старого за самою своєю спиною:

— Ей, абате, зачекайте но мене. Чи може я вам страшний?

І абат Муре спинився. Жанберна підійшов до нього, кажучи далі:

— От досада! Ваші сутани не дуже то зручні, вони заваджають вам утікати. І хоч яка темна ніч, а вас можна пізнати здалека... Ще дивлячись з вершечка горба, я вже сказав собі: «Диви! Онде йде милий абат». О, я ще добре бачу... Чому це ви більше не приходите до нас?

— Я мав стільки всяких справ!—прошепотів абат Муре і зблід страшенно.

— Гаразд, гаразд, нікого не треба силувати, всякому вільно робити, як хоче. Кажу вам це тільки, щоб показати, що не маю вам того за зле, що ви священник. Не будемо навіть говорити про вашого господа бога, мені то байдуже... Маленька думає, що це я перешкоджаю вам приходити до нас. А я їй відповів: «дурний той абат». Я так і думаю. Я ж вам не докучав, коли ви хворіли? Я навіть ніколи не заходив до вашої кімнати і не бачив вас... Усякому вільно робити, що хоче.

Він говорив, і тон його був зовсім байдужий. Він удавав, що брата Аршанжія навіть не бачить.

Але коли чернець загрозово загарчав, то Жанберна спитав:

— Еге! Абате, то ви й свою свиню водите з собою гуляти?

— Почекай, розбійнику!—закричав чернець, стискаючи кулаки.

Жанберна, замахнувшись кийком, удавав, неначе тільки тепер пізнав його і гукнув:

— Геть лапи! Так це ти, довгополий. Я мусів би тебе пізнати через твій сморід... Нам треба з тобою звести рахунки. Я поклявся, що повтинаю тобі вуха у тебе в клясі. Це розважить дітлахів, що ти їх там труїш.

Чернець відступив перед кийком. Горло йому стискалось від люті, хотів клясти і не міг промовити й слова, тільки щось бубонів.

— Ось я приведу до тебе жандармів, душогубе!

Я бачив, як ти плював на церкву! Ти приносиш смертельну заразу людям уже тим, що проходиш повз їхні двері. В Сент-Етропі через тебе одна дівка скинула дитину, бо ти примусів її пожувати святу оплатку, що вкрав у церкві. В Беажі ти відкопував дітей з могил і заносив їх кудись, щоб робити з ними щось мерзотне... Всі це знають, падлюко! Ти сором для цілої країни. Той, хто задушив би тебе, заслужив би царство небесне.

Старий слухав, злорадо посміхаючись, вимахуючи своїм кийком. Між ченцеві прокляття він вставляв стиха:

— Говори, говори, щоб легше тобі стало, гадюко! Зараз я розтрощу тобі ребра.

Абат Муре хотів втрутитися. Але брат Аршанжій відштовхнув його з криком:

— Ви ж з ним у спілці! Хіба він не примусів вас топтати хреста? Ану, скажіть, що неправда?!

І повернувшись знову до Жанберна:

— А! Дияволе, ти здорово радів, коли тобі попався в лабети священик! Небо хай скарає тих, хто тобі допоміг у цьому святокрадстві!.. Що ти робив уночі, коли він спав? Ти приходив до нього і слинив тонзуру, щоб йому швидше одростало волосся. Ти дмухав йому на підборіддя й на щоки, щоб за одну ніч йому виросла борюда в палець завдовжки. Ти мастив йому все тіло твоїм чар-зіллям, ти вдмухував йому через рот шалену пристрасть пса, ти надавав йому звірачого хотіння... Це ти обернув його на тварюку, дияволе!

— Та він дурний,—сказав Жанберна, і знову поклав кийка собі на плече.—Просто обридає слухати.

Тоді чернець насмілився і простяг обидва кулаки йому під самий ніс, кричучи:

— А твоя падлюка! Це ти зотяг її зовсім голу до священика в ліжку!

Але раптом загарчав і одскочив назад,—старий, розмахнувшись кийком, вдарив його по спині. Чернець одбіг, схопив з купи біля дороги здорову каменюку, завбільшки в два кулаки, і кинув її в голову Жанберна. Коли б той не нахилився, чернець розтрощив би йому черепа. Жанберна підбіг до сусідньої купи і набрав і собі

камінюччя. Почалася страшенна стрілянина: каміння літало, мов град. При ясному місячному світлі їх тіні виразно чорніли.

— Так, ти затяг її до нього в ліжко,—повторював несамовито брат Аршанжій.—І ти клав Христа у постіль, щоб на нього падала гидота... Ха, ха! Ти здивований, що я все знаю. Ти чекаєш якогось виродка від цього спарування. Ти кожного ранку робиш тринадцять пекельних знаків на животі твоєї падлюки, щоб вона породила антихриста. Тобі хочеться антихриста, злодію!.. Ось зараз цією каменюкою я виб'ю тобі очі!

— А цей камінь заткне твою пельку, пописько нещасний!—відповів Жанберна, знову заспокоюючись.— Ну й дурний же цей осел з своїми брехнями! Невже мені треба таки розбити тобі голову, щоб іти собі далі? Чи то від свого катехізису ти зійшов з глузду?

— Що, катехізису! Хочеш знати, якого катехізису потребують отакі кляті, як ти? Так я навчу тебе христитися... Ось тобі в ім'я отця, а ось в ім'я сина, а це в ім'я святого духа... А, ти ще на ногах? Чекай, чекай! Ось тобі й амінь!

Він кидав пригоршнями маленьке каміння немов з гармати. Один зачепив Жанберна за плече. Тоді він кинув каміння, що тримав у руці, і спокійно пішов просто на ченця, поки той, бурмочучи, набирав знову каміння з купи.

— Ось я тебе рішу. Так хоче господь, це він править моєю рукою!

— А замовчиш?—сказав старий, схопивши його за шию.

І от у куряві на дорозі, облитій місячним сяєвом, почалася боротьба. Почуваючи, що він слабший, чернець хотів укусити. Жилаві руки Жанберна, немов ті мотузки, обплели брата Аршанжія так тісно, аж гудзи в'їдалися в його тіло. Він затих, придушений, стараючись придумати, як підступно викрутитися від старого. Поваливши ченця під себе, старий сказав, глузуючи:

— Маю охоту зламати тобі руку, а разом з нею і твого господа бога... Ти тепер добре бачиш, що він не дужчий за мене, твій бог. А я тебе напевне знищу...

Тепер я пообрізую таки тобі вуха. Ти надто вже обрид мені.

І він спокійно виняв свого ножа з кишені.

Абат Муре, що вже кілька разів кидався між ними, щоб утихомирити їх, тепер так взявся до Жанберна, що той погодився відкласти цю операцію до другого разу.

— Ви помиляєтеся, абате, — бурмотів він. — Цьому мерзотникові треба таки спустити трохи крові. Ну, та коли вам це прикро, то я можу почекати. Колись я його ще зустріну десь у тісному закутку.

Чернець захрипів якесь прокляття. Тоді Жанберна крикнув на нього:

— Не ворущись, а то зараз повідрізую вуха.

— Та ви ж сидите в нього на грудях, — сказав священник. — Відпустіть його, бо він не може дихати.

— Ні, ні, він знову почне свої штуки... Я пущу його, як уже йтиму... Я вам почав казати, абате, коли цей негідник кинувся на мене, що ви будете бажаним гостем там у неї. Мала там повна господиня, як ви знаєте. Я їй не заваджаю, так само, як і своїй салаті. Нехай усе росте на волі: і вона, і моя салата. Тільки отакий несовітений дурень може бачити в тому щось лихого... У чому ти побачив зло, паскудо? Це ти сам усе вигадав, бидло!

Він знову притиснув ченця.

— Пустіть його, нехай уже встане, — благав абат Муре.

— Зараз... Мала чогось нездужає останнього часу. Я нічого не зауважив, та вона сама мені сказала. Оце йду до Плясану закликати вашого дядька Паскаля до неї. Уночі спокійніше, нікого не зустрічаєш... Так, так, мала щось не добре почуввається.

Священик не міг знайти й слова. Спустивши низько голову, він хитався.

— Вона була така рада, коли доглядала вас, — гровадив далі старий. — Я палив свою люльку і слухав її сміх. З мене цього було досить. Дівчата, як той глід: коли вже почнуть розквітати, вони прикладають до того всіх сил. Ну, як вас потягне серце, приходьте. Може це потішить малу... Добраніч, абате.

Він помалу підвівся, міцно стискаючи руки ченцеві, щоб той не накоїв чого злого. Потім пішов своєю важкою, повільною ходою, не оглядаючись назад. Чернець мовчки поповз до купи каміння. Почекавши, поки старий трохи відійде, він почав знову люто кидати каміння обома руками. Але воно все падало в куряву на дорогу. Жанберна вважав за недостойне себе навіть сердитися і все йшов, стрункий, як дерево, на тлі ясної ночі.

— От, проклятий! Сам сатана за нього!—бубонів брат Аршанжій, кидаючи останню каменюку.—Цього старого, здавалося б, можна вбити одним щиглем! Та його десь загартовано на пекельному вогні. Я почуваю на тілі його кігті.

Безсило лютуючи, він розкидав ногами каміння. Раптом повернувся до абата Муре.

— Це ваша вина!—кричав він.—Ви повинні були мені допомогти, і ми вдвох його задушили б.

На другому кінці села гамір у Бамбусовій хаті збільшувався. Виразно було чути, як стукали склянки по столі. Священик знову рушив, не підводячи голови, прямуючи на ясне світло, що йшло з вікна, немов там горіла виноградна лоза. Чернець похмуро йшов за ним; уся його сутана була в куряві, на одній щоці виступила кров. Помовчавши якийсь час, він спитав грубим голосом:

— Підете?

Абат Муре не відповів. Тоді чернець сказав:

— Глядіть! Ви знову впадете в гріх... Досить було цьому чоловікові пройти повз нас, щоб затрусилось усе ваше тіло. Мені видно було при місяці, як ви зблідли, мов та дівчина... Глядіть, стережіться, чуєте! На цей раз вам господь не простить. Ви утонете зовсім в болоті... А нещастя! Якийсь бруд, нечисть вас тягне до себе!

Нарешті священик підвів голову. Він мовчки плакав, сльози котились йому з очей. Він сказав так покірливо, лагідно:

— Чого ви так зо мною говорите?.. Ви завжди зо мною, ви бачите, як я борюся ввесь час. Будьте певні в мені, дайте мені сили подолати себе.

У цих словах, таких простих, обмитих німими сльо-

зами, серед цієї ночі, пролунало таке глибоке горе, що навіть брат Аршанжій, не вважаючи на всю свою жорстокість, був схвильований. Він уже більше не говорив нічого, обтрушував свою сутану та обтирав закривавлену щоку. Коли підійшли до Бамбусової хати, чернець одмовився зайти туди. Сів недалеко від хати на снасть від старого воза і чекав там, мов той терплячий пес.

— Ось і пан-отець!—загукали всі Бамбуси і Бріше, що сиділи біля столу.

Сповнили наново всі склянки. Абат Муре теж мусів узяти одну з них. Бучного весілля не справляли. Тільки ввечері по обіді поставили на столі сулію на п'ятдесят літрів вина, що її мали спорожнити до того, як лягати спати. Було їх усіх там з десятеро. Дядько Бамбус нахилив уже одною рукою сулію, а з неї витікала тільки тоненька червона цівка. Розалі була на підпитку, вона тикала дитину підборіддям у свою склянку з вином, а здоровань Фортюне показував штуки, підіймаючи зубами стільця догори. Всі перейшли до другої кімнати. Звичай вимагав, щоб священник там випив вино, що йому налили. Це й було те, що тут називали—благословити хату. Від цього має бути щастя й не буде незгоди в родині. За пана Кафена цей звичай виконували весело,—старий священник любив пожартувати; він навіть уславився тим, що вмів спорожнити склянку, не залишаючи на дні і крапельки вина; а це багато важило, бо жінки в Арто вірили, що чим більше крапель зосталося на дні, тим менше щасливих років проживе подружжя. З абатом Муре жартували не так уже вільно. Проте він випив склянку всю за раз, і це, видно, дуже сподобалось дядькові Бамбусові. Стара Бріше заглянула до склянки й скривилася, бо на дні таки зосталось кілька крапель вина. Біля ліжка один дядько, лановий сторож, дозволяв собі досить скромні жарти, що тішили Розалі, а Фортюне звалив її животом на ліжко, це були в нього такі пестоші. Отак пожартувавши, вернулися до першої хати. Там лишалися тільки Вінцент та Катерина; Вінцент виліз на стільця, нахилив сулію обома руками і лив з неї вино до розкритого рота Катерині.

— Спасибі, пан-отче,— гукав Бамбус, проваджаючи священника. — Ну, от і поженили, ви мусите радіти. От ледацюги! Може ви думаєте, що вони тільки й знатимуть, що проказувати Pater та Ave... Добраніч, спіть спокійно, пан-отче!

Брат Аршанжій підвівся повільно з візка. Він шепотів:

— А бодай їм чорти жару під шкуру насипали, щоб вони виздихали!

І мовчки пішов за абатом Муре до самого церковного дому. А там почекав, доки за абатом зачинилися двері, навіть знову вертався двічі, щоб переконатися, що священник не виходив більше з дому. Прийшовши до своєї кімнати, священник упав одягнений на ліжку, заткнувши руками вуха, лицем до подушки, щоб нічого не чути, нічого не бачити. І, як непритомний, заснув мертвим сном.

VI.

Другого дня була неділя. На цей день припадало Здвиження чесного хреста, і абат Муре хотів ушанувати це свято особливо урочистою відправою. Він був перейнятий надзвичайною побожністю до Христа, замінив у своїй кімнаті статуетку Непорочного Зачаття на велике розп'яття з чорного дерева і молився, вистоюючи перед ним цілі години. Обожувати чесного хреста, піднести його перед собою в славі, як єдину мету свого життя,—це надавало йому сили страждати й боротись. Він мріяв про те, щоб стати на хресті замість Ісуса, щоб мати терновий вінець на чолі, щоб його тіло було розп'яте, руки й ноги пробиті гвіздками, бік поранений. Який боягуз був з нього досі! Він насмілювався скаржитися на свої примарні рани в той час, як його господь увесь обливався кров'ю з усміхом на устах, що визволив людей! І всі свої страждання, хоч які вони були нікчемні, він віддав у жертву богові; він поволі впадав в екстазу і тоді вірив, що з чола, з рук, з грудей йому точиться справжня кров. У такі години йому ставало легше, немов увесь грішний бруд витікав разом з кров'ю

крізь його рани. У ньому прокидався героїзм мучеників, він прагнув собі страшних тортур, щоб терпіти їх навіть не здригаючись. Уже на світанку він вклякнув перед розп'яттям. І ласка божа зійшла на нього зцілющою ро-сою. Він не докладав ніяких зусиллів, він тільки став на коліна, і вона зійшла йому на серце і так ніжно досягла аж до кісток. Ще напередодні він мучився, конав, а вона не сходила до нього. Вона довго була глуха до його лементу; і допомогла йому лише тоді, коли він, сам не знаючи як, склав руки дитячим рухом. А цього ранку відразу прийшло благословення, повний спокій, непохитна віра. І він забув, як страждав до цього дня. І віддався ввесь переможній радості хреста. Немов на плечі йому впав панцер, такий міцний, недосяжний для спокуси світу. Коли абат Муре зійшов униз, його вигляд був ясний, переможний. Теза, зачарована ним, побігла по Дезіре, щоб він поцілував її. Обидві аж заплескали в долоні, кажучи, що священник не мав такого хорошого обличчя вже з пів року.

У церкві, під час великої відправи священник знову остаточно знайшов бога. Вже давно він не підходив до віттаря з такою побожністю. Йому довелося стримувати себе, щоб не заридати, коли притулився губами до покрову на престолі. То була велика урочиста відправа. Дядько Розалі, лановий сторож, співав баса перед на-лоєм і цей голос лунав під церковним склепінням як звуки органу. Вінцент, одягнений у надто довгий для нього стихар, що належав колись абатові Кафену, вимахував старим срібним кадилом і дуже тішився брязкотом ланцюжків, підкидав кадило якнайвище, щоб напустити більше диму, і навіть оглядався назад, чи від цього не кашляє хто з парафіян. У церкві було майже повно людей. Усім хотілося поглянути на пан-отцеве малювання. Селянки весело всміхалися, бо їм подобалось, як пахне свіжа фарба, а чоловіки, стоячи біля трибуни в глибині церкви, похитували головами за кожною низькою нотою співця. А в вікна світило ясне сонце десятої години ранку, пробивалось крізь паперові шибки й освітлювало веселим промінням поновлені стіни, а тіні від жіночих очіпків літали, мов ті здорові

метелики. І штучні квіти в букетах, що стояли на східних до престолу, здавались неначе живі, свіжо зірвані квітки. Коли священник обернувся, щоб благословити присутніх, він ще більше розчулився, побачивши, яка церква чиста, повна людей, співу, диму від ладану й світла. Після проскомідії селянки раптом про щось зашепотіли. Вінцент з цікавістю задивився й собі і мало не висипав усього жару з кадила абатові на ризу. І коли абат суворо глянув на нього, Вінцент, перепрошаючи його, прошепотів:

— Це увійшов до церкви ваш дядько, пан-отче.

У глибині церкви, біля одної з тоненьких дерев'яних колон, що підтримували трибуну, абат Муре побачив лікаря Паскаля. На лікаревому лиці не було тепер, як звичайно, того доброго, веселого, трошки насмішкуватого виразу. Він стояв без капелюха, суворий, сердитий, стежив за відправою і помітно нетерпеливився. Абатів вигляд, коли він стояв перед престолом, його побожність, повільні рухи, цілковитий спокій на його обличчі, здавалося, щораз більше дратували лікаря. Він не міг дочекатись кінця відправи. Він вийшов з церкви і почав ходити навколо свого кабріолету й коня, що його прив'язав до одної з віконниць церковного дому

— Оце так! Цей молодець, здається, кадиитьме там без кінця?—спитав він Тезу, що вийшла з ризниці.

— Відправу скінчено,—відповіла вона.—Прошу до вітальні... Пан-отець переодягається. Вони знають, що ви тут.

— Звичайно, та ж він, здається, не сліпий,—бурмотів лікар, входячи за нею до холодної кімнати з твердими меблями, що вона пишно називала «вітальнею».

Кілька хвилин він проходжувався по кімнаті. Ця сумна сіра кімната ще подвоювала його лихий настрій. Все ходячи, він злегка постукував своїм кийком по старих стільцях, що сухо тріщали, немов каміння. Потім, утомившись, він спинився перед каміном, де велика статуя святого Йосипа, неможливо розмальована, стояла на місці годинника.

— А! Нічого собі!—сказав він, коли почув, що зарипіли двері.

І, наближаючись до абата, промовив:

— Чи ти знаєш, що я мусів був простояти добру половину відправи в церкві? Давненько зо мною цього не траплялось... Але мені обов'язково треба було бачити тебе сьогодні, я хочу з тобою поговорити.

Він не скінчив і здивовано подивився на священника. Настало мовчання.

— Ти, здається, зовсім здоровий? — спитав нарешті лікар і голос йому змінився.

— Так, мені багато краще, — сказав, усміхаючись, абат Муре. — Я вас не сподівався бачити раніш, як у четвер. Неділя — це не ваш день... Ви маєте мені щось сказати?

Але дядько Паскаль відповів не відразу. Він усе розглядав абата. Священик ще ввесь був насичений церковним теплом, волосся його пахло ладаном, а в глибині очей світилась радість віри. Дядько похитав головою, дивлячись на цей величний спокій.

— Я оце приїхав з Параду, — сказав він гостро. — Мене покликав цієї ночі Жанберна... Я бачив Альбіну. Вона мене непокоїть. Вона потребує доброго догляду.

Говорячи, він усе слідкував за священником, але той навіть не спустив очей.

— Нарешті, вона ж тебе доглядала, — додав Паскаль ще гостріше. — Коли б не вона, мій хлопче, може ти перебував би тепер в одній із камер у Тюлет, у сорочці для божевільних... Ну, та що там! Я обіцяв їй, що ти прийдеш до неї. Я сам завезу тебе. Вона виїжджає і хоче попрощатися з тобою.

— Я можу тільки молитися за особу, що ви про неї говорите, лагідно промовив абат Муре.

А коли лікар розсердився і вдарив кийком по канапі, абат додав спокійно, але дуже твердо:

— Я священник, я можу тільки молитися.

— Що ж! Ти маєш рацію! — крикнув дядько Паскаль, падаючи в крісло, немов йому підломилися ноги. — Це я старий збожеволів. Так, я плакав, ідучи у своєму кабріолеті сюди, плакав, як дитина... Ось воно що, жити серед самих книжок! Робиш надзвичайні досліди, а поводишся, як безчесна людина... Чи міг я коли припустити, що так погано все скінчиться?

Він устав і знову в одчаю заходив по хаті.

— Так, так, я повинен був передбачати,—це цілком логічно. А з тобою сталось щось страшне. Ти не така людина, як усі інші. Але слухай, ти б загинув, запевняю тебе. Тільки атмосфера, що вона утворила навколо тебе, змогла врятувати тебе від божевілля. Ти, звичайно, розумієш сам, мені не треба тобі говорити, що тоді було з тобою. Це найкращий з усіх випадків, коли я кого лікував. Але я не пишаюсь тим, ні, бо тепер бідна дівчина вмирає!

Абат Муре стояв дуже спокійний, осяяний, як мученик, і ніщо людське, здавалось, не могло його зрушити.

— Господь, господь!—глухо мурмотів лікар.—Він краще б зробив, коли б не з'являвся на нашому шляху. Тоді можна було б дати собі раду.

Потім уже голосно проказав:

— Я розміркував усе. Це мало вплинути дуже радикально! О, я дурний!.. Я надіявся, що ти цілий місяць одужуватимеш. Деревя, затінок, свіже дитяче дихання, всі ці чари поставлять тебе на ноги. Знов же дитина втратить свою дикість, ти постарайся, щоб вона стала більш людяною і ми з тобою разом зробимо з неї славу панну, а потім віддамо її заміж. Це було б чудесно... Але чи міг же я думати, що цей старий філософ Жанберна не покине й на мить своєї салати! Правда, і я теж не вилазив із своєї лябораторії. Мав спішну працю. І це моя вина! Я—нечесна людина!

Він задихався, хотів вийти і шукав всюди свого капелюха, що був у нього на голові.

— Прощай, я йду...—мурмотів він.—Так ти відмовляєшся поїхати зо мною туди? Слухай, зроби це для мене... ти бачиш, як я мучусь. Я тобі присягаюсь, що вона зараз же виїде. Це вже вирішено... Тут мій кабріолет. За годину ти вернешся додому... Поїдь, я тебе прошу.

Священик широко розвів руками,—лікар бачив, як він робив цей самий рух перед віттарем у церкві.

— Ні, я не можу,—сказав священик.

І проваджаючи свого дядька, він додав:

— Скажіть їй, щоб вона стала на коліна й молилась

богу... Господь її почує, як почув мене, і їй полегшає, як стало легше мені. Іншого спасіння немає.

Лікар подививсь йому просто в вічі і сердито здвигнув плечима.

— Прощай!—знову сказав він.—Ти здоровий, і я тобі не потрібний.

Коли він одв'язував свого коня, Дезіре, почувши його голос, прибігла до нього. Вона дуже любила дядька. Коли Дезіре була менша, він слухав її дитячу балаканину цілими годинами. І тепер він її пестив; цікавився її оборою, часто по обіді зоставався з нею серед курей та качок, всміхаючись до неї своїми гострими очима вченої людини. Він називав її «велика дурка», але ласкаво, і тішився з неї. Здавалось, що він навіть вважав її за багато кращу від інших дівчат. Вона кинулася йому на груди, охоплена ніжністю, й кричала:

— Ти зостаєшся? Будеш снідати з нами?

Але він поцілував її й одмовився зостатися, похмуро звільняючись з її обіймів. Вона весело засміялася і знову повисла в нього на шиї.

— Ти каятимешся,—сказала вона.—Я маю зовсім свіжі яєчка—ще теплі,—я вислідила кури. Сьогодні рано вони знесли чотирнадцятеро яєць... І ми з'їли б те біле курча, що клює інших. Ти був тут у четвер, коли воно виклювало око тому великому зозулястому.

Лікар усе був сердитий. Він сердився й на віжки, що ніяк не міг їх розплутати. Дезіре почала стрибати навколо нього, плещучи в долоні й приспівуючи тоненько, як та флейта:

— Так, так, ти зостаєшся... І ми його з'їмо, ми його з'їмо!

Лікарева злість не могла далі тривати. Він підвів голову й усміхнувся. Надто вже вона була здорова, життєрадісна й щира. Її веселість була така природна, як те соняшне світло, що позолотило їй церу.

— О, моя дурненька!—сказав він, втішаючись з неї. Потім беручи її за руки, в той час, як вона все стрибала, додав:

— Добре! Тільки не сьогодні. У мене є одна хвора дівчина. Але я приїду іншим разом... Я тобі це обіцяю.

— Коли? В четвер? — допитувалась вона. — Ти ж знаєш, що корова тільна. Вона щось нездужає ось уже два дні... Ти лікар, і ти міг би дати їй якісь ліки.

Абат Муре, що спокійно стояв тут, не міг стримати усмішки. Лікар весело сів до кабріолета, говорячи:

— А як же, я полікую твою корову... Підійди сюди, я тебе поцілую, велика дурко! Ти славно пахнеш, пахнеш здоров'ям. І ти варта більшого, ніж усі. Коли б усі були такі, як моя велика дурка, земля була б дуже хороша.

Він прицмокнув язиком до коня і все говорив сам з собою, поки кабріолет спускався з гори:

— Так, найкраще було б жити, як ті звірата; люди були б гарні, веселі, дужі. А, це мрії!.. Це виходить на добре дівчині, що почуває себе щасливою, як її корова; і це на лихо хлопцеві, що конає в своїй сутані. Трохи більше крові, більше нервів,—от і маєш! Переводиться життя... Оці діти—правдиві Ругони та Маккари! Останні в родині! Дегенеративний кінець.

І підганяючи свого коня, він швидко виїхав на горбок, що вів до Параду.

VII.

Щонеділі в абата Муре було багато всякого діла. По обіді він правив вечірню, звичайно, перед порожніми лавами, бо навіть старій Бріше не вистачало її побожності, щоб приходити того самого дня ще раз до церкви з полудня. Потім о четвертій годині брат Аршанжій приводив до церкви школярів, щоб священник викладав їм лекцію з катехізису. Ця лекція часами затягалася допізна. Коли діти поводились занадто вже нестримано, то закликали Тезу, і вона лякала їх віником.

Цієї неділі о четвертій годині Дезіре зосталася сама одна в церковному домі. Їй стало нудно, й вона пішла на кладовище нарвати трави для кролів; там ріс чудесний мак, а кролі так його люблять. Вона лазила на колінах між могилами й назбирала повен фартух соковитого зілля, на яке її тварини завжди накидалися так пожерливо.

— От хороший подорожник!—шепотіла вона, щаслива з своєї знахідки й присіла перед могилою абата Кафена.

Справді, тут навіть у щілинах самого могильного каменя розстилав своє широке листя чудесний подорожник. Вона нарвала вже повний фартух, коли раптом почула якесь чудне шарудіння. Шелестіли віти, падали дрібненькі камінці,—все це чути було з глибокого яру біля кладовища, там на дні протікав потік Маскль, що збігав з висот Параду. Провалля було таке стрімке, таке неприступне, і Дезіре подумала, що це якийсь бродячий собака, чи може яка заблудна коза. Вона швиденько підбігла, нахилилась, заглядаючи вниз, і завмерла від подиву, побачивши в кущах ожини дівчину, що вилазила з яру, надзвичайно зграбно чіпляючись за найменші виступи скелі.

— Я вам зараз подам руку,—крикнула їй Дезіре.— Тут ви можете скрутити собі шию.

Почувши це, дівчина стрибнула, неначе збиралась спуститися знову донизу: вона злякалась, що її вже хтось угледів тут. Але, подивившись догори, вона заспокоїлась і навіть зважилася взятись за простягнену до неї руку.

— О, я вас пізнала!—сказала радісно Дезіре, випускаючи фартуха, щоб взяти дівчину за стан ніжно, як це властиво великій дитині.—Ви подарували мені гніздечко з дроздами. Вони повмирали, бідні пташенята. Це мені було таке горе. Стривайте, я знаю ваше ім'я, я його чула. Теза часто згадує ваше ім'я, коли Серж не чує,—але вона забороняє мені про вас говорити... Чекайте, я зараз пригадаю.

Вона напружувала пам'ять і стала від того поважна. Потім пригадала й відразу знову повеселішала, повторюючи кілька разів і сама слухаючи з приємністю це музичне ім'я—Альбіна, Альбіна!.. Як це ніжно! Я раніше думала, що ви синиця, бо в мене була синиця, що я її називала якось так похоже, не пам'ятаю вже, як саме.

Альбіна не всміхалася. Вона була дуже бліда, очі їй гарячково блищали. По її руках скотилось кілька крапельок крові. Вона перевела дух і швидко заговорила:

— Ні, залишіть. Ви поплямте свою хусточку, витираючи мої руки. Це пусте, тільки подряпано... Я не хотіла йти дорогою,— мене могли б побачити. Я воліла йти понад потоком... Серж тут?

Те, що вона так фамільярно і з стриманим хвилюванням промовила це ім'я, нітрошки не здивувало Дезіре. Вона відповіла, що він там, у церкві, навчає дітей катехізиса.

— Не можна голосно розмовляти,— додала вона, поклавши пальця на уста.— Серж мені забороняє голосно говорити, коли в нього лекція з катехізису. Інакше нас будуть лаяти... Ходімо до хліва, хочете? Нам буде добре там; поговоримо собі.

— Я хочу бачити Сержа,— просто сказала Альбіна.

Боязко поглядаючи на церкву, здорова дитина знову сказала тихо:

— Так, так... Серж дуже здивується. Ходіть за мною. Ми сховаємося і будемо сидіти тихо. О, як це цікаво!

Вона зібрала зілля, що було висипалось з її фартуха, і вийшла дуже обережно з кладовища до церковного двору, весь час застерігаючи Альбіну, щоб вона зігнулась і ховалась за неї. Коли вони пробігали до обори, то побачили Тезу, що проходила до ризниці; вона, здавалось, їх не помітила.

— Ш-ш-ша!—шепотіла Дезіре.

Вона дуже втішалася, коли вони притаїлися в глибині хліва.

— Тепер нас ніхто не знайде... Тут солома, лягайте. Альбіна мусіла сісти на в'язку соломи.

— А Серж?—спитала вона, охоплена впертою, настирливою думкою.

— Чекайте, чуєте його голос?.. Коли він плескатиме в долоні,—то це вже кінець, тоді вибіжать діти... Слухайте, він їм розповідає якусь історію.

Дуже зм'якшений відстанню, голос абата Муре, справді, доходив сюди через ризницю, бо Теза, напевне, забула зачинити двері. Здавалось, вітер доносив це релігійне шепотіння, де чути було тричі Ісусове ім'я. Альбіна затремтіла. Вона зірвалась, щоб бігти на цей любий голос, що в ньому знову пізнавала ласку, аж звуки ніби

кудись полинули, заглушені дверима, які, мабуть, знову зачинились. Тоді Альбіна знову сіла й чекала, стиснувши руки, заглибившись у думку, що горіла в її очах. Дезіре лежала в ногах у неї й наївно дивилась з безмежною втіхою.

— О, ви дуже вродливі,—шепотіла вона.—Ви схожі на одну статую, що стояла у Сержа в кімнаті. Вона була зовсім біла, як і ви. Довгі кучері вкривали їй плечі. Вона показувала на своє червоне серце отут-о, на цьому місці, де, я чую, б'ється й ваше... Та ви не слухаєте мене, ви такі смутні. Може, будемо бавитися, хочете?—Але вона сама себе перебила, кричучи крізь зуби, стримуючи свій голос:

— От, подлі! Через них нас знайдуть.

У неї в фартусі все ще була трава, і тварини оточили її. Поприбігали кури, вони сокотіли, скликаючи подруг, і дзьобали зелені стебла, що звисали з хвартуха. Коза нишком просунула голову попід Альбінину руку і щипала широке листя. Навіть корова, прив'язана до муру, натягала свого мотузка і, повертаючи морду, дихала теплом.

— А! Злодії!—говорила Дезіре.—Це для кролів!.. Дайте мені спокій! А ти, я таки дам тобі ляпаса. Ось як ще раз піймаю, то вирву тобі хвоста... Причепи!.. Вони скоро їстимуть мої руки!

Дезіре біла козу,полохала курей ногою і зо всієї сили штовхала кулаком корову в морду. Але тварини, стрепенувшись, поверталися знову і ще з більшою жадністю стрибали на неї, шарпаючи її, розриваючи їй фартуха. Дезіре підморгувала й шепотіла на вухо Альбіні, неначе звіри могли її почути:

— Правда, які вони кумедні, мої любі? Почекайте, ви побачите, як вони їстимуть.

Альбіна дивилась і була все так само поважна.

— Ходім, та слухайтеся,—сказала Дезіре.—Усім буде що їсти, але кожний за чергою. Раніш за всіх ти, велика Лізо. Ах, ти таки дуже любиш подорожник!

Велика Ліза—це була корова. Вона помалу жувала жменю сочистого листя, що зросло на могилі абата Кафена. Слина тоненькою ниточкою текла з її рота. Вона

ласувала і спокійно поглядала своїми великими карими очима.

— А тепер тобі,—сказала Дезіре,—повертаючись до кози.—О, я знаю, що ти хочеш макового зілля і ще більше любиш, як воно з квітками, чи не так? Ще може з пуп'янками, що тріщать у тебе на зубах мов цукерки, червоні як жар... Ось, маєш, які хороші! Вони ростуть там у кутку ліворуч, де ховали минулого року.

І так все розмовляючи, вона простягла козі букета з кривавих квітів. Коза їх згризла. Нарешті, коли вже в Дезіре залишились у руці самі стебла, вона й їх засунула козі в зуби. Ззаду кури сердито смикали Дезіре за спідницю. Вона кидала їм дикої цикорії та кульбаби, що нарвала біля старих надгробків поздовж церковного муру. Кури видирали кульбабу з такою пажерливістю, так люто махаючи крилами, що їх почули всі інші тварини на оборі. Зчинився неймовірний гамір. Здоровий рудий півень—Олександр з'явився перший. Він схопив кульбабу, розірвав надвоє, але не з'їв, а почав кукурікати, скликаючи до цієї їжі курей, що були ще десь далеко. Тоді прийшла біла курка, за нею чорна, потім ціла маса курей, і почали товпитися, вилазити одна на одну, підстрибувати так, що всі разом були неначе купа розпушеного пір'я. За курми прийшли голуби, качки, гуси, нарешті, індики. Дезіре потопала в цих живих хвилях, сміялася, гублячись між ними, і говорила:

— Ото так щоразу. Як принесу зілля з кладовища, то таке робиться. Вони готові повбивати одно одного за цю їжу... Мабуть зілля дуже смачне.

Вона одбивалася від них, підіймаючи догори останні пучки зілля, щоб якнебудь вберегти їх від цих пажерливих дзьобів, що тяглися до неї; казала їм, що їй треба ще погодувати кролів, що вона, як розсердиться, то посадить їх всіх на сухий хліб та воду. Дезіре аж ослабла. Гуси смикали її за фартуха так сильно, що вона трохи не впала на коліна. Качки щипали її за ноги. Два голуби вилетіли їй на голову, кури підстрибували аж до плечей. У них прокинулась кровожадність хижаків, що чують дух м'яса, з такою страшенною люттю напосідались усі ці тварини, щоб вирвати сочистого по-

дорожника, кривавого маку та кульбаби, що їм мерці передали трохи свого колишнього життя. Дезіре шалено сміялася і ледве не впала, рятуючи останні дві жмені зілля, коли це раптом страшенне кувікання сполохало всі тварини навколо неї.

— А це ти, мій товстунчику,—радісно сказала вона.— Налякай но їх, урятуй мене.

Увійшов кабан. Це вже не було те рожеве, як свіжо помальована цяцька, поросятко, з хвостиком ззаду, неначе закручений кінчик мотузки; це був здоровий кабан, вигодуваний на заріз,—круглий та пузатий, вкритий на хребті блискучою, як шовк, твердою щетиною, що лисніла від товщу. Живіт кабанові був бурштинової барви від спання в гною. Випнувши рило наперед, він вкотився, перехиляючись на своїх малих лапах і кинувся в купу тварин; це допомогло Дезіре вирватися й побігти до кролів, щоб віддати їм ті рештки зілля, що вона так хоробро захищала. Коли вона повернулася, був уже спокій. Гуси, такі побожно тупі, мляво поводили своїми шиями, качки та індики повертались до себе поздовж муру, налягаючи на ногу, мов ті каліки; кури, тихенько квокчучи, дзьобали якісь непомітні зернята в твердому ґрунті хліва; а кабан, коза та корова, тупо кліпаючи очима, потроху засинали. Надворі почався великий дощ.

— От добре! Оце так злива,—сказала Дезіре і здригнулася, сідаючи на соломку.—Краще вам, мої любі, зостатися тут, коли не хочете зовсім змокнути.

Вона повернулася до Альбіни й додала:

— Правда, які вони чудні, оці тварини!—Прокидаються тільки для того, щоб наїстися!

Альбіна все була мовчазна. Від сміху гарної дівчини, що лунав серед цих пажерливих з жадними дзьобами тварин, що і шарпали її, і мов цілували, і, здавалось, хотіли з'їсти, Альбіна ще більше зблідла. Надмір веселости, здоров'я й життя доводив її до одчаю. Вона гарячково притискала руки до грудей, що їх немов спорожнила й зсушила розлука.

— А Серж?—знову запитала вона так само виразно й уперто.

— Тихо,—сказала Дезіре,—я чую його, він ще не скінчив... Але ми тут таки добре галасували допіру. Вже Теза, мабуть, оглухла цього вечора... Тепер посидьмо вже тихо. Так приємно слухати, як іде дощ.

Через відчинені двері дощ забивав і стукав об поріг. Переконавшись, що йде дощ, сполохані кури позалазили кудись у глибину хліва. Всі тварини й птахи примостились тут, коло самих ніг обох дівчат, за винятком трьох качок, що спокійнісінько походжали собі на дощі. Свіжість води на вільному повітрі неначе загнала до середини хліва гарячий дух з обори. На соломі було дуже душно. Дезіре присунула дві великі в'язки соломи, помостила їх, неначе подушки, і розляглась на них. Їй було добре. Усе її тіло розкошувало.

— Як добре, як славно,—шепотіла вона.—Лягайте но й ви так, як я. Я вся заглибилася в солому і вона так приємно лоскоче мене... А коли ще потертися об неї, то здається, щось бігає по тілі, неначе миші позалазили під одягу. Вона качалась на соломі, сміялась, плескала руками, немов відбиваючись від мишей. Потім, лежачи головою донизу, колінами догори, вона спитала:

— А ви вдома качаєтеся на соломі, чи ні? Я не знаю нічого приємнішого... Часами я лоскочу собі п'яти. Це теж дуже смішно... Скажіть, ви теж лоскочете п'яти?

Здоровий рудий півень, побачивши, що вона качається, стрибнув просто їй на груди.

— Іди геть, Олександрє,—крикнула вона.—Ну й дурне створіння! Я не можу лягти, щоб він зараз же не скочив на мене. Ти душиш мене і дряпаєш своїми кігтями, чуєш!.. Я тебе залишу, але будь слухняний і не шарпай мене за волосся, добре?

І більше вона не турбувалась цим. Півень розсівся на її грудях, поглядаючи на її підборіддя скося одним оком, що горіло, як жар. Інші тварини теж наблизилися до неї. Натомившись від метушні в соломі, вона заспокоїлась, лежачи в щасливій позі, закинувши вільно голову й руки.

— Ах, це занадто добре! Це мене зараз знесилює,—сказала Дезіре.—Ця солома якось на сон навертає,

правда?.. Серж цього не любить. Може, й ви не любите? Тоді, що ж ви любите?.. Розкажіть но, щоб я знала.

Вона помалу засинала. На хвилину її очі широко відкрились, немов шукаючи, яку ще втіху вона пропустила, потім заплющила очі, спокійно всміхаючись, як людина цілковито задоволена. Здавалось, вона вже спить, коли це через кілька хвилин вона знову відкрила очі й пролепетала:

— У корови буде теля... Оце так добре. Це мене тішить найбільше.

І заснула глибоким сном. А тварини повмощувались на ній, заливши її немов живою хвилею. Кури вкрили їй ноги. Гуси обмостили їй стегна своїми шиями і гріли своїм пухом. Ліворуч кабан лежав у неї під боком, а праворуч коза просунула свою бородату голову їй під руку. Помалу й голуби попритулялись всюди: на її руках, навколо стану, за її спущеними плечима. Дезіре розчервонілась у сні від сильного, теплого, дихання корови та від задухи, бо півень сидів у неї на грудях, вкриваючи розчепіреними крилами; його гребінь немов горів, а руде гаряче тіло, як полум'я, зогрівало її навіть крізь одежу.

Дощ надворі трохи поменшав. Навіть сонце, розірвавши в одному місці хмари, позолотило розпорошені крапельки дощу. Альбіна сиділа нерухомо й дивилась на сонну Дезіре; ця вродлива дівчина може задовольнитися тим, що качається, пустує в соломі! Альбіна теж хотіла б отак лежати, втомившись, у радісній нестямі, щоб соломинки лоскотали їй шию. Вона заздрила, що не має цих сильних рук, цих міцних грудей, всього цього тваринного життя, зогрітого родючим теплом, того тваринного забуття, що наближає цю велику спокійну дитину до її великої рудавої корови, наче до рідної сестри. Мабуть, Дезіре снилось кохання рудого півня і подібне до нього її власне кохання, що так само зростає, як рослина, цілком природно, не стидаючись, одверто, буйно набираючись соку, як земля, що цілком задовольняла потреби Дезіре, коли вона могла так пустувати, качаючись на спині.

Дощ перестав. Троє котів один по одному вийшли

з дому надвір і прокрадалися попід муром, обережно ступаючи, щоб не замочити лапок. Вони заглянули до хліва і пішли просто до сонної Дезіре; полягали поруч, муркочучи, і порозкладали свої лапки на її тілі. Товстий чорний кіт Муму зібгавсь у клубочок біля її щоки і ніжно лизав їй підборіддя.

— А Серж? — машинально прошепотіла Альбіна. Де ж та перепона, що заваджає їй бути щасливою серед широкої природи? Чому вона не кохала і її не кохали одверто, вільно, так, як ростуть дерева? Вона не знала і тільки почувала, що її покинуто, назавжди поранено. Її охопила дика впертість, непереможна потреба знову взяти своє щастя, затиснути в руках, сховати, щоб ніхто не відібрав, і впиватись ним знову. Вона встала. Двері до ризниці відчинилися. Стало чути, як хтось злегка плескав у долоні, а після цього галасливою юрбою вибігли діти, грюкаючи своїми дерев'яними черевиками по каміній підлозі; лекція катехізису скінчилась. Альбіна тихенько вийшла з хліва, де вона просиділа з годину, чекаючи серед задушливої атмосфери, що йшла з обори. Проходячи крадькома через коридор біля ризниці, вона побачила здалека Тезину спину, але Теза, не оглядаючись, пішла до кухні. Певна того, що її ніхто не бачив, Альбіна штовхнула двері, притримуючи рукою, щоб не було чути, як вони зачинятимуться, і увійшла до церкви.

VIII.

Спочатку вона нікого не бачила. Надворі знову пустився набридливий дрібний дощ. У церкві їй здалося темно. Вона пройшла поза головним віттарем і наблизилась до самої катедрі. Серед церкви стояли тільки порозсувані в безладді лави, що їх діти так і залишили після лекції. Тільки годинник глухо цокав у цій порожняві. Тоді вона спустилась східцями з катедрі і хотіла вже стукати до дверей сповідальні, що побачила на другому боці церкви. Але, проходячи перед віттарем, де правили панахиди, вона побачила абата Муре, що лежав простертий долі, в ногах у розп'ятого Христа. Абат і не

ворухнувся, він думав, що це Теза розставляє лави за його спиною. Альбіна поклала йому руку на плече.

— Серже!—сказала вона,—я прийшла по тебе.

Священик підвів голову, дуже зблід і затремтів. Все ще стоячи на колінах, він христився, губи його шепотіли молитву.

— Я чекала,—говорила Альбіна далі.—Рано й вечір я виглядала тебе. Спочатку лічила дні, а потім уже не могла й злічити. Минули цілі тижні... А коли я довідалася, що ти не прийдеш, я прийшла сама. Казала собі: «я приведу його»... Давай твої руки, ходімо зараз звідци.

Вона простягла до нього руки, немов бажаючи допомогти йому встати на ноги. А він знову перехристився і, дивлячись на неї, молився ввесь час. Він уже затамував перше тремтіння свого тіла. Він набиравсь надлюдської сили з небесної купелі, з тої божої ласки, що зійшла на нього ще зрання.

— Тут вам не місце,—сказав він суворо.—Вийдіть... Ви тільки збільшуєте свої муки.

— Я вже не мучуся більше,—сказала вона і всміхнулась.—Мені вже краще, я вже зовсім видужала, бо я бачу тебе... Слухай, щоб тебе привели до мене, я вдавала з себе більше хвору, ніж була справді слаба. Тепер я можу тобі признатися. Невже ти думаєш, що тепер, коли я знову знайшла тебе, я додержу своєї обіцянки й виїду зовсім з цієї країни? Та що там! Я б швидше понесла тебе на своїх плечах... Ніхто того не знає, але ти добре знаєш, що тепер я можу жити тільки в твоїх обіймах.

Вона знову стала щаслива, приступила до нього, подитячому милувала його, не помічаючи, який він холодний, суворий. Вона нетерпляче весело заплескала в долоні, гукаючи:

— Чуєш, наважся швидше, Серже! Ми тільки гаємо час з тобою! Нема чого стільки думати. Я тебе поведу звідци, та й годі! Це така проста річ... Коли хочеш, щоб нас ніхто не бачив, ми підемо понад Масклем. Дорога там не зовсім то гарна, проте я сама там допіру пройшла, а то ж ми будемо вдвох, одно одному допомагати-

мемо. Ти ж знаєш дорогу, правда? Пройдемо через кладовище, спустимося до струмка, а там підемо понад ним, аж до самого саду. А як там затишно внизу! Навкруги ні душі! Тільки кущики та гарненькі кругленькі камінці. Струмок майже пересох. Проходячи там, я думала собі: «от як він буде зо мною, ми обнімемось і йтимемо помалу, помалу»... Ходім, поспішай! Я ж чекаю на тебе, Серже!

Здавалосьь, священник нічого не чув. Він заглибився в молитву, благаючи небо послати йому мужність святих. Раніш ніж почати цю останню боротьбу, він озброювався мечем палкої віри. Одну хвилину він почував, що сили його слабнуть. Треба було виявити героїзм мучеників, щоб устояти навколішках у той час, як кожне слово Альбіни вабило його до себе: серце його поривалось до неї, вся його кров кипіла, щоб кинутися в її обійми, його охоплювало непереможне бажання цілувати її волосся. Пахощі від її подиху розбудили в ньому за одну хвилину спогади про минуле, про їхню ніжність, великий сад, прогулянки під деревами, про радість їхнього єднання.

Та ласка божа зійшла на нього буйною росою, ці тортури тривали тільки хвилину, висушили кров у його жилах, і нічого людського в ньому не зосталось. Тепер він увесь віддався богові.

Альбіна мусіла знову торкнути його за плече. Вона хвилювалася й потроху починала сердитись.

— Чому не відповідаєш мені? Ти ж не можеш відмовити мені, ти повинен іти зо мною... Знай, що я вмру, коли б ти не пішов. Але ні, цього не може бути. Пригадай, як ми були разом, ми присягались, що ніколи не розлучимося. Ти багато разів мені це обіщав. Ти казав, щоб я взяла тебе всього, з тілом і душею, щоб узяла все твоє життя!.. Невжеж мені усе це приснилось? Кожну часточку свого тіла, кожен волосок на своїй голові віддав ти мені. У тебе є знак на лівому плечі, я цілувала його, і він мій. Твої руки належать мені,— я стискала їх у своїх руках цілими днями. І твоє лице, твої уста, очі, чоло,—все це моє, все це призначене, щоб я милувала... Чуєш, Серже?

Вона стояла перед ним така велична, простягаючи руки. І знову сказала вже голосніше:

— Чуєш, Серже? Ти мій!

Тоді абат Муре підвівся помалу і, спираючись об престол, сказав:

— Ні, ви помиляєтесь: я належу богові.

Він був зовсім спокійний. Його безбороді обличчя, скидалось на камінну статую святого, що її не може схвилювати жодне гаряче почуття. Сутана звисала з нього прямими згортками і, як той чорний саван, закривала все його тіло. Альбіна відступила від цієї чорної примари, не пізнаючи в ній свого коханого. Вона не бачила тепер ні його бороди, ні кучерів, що так вільно колись росли; тепер серед підстриженого волосся їй впала в око бліда пляма-гонзура і стурбувала її, як щось невідоме й прикре, мов якийсь лихий знак, що мабуть зродився тут, для того, щоб нищити спомин про минулі щасливі дні. Вона не пізнавала ні його рук, колись таких ніжних, пестливих, ні його гнучкої шиї, що колись тремтіла від дзвінкого сміху, ні його бистрих ніг, що колись носили її в зелену глибіню лісу. Де ж дівся той міцний, здоровий юнак з розхристаним коміром, з пухом на грудях, засмалених на сонці, що тремтіли життям. Невже в його обіймах вона була ще так недавно? Тепер він здавався їй якимсь безтілесним; волосся було ганебно обстрижене, вся його мужність зсушена в ньому під цим, немов жіночим, убранням, що позбавляло його статі.

— О,—прошепотіла вона:—ти мене лякаєш... Чи ти думав я вмерла, і надів жалобу? Скинь з себе це чорне, надінь якусь блюзу. Ти закачаєш рукава і ми будемо знову ловити раки... Як бувало колись. Тоді твої руки були такі білі, як і мої.

Вона взялась рукою за його сутану, немов хотіла її подерти, але він ухилився, не торкаючись до неї. Він усе дивився на неї, не одриваючи очей, і загартовував себе проти спокуси. Йому здавалось, що вона виросла. Це не була вже та маленька циганочка з букетами польових квітів, з голосним сміхом, що лунав у повітрі; не була це й закохана дівчина з тонким та гнучким ста-

ном, у білій одежі, з повільною ніжною ходою. Тепер її губи, мов стиглий овіч, покривав пушок, її постать поповніла, груди розвинулись пишно, як та повна квітка. Це була вже жінка. Її довгасте личко мало вираз родючий, в її розквітлому тілі спало життя. Від неї віяло чарівною змужнілістю тіла. Священника обгорнув жагучий дух цієї дорослої жінки; з гіркою радістю він безбоязно милувався її червоними устами, сміхом в її очах, тим, як її голос кличе до себе, як вона п'янить найменшим своїм рухом. Він насмілився до того, що відшукував на ній ті місця, що їх цілував так шалено,—куточки очей, уст, вузенькі скроні, гладенькі, як шовк, злотисту оксамитну шию. Ніколи ще, навіть в Альбініних обіймах, він не зазнавав такого раювання, як тепер, приймаючи з доброї волі тортури, дивлячись просто в вічі цьому коханню, що він відхиляв від себе. Потім, злякавшись, що його тіло не витримає далі спокуси, він спустив очі й лагідно мовив:

— Я не можу вас слухати тут. Вийдімо звідци, коли ви все таки хочете збільшити наші муки. Наша присутність тут ганебна. Ми в божому домі.

— Хто він, цей бог?—скрикнула Альбіна, не тямлячи себе, бо в ній знову прокинулася нестримана дикунка, що зросла вільно серед природи.—Я не знаю твого бога і не хочу його знати, як він краде тебе у мене, хоч я нічого лихого йому не зробила. Дядько Жанберна правду казав, що твій бог то є вигадка злих людей, засіб залякувати інших та призводити їх до плачу... Ти дуриш мене, ти мене не любиш, ніякого бога немає.

— Ви у нього в домі,—знову голосно сказав абат Муре.—Ви зневажаєте бога. Досить йому подути, щоб повернути вас на порох.

Вона засміялась з погордою. Простягаючи руки, вона неначе викликала небо до бою.

— Так що ж, ти вибираєш твого бога, а не мене? Ти думаєш, що він дужчий за мене? Може уявляєш собі, що він любитиме тебе більше, ніж я... Слухай, ти просто дитина. Залиш ці дурниці. Ми вернемося зараз до саду вдвох, щоб кохатися, і будемо щасливі й вільні. У цьому все життя. Цього разу їй пощастило обняти його. Вона

хотіла потягти його, але він вирвався, ввесь тремтячи, з її обіймів, знову притулився до вівтаря і, забуваючись, почав називати її на «ти», як колись.

— Іди звідци!—шепотів він.—Коли ти ще любиш мене, то йди звідціля... О, боже, прости їй, прости мені, що зневажаємо твій дім! Коли б я переступив за поріг, я може пішов би й далі за нею. Тут, у тебе—я маю силу. Дозволь же мені зостатися тут і охороняти тебе.

Альбіна помовчала, потім промовила спокійно:

— Добре, зостанемося тут... Я хочу поговорити з тобою. Ти не можеш бути жорстоким. Ти зрозумієш мене і не відпустиш мене саму... Ні, не сперечайся. Я не буду до тебе торкатися, коли це тобі болить. Ти бачиш, я дуже спокійна. Поговоримо спокійно, як бувало колись, коли ми заблудимося й не шукаємо дороги, щоб довше порозмовляти.

Вона всміхнулась і говорила далі:

— Я сама не знаю... Дядько Жанберна забороняв мені ходити до церкви. Він казав мені: «дурненька, у тебе ж є сад, що маєш робити в тій халупі, де люди задихаються?» Я так собі і зросла цілком щаслива. Я тільки заглядала в гніздечка, не чіпаючи яєць. Я навіть не зривала квітів, боячись точити кров з рослин. Ти сам знаєш, що я ніколи не ловила ніяких комах, щоб мучити їх... Так за що ж бог може гніватись на мене?

— Треба його знати, молитися йому, повсякчас віддавати йому достойну пошану,—відповів священник.

— Це тебе задовольнило б, правда?—спитала Альбіна.—І ти простив би мене і любив, як раніш?.. Гаразд! Я хочу всього, що ти бажаєш. Говори мені про бога, я віруватиму в нього, буду ревно його любити. Кожне твоє слово буде для мене істина, і я слухатиму тебе на колінах. Чи я ж коли мала інші від твоїх думки?.. Ми знову ходитимемо на далекі прогулянки, ти мене вчитимеш і зробиш з мене все, що захочеш. О, згоджуйся, я тебе благаю!

Абат показав на свою сутану і відповів просто:

— Я не можу, я священник.

— Священник!—сказала вона й собі і перестала всміхатись.—Так, дядько запевняє, що священники не мають

ні жінок, ні сестер, ні матері. Так, це правда... Але, на що ж ти приходив до мене? Це ж ти зробив з мене свою сестру, свою жінку. Так ти обманював мене?

Він підвів своє бліде обличчя, по ньому текли краплі поту від муки.

— Я согрішив,—прошепотів він.

— Коли я побачила тебе, ти був такий вільний і я думала, що ти вже не священник. Я думала, що це вже скінчилось, що ти зостанешся там назавжди для мене, зо мною... А тепер що ж ти хочеш, щоб я робила, коли ти забрав з собою все моє життя?

— Те, що я роблю: станьте навколішки, умріть на колінах, не вставайте, доки господь не простить вас.

— Так ти негідник! — сказала вона з обуренням і губи їй презирливо скривились.

Він похитнувся і мовчав. Страшна мука стиснула йому горло; але він перемиг своє горе. Він тримав голову просто і майже всміхався кінчиками своїх тремтячих уст.

Альбіна з хвилину пильно дивилась на нього, потім ще з більшим обуренням сказала:

— Ну! Кажи, обвинувачуй мене, говори, що це я тебе привела до спокуси. Це вже буде край... Що ж, я дозволю тобі себе виправдувати. Краще прибий мене, я волю бути битою, ніж почувати могильний холод. Чи в тобі немає вже самолюбства? Хіба ти не чув, як я назвала тебе негідником? Так, ти негідник, ти не повинен був мене любити, коли ти не можеш бути мужчиною... Може ця твоя чорна одежа тобі заваджає? Зірви її. Без неї може ти опам'ятаєшся.

Священик знову проказав помалу ті самі слова:

— Я согрішив, для мене немає виправдання! Я каюсь, що провинив, і не надіюсь, щоб бог мене простив. Коли б я зірвав з себе цей одяг, я зірвав би разом з ним і своє тіло, бо я віддався богові ввесь, цілком, з душею й тілом, я священник.

— А я, я!—крикнула востаннє Альбіна.

Він не спустив голови.

— Нехай ваші страждання будуть зараховані мені і збільшать мій злочин. Нехай я навіки-вічні нестиму кару за те, що я мусів покинути вас! Це буде справе-

дливо... Хоч який я недостойний перед богом, але я щовечора молюся за вас.

Вона стиснула плечима від великого зневір'я. Її гнів угамувався і майже жалість охопила її.

— Ти збожеволів,—прошепотіла вона. — Залиш при собі свої молитви. Я тебе хочу... Ти ніколи не зрозумієш мене! Я хочу так багато сказати тобі! А ти тільки сердиш мене весь час своїми історіями з потойбічного світу... Слухай, будьмо обоє розважні! Почекаймо, поки зовсім заспокоїмося. Ми ще поговоримо тоді... Це ж неможливо, щоб я отак пішла. Я не можу тебе покинути тут. Це тому, що ти тут, ти такий холодний, неначе мрець, такий неприступний, що я не наважуюсь до тебе торкнутися... Не будемо говорити... пождімо.

Вона замовкла й пройшла кілька кроків, розглядаючи маленьку церкву. Шибки були сірі, як попіл, від струмочків дрібного дощу, що все сіявся й сіявся. Холодне світло, повне вогкості, здавалось, відволожувало стіни. Жодний звук не доходив знадвору, тільки одноманітний шум дощу. Горобці поховались під черепицю; невиразно виднілись простягнуті віти горобини, що тонула в тумані.

Пробила п'ята година. Звуки вилітали один по одному з розбитих грудей годинника; потім тиша неначе ще збільшилась, стала якась важка, ще більш німа й безнадійна. Насвіжо помальовані головний вітвар та панелі, що ледве висохли, надавали церкві чистого й смутного вигляду, мов у монастирській каплиці, куди ніколи не заглядає сонце. Конання в муках наповняло західню стіну церкви, заливало її кров'ю, що текла з ран розп'ятого Христа; а на інших стінах чотирнадцять грубо намальованих жовтим та червоним страстей господніх показували страшну драму й викликали жах. Тут, на цих вітварях, подібних до трун, посеред цієї порожньої церкви, схожої на домовину, відчувалось передсмертне тремтіння тіла, тут конало життя. Все тут говорило про умертвіння, темряву, жах і нікчемність. Ще пахло трохи ладаном, і цей дух був подібний до останнього ніжного дихання якоїсь небіжки, що її задрісно заховали під собою плити.

— Ах, як гарно було на сонечку, пам'ятаєш?..—сказала, нарешті, Альбіна.—Одного ранку, це було в квітнику, там ліворуч, ми йшли попід стіною з високих трояндових кущів. Мені пригадується барва трави,— вона була майже блакитна, з зеленуватим відтінком. Ми дійшли до кінця стіни й повернули назад по тій самій дорозі; так було добре на сонці, так ніжно пахло. І це була вся наша прогулянка того дня: двадцять кроків наперед, двадцять назад; то^б їв такий щасливий куточок, що тобі не хотілося йти звідти. Бджоли бреніли, а одна синичка все не хотіла кинути нас, стрибаючи з вітки на вітку; всякі тварини проходили повз нас і не полохались. Ти шепотів: «яке життя прекрасне!» Життя—це трави, дерева, вода, небо, сонце, що золотило наше волосся, і в ньому ми були зовсім ясні.

Вона замовкла на хвилинку, а тоді говорила далі:

— Життя—це Параду. Який він нам здавався великий! Ми ніяк не могли знайти йому кінця. Там зелень вільно котилась до самого обрію і шуміла, як хвиля. А яка блакить розгорталась над нашими головами! Ми могли рости на волі, бігати, літати, як хмари, не зустрічаючи ніяких перепон. Повітря було наше.

Вона спинилась і показала рукою на тісні церковні стіни.

— А тут ти неначе в могилі. Ти не можеш навіть простягти широко руки, щоб не поздирати шкуру об каміння. Це склепіння ховає від тебе небо, відбирає тобі твою частку сонця. Тут так тісно, що твоє тіло костеніє, немов ти лежиш живий під землею.

— Ні,—промовив священник,—церква велика, як світ. Вона містить у собі божество.

Альбіна знову показала на хрести, на розп'ятого Христа, на страсті господні.

— Ти живеш серед смерті. Трави, дерева, води, сонце й небо—все конає навколо тебе.

— Ні, все відроджується до життя, все очищається, все підноситься до світлого джерела.

Священник випростався, очі йому палали. Він одійшов од вітара, бо став тепер уже непереможний, озброєний такою вірою, що міг з презирством зустріти

небезпеку від усякої спокуси. Він узяв Альбіну за руку, називав її «ти», як сестру, і провів перед сумними малюнками дороги на Голготу.

— Дивись,—сказав він,—ось як страждав мій господь. Ісуса бичують. Ти бачиш: його плечі голі, тіло його все в ранах, кров тече по ребрах... Ісусові надівають терновий вінець. Струмки крові стікають на його поранене чоло. Великий шрам перерізує йому скроню... Вояки знущаються з Христа. Кати, глузуючи з нього, накинули йому на плечі пурпурове лахміття, плюють йому в лице, б'ють по щоках і, б'ючи прутами, ще більше заганяють в його чоло терновий вінок...

Альбіна одвернула голову, щоб не бачити цих, так грубо розмальованих, картин, де смуги лаку перерізували Ісусове тіло, пофарбоване під колір вохри. Пурпурна кирея на плечах Ісуса була неначе шматок обдертої шкіри.

— Нащо страждати, нащо вмирати! — відповіла вона.—О, Серже, коли б ти міг усе згадати!.. Одного разу ти сказав мені, що втомився. Я знала добре, що ти кажеш неправду, бо надворі віяло прохолодою, і ми ходили не більш, як чверть години. Але тобі хотілося посидіти і взяти мене в обійми. Або пам'ятаєш, в глибині плодового саду росла понад струмком вишня і ти не міг пройти повз неї без того, щоб не поцілувати мої руки, коротенькими поцілунками вкриваючи їх знизу до плечей, добираючись до самих уст. Пора для вишень уже пройшла і ти розкошував моїми устами... Коли в'янули квіти, ми плакали. А одного дня ти знайшов у траві мертву очеретянку, ти ввесь поблід і притиснув мене до своїх грудей, немов хотів заборонити землі взяти мене.

Священик підвів її до других картин.

— Замовчи,—крикнув він,—дивися ще і слухай далі. Ти повинна впасти ниць, простертися долі від горя й жалю... Дивись! Ісус знемагає під тягарем свого хреста, тяжко сходити на Голготу. Ось він упав на коліна. Він не може стерти поту з свого лица, підводиться і йде далі... Ось Ісус знову падає під тягарем свого хреста. Він хитається на кожному кроці. Цього разу він падає

на бік так страшно, що лежить хвилину непритомний. Його поранені руки випускають хреста, стражденні ноги лишають за собою криваві сліди. Страшений тягар пригинає його до землі, бо він несе на своїх плечах гріхи цілого світу...

Альбіна неуважно подивилась на Ісуса в синій одежі, що зігнувся під надмірно великим хрестом, з якого текла чорна фарба і бруднила золото на Ісусовій аврелі. Вона прошепотіла:

— О, які стежечки на луках!.. Ти зовсім, видно, втратив пам'ять, Серже? Невже не пам'ятаєш зовсім доріжок у м'якій траві, що стеляться через луки між великими озерами зелені? З полудня в той день ми вийшли з дому тільки на годину. Ми йшли все вперед і вперед, уже зірки посходили на небі, а ми все йшли. Який приємний був тоді цей м'який килим, ніжний, мов шовк! Ні один камінець не траплявся нам по дорозі. Ми йшли по якомусь зеленому морю, і хвилі моху заколисували нас. І ми добре знали, куди вели нас ці милі стежечки, що не приводять більше нікуди. Вони вели нас до нашого кохання, до раювання в обіймах один у одного, до певности в щасті прожитого дня... Ми повернулись, не почувуючи втоми. Тобі навіть легше було вертатися, ніж іти туди, бо там ти віддав мені свої пестощі, а я не могла тобі їх усі повернути.

Тремтячими від хвилювання руками абат Муре показав їй на останні картини. Він говорив:

— Ось Ісуса прив'язали до хреста. Молотком повбивали гвіздки в його простягнуті руки. Одним гвіздком пробили йому ноги так, що потрощили кістки. А він у той час, як усе тіло його здригалось від мук, з усмішкою на устах дивився на небо... Ісуса розп'ято між двома розбійниками. Од ваги його тіла страшенно відкрилися рани, з його чола й кінцівок тече кривавий піт. Розбійники кленуть його, натовп глузує з нього, воїни ділять між собою його одягу. Спускається тьма, ховається сонце... Ісус умирає на хресті. Один зойк, і він віддає дух. О, яка страшна смерть! Завіса в храмі розірвалася надвоє зверху донизу, земля затряслася, каміння порозколювалось, могили розкрились...

Священик упав на коліна, голос йому переривався від ридання, він дивився на Голготу, де стояло три хрести, і на них мучились розп'яті тіла скараних смертю. Малюнок збільшував жах, бо там тіло неначе віддиралось від кісток.

Альбіна заступила ці картини, щоб священик їх не бачив.

— Одного вечора,—сказала вона,—довгим присмерком, я поклала голову тобі на коліна... Це було в лісі, в кінці великої каштанової алеї, що її захід сонця пронизував останнім промінням. Ах, яке то було ніжне прощання! Сонце затрималось біля наших ніг, усміхнулось до нас, кажучи нам «на добраніч!» Поволі блідло небо. Я оповідала тобі сміючись, що це воно здимає своє блакитне вбрання і надягає чорне з золотими квітками, щоб піти на баль. А ти нетерпляче ждав темноти, щоб бути нам самим без сонця, бо ми соромились його. Надходила не звичайна ніч, а щось ніжне, сумирне, лагідне, як серпанок, таємниче, немов би ми опинились на затишній стежці в затінку від листя, і нам так хочеться сховатись на хвилину з повною певністю, що на другому кінці знайдемо ясний радісний день. Прозоре, бліде смеркання обіцяло на завтра чарівний ранок... Я вдавала, що сплю, побачивши, що день не відходить так швидко, як нам хотілося б. Тепер я можу признатись, я зовсім не спала в той час, як ти цілував мої очі. Я розкошувала твоїми поцілунками і стримувалася, щоб не засміятись. Моє дихання було спокійне, і ти ним упивався. А потім, як стало зовсім темно, все навколо ніби колисало нас. Знаєш, дерева спали так само, як і я... Ти пригадуєш, квіти пахли дужче вночі.

Священик все ще стояв навколішках, обливаючись слізьми, тоді Альбіна стиснула йому руки, підвела його з колін і сказала з жагою:

— О! Коли б ти знав, ти б сказав одвести себе, ти б обняв мене за шию руками, щоб я не могла без тебе відійти... Вчора мені схотілось побачити знову наш сад. Він став ще більший, глибший, ще більш таємничий. Я знайшла в ньому нові аромати, такі приємні, що від них хотілося плакати. В алеях мене зустрів дощ соняш-

ного проміння, і я аж затремтіла від бажання. Троянди питали мене про тебе, снігурі дивувались, чому я сама. Ввесь сад зідхав... О, ходім зо мною! Ніколи трави не стелили ніжнішої постелі. Я відзначила квіткою один затишний куточок і хочу повести тебе туди. Це в глибині під кущем я відшукала таку прогалявину в зелені, мов широке ліжко. Звідти можна чути, як живе сад з його деревами, водами, небом. Земля своїм диханням колисатиме нас... О! Ходім, там будемо кохатися в коханні всього на землі.

Але він відштовхнув її. Він підійшов до віттаря Мертвих, став лицем до намальованого на картоні розп'ятого Христа, завбільшки, як десятилітня дитина, що конав страшенно реально. Гвіздки, здавалося, справді були залізні. Жорстоко розірвані рани були відкриті.

— Ісусе, ти вмер за нас,—крикнув священник,—скажи їй про нашу нікчемність! Скажи їй, що ми—порох, бруд, прокляття! Ах! Дозволь мені покрити себе волосяницею, впасти до твоїх ніг і лежати там нерухомо, аж доки смерть не спіткає мене. Нехай загине земля, хай погасне сонце. Нехай я не бачу більше нічого, не чую й не почуваю нічого. Ніщо на цьому нещасному світі не відірве мою душу від обожування тебе.

І запалюючись щораз більше, священник підійшов до Альбіни з піднятими догори руками.

— Твоя правда, тут царство смерти, і я хочу смерти, що визволяє й рятує від усякої нечистоти... Слухай, я відрікаюсь від життя, я не хочу його, я плюю на нього. Твої квіти смердять, твоє сонце сліпить, твоя трава побиває проказою тих, хто лягає на неї, твій сад—це гноївня. Від землі йде паскудство. Ти обманюєш, коли говориш про кохання, про сонце, про щасливе життя в глибині твого зеленого палацу. Там сама тільки тьма. З дерев тече отрута, що обертає людину на звіра; у твоїх кущах чорно від гадюк; твої річки разносять пошесть у своїх блакитних водах. Коли б я зірвав з твоєї природи її соняшну одежу та її пояс з листу, ти б побачила, що вона гидка, як мегера, як той потрухлий кістяк... Навіть коли б ти казала правду, коли б мала в своїх руках джерело радості, коли б понесла

мене на постіль з троянд і там дала мені райський сон, тоді ще з більшою силою я вирвався б з твоїх обіймів. Між нами війна—непримиренна, вічна. Ти бачиш: церква дуже мала, бідна, негарна; у ній сповідальня й катедра з сосни, христильниця з глини, віттар збито з чотирьох дощок, що я сам розмалював. Та дарма! Вона більша за твій сад, за всю долину, за всю землю. Це неприступна фортеця, її ніщо не може зруйнувати. Вітер, сонце, ліси, моря, все, що живе,—можуть стати до бою з нею, вона міцно стоятиме, навіть не похитнеться; нехай кущі ростуть, нехай своїми колючими руками стрясають стіни, нехай навала комах виповзає з щілин землі, щоб точити церковні мури, хоч яка спорохніла на око буде церква, її ніколи не потопить, не знесе життєва повідь. Бо вона є непереможна смерть... Хочеш знати, що станеться колись? Маленька церква стане така величезна, кине від себе таку неосяжну тінь, що вся природа загине від неї. О! Настане смерть, смерть усьому, і небо розкриється, щоб прийняти наші душі з-під гидких уламків цього світу!

Він кричав і жорстоко штовхав Альбіну до дверей. А вона дуже зблідла і крок за кроком відступала. Коли він замовк, вона здушеним голосом поважно сказала:

— Отже, всьому кінець, ти мене проганяєш?... А все ж я тобі жінка. Ти зробив з мене жінку. Коли це бог дозволив, то не може нас за це карати.

Стоячи вже на порозі, вона додала:

— Слухай, щодня при заході сонця я буду в кінці саду, там, де зруйновано стіну... Я чекатиму тебе.

І вона пішла. Двері від ризниці зачинилися з приглушеним зідханням.

ІХ.

У церкві настала тиша. Тільки дощ знову збільшився і гудів поза церквою, мов орган. Від цього раптового спокою священиків гнів ущух; його поняла якась ніжність. Він обливався сльозами, плечі йому здригались від ридання, і він знову впав на коліна перед розп'ятим Христом. Слова гарячої подяки зривалися з його уст.

— О, дякую тобі, мій боже, за порятунок, що ти мав ласку мені дати. Без твоєї милости я б послухався голосу мого тіла і повернувся б ганебно знову до своїх гріхів. Милість твоя оповила мої груди, як той бойовий панцер, вона була—моя зброя, моя відвага, внутрішня твердиня, що підтримувала мене безнастанно. О, господи! Ти пробував у мені; це ти говорив через мене, бо я не почував уже кволости свого тіла, я був дужий, мав досить сили порвати всі пута мого серця. І ось моє скривавлене серце, воно не належить більше нікому, тільки тобі одному. Для тебе я відірвав його від світу. Але не думай, господи, що я пишаюсь з цієї перемоги. Я знаю, що без тебе я нічого не вартий. Я припадаю до твоїх ніг у своїй покорі.

І він припав до вівтаря, спустившись на східці, майже сівши, і не знаходив більше слів, тільки його дихання, як дим від ладану, розходилося крізь його відкриті уста. Від милости божої, що зійшла на нього, він поринув у невимовний захват. Заглибившись сам у себе, він шукав Ісуса в глибині свого серця, у цій святині любови, безнастанно готуючись достойно прийняти його. Ісус був тут, священник почував його в тій надзвичайній скрусі, що оповила його. Тоді він почав розмову з Ісусом, одну з тих щиросердих розмов, що під час їх він одривався від землі і розмовляв сам на сам із своїм богом. Він шепотів псалму: «мій укоханий належить мені, і я належу йому; він почиває між лілеями, поки зійде зоря і зникнуть тіні». Він думав над словами «наслідування Христа»: «це велике мистецтво вміти розмовляти з Христом і велика має бути обережність, щоб вміти втримати його біля себе». Яка це була чарівна простота. Ісус спускався до нього, протягом цілих годин входив у всі його потреби, радості, надії... Навіть коли двоє друзів зустрічаються після довгої розлуки і йдуть десь у затінку, берегом якоїсь самотньої річки, їхня щира розмова все ж не буває така зворушлива, бо в ці години єднання з богом Ісус мав ласку бути йому за друга найкращого, найвірнішого, такого, що ніколи не зрадить, такого, що за крихту почуття до нього давав всі скарби вічного життя. Цього разу

особливо священникові хотілось, щоб це єднання тривало якнайдовше. Серед тиші, що панувала в церкві, пробила шоста година, а він усе ще прислухався до Христа в глибині своєї душі. Це була сповідь всієї істоти, якесь вільне єднання без тих перешкод, коли треба говорити словами; тут була природна сердешна щирість, що перелітає навіть швидше, ніж думка. Абат Муре звіряв Ісусові все, як богові, що ввійшов з ним у близьке єднання і що може все зрозуміти. Він признавався, що любить Альбіну ввесь час; він сам собі дивувався, як він міг так погано повестися з нею, вигнати її, і його тіло не обурилось проти того; це навіть тішило його, він усміхався так ясно, неначе був за свідка при тому, як хтось інший виявив дивовижний героїзм. Ісус казав йому, що це не повинно його дивувати, що часто найсвятіші люди, були тільки сліпим знаряддям у божих руках. Тоді в душу абата Муре закрався сумнів: чи не зменшилась його заслуга від того, що він кинувся шукати захисту у підніжжя престолу і навіть вдався до образів страстей господніх? Чи не було в нього замало відваги, щоб боротися самому? Та Ісус був лагідний, ласкавий і пояснив йому, що господь безнастанно опікується найслабшими людьми, що він віддає перевагу стражденним душам, до них він приходить, як друг, що припадає до узголов'я хворого друга. Хіба кохати Альбіну не гріх? Ні, коли ця любов іде не від тіла, коли в ній є надія на майбутнє життя. Так як же треба її любити? Він повинен любити її мовчазно не приторкаючись до неї, вся його ніжність повинна бути цілком чистою, щоб вона струмувала, мов ті пахощі приємні небесам. Тут Ісус ласкаво всміхнувся до священника, наблизився до нього, підбадьорюючи його признатися, і тоді священник помалу наважився розказати йому про Альбінину красу. У неї волосся ясне, як у янголів. Вона така біла, очі в неї великі й ніжні, як у святих з авреолями. Ісус мовчав і все всміхався. А як вона виросла за останній час! Вона тепер мов цариця з тим заокруглим станом і розкішними плечима. О! Яке щастя обняти її за стан, хоч на хвилину, і почувати, як її плечі одхиляються від цих

обіймів! Усміх Христовий блід і вмирав, як зоряний промінь за обрієм. Тепер абат Муре говорив сам. Справді, він був до неї занадто жорстокий. За що він прогнав Альбіну, не сказавши ні одного ласкавого слова, коли небо дозволяє любити!

— Я люблю її, я люблю її!—крикнув він голосно, несамовито, на всю церкву.

Він бачив її ще тут. Вона простягала до нього руки, була така бажана, що він годен був порушити всі свої обітниці. І він кидався їй на груди, не зважаючи на церкву, він обіймав її, він заволодів нею, вкриваючи її рясними поцілунками. Він ставав перед нею на коліна, благаючи в неї милосердя і просив пробачити йому грубість. Він виправдувався тим, що іноді його устами промовляв до неї не його голос, а чийсь чужий. Хіба ж він завжди поводився з нею недобре! Це винен той чужий голос, що говорив його устами. Цього не міг зробити він сам, бо він не може без тремтіння доторкнутися навіть до її волосини. Але він прогнав її, церква справді порожня! Куди йому бігти, щоб її догнати і знову привести, обсушити їй сльози своїми пестощами? Дощ іще припустив. На дорогах були брудні калюжі. Він уявив собі, як січе її злива, як вона хитаючись іде понад ровами і одежа на ній наскрізь промокла, прилипла до тіла. Ні, ні, це не його вина! Це той інший, заздрий голос хотів жорстоко вбити його кохання.

— О, Ісусе!—кричав він ще в більшому одчаю,—зглянься на мене, верни мені її!

Але Ісуса вже не було тут... Тоді абат Муре, спам'ятавшись раптом, страшенно зблід. Він зрозумів. Він не здолав затримати при собі Ісуса. Він утратив свого друга, він зостався без захисту супроти зла. Замість тої внутрішньої ясности, якою він був тоді весь осяяний, в якій він єднався з своїм богом, тепер у ньому була сама темрява, бридкий дим, що нищить його тіло. Одходячи від нього, Ісус забрав свою ласку. Абат, такий ще дужий за поміччю неба вранці, тепер одразу відчув, який він нещасний, покинутий, кволий, мов дитина. Який страшний занепад! Яка невимовна мука! Героїчно боротися, встояти' твердо, неподолано, невблаганно

в той час, як спокуса була перед ним жива, з своїм округлим станом, розкішними плечима, з пахощами жіночого жагучого тіла; і ганебно впасти, проїнятися пожадлигим бажанням, коли спокуса вже відійшла, лишивши по собі тільки лёгкий шелест одежі та ніжний аромат її білявого волосся! Тепер у самому тільки спогаді вона вернулась така всемогутня, що заповонила собою церкву.

— Ісусе, Ісусе!—крикнув востаннє священник.—Вернись, увійди в мене, говори до мене знову!

Та Ісус був глухий до нього. З хвилину абат Муре благав небо, простягаючи до нього руки в нестямі. Плечі аж здригались йому від надзвичайного пориву в благанні. Але скоро його руки безвладно впали. На небі панувало безнадійне мовчання, таке відоме побожним людям. Священник знову спустився на східці біля вітваря такий пригнічений, помертвілий на обличчі, стискаючи руками собі груди, немов бажаючи роздавити своє тіло. Від муқ спокуси він неначе весь зібгався, поменшав.

— Господи! Ти покидаєш мене, — шепотів він. — Нехай буде воля твоя!

І більше він не промовив ні слова, важко дихаючи, немов зацькований звір, нерухомий, боячись мордування. З того часу, як він согрішив, він не раз отак був іграшкою вередливих змін божої ласки. То вона не приймала його найпалкіших благань, то несподівано приходила якраз тоді, коли він не сподівався на неї. Спочатку він обурювався і скаржився, як той зражений коханець, вимагаючи негайно повороту цієї порадиці, що її поцілунки надихали йому стільки сили. А потім, після марних вибухів гніву, він зрозумів, що покора завдає йому менше муқ і тільки сама покора допоможе йому знести розлуку. Тоді він цілими годинами, цілими днями принижував себе, дожидаючи полегкості, що все не приходила до нього. Хоч як він хотів віддати себе знову в руки божі, хоч як скорявся перед богом, до нестями проказуючи найвідповідніші молитви, все було даремне: він уже не почував присутності бога, в його немов відділеному ділі знов повставало

бажання; мотиви плутались на його устах, переходили в якесь незв'язне бубоніння. Так він довго конав від спокуси, зброя віри випадала одна по одній з його ослаблих рук; він був немов безвільна пташка в кігтях пристрасти, він їй допомагав і, з жахом споглядаючи свою ганьбу, не мав відваги і пальцем ворухнути, щоб прогнати грішні думки. Таке було тепер його життя. Він зазнав усіх нападів гріха. Не минало й одного дня, щоб він не відчував цього. Гріх прибирав тисячі форм,—входив до нього очима, вухами, хапав його просто за горло, зрадливо стрибав йому на плечі і мучив його, проймаючи до кісток. Завжди його провина була перед ним, він бачив голе Альбініне тіло, блискуче, мов сонце, що освітлювало зелень Парадю. Він переставав бачити його тільки в ті рідкі хвилини, коли милість божа своєю свіжою ласкою склепляла йому повіки. І він ховав свої муки, як щось ганебне. Він замкнувся в собі і мовчав. Ніхто не знав, чим йому порадити, хоч усі в церковному домі бачили його муки й покору. Теза з одчаю погрожувала за його спиною кулаками в небо.

Цього разу він був сам один і міг мучитися не стидуючись. Гріх так тяжко його вразив, що він не мав сили підвестися з східців до віттаря, куди він упав. Священик усе ще важко дихав, туга в'ялила його, але сліз не було. Він згадував своє колишнє чисте життя. Ах, який то був спокій, яке довір'я жило в ньому, відколи він прибув до Арто! Йому здавалось, що гармонія душі це правдивий шлях. Тоді він ще сміявся, коли хтось казав про спокусу. Він жив серед зла, не знаючи його, не боячись його, бо мав певність, що він завжди подолає гріх. З нього був зразковий священик, такий чистий духом, такий невинний перед богом, що господь вів його за руку, мов малу дитину. Тепер вся ця чистота була мертва. Господь сховався до нього на світанку його життя і тоді він почував його. Тепер спокуса припала на долю його земного життя. З того часу, як він провинив, почалася для нього вічна боротьба. Може господь саме тепер більше його любить? Адже великі святі жорстоко роздирали своє тіло на тернах стражденного

життя. Так він потішав себе цією думкою. Щоразу, як його тіло немов розривалось, як його кістки тріщали, він обіцяв собі надзвичайну нагороду. Ніколи небо не покарає його занадто суворо. Він дійшов до того, що дивився з презирством на свій колишній ясний спокій душі, що так легко йому давався, коли він вистоював на колінах, як та захоплена вірою дівчина, не почувачи навіть болю в ногах. Він примудрявся знаходити насолоду і заспокоєння в стражданні. Але в той час, як він прославляв бога, його зуби цокотіли від жаху, голос крові повставав у ньому і кричав, що все це брехня, що єдина бажана йому радість—це кинутись в Альбінині обійми за стіною з квітів у Параду.

Він кинув Марію для Ісуса, присвятивши йому своє серце, щоб перемогти своє тіло, мріючи зміцнити цим свою віру. Марія занадто його турбувала своїми делікатними кучерями, ніжними руками, своїм жіночим усміхом. Він не міг стати на коліна перед нею, не спустивши очей додолу, боячись вгледіти край її одежі. Потім він обвинувачував її, що вона була занадто добра до нього; вона так довго тримала його при собі, що він якось несвідомо немов послизнувся і впав у жіночі обійми, не помітивши навіть своєї зради. І він пригадував брутальність брата Аршанжія, його відмову обожувати Марію, його погляд повний недовір'я, що ним чернець, здавалось, стежив за нею. Абата брав одчай, що він ніколи не зможе дійти такої грубости. Він тільки перестав обожувати Марію, сховав її образ і покинув її вівтар. Але вона зосталась у глибині його серця, як вічна незабутня любов. Гріх, знущаючись над святощами, користувався її образом, щоб спокушати його. Коли священник знову вдавався до святої діви в години невимовної ніжности, перед його очима ставала Альбіна, в білому серпанку, блакитному поясі, з золотими трояндами на своїх босих ніжках. Всі образи святої діви: Мадонна в золотому королівському плащі, Мадонна в зоряній короні, благовіщення Марії, Мадонна Марія з лілеєю за прядкою, — нагадували йому Альбіну, її веселі очі, делікатні уста, пухкі ніжні щічки. Його гріх убив усю непорочність святої діви. Тоді, зробивши над-

людське зусилля, він прогнав з релігії жіночість і вдався під захист Христа; але навіть Христова лагідність непокоїла його часами. Він потребував бога заздрісного, бога невблаганного, біблейського бога, оточеного громом і блискавицями, що з'являється тільки для того, щоб карати настрашених людей. Для нього не існувало вже ні святих, ні янголів, ні матері божої,—він мав самого тільки бога, всемогутнього владаря, що забирав собі кожний його подих. Священик почував, як рука цього бога тисне йому груди і провадить його, як той нікчемний атом грішної матерії, куди хоче, в просторі і в часі. Він хотів стати проклятим, нікчемним, марити про пекло, безсило боротися з страховищами спокуси. Від Ісуса він приймав тільки хрест. Обожувати хрест—це було в нього якесь божевілля. Він узяв свого хреста й пішов за Ісусом. Він не мав вищої радості, як згинатися й падати під вагою хреста, нести його, повзучи на колінах, знемагаючи під надмірним тягарем. У хресті він бачив силу душі, радість розуму, найвищу цнотливість, довершену святість. У ньому було все, все вело його до того, щоб умерти на хресті. Мучитися, вмерти,—ці слова безнастанно бреніли в його вухах, як вінець людської мудрости. І коли він припав до хреста, він почув безмежну радість у любові до бога. Це вже не діву Марію любив він ніжно, як син, пристрасно, як коханець,—тепер він любив, щоб любити, задля самої любови. Він любив бога понад себе самого, понад усе на світі. Він був, як той світич, що зменшується від власного світла. Він бажав смерті і вона була в його очах поривом любови.

У чому ж його вина, щоб приймати таку жорстоку покуту? Він витер рукою піт, що котився з його чола, і думав, як ще вранці він перевіряв своє сумління і не знаходив жодної тяжкої провини. Хіба не суворе життя провадив він, виснажуючи своє тіло? Хіба не сліпо любив він одного тільки бога! Ах! Як би він благословляв бога, коли б господь нарешті вернув йому спокій, покаравши його досить за його гріх! А що, коли ніколи він не зможе спокутувати свого гріха? І мимоволі він вертавсь до палких спогадів про Альбіну, про Парадю. Спо

чатку він шукав виправдання для себе. Раз увечері він упав на камінну підлогу в своїй кімнаті, уражений запаленням мозку. Протягом трьох тижнів його мучила ця тілесна хвороба. Кров страшенно билась у жилах по всьому його тілі, голосно буяючи в ньому, немов той бурхливий потік; тіло його від голови до п'ят очищалося й відновлялося, так змучене тяжкою хворобою, що, часто йому здавалось, він чув у маренні, немов робітники молотками забивали цвяхи в його кості. А потім, якось вранці, він прокинувся зовсім іншою людиною. Ніби він народився вдруге, позбувшись всього, що накладали на нього двадцять п'ять років життя. Його дитяча побожність, семинарське виховання, його віра на початку священництва, все одійшло, кудись поринуло, залишивши порожнє місце. Мабуть, само пекло зробило це з ним, з його обіймів виготувало м'яке ліжко, щоб гріх зійшов туди і там спочивав. І він несвідомо для себе самого залишався на цьому шляху, що поволі приводив його до гріха. Коли в Параду одного ранку він уперше розплющив очі, то почув себе зовсім дитиною. З його пам'яті зникло все минуле і він не мав уже в собі нічого священницького. Його органи почуття діставали такі несподівано приємні вражіння, він неначе починав наново жити, ніколи ще не живши, і втішався надзвичайною радістю — пізнавати вперше життя. О! Яка чарівна наука пізнавання, які прекрасні зустрічі, чудесні знахідки! Параду давав йому найбільше щастя. Вмістивши його в Параду, пекло добре знало, що там він буде без захисту. Від юнацьких літ ніколи ще він не почував, щоб у ньому підіймалось таке бажання насолоди. Та перша молодість, як він тепер пригадував, здавалась йому такою безпросвітною, немов минула далеко від сонця і була така непотрібна, бліда, немічна. Як він тепер вітав сонце, як захоплювався кожним деревом, кожною квіткою, найменшою комашкою, найдрібнішим камінцем! Навіть каміння його чарувало. Обрій здавався йому надзвичайним чудом. Його очі вбирали той ясний ранок, він вдихав жасминові пахощі, слухав жайворонкові співи, це все надихало такі сильні почуття, він почував слабкість в усьому тілі. Він завжди з приємністю

приглядався до найніжнішого тремтіння життя. А той ранок, коли поруч нього з'явилася вперше Альбіна, вся в трояндах. Він і тепер радів, втішаючись самим спогадом про це. Вона зійшла, мов та світова зоря, потрібна самому сонцю. Вона все осявала і все з'ясовувала. Вона остаточно довершила його відродження. Він пригадував, як вони почали ходити по всьому Параду. Згадував, як її коротеньке волосся на потилиці розвівалось, коли вона бігла перед ним. Від неї йшов такий чудовий аромат, її легеньке вбрання маяло і, торкаючись, ніби пестило. Коли обіймала його своїми голими руками, гнучкими, як вужі, була така ніжна; він так і чекав, що вона обів'ється навкруги його тіла і засне, притулившись до нього. Вона завжди ходила попереду. Вона водила його покрученими стежками; там вони затримувались, щоб повернутись не так швидко. Вона надала йому жагуче почуття до землі. Він учився її любити, дивлячись, як кохаються трави; довго стримувана ніжність, нарешті, одного вечора несподівано вибухла великою радістю в затінку велетенського дерева, повного соку. Там вони дійшли кінця їхньої дороги. Альбіна з розпущеними косами, закинувши голову, простягла до нього руки. Він узяв її в обійми. О! Взяти її, заволодіти знову, почувати, як тремтить її тіло, творити життя, бути— як бог!

Священик раптом глухо застогнав. Він випростався, немов ударив його невидимий бич, і знову впав додолу. Спокуса мордувала його. У який бруд ці спогади його завели! Хіба він не знає, що сатана береться на всякі хитрощі, що він користується навіть годинами внутрішнього іспиту, щоб просунути свою гадючу голову в саму душу? Ні, ні, жодного виправдання немає для нього! Тим, що він хворів, не можна виправдати гріха. Він повинен був берегти себе і знову знайти свого бога, скоро гарячка покинула його. А він, навпаки, віддався радощам свого тіла. І яку кару терпить він тепер за цю грішну втіху! Він не може навіть сповідатися в своїх гріхах, щоб проти волі думкою знов не грішити. О, коли б він міг накласти печать мовчання на цей бруд! І він мріяв про те, як би спорожнити свій череп, щоб

Сільше не думати, як би відкрити жили і випустити всю грішну кров, щоб вона не мучила вже його. На хвилину він, тремтячи, закрити обличчя руками, неначе стараючись сховатися від звірів, що бродять навколо нього і проймають його своїм гарячим диханням.

Але мимохіть він думав далі і кров так само стукала в його серці. Він закрити очі, але і в чорній темряві вони бачили ніжні лінії Альбіниного тіла, обкреслені вогняними рисами. Її голі перса сліпили, як сонце. Він робив зусилля, щоб не бачити, прогнати цю примару, а вона все яскравіше променіла, і, обвинувачуючи сама себе, вигинаючи стан, простягала до нього руки, кликала його, і хрипкий стогін смутку і одчаю виривався з його грудей. Мабуть, господь його покинув зовсім і немає йому захисту в бога. І, не вважаючи на все напруження його волі, гріх знову й знову з'являвся перед ним з усіма страшними подробицями. Він знову бачив найдрібніші стебельця трави біля Альбіниних спідниць, бачив будякову квіточку, що вчепилася Альбіні в волосся, і він згадав, як уколов собі губи об неї. Згадав навіть солодкий і трохи терпкий пах притоптаної трави; він знову чув далекі звуки, одноманітні пташині крики, потім страшенну тишу і знову якесь зідхання, що пронеслось над деревами. Чому його відразу не вбило громом з неба? Він би менше страждав тоді. А тепер він, як людина покинута богом, тішився своїм гріхом. Шалена лють охопила його, коли він згадав ті зрадливі слова, що говорив колись у ногах в Альбіни. Ці слова неначе й досі бренили в ньому й обвинувачували його перед богом. Він визнав жінку за владарку над собою, він віддався їй у неволю, цілуючи їй ноги, волюючи стати тою водою, що вона п'є, тим хлібом, що вона їла. Тепер він зрозумів, чому він знову не може бути тим, ким він був колись. Господь віддав його жінці. Але він почне її бити, поперебиває їй ноги й руки, щоб вона відпустила його. Це вона—раба, нечисте створіння; слід би, щоб церква відкинула її, не визнавала за нею душі. Він випростався і підняв кулаки на Альбіну. Та кулаки ослабли, руки спустились, і, ніжно голублячи, обгорнули голі плечі, а уста, готові проклинати, припали до

її розпущених кіс, шепочучи слова безмірного кохання.

Абат Муре розкрив очі. Жагуче марення Альбіною щезло раптом, несподівано йому стало легше,—він міг плакати. Довго сльози освіжали йому руки, і він почав стримувати віддих, не зважаючи поворухнутися, боячись, щоб знову спокуса не охопила його. Йому вчувався весь час за спиною якийсь глухий гомін. Йому було так добре не відчувати вже страшних мук і він тішився цим спокоем, забуваючи про все. Надворі дощ ущух. Сонце заходило, відблискувало пурпуром і кидало на вікна рожеве світло, неначе шовкові завіси. Церква, ніби зогрілась і вся ожила від цього останнього подиху сонця. Священик став боязко дякувати богам, що він мав ласку до нього і дав йому полегкість. Широка смуга проміння, золота курява, перерізувала середину церкви і освітлювала в глибині годинника, катедру та головний вівтар. Може, це милість божа верталась до них, сходячи з неба цією світлою стежкою? Він зацікавився пилінками, що надиво швидко метушилились у тому сяйві, мов юрба посланців, призначених безнастанно носити новини з неба на землю. Коли б завітати тисячі свічок, і тоді в церкві не було б так пишно. За головним вівтарем простяглися золоті завіси; по східцях збігали струмочки з коштовних оздоб; свічники сяяли, мов ясні снопи; в кадильницях горіло, як жар, дорогоцінне каміння; святі чаші ряхтіли, мов комети. І всюди неначе струмував дощ променястих квіток легкого рухомого плетева покривал, букетів, вінків із троянд, звідки сипались зорі. Ніколи він і не мріяв про таке багатство для своєї бідної церкви. Він усміхався, мріючи залишити тут цю пишність, улаштовуючи все по своїй уподобі. Йому хотілося, щоб золоті запони висіли вище, чаші теж на його думку було розкидано якось неухважно; і він збирав у своїй уяві розгублені квіти, зв'язував їх у букети, зграбно вигинав гірлянди з троянд. Як би всі здивувалися, коли б побачили, як розкішно все уряджено тут. Він стає за первосвященника в цій золотій церкві. Архіреї, князі, жінки в королівських мантиях, юрби прочан з чолом у поросі,—усі пра-

гнуть відвідати церкву, стають табором у долині, чекають біля дверей цілими тижнями, поки зможуть увійти. Йому цілують ноги, бо його ноги теж золоті і теж творять чудеса. Золото вкриває ноги йому по коліна. Золоте серце б'ється в його золотих грудях так мелодійно, виразно, що юрба надворі чує його. Тоді його опанували надзвичайні гордощі. Він, як той ідол, що йому поклоняються люди.

Ссняшне проміння підбивалося все вище, головний віттар палав. Священик усе більше впевнявся, що це милість божа вертається до нього, щоб він відчув цю внутрішню радість. Важкий гомін поза ним став лагідний. Він почував тепер у себе на потилиці якусь ніжну, оксамитну лапку, немов до нього ластилась велетенська кішка.

І він марив далі. Ніколи він ще не бачив речей у такому сліпучому світлі. Тепер йому здавалось, що все легко зробити, бо він почував у собі стільки сили. Альбіна його чекає, і він піде, щоб поєднатися з нею. Це так природно. Адже він повінчав Фортюне з Розалі цього ж таки ранку. Церква не забороняє шлюбу. Він неначе зараз бачить, як вони всміхаються і штовхаються ліктями, а він благословляє їх. Потім увечері йому показали подружнє ліжко. Кожне слово, що він промовляв до них, голосно дзвеніло тепер в його вухах. Він казав Фортюне, що господь посилає йому дружину, бо не хоче, щоб людина жила самотою. Він казав Розалі, що вона повинна приліпитися до свого чоловіка, ніколи його не покидати і покірливо служити йому. Але він це говорив також і для себе й для Альбіни. Хіба Альбіна не дружина йому, не покірлива служниця, що бог послав йому, щоб його змужнілість не висохла в самоті? До тсього ж вони вже зв'язані. І він дивувався, як одразу він міг не зрозуміти цього і не пішов з нею, як це велів йому обов'язок. Але тепер справу вирішено,— він завтра знову з'єднається з нею. За пів години він дійде до неї. Переїде селом, потім дорогою через горбок, і це куди ближче. Тепер він може все зробити, він господар собі, ніхтсї не посміє нічого йому сказати. Коли на нього будуть дивитись, досить йому махнути

рукою, і всі голови спустяться додолю. Він житиме з Альбіною, називатиме її своєю жінкою. Вони будуть дуже щасливі. Золото здіймалося ще вище, протікало йому поміж пальцями. Він неначе ввесь увійшов в золоту купіль. Святий посуд він брав з собою для потреб свого господарства; живучи розкішно, він платитиме за послуги людям штабочками чаші, що ламатиме пальцями зовсім легко. Він запинав своє шлюбне ліжко золотими завісами з віттаря. Своїй жінці він дарував для оздобы золоті серця, золоті рожанці й золоті хрести, що висіли на Мадонні та на святих. Якби надбудувати ще один поверх, то сама церква могла б їм бути за палац. Бог нічого не скаже, бо він дозволив любити. Зрештою, йому байдуже про бога! Хіба він сам не бог з золотими ногами, що творять чуда і що їх цілує юрба.

Абат Муре встав. Він широко розвів руками, як Жанберна, цим рухом заперечення обіймаючи ввесь обрій.

— Немає нічого, нічого, нічого!—сказав він.—Бог не існує.

Здавалось, по церкві пронеслося велике тремтіння. Священик смертельно зблід і з жахом прислухався. Хто це сказав? Хто це богохулив? Раптом оксамитна ласкава лапка, що він почував у себе на потилиці, зробилась люта, випустила кігті й рсздирала йому шкуру, кров полилася ще раз. Він все таки твердо стояв і борювся проти спокуси. Він проклинав переможний гріх, що глузував з нього, сміючись у самі вуха, і знову бив його своїми злісними молотками. Хіба він не знає цих підступів зла? Хіба він не знає, що часто гріх бавиться, наближаючись з ніжними лапками, щоб раптом вгородити їх у свою жертву по самі кістки, мов гострі ножі? І його злість ще збільшилась від думки, що він попався в пастку, мов та дитина. Тепер його назавжди пригнуло до землі, і гріх переможно сидітиме в нього на грудях! Ось він уже каже, що немає бога. Це фатальна, похила путь. Перелюбство вбило віру. А потім упав і догмат. Сумніву тіла, що вимагало задовольнити свою жадобу, було досить, щоб знищити все небо. Божі накази драгували його, таємниці викликали усміх. Неначе він ле-

жав десь у кутку поваленої віри і бабрався в своїй нечисті, розпорпуючи якусь звірачу нору, повну бруду. Прийшли ще й інші спокуси: золото, могутність, вільне життя, непереможна потреба насолоди, що доводила до розпусти, розлігшись на розкішному ліжку багатства й гордощів. Йому вкрали бога. Розбили святий посуд для нечестивої жінки. Так, він проклятий! І йому зовсім не соромно, гріх може голосно говорити в ньому. Як добре, що не треба боротися. Страховища, що бродили раніш за його плечима, тепер борсалися в його утробі. Він надимався, щоб іще дужче відчувати їх зуби, він віддавався цьому з якоюсь бридкою радістю. Обурений він підняв кулаки проти церкви. Він уже більше не вірить ні в божество Ісуса, ні в святу трійцю, він вірить тільки в себе, в своє тіло, в хотіння своїх органів. Він хоче жити. Він має потребу стати чоловіком. Ах, яке щастя бігати на вільному повітрі, відчувати силу, не мати над собою заздрісного господаря, повбивати камінням своїх всрогів, хапати в свої обійми стрічних дівчат! Він воскресне з тої могили, куди його поклали жорстокі руки. Він знову розбудить свою приспану змужнілість. І нехай він загине від сорому, коли переконається, що його чоловіча сила вмерла в ньому. Нехай буде проклятий бог, коли вінвилучив його з-поміж живих істот, відзначивши своїм перстом, щоб зберегти для послуг собі!

Священик стояв, і йому все щось увиджалось. Він думав, що це нове богохульство повалить церкву. Соняшна пелена, що вкривала головний вівтар, поволі ширилась, освітлюючи стіни, мов заграва пожежі. Полум'яні пасма здіймалися все вище, лизали стелю і згасли в кривавому світлі пожежі. Відразу в церкві зовсім стемніло. Здавалось, сонце, заходячи, пропало своім вогнем покрівлю, стіни, поробило всюди розвернуті діри, щоб можна було напасти знадвору. Темна основа церкви похитнулась, чекаючи якогось страшного нападу. Ніч швидко насувалась.

Тоді священик почув звідкись здалека невиразне шепотіння, що йшло з долини Арто. Раніш він не розумів палкої мови цієї виснаженої землі, де стреміли

тільки пеньки гудзуватого винограду, недолугі мигдалі та старі оливи простягали свої кволі віти. Він раніш проходив серед цієї пристрасти з ясним сумлінням невинної людини. Але тепер його досвідчене тіло відчувало найменше зідхання змарнілого від сонця листу. І ось там, на далекому обрію, перші здригнулись пагорки, ще теплі від прощання з сонцем, і їхній трепет пролунав, мов тупотіння війська в поході. За ними зірвались розкидані скелі, придорожнє каміння, вся жорства в долині, все котилось глухо порикуючи, наче кинуте наперед непереможною потребою рухатися. За ними болота з червоного ґрунту і рідкі ниви, тяжко здобуті заступом, почали котитись і шуміли, немов річки в повінь, несучи в своїх кривавих хвилях зародки насіння, зачатки коріння й рослин. І незабаром усе заворушилось, стебла виноградної лози повзли, як ті здорові комахи; злиденні жита, сухі трави шикувались, наче ватаги озброєні списами; дерева бігли врозтіч, простягаючи віти, як ті вояки, що лаштуються до бою; сунулось опале листя, здіймалась курява на дорогах. Величезне військо на кожному ступні вбивалось у силу; це була яра юрба, що її дихання наближалось, життєва буря, що дихала гарячим горном, зносячи все перед собою у вихорі велетенської родючости. Раптом почався наступ. З глибини обрію ціла околиця з її пагорками, нивами, деревами кинулась на церкву. Церква затріщала під цим першим натиском. Стіни розпались, стеля завалилась. Але велике рсзп'яття від того хитання не впало.

Настала коротка перерва. Гомін зокола ставав усе виразніший, усе лютіший. Священик тепер розпізнавав уже людські голоси. Це було Арто—жменя байстриюків, що зростали на скелі, як уперті терни; від їхнього подиху нісся вихор живих істот. Артойці множились, розводили цілі ліси людей: їхні стовбури покривали собою всю просторінь. Вони доходили до самої церкви, натискали на неї, ламали двері, загрожували повалити її переможними гілками свого племені. Позад них, ховаючись у кущах, насувались тварини: бики, готові своїми рогами пробити церковні стіни й цілі череди ослів, кіз, овечок, усі, як ті живі хвилі кидались руйну-

вати церкву; безліч стоног та цвіркунів напали на підмурівок і точили його своїми щелепами, неначе пилками. А з другого боку підходила обора Дезіре і гноярка, що парувала смородом; півень Олександр скликав до нападу, кури вивертали каміння, б'ючи дзьобами, кролі рили землю попід самими престолами, погрожуючи повалити й зруйнувати їх; ситий кабан вивернувся, рохкаючи й чекаючи, коли святі оздоби обернуться на купу теплого попелу і тоді він покачається там своїм черевом. Знову залунав страшений галас,—це почався другий наступ. Село, тварини, все це живе болото, виливаючись через береги, на хвилину поглинуло церкву і, скаженіючи, стрясало її склепіння. У цій заметні самиці безнастанно викидали з свого нутра нових борців. Цього разу в церкві завалилась частина стіни, захиталась стеля, лутки від вікон повипадали і морок, що чорнів усе густіше, ринув крізь страшенно розвернуті діри. Розп'ятий Христос тримався лише на одному гвіздку, пробитому через його ліву руку.

Галас привітав сїбвалення стіни. Але церква залишалась усе ще міцна, не вважаючи на свої рани. Вона вперто стояла сувора, німа, похмура, чіпляючись за найдрібніше каміння в своєму підмурівку. Здавалось, ці руїни тримаються на самому тонкому стовпі, що якимсь чудом підпірав пробиту покрівлю. Тоді абат побачив, як узялися до роботи всі страшні рослини, що задубіли на сухих скелях, покручені, як гадюки, всі ті тверді гудзуваті дерева. Лишаї такої барви, як іржа, схожі на плями прокази, з'їдали насамперед тиньк, а тоді чебрець заганяв своє коріння між цеглою, неначе залізні клинці. Лаванда просовувала свої довгі закарлючені пальці попід розхитане каміння, притягала його до себе й одривала поволі, але безупинно. Яловець, розмарин, колючий гостролист пнулись усе вище, пускаючи скрізь невидимі паростки. І навіть трава, та сама трава з сухими стеблами, що раніш проходила попід великі двері, тепер випросталась, пробила двері своїми немов крицевими списами, вдерлась до середини церкви і там почала підважувати камінні плити своїми дужими клешнями. Це був переможний вибух повсталोї природи, що

рсабила барикади з повалених престолів, руйнувала церкву, що цілі століття кидала на неї стільки густої тіні. Інші вояки залишили вже травам, чебрецеві, лаванді та лишаям стиха гризти, розкришувати основу; вони руйнували більше, ніж найдужча сила, і ця тиха робота мусіла повалити всю будівлю. Раптом усе скінчилось. Високі віти горобини давно вже стреміли крізь розбиті шибки під склепінням церкви, а тепер горобина люто вдерлася до церкви всією масою своєї страшної зелені. І ставши серед церкви, почала неймовірно рости. Її стовбур став такий величезний, що церква тріснула, як надто вузький пояс. Її віти витяглись у всі боки величезними сучками і кожен з них випирав кавалок з мурів або шматок покрівлі; ввесь час вони множилися, кожна вітка рсзгалужувалась без кінця, з кожного сучка виростало нове дерево. Це було таке несамо-вите розростання, що попробивана, як решето, церква розлетілася в повітрі, розсіявшись дрібним попелом на всі чотири боки. Тепер велетенське дерево торкалось самих зірок. Його віти обернулись на ліс із частин людського тіла,—ліс із ніг, рук, торсів, роздутих животів, із них звисало жіноче волосся; чоловічі голови продирали ксру, радіючи, як бруньки, що допіру народились; а на самому вершечку закохані пари сиділи в своїх гніздах, зомлілі від любови і сповнювали повітря музикою насолоди і духом родючости.. Востаннє повіяв ураган і розкидав церкву дорешти, змітаючи, як куряву, потрощену катедру і сповідальню, пошматовані образи і розтопленій посуд; усі ці уламки тепер жадно клювала зграя горобців, що колись сиділи під дахом. Розп'яття на хвилину повисло на розмаяних жіночих косах, але зараз зникло, і гучно запало в глибині темної ночі. Дерево-життя пробило небо й переросло зірки.

Абат Муре, мов несамо-витий, плескав у долоні, дивлячись на це видовисько: церкву було подолано. Бог не мав уже свого дому. Тепер бог не заваджатиме йому більше. Тепер він знову поєднається з Альбіною, бо вона перемогла з тріумфом. І як він сміявся з себе, він, що годину тому запевняв, ніби церква покриє своєю тінню всю землю. Земля помстилася, поглинувши

церкву. Він сміявся, як божевільний, і цей сміх раптом збудив його з галюцинацій. Він дивився навколо оголомшений, а церква поволі тонула в темряві; крізь вікна видніло зоряне небо. Він простяг руки, щоб помацати стіни, коли це з коридору від ризниці пролунав голос Дезіре:

— Серже! Чи ти тут?.. Та обізвися бо! Вже з пів години я тебе шукаю.

Вона увійшла, несучи лампу. Тоді священник побачив, що церква ввесь час стояла непорушно. Він уже нічого не розумів, перебуваючи в страшному ваганні між нездоланою церквою, що повстала з свого попелу, і всемогутньою Альбіною, що знищила бога самим своїм диханням.

Х.

Дезіре підійшла до нього, як завжди весела, балакуча.

— А ти тут! Ти тут!—гукала вона.—Гаразд! Чи не гуляєш ти в хованки? Я разів десять кликала тебе щосили... Я вже думала, що ти кудись вийшов.

Вона зацікавленим поглядом нишпорила по темних закутках, пішла скрадаючись до самої сповідальні, немов сподіваючись застати когось, хто там заховався, і розчарована вернулася, говорячи:

— То ти тут сам один? Може ти спав? Чим ти міг бавитися сам, коли тут так темно?... Ну, ходімо, ходімо, ми вже сідаємо до столу.

Він провів своїми гарячковими руками по обличчі, неначе хотів стерти з нього ті думки, що, напевне, всякий прочитає на його лиці. Потім машинально обсмикав сутану, йому здавалось, ніби вона подерта і в такому безладді, що сором. Тоді пішов за сестрою. Обличчя йому було суворе і ніщо на ньому не здригалось; напруженням волі він ховав муки свого тіла під святощами свого священницького сану. Дезіре навіть не помітила зовсім його хвилювання і, входячи до ідальні, просто сказала:

— О, я добре виспалася! А ти мабуть багато говорив,—ти такий блідий.

Увечері по обіді прийшов брат Аршанжій, щоб повоювати з Тезою в карти. Цього вечора він був надзвичайно веселий. А коли чернець бував веселий, він штовхав Тезу під боки кулаками, а вона давала йому здорових ляпасів. Обоє з цього сміялись, аж стеля двигтіла. Потім він вигадував надзвичайні штуки: розбивав своїм носом перевернуті догори дном тарілки, закладався, що може, вдаривши спиною, висадити двері до їдальні, висипав усю табаку з своєї табатирки до кави старій служниці, або приносив жменю камінців і запихав їх рукою Тезі за комір до самого пояса. Ця занадто жвава радість нападала на нього ні з цього, ні з того, посеред звичайного злісного настрою; часто якесь явище, нікому нітрохи не смішне, викликало в ньому правдивий напад ярого божевілля,—він тупотів ногами, крутився, як дзиґа, хапаючись за живіт.

— То ви не хочете мені сказати, чому це ви такі веселі?—спитала Теза.

Чернець не відповів. Сидячи верхи на стільці, він стрибав разом із стільцем навколо стола.

— Так, так, удавайте дурня,—говорила вона.—Боже мій, які ж ви дурні! Оце, коли господь бачить вас тепер, ти мусить бути задоволений з вас!

Брат Аршанжій покотився на спині по підлозі, задираючи догори ноги і не встаючи сказав поважно:

— Він мене бачить і задоволений мною. Це ж його воля, щоб я був веселий... Коли господь хоче послати мені якусь розвагу, він дзвонить у дзвона в моєму тілі. Тоді я качаюся отак, і від цього стає весело в цілсму раю.

Він посунувся на хребті аж до стіни, а тоді, ставши на потилицю догори ногами, бив п'ятами в повітрі, яко мога вище. Сутана закотилась і відкрила його чорні штани, залатані зеленими клаптями на колінах. Він говорив:

— Подивіться но, пан-отче, що я роблю. Б'юсь об заклад, що ви не зробите так... Засмійтесь лишень трохи. Краще качатися на спині по підлозі, ніж думати, яка там

шкура в якоїсь шахрайки. Ей, ви чуєте мене? Трапляється робити дурниці,—стак почухатися, поскидати воші. Це заспокоює. Коли я чухаюсь, мені здається, що я божий пес; тому я й кажу, що всі в раю дивляться на мене крізь вікна і сміються, бачучи мене. Чому б і вам не посміятися, пан-отче? Оце для святих, а це для вас. Дивіться, це я перекинувсь через голову на честь святого Йосипа, а це знов для святого Івана, ось для святсго Михайла, знов для святого Марка, ще для святого Матвія...

І він перекидався навкруги по всій кімнаті, згадуючи цілу низку святих. Абат Муре, що сидів мовчазний, поклавши руки на край столу, нарешті всміхнувся. Звичайно ченцева веселість непокоїла його. Коли брат Аршанжій підкотився близько до Тези, вона штовхнула його ногою, сказавши:

— Ну, що ж, будемо ми грати нарешті?

У відповідь чернець захрюкав, як свиня, і став рачкувати, насуваючись просто на Тезу і вдаючи вовка. Підсунувшись до неї, він устроїв голову під її спідниці і вкусив її за праве коліно.

— Одчепіться від мене!—крикнула вона.—У вас на думці, здається, всяка бридота.

— У мене?..—бубонів брат Аршанжій і так розвеселився від цього припущення, що не міг підвестися, ніби захолюнув на місці.

— Ей, дивись, я вже давлюсь, покуштувавши твого коліна. Твоє коліно таки добре солоне... Я кусаю жінок, а потім випльовую їх, бачиш.

Він уже говорив, звертаючись на «ти», і плював їй на спідницю. Коли, кінець-кінцем, він підвівся на ноги, то відсапувався якийсь час і чухав собі боки. Напади веселости ще струшували йому живота, неначе хтось спорожняв бурдюк. Нарешті поважно промовив своїм грубим голосом:

— Будемо грати... Коли я сміюся, то це мое діло. І вам, Тезо, непотрібно знати, через що саме я веселий.

Почалася жорстока гра. Чернець побивав карти, стукаючи кулаками. Як він кричав: «іду!» те аж шибки дзвеніли. Цього вечора виграла Теза. У неї давно вже

було три тузи і вона з блискучими очима добиралась до четвертого. Тим часом брат Аршанжій тішився іншими жартами,—підіймав стола, ризкуючи розбити лампу, нахабно шахрував у картах і виправдувався, неймовірно брешучи, наче б то робить усе на жарт. Несподівано почав заводити псалмів і гугнявив їх голосно, як дяк на криласі. Не замовкаючи, жалісно скрипів і відбивав кінець кожного стиха в псалмі, плещучи картами об ліву долоню. Коли його веселість доходила краю, коли вже не знав більше, як її висловити, тоді протягом цілих годин отак виспівував псалмів. Тоді Теза, що вже добре знала його, нахилилась до нього і кричала, щоб припинити цей рев на всю їдальню:

— Замовчіть уже, це ж просто неможливо терпіти!.. Ви вже занадто веселі сьогодні.

Тоді він завів Повечір'я. Абат Муре одійшов і сів біля вікна. Здавалось, він не бачив і не чув, що робилося навколо нього. За обідом він їв звичайно, навіть ухитрявся відповідати на нескінченні запитання Дезіре. А тепер він був уже знесилений, розбитий, знищений тою лютою боротьбою, що безнастанно відбувалася в ньому, не даючи йому спочинку. У нього не ставало сили встати й піти до своєї кімнати. Він боявся, що коли повернеться лицем до лампи, то всі побачать його сльози; тому дивився надвір у темряву, помалу засинаючи, немов деревенів у якомусь кошмарі.

Брат Аршанжій, все так само співаючи псалмів, хитнув головою, моргнувши й показуючи, що священник заснув.

— Що таке?—спитала Теза.

Чернець знову кліпнув повіками, не перестаючи співати.

— А бодай ви вже собі шию скрутили!—сказала вона.—Говоріть так, щоб я вас зрозуміла... Стривайте,—ксроль. Добре! Я беру вашу кралю.

Він на хвилину поклав карти, зігнувся над столом, дихаючи їй просто в обличчя:

— Падлюка приходила.

— Я це добре знаю,—відповіла Теза.—Я бачила, як вона з панною входила до обори.

Він люто подививсь на Тезу, простягаючи кулаки.

— То ви її бачили? То ви допустили, щоб вона увійшла сюди! Треба було покликати мене, тоді ми повісили б її за ноги на гвіздку у вашій кухні.

Але Теза розсердилась і, знижуючи свій голос, щоб не розбудити абата Муре, сказала:

— Нічого сказати, знайшовся добрий чоловік! Ану, спробуйте, повісьте когось у моїй кухні!.. Звичайно, я бачила її, я навіть навмисне повернулася спиною до неї, коли вона проходила до церкви, щоб поговорити з пан-отцем після катехізису. Вони могли там робити все, що тільки хотіли. Яке мені до того діло? Хіба мені не треба було в той час доглядати за квасолею, щоб не пригоріла?.. Мені ця дівчина бридка. Але як від неї залежить пан-стцеве здоров'я... вона може собі приходити у всяку пору і вдень, і вночі. Я б ще їх замкнула разом, коли б вони цього захотіли.

— Як ти це зробиш, Тезо, — сказав з холодною злістю чернець, — то я тебе задушу.

Вона засміялась, і собі заговорила до нього на «ти»:

— Не говори дурниць, хлопчику! Ти добре знаєш, що тобі жінки так само заборонені, як Pater ослам. Ти тільки спробуй колись придушити мене, тоді псбачиш, що я з тебе зроблю... Шануйся но краще; кінчаймо вже гру. Дивись, ось знову король.

Держачи карти догори, чернець усе ще сварився.

— Не інакше, як вона прийшла дорогою, що знає сам тільки сатана, коли могла уникнути мене сьогодні. Я щодня весь час по сбіді чатую там біля Параду. Як я ще захоплю колись їх обох разом, ця падлюка познайомиться з моїм терновим києм, що я вирізав умисне для неї... Тепер буду стежити ще й біля церкви.

Грали далі. Він програв Тезі одного валета, потім, відхилившись на стільці, знову голосно зареготався. Цього вечора він не міг дуже сердитись, що програв, і бурмотів:

— Ну, дарма, що вона бачилася з ним! Вона таки здорово шелепнула просто носом у грязь... Я вам зараз усе розкажу, Тезо. Ви ж знаєте, ішов дощ. Я стояв на порозі в школі, коли це бачу вона виходить з церкви.

Вона йшла все просто з тим самим гордим виглядом, як завжди, не вважаючи на зливу. Аж ось, дійшовши до дороги, вона так і простяглася,—болото мабуть було дуже слизьке. Ну, я ж і сміявся, сміявся! Аж у долоні плескав... Коли підвелася, то в неї на руці була кров. Це дало мені радість на цілий тиждень. Я не можу собі уявити її, як вона лежить долі в болоті без того, щоб у горлі і в животі мені не залоскотало і щоб не вибухла знову в мене радість.

Надимаючи щоки, він увесь поринув у гру, співаючи *De profundis*; кінчав і знову починав співати. Партію скінчили під цей лемент, що він часами збільшував, немов для дужчої насолоди. Він програв, але не почував найменшої досади.

Коли Теза випровадила його з дому, розбудивши перед тим абата Муре, ще було чути, як він, гублячись десь серед темної ночі, повторював з надзвичайною втіхою останній стих з псалми:

— *Et ipse rediment Israël ex omnibus iniquitatibus ejus*¹.

XI.

Абат Муре спав важким, глибоким сном. Відкрив очі пізніше, ніж звичайно, й побачив, що його лице й руки мокрі від сліз; він проплакав крізь сон усю ніч. Цього ранку не правив служби. Не вважаючи на довгий відпочинок, втома ще з учорашнього вечора збільшилась так, що він залишався в своїй кімнаті до самого півдня, просидівши весь час на стільці біля ліжка. Здеревенілість охоплювала його щораз усе більше до того, що він уже не відчував мук, а тільки якусь велику порожнечу в собі і полегкість, але разом з тим був зовсім знищений, розбитий. Щоб читати требника, мусів робити надзвичайні зусилля; латинська мова здавалась йому якоюсь варварською, йому навіть важко було читати ці слова по складах. Потім, кинувши книжку на ліжко, він цілі години дивився крізь одчи-

¹ І той простить Ізраїлеві всі його несправедливості.

нене вікно на село; не мав навіть сили підійти і спертися на підвіконня. В далечині він пізнавав білу стіну в Параді,—тоненьку ясну смугу, що пробігала по верхах горбів, гублячись серед темних плям соснових перелісків. Ліворуч, за одним з тих лісочків, була пробита в стіні діра, священник не бачив її, але знав, що вона там є; він пригадував кожне найменше стебло ожини, розкиданої між камінням. Ще напередодні він не насмілювався б і глянути на обрій у той страшний бік. А тепер він безкарно міг дивитися, як за купами зелені тяглася безкрая стіна; ця смуга була подібна до шлярки від спідниці, що зачепилася за кущі. Це навіть не прискорювало биття крові в його жилах. Неначе нехтуючим, що в нього так мало крові, спокуса покинула його кволе тіло. Тепер він був нездатний до боротьби, бо ласка божа покинула його; не мав навіть почуття гріха і готовий був в якомусь отупінні прийняти все те, що люто відштовхував від себе ще вчора.

Він сам собі здивувався, помітивши, що говорить уголос. Коли діра в стіні все ще на своєму місці, то він прийде і з'єднається з Альбіною при заході сонця. Відчув злегка якусь прикрість від цієї постанови, але він не може інакше зробити. Вона його чекає, вона йому жінка. Коли він захотів уявити собі її лице, то побачив її тільки дуже невиразно і на якійсь віддалі. Його тепер турбувала думка, як то вони житимуть укупі. Їм вже незручно залишатись у цій країні, треба тікати звідци тихенько, щоб ніхто не знав про те. А потім, як вони десь сховаються в безпечному місці, їм треба мати багато грошей, щоб бути щасливими. Вигадував різні способи, як їм тікати, як урядити життя їх обох—щасливих коханців. Але нічого не міг надумати. З того часу, як перестав божеволіти від пристрасти, практичний бік справи сповняв його жахом. Його руки були безсилі, і він не знав навіть, з чого почати в цьому складному становищі. Де вони візьмуть коней, щоб утікати? А як підуть пішки, то чи не спинять їх, як тих волоцюг? Чи ж годен він виконувати обов'язки урядовця, чи зможе знайти якусь посаду, щоб забезпечити свою жінку матеріально. Ніколи його не вчили нічого

практичного. Він зовсім не знав життя; пробігаючи в споминах минуле, згадував тільки уривки з молитов, подробиці служби божої, сторінки з «L'instruction theologique»¹ Був'є, що вчив напам'ять колись в семінарії. Навіть самі незначні речі завдавали йому багато клопогу. Він сам себе питався, чи насмілиться він піти з жінкою вулицею, взявшись під руку. Справді, він же не вмітиме ходити з жінкою. Усім він здаватиметься таким незграбним, усі оглядатимуться на нього, пізнають, що він священник, і зневажатимуть Альбіну. Даремне він намагався б змити сліди свого сану, завжди матиме блідий сумний вигляд і нестиме з собою запах ладану. А що як у нього колись будуть діти? Від цієї неспсдіваної думки він аж затремтів і відчув якусь чудну огиду. Чи зможе ж він любити їх? Ось у нього двоє дітей: хлопчик і дівчинка. Він одстороняє їх від своїх колін, йому прикро, як їхні рученята торкаються до його одежі і він ніколи їх не бавить, як інші батьки, не розуміє, яка з того втіха. Він не може при звичаїтиса, що це тіло—від його тіла, йому здається, щсі він назавжди заплямований гріхом. Особливо його турбує маленька дочка,—в неї великі очі, на дні їх уже світиться жіноча ніжність. Але ні, він ніколи не матиме дітей, він уникне цього жаху, що охоплює його при самій думці, що його тіло може відродитиса в дітях і жити довічно. Тепер його тішила надія на те, що він, може, буде безсилий. Безперечно вся його чоловіча сила зникла від такої довгої повздержливости. Це надало йому рішучости. Увечері він утече з Альбіною.

Але ввечері абат Муре почувався занадто втомленим. Він відклав свій від'їзд на завтра, але й на другий день знайшов чим одмовитиса: він же не може пскинути сестру з Тезою отак саму; він залишить листа, щоб її одпровадили до дядька Паскаля. Протягом трьох день він усе збирався писати цього листа,—папір, перо, атрамент були готові на столі в його кімнаті. А третього дня він пішов, не написавши листа. Раптом узяв свого капелюха і пішов до Параду, не роздумуючи,

¹ Богословське навчання.

отак просто, мов одержимий, неначе мусів виконати якусь панщину і не знав, як її уникнути. Альбінина постать ще більше стерлася в його уяві; він уже не бачив її: він корився колишньому бажанню, що тепер уже було мертво, але вперто таїлося десь у його зледенілій істоті.

Він ішов зовсім не ховаючись. В кінці села він спинився, щоб поговорити хвилину з Розалі; вона йому розповіла, що в її дитини корчі; але, не вважаючи на це, Розалі, як звичайно, всміхалася кінчиками уст. Потім абат Муре пішов серед скель просто до діри, пробитої в стіні. Взяв з собою й свого требника, як то він мав звичку. Знудившись довгою дорогою, він розгорнув книжку і читав належні молитви, а коли знову сховав требника під паху, то навіть забув про Параду. Він ішов усе просто, мріючи про нову ризу, що її збирався купити замість золотої, що напевне швидко розпадеться на порошок; недавно він почав складати монети по двадцять су і тепер вираховував, що за сім місяців уже матиме досить грошей, щоб купити нову ризу. Уже брався на горби, коли почув, як десь далеко співав селянин і голос цієї пісні нагадав йому один канон, що він співав колись у семинарії. Став пригадувати слова цього канону, але ніяк не міг згадати і йому було досадно, що так зле пам'ятає. І відчув ніжну радість, коли нарешті зміг таки заспівати стиха канона, пригадуючи одно по одному слова. Слова були присвячені діві Марії. Абат усміхався, немов відчуваючи на обличчі свіжий подих свого юнацтва. Який він був тоді щасливий! Так що ж, він ще й тепер може бути щасливий; він не постаршав, він ніколи не просив іншого щастя, тільки ясного спокою, куточка в церкві, де б позначилися сліди від його колін, самотнього радісного життя в чарівній дитячій чистоті. Він усе голосніше співав канона, виводячи високим, як флейта, голосом, коли зненацька побачив просто перед собою діру в стіні.

Хвилину він, здавалося, був здивований, потім перестав усміхатися і тільки прошепотів:

— Мабуть Альбіна мене чекає, Сонце вже сідає. Але, як почав відхиляти каміння, щоб пройти, його

стурбувало якесь страшне дихання. Він повинен був відійти назад, бо мало не наступив ногою просто на лице братові Аршанжію, що розлігся на землі і міцно спав. Мабуть, сон зморив його в той час, як він стеріг вхід до Параду. Він загородив прохід, простягнувши по-здовж своє тіло, безсоромно розкидавши руки й ноги. Праву руку закинув під голову, не випускаючи тернової ломаки, і, здавалось, усе ще махає нею, як шаблею. Він хропів серед ожини, повернувшись лицем до сонця, і його як мідь засмалене обличчя навіть не морщилося. Цілий рій здорових мух кружив над його роззявленим ротом.

Абат Муре подивився на нього з хвилину. Він заздрив ченцеві, що той спить, як святий, простягшись у поросі. Абат хотів був повідганяти мух, але вони одлітали і знову верталися та обліплювали посинілі губи ченцеві, а він навіть не почував того. Тоді абат переступив через його велике тіло і ввійшов у Параду.

XII.

За кілька кроків від стіни, на килимі з трав сиділа Альбіна. Угледівши Сержа, вона схопилась.

— Ти тут!—скрикнула вона, вся затремтівши.

— Так, я прийшов,—сказав він спокійно.

Кинулася йому на шию, але не обняла його, бо відчула своїми голими руками холод від його священницького коміра. Дуже стурбована, вона придивилась до нього уважно й сказала:

— Що з тобою? Ти не цілуєш мої щоки, як колись, пам'ятаєш, коли твої уста співали... Слухай, коли ти хворий, то я знову вилікую тебе. Тепер ти знову тут, і знову почнеться наше щастя. Немає більше смутку... Бачиш, я всміхаюсь. Всміхнись і ти, Серже!

Але його лице було поважне; тоді вона знову заговорила:

— Звичайно, я теж пережила багато горя. Я ще й досі дуже бліда, правда? Уже з тиждень я живу тут, на траві, де ти мене застав. Я нічого на світі не хотіла,

тільки побачити, як ти входиш сюди крізь діру в стіні. Кожний звук підводив мене, і я бігла тобі назустріч. Але ти не йшов, то лише вітер шелестів листом... Але я добре знала, що ти прийдеш. Я б так дожидала цілі роки.

Потім спитала:

— Ти ще любиш мене?

— Так, я тебе люблю.

Вони стояли одно перед одним, і їм було якось ніяково. Настало довге мовчання. Серж був спокійний і не порушував його, а Альбіна двічі відкривала уста, але зараз же закривала їх, здивована тим, що їй спадало на думку. У неї знайшлися б тільки гіркі слова, вона відчувала, що сльози напливають їй на очі. Що ж це з нею? Чому вона не щаслива, коли її кохання вернулось до неї?

— Слухай,—сказала вона нарешті:—не треба тут залишатись. Ця діра в стіні заморожує нас... Вернімось туди, до нас. Дай мені твою руку!

І вони пішли в глибину Параду. Надходила осінь. Деревя були немов заклопотані, з пожовклими головами, скидаючи з себе листок за листком. Стежки застигла мертва зелень, зрошена вогкістю і, здавалось, її зідхання заглушає їх кроки. У глибині сіножатів туман хвилями, наче жалобою, покривав синяву далечинь. Ввесь сад затих, тільки сумно зідхав, і цей подих проходив по ньому, як тремтіння.

Коли вони увійшли під високі дерева, Серж почав дрижати. Він сказав стиха:

— Як тут холодно!

— Тобі холодно,—сумно прошепотіла Альбіна.— Моя рука вже не може зогріти тебе. Хочеш, укрию тебе полою своєї одежі?.. Ходімо далі, там воскресне вся наша ніжність.

Вона повела його в квітник. Трояндовий ліс усе ще був запашний. Та останні квіти мали якийсь гіркий аромат; а лист, що безмежно розрісся, укривав тепер землю, мов сонне болото. Серж виявив таку нехіть іти в ці хащі, що вони зостались з краю, здалека дивлячись на алеї, де гуляли всю весну. Вона згадувала кожний

куточок, показувала йому рукою на грот, де спала мармурова жінка, на каприфолій та кліматиди, що звисали, як розпущені коси; на фіялкові поля, на фонтан, що виливав з себе червоні гвоздики; на широкі сходи, вкриті потоком злотистих левкоїв, на руїни з колонади, що серед них лилеї збудували білий павільйон. Це тут вони обоє немов народилися під ясным сонцем до нового життя. І вона оповідала найменші подробиці того першого дня, як вони тоді гуляли, як пахло повітря в затінку. Здавалось, він слухав, але потім якимсь питанням він виявив, що нічого не чув. Серж усе був блідий і тремтів.

Альбіна повела його далі до плодового саду, але вони не змогли навіть наблизитися до нього. Річка поширшала, а Серж і не думав посадити Альбіну собі на плечі, щоб перенести її, перестрибуючи по камінцях на той беріг. А там яблуні та груші пообвисали під плодovým тягарем; на винограді листя зріділо, лоза гнулась від злотистих грон, і в кожній ягідці ясною цяткою виблискувало сонце. Як вони колись пустували в пестливому затінку між цими поважними деревами! Вони бавились тоді, як діти. Альбіна й тепер усміхнулась, згадавши, як її ноги нескромно відкривались, коли вона лазила по деревах, і віти ламались під нею. Чи пригадує він хоч ті сливи, що тут вони їли? Серж відповідав, хитаючи головою. Він здавався вже втомленим. Плодовий сад—ця навала зелені, ця плуганина з віток і моху, подібна до потрощеного рештування, його турбував, нагадував йому про якусь вогку яму, що кишіла кропивою й гадюками.

Вона повела його на луки. Тут мусів він пройти кілька кроків по траві. Трава сягала йому тепер до плечей і здавалось йому, що зо всіх боків до нього простягаються тоненькі руки, щоб зв'язати йому руки й ноги, щоб кинути його і втопити в цьому безмежному зеленому морі.

Він просив Альбіну не йти далі. Але вона йшла перед ним, не спиняючись; тільки згодом, коли побачила, що йому прикро, вона спинилась поруч нього; її лице щораз більше хмарніло й вона почала тремтіти так само,

як і він. Проте, вона ще намагалась говорити до нього широким рухом показувала на струмочки, ряди вели на трав'яний покров, що стелився аж до обрію. Колись усе це було їхнє. Вони жили тут цілі дні,—отам між трьома вербами, понад самою водою, вони гралися в закоханих. Тоді їм хотілося, щоб трави були вищі за них, щоб поринути в цих рухливих хвилях, щоб бути зовсім на самоті, далеко від усього, мов ті жайворонки в житі. Чому ж тепер він тремтить, почувуючи, як його ноги тонуть у травах?

Тоді повела його в ліс. Але дерева ще більше лякали Сержа. Він не пізнавав їх,—вони були такі суворі, їхні стовбури зчорніли. І йому ще більше здавалось, що його минуле поховане тут під цим суворим верховіттям, що тепер вільно пропускало денне світло. Перші осінні дощі позмивали їхні сліди в піску на стежках вітер розвіяв усе, що вони колись залишили, чіпляючись за гілочки кущів. Жаль стискав Альбінині груди, але погляд її ще не корився. Вона все шукала на піску найдрібніших ознак,—слідів їхніх прогулянок. Кожний кущик нагадував їй те ніжне шелестіння, що було чути тут колись. І поглядом благаючи Сержа, вона намагалася і в ньому розбудити спогади. Цією стежкою вони йшли колись мовчазні, схвильовані, не насмілюючись признатися, що вони одно одного кохають. На цій галявині одного вечора вони забарились допізна, дивлячись на зорі, що падали над ними, неначе вогняні краплі. А там далі, під отим дубом вони вперше поцілувалися, той дуб зберігає ще пахощі їхнього поцілунку, навіть мох і той про це говорить завжди. Яка ж брехня, що ліс спорожнів і занімів. Серж одвертав голову, уникаючи Альбіниних поглядів, що пригнічували його.

Нарешті, вона повела його до скель. Може хоч там він не тремтитиме більше, не матиме такого нещасного вигляду, що доводить її до одчаю. Самі тільки скелі були тепер гарячі від заходу сонця, багрового, як жар. Вони завжди мали трагічну жагу, стелячи гарячу постіль з каміння, що на ній, дивовижно спарувавшись розляглися грубі рослини. І нічого не кажучи, не повер-

таючи навіть голови, Альбіна тягла за собою Сержа по твердій дорозі вгору, все вище та вище, до самих джерел, щоб знову бути вдвох там, де гріє ще сонце. Вони знову знайдуть той кедр, під яким уперше відчули жагу кохання, і ляжуть долі на розпечених скелях, чекаючи, що на них перейде захват від землі.

Але Серж почав страшенно спотикатися, зачіпаючи ногами; він не міг уже далі йти і впав на коліна. Надзвичайним зусиллям Альбіна підвела його і навіть трохи піднесла на руках, та він знову впав і лежав безпорадно на дорозі. А внизу перед ними розстелився неосяжний Параду.

— Ти одурив мене!—крикнула Альбіна.—Ти вже не любиш мене!

І вона заплакала, стоячи біля нього, не почувуючи в собі сили піднести його вище. Вона ще не сердилась, вона тільки оплакувала їхнє кохання, що вже конало, а він лежав зовсім знищений, розтоптаний.

— Сад умер... Мені ввесь час холодно,—прошепотів він.

Тоді вона взяла його за голову і, показуючи на Параду, сказала:

— Та подивись же навкруги!.. Це твої очі мертві, мертві вуха, руки, ноги, все твоє тіло мертве. Ти пройшов через усі ті місця, де ми були такі щасливі, і нічого не бачив, не чув, не почував. Ти тільки спотикався і впав нарешті від втоми та нудьги... Ти мене вже не любиш!

Він тихо, спокійно протестував. Тоді вона вперше розсердилась на нього.

— Замовчи! Чи сад коли вмирає? Він засне тільки на зиму, а в травні він знову прокинеться і поверне нам усю ту ніжність, що ми звірили йому, і в квітнику знову зацвітуть наші поцілунки; все, в чому ми присягались, знову відродиться разом з травами та деревами... Коли б ти бачив і чув, ти б розумів, що сад став ще ніжніший, що він любить нас ще сильніше й глибше в цю осінню пору, коли завмирає родючість природи... Ти вже не любиш мене, ти не можеш цього розуміти.

Серж підвів до неї очі, поглядом благаючи її не сер-

дитися. Його бліде обличчя змарніло і мало вираз зляканої дитини. Він здригався, коли чув підвищений голос. Він досяг нарешті того, що вона згодилась сісти поруч нього серед дороги. Вони спокійно поговорять, порозуміються. Так сидячи перед самим Параду, не торкаючись одно до одного навіть пучками пальців, вони говорили про свою любов.

— Я люблю тебе, я люблю тебе!—говорив він, і голос його був байдужий.—Коли б не любив, я б не прийшов сюди... Правда, я втомлений... Сам не знаю чому... Я сподівався знайти тут знову тепло, що самий спогад про нього голубив мене. Але мені холодно тут, сад здається мені темний і я не знаходжу в ньому й сліду того, що тут покинув. Але це не моя провина. Я примушую себе бути таким, як ти. Я хотів би тебе задовольнити.

— Ти мене вже не любиш, — проказала знову Альбіна.

— Ні, я люблю тебе. Я так страшенно мучився після того, як прогнав тебе... О! Як міцно я тебе любив! Знаєш, я б задушив тебе в своїх обіймах, коли б ти тоді вернула до мене. Ще ніколи я не бажав тебе так шалено. Цілі години ти стояла передо мною, як жива, і своїми ніжними пальцями мучила мене, мов розпеченим залізом. Коли я заплющував очі, твій образ займався, як сонце, обсипаючи мене своїм полум'ям... Тоді я кинув усе і прийшов до тебе.

Настала коротка тиша. Він задумався, потім заговорив далі:

— А тепер мої руки неначе переламані. Коли б я захотів притиснути тебе до своїх грудей, я б не зміг тебе втримати, і ти б випала з моїх обіймів... Пожди, нехай мене залишить це тремтіння. Тоді ти даси мені свої руки, і я цілуватиму їх знову. Будь добра, не дивись на мене такими сердитими очима. Поможі мені вернути моє серце.

У ньому було стільки правдивого смутку, стільки бажання повернути колишнє, повне ніжності, життя, що Альбіна була зворушена. На хвилину вона стала знову лагідна і дбайливо розпитувала його:

— Де в тебе болить? На що ти хворий?

— Не знаю. Мені здається, що вся кров спливає з моїх жил... Оце допіру, йдучи сюди, я почував, ніби хтось накинув на мене льодову одежу, вона щільно прилипла до моєї шкіри з голови до ніг і зробила моє тіло камінним... Я вже колись відчував цю одежу на своїх плечах... Тільки не пам'ятаю, коли це було...

Але вона перебила його, весело, дружньо засміявшись:

— Ти просто дитина! Ти, мабуть, застудився, от і все... Слухай, принаймні не мене ж ти боїшся? Взимку ми не зостанемося в цьому садку, мов двоє дикунів. Ми поїдемо, куди ти захочеш; може, до якогось великого міста. Ми будемо кохатися серед людей так само спокійно, як і між деревами. Ти побачиш, я не якась вітрогонка, що тільки й уміє вишукувати гнізда та ганяти, не втомлюючись, цілими годинами. Як я була мала, я носила вишиті спіднички, прозорі панчішки, нагруднички, шлярки. Тобі ніхто про це не розповідав?

Він не слухав її і раптом сказав, злегка скрикнувши:

— Ага! Згадав!

Коли вона спитала його, не хотів відповісти.

Він пригадав, що колись у семинарській каплиці він відчув так само щось на своїх плечах. Це була та льодова одежа, що від неї кам'яніло тіло. І його непереможно охопили спогади про священницьке минуле. Невиразні спогади, що прокинулись у ньому ще на дорозі з Арто до Параду, тепер визначились і владно заговорили в ньому. В той час, коли Альбіна говорила йому, як вони провадитимуть разом щасливе життя, він чув, як дзеленькають дзвоники, сповіщаючи про піднесення святих дарів, він бачив, як чаша проводить огняні хрести над великою юрбою, що стоїть на колінах.

— Гаразд!—сказала вона:—для тебе я знову одягнусь в вишивані спідниці... Я хочу, щоб ти був веселий. Постараюся тебе розважити. Може ти любитимеш мене більше, ніж тепер, коли побачиш, що я вродлива, вбрана,—як поважна пані. Я вже не стромлятиму будь-як гребінця ззаду, не спускатиму коси на шию. Не буду вже закачувати рукава по лікті, і позашпилюю на собі

одежу, щоб не світити плечима. Адже я вмію як треба вклонитися і ходити поважно, згорда схиляючи голову. Побачиш, яку гарненьку жінку поведеш вулицею попід руку.

— Чи ти коли заходила до церкви, як була малою?—спитав він стиха, неначе несвідомо продовжував уголос якесь марення, що заваджало йому слухати її.—Я ніколи не міг пройти повз церкву, щоб не зайти до неї. Коли двері тихо зачинялися за мною, мені здавалось, що я входив у рай, де янгольські голоси розповідали мені на вухо чудесні історії, а святі своїм диханням голубили все моє тіло... Так, я хотів би довіку там жити, поринаючи в тому раюванні.

Вона пильно подивилась на нього і раптове полум'я роздратування спалахнуло в її ніжному погляді, проте, вона все ще казала лагідно:

— Я буду така, як ти захочеш. Колись я вчилась музики, була освічена панна; мене виховували так, щоб могла всіх чарувати... Я знову вступаю до школи, знову візьмуся до музики. Якщо захочеш послухати якоїсь улюбленої п'єси, ти тільки скажеш мені, і я вчитиму її цілими місяцями, щоб заграти тобі якогось вечора в нашій затишній кімнаті зі спущеними завісами. Нагородою за це мені стане один твій поцілунок. Добре? Поцілуєш тільки раз в уста і повернеш все твоє кохання? Міцно притиснеш мене до себе і тоді можеш задушити мене в своїх обіймах.

— Так, так—шепотів він, відповідаючи тільки на свої власні думки.—Спочатку моя найбільша втіха була в тому, щоб світити свічки, готувати посуд, нести требника, згорнувши на грудях руки. Пізніше я мав насолоду, повільно наближаючись до бога, і думав, що вмру від любови... Інших спогадів у мене немає. Я нічого більше не знаю. Я здіймаю догори руку тільки для того, щоб перехриститися, простягаю губи—тільки, щоб поцілувати престола. Коли я шукаю в себе серця, я не знаходжу його: я офірував його богові, і він узяв його.

Вона смертельно зблідла, очі їй горіли. Тремтячим голосом вона провадила далі:

— Я хочу, щоб моя дочка ніколи не кидала мене.

Ти можеш, коли зважиш, що так краще, віддати сина до коледжу. А нашу любу русяву донечку я буду виховувати вдома, біля себе. Я сама навчу її читати. О! Я все пригадаю, а якщо забула, то візьму вчителів... Ми так гарно житимемо вкупі з нашими діточками, будемо їх пестити; ти будеш щасливий, правда? Відповідай же! Скажи мені, що тобі знову буде тепло, ти будеш всміхатися, ні за чим не жалкуватимеш?

— Я часто думав про святих, що лежать у кам'яних нішах; їх обкурюють ладаном цілі століття,—сказав він дуже тихо.—Мабуть, вони наскрізь пропахлися ладаном... Я теж такий, як ті святі, бо вся моя істота до найдрібнішої часточки мого тіла пройнялася ладаном і від тих пахощів дух мій ясний, спокійно завмирає моє тіло, і я радий не жити... Ах! Коли б ніщо не порушувало моєї нерухомости! Щоб я зостався холодний, задубілий, з вічним усміхом на устах, безсилий, як камінь, щоб я спопелів між людьми. Це єдине моє бажання.

Вона встала розгнівана, погрозово трясла його й кричала:

— Що ти говориш? Що тобі сниться? Про що ти мариш тут уголос? Хіба я тобі не жінка? Хіба ти не на те вернувся до мене, щоб бути моїм чоловіком?

А він, ще дужче тремтячи, відсторонився від неї. Він бурмотів:

— Ні, залиш мене, я боюсь!

— А наше спільне життя, наше щастя, наші діти?

— Ні, ні, мені страшно.

І він розпачливо закричав:

— Я не можу, я не можу!

Хвилину вона стояла мовчки, дивлячись на цього, нещасного, що тремтить у неї в ногах. Її лице палало. Вона простягла руки, неначе хотіла обняти його і притиснути до своїх грудей в жагучому пориві. А потім немов роздумала, схопила його за руку й звела на ноги.

— Іди!—сказала вона.

Вона повела його під велетенське дерево, на те саме місце, де вона віддалася йому і де він заволодів нею. Там розкидалась тепер та сама розкішна тінь, як і раніш, те саме дерево дихало, як груди; ті самі віти про-

стягались у далечінь, немов руки, що благословляли. Дерево зосталось те саме, добре, сильне, могутнє, родюче. Як і того дня, коли вони побрались, тут тремтіли пестоці алькову, світло літньої ночі вмирало на голому плечі коханої, ледве чутний любовний шепіт переривався раптом німою жагою і розходився по зеленувато-прозорій галяві. І не вважаючи на перший осінній подих, здалека від Параду лунало палке шепотіння. Параду знову став їм за співучасника. Від квітника, від плодового саду, луків, лісу, великих скель, широкого неба знову розлягався пристрасний сміх, і вітер, проносячись, сіяв родючий пил. Ніколи, навіть теплими весняними вечорами, сад не таїв у собі тої глибокої ніжності, як в останні чудові дні, коли рослини засинали, промовляючи одно одному: «прощай!». Аромат достиглих зародків, проходячи крізь поріділе листя, п'янив бажанням.

— Ти чуєш, чуєш?—шепотіла Альбіна Сержеві на вухо, коли він упав під деревом на траву.

Серж плакав.

— Ти ж добре бачиш, Параду не вмер,—він кричить нам, щоб ми любились. Він хоче нашого шлюбу... О! Пригадай! Пригорни мене! Будемо належати одно одному.

Серж плакав. Вона не сказала більше нічого. Сама жагуче обняла його, уста її притулились до цього трупа, щоб воскресити його. А Серж тільки плакав.

Тоді після довгого мовчання Альбіна заговорила. Вона стояла, сповнена рішучости й презирства.

— Іди геть!—промовила вона тихо.

Серж ледве встав. Він підняв свого требника, що лежав десь у траві, і пішов.

— Геть іди!—голосніше повторила Альбіна, і йшла за ним, проганяючи його.

Так, підганяючи його від куща до куща, вона провела його між похмурими деревами до самої діри в стіні. І, коли Серж, спустивши чоло, вагаючись, спинився, вона несамовито закричала:

— Геть, геть звідци!

Потім повільними кроками, не повертаючи голови,

вона вернулась до Парадю. Настала ніч, і сад здавався великою темною домовиною.

XIII.

Брат Аршанжій прокинувся, став на проломі в стіні і, б'ючи ломакою об каміння, кляв і лаявся страшенно.

— А щоб їм чортяка клуби поламав! Бодай він їх гвіздками позбивав одно до одного, як собак! Та, взявши за ноги, виволочив носом у їхньому паскудстві!

Але, побачивши, що Альбіна виганяє абата, він на хвилину спинився здивований. Потім, ще дужче стукаючи палицею, почав несамовито реготати.

— Прощай, падлюко! Щасливої дороги! Вертайся розпутничати до своїх вовків... А! Тобі мало святого. Тобі треба когось дужчого, здоровішого, дуба тобі треба. Може хочеш мого кия? На, маєш! Оце молодець, може він тебе вдовольнить.

І зо всієї сили він кинув у сутінках ломакою в слід Альбіні. Потім подививсь на абата Муре і почав сварити:

— Я знав, що ви там. Каміння було розкидане... Слухайте, пан-отче, ваша провина дає мені над вами зверхність. Господь вам говорить моїми устами, що навіть у пеклі немає тої страшної муки, на яку заслуговує священник, що потонув у тілесному гріху. Коли господь змилюється і простить вас, він буде занадто добрий і порушить свою справедливість.

Повільною ходою вони обоє спускались до Арто. Священик не розтулив і уст. Він уже не тремтів і помалу підводив голову. Коли він побачив віддалік на фіялковому тлі неба темну сільвету «Самотнього» і червону цятку черепиці на церковному даху, він злегка всміхнувся, і в його ясних очах засяяв великий спокій.

А чернець з часу до часу, відкидаючи ногою каміння, повертався до абата і все вимовляв йому:

— Здається, на цей раз годі?.. Коли я був у вашому віці, мною немов заволодів нечистий. Він поїдав моє тіло. Але потім йому це обридло, і він одійшов від мене.

Я не маю вже потреб тіла і живу собі спокійно... О, я знав, що ви прийдете. Вже три тижні я вас пантрую. Я заглядав у сад крізь діру в мурі. Мені хотілось порубати всі дерева. Часто я кидав туди каміння і, коли мені щастило зламати хоч одну гілку, я був радий... Скажіть, це мусіло бути щось надзвичайне, чим ви насолоджувалися там?

Він зупинив абата Муре посеред дороги, дивлячись на нього блискучими очима з страшною заздрістю. Його мучила уявлена насолода, що її зазнають у Параді. Цілими тижнями стояв він на порозі і чув здалека дух проклятої насолоди. Але абат усе мовчав. Тоді чернець рушив далі, глузував і бурчав двозначні слова. Нарешті заговорив голосніше:

— Бачте, коли священник робить те, що ви зробили, він компромітує всіх інших священників... Навіть я, ідучи поруч вас, почуваю вже, що став нечистий. Від вас іде сексуальна отрута... Тепер ви стали розважні, ви вже не маєте потреби сповідатися, я це все добре знаю. Небо вразило ваше тіло так само, як і інших. Тим краще, тим краще.

Він радів, плещучи в долоні. Священник не слухав його, заглибившись у свої мрії. Усміх усе більше грав на його обличчі. А коли чернець покинув його біля дверей церковного дому, він повернувся й увійшов до церкви. Церква була вся сіра, як і того страшного дощового вечора, коли спокуса так жорстоко мучила його. Але тепер вона стояла вбога й затишна, без оздоб з золотих потоків, і в ній не було вже того задушливого подиху, що тоді йшов від околицької природи. У ній панувала урочиста тиша, і здавалось, лише дух милосердя сповняє її.

Вклякнувши перед розп'яттям, зробленим з помальованого картону, і не стримуючи сліз, що так і котились по щоках, неначе з радощів, священник шепотів:

— О, мій боже! Не правда, що ти не милосердний. Я почуваю твоє милосердя, бо ти простив мене. Я це знаю, бо твоя ласка вже кілька годин крапля за краплею сходить на мене і помалу приносить мені справжній порятунок... О, боже! У той момент, як я тебе покинув,

ти опікувався мною з найбільшою силою. Ти був сховався від мене, щоб тим певніше врятувати мене від зла. Ти тільки попустив моему тілу завести мене, щоб потім я переконався, яке воно безсиле... А тепер, господи, я бачу, що ти навіки відзначив мене своєю печаттю, тою страшною і благодатною печаттю, що вириває людину з-поміж інших людей, і слід від неї такий невиводний, що зараз, чи потім, а знову з'явиться навіть на гріховному тілі. Ти розбив моє тіло і гріхом, і спокусою. Ти спалив мене своїм вогнем. Ти захотів, щоб від мене зостались самі руїни, куди ти спокійно міг би ввійти. Тепер я порожня будівля, де ти можеш оселитись... Благословенний будь, господи!

Він шепотів, упавши ниць. Церква перемогла; вона стояла над його головою, стояли її віттарі, сповідальня, катедра, хрести і святі образи. Світ уже не існував. Спокуса згасла, як пожежа, з цієї пори вже непотрібна, щоб очищати його тіло. Його опанував надлюдський спокій, і він крикнув востаннє:

— Геть від життя, геть від живого створіння, геть від усього земного! Я твій, господи, і тільки твій навіки!

XIV.

У цей час Альбіна все блукала в Параді, мовчки конуючи, мов той ранений звір. Вона вже не плакала. Була дуже бліда, і на чолі в неї лягла велика зморшка. За що вона мусить так тяжко каратись! Чим вона завинила кому, що раптом сад не додержав своїх обіцянок, які давав їй ще з дитячих літ? Питала сама себе, ідучи все просто, не помічаючи алей, де помалу сутеніло. Вона завжди шанувала дерева, навіть не пам'ятає, щоб коли зірвала яку квітку. Вона ж, любя дочка цих рослин, покійно слухалась їх і звіряла їм свою долю, глибоко вірила в те щастя, що дасть їй природа. Коли в останній день Параді крикнув їй, щоб лягла під велетенське дерево,—вона лягла й розкрила обійми, як навчали її, шепочучи, трави. Отже, коли вона не заслуговує ні на який докір, то виходить, що сад її зрадив, сад її мучить, аби тішитися, дивлячись, як вона страждає.

Вона спинилась і глянула навколо себе. Великі темні маси листя стримано мовчали; стежки, обгороджені цими чорними стінами, здавались глухими похмурими суточками; а в далечині трав'яні килими ніби приспали вітрець, що колись обвівав їх. Альбіна безнадійно простягла руки, і з грудей її вирвався крик протесту. Це не може так кінчитися. Але її голос завмер під мовчазними деревами. Тричі вона заклинала Параду, щоб він відповів їй, але жодної відповіді не дали їй високі віти, жоден листок не змилювався над нею. Тоді вона знову пішла блукати, і зрозуміла всю неминучість приходу зими. Вся її істота повстала. Вона не запитувала вже землю: вона прислухалась до тихих голосів, що пролітали над самою землею, до прощальних голосів рослин, що бажали одна одній щасливо вмерти. Напитись сонця за ціле літо, жити ввесь час серед квітів, безстанно дихати пахощами, а потім при першому стражданні відійти з надією відродитись десь в іншому місці—хіба це не досить довге і повне життя? Чи варто було б уперто бажати жити ще довше? Ах! Як то, мабуть, прекрасно вмерти, поринути в нескінченну ніч, марити про короткий прожитий день, щоб цим закріпити навіки скороминущі радощі!

І знову вона спинилась серед величного спокою Параду. Вона вже не обурювалась і, здавалось, що зрозуміла його тепер. Справді, сад готує їй смерть, як найвищу насолоду. Це ж до смерти він вів її ввесь час так ніжно й невідхильно. Після кохання вже не зосталось нічого, крім смерти. І ніколи сад не любив її так сильно, і вона може здатися невдячною, обвинувачуючи його, а вона ж була найулюбленіша його дочка. Мовчазне листя, стежки, оповиті затінком, муріжки, де завмирав вітрець,—усе затихло, щоб вабити її до вічного радісного мовчання. Вони кликали Альбіну бути з ними, як вони спочиватимуть серед холоду; вони марили забрати її зовсім до себе, між своє сухе листя, щоб погляд її застиг, як вода в джерелах, руки й ноги її задеревіли, як голе гілля, щоб кров її заснула, як спатимуть соки в рослинах. Вона з'єднає своє життя з їхнім існуванням до самого кінця, до самої смерти. Може вони вже

вирішили, що майбутнього літа вона народиться трояндою у квітнику, чи ясно-зеленою вербою в лузі, чи молодую березою в лісі. Це великий закон життя; вона мусить умерти.

І ось вона востаннє обійшла сад, бажаючи знайти собі смерть. Якій запашній рослині потрібне її волосся, щоб ще збільшити пахощі його листя? Яка квітка просить у неї в дар краси її оксамитної цери, прозоро білих рук, ніжного покріву її шиї? Якому слабому кущеві слід віддати її молодую кров? Вона б хотіла бути корисною травам, що облямовують алеї, хотіла б умерти серед них, щоб з неї виросла буйна соковита зелень, щоб сонце палко пестило весною її зеленощі і серед неї мостились пташки. Але Параду зостававсь ще німий, він не зважувався ще звірити їй, в якому останньому поцілунку він забере її до себе. Вона довго бродила всюди, оббігала всі ті куточки, де колись гуляли вони. Вже смеркалось. Альбіні здалося, ніби вона потроху входить у землю. Вона зійшла на великі скелі, запитуючи їх, чи не тут у них на камінному ліжку їй судилося вмерти. Пройшла через ліс, сподіваючись, що якийсь дуб повалиться на неї і велично падаючи, поховає її. Вона обійшла й річки по луках, нахиляючись майже на кожному кроці і вдивляючись в глибіню вод,—чи не там жде її постіль поміж лататтям. Але ні разу смерть не покликкала її, не простягла до неї своїх холодних рук. Та вона не помиляється: Параду навчив її кохати, він має навчити її, як умерти. І вона знову почала шукати смерти поміж кущів, ще з більшою жагою, ніж колись лагідними ранками шукала там любови. Раптом, увійшовши до квітника, вона зрозуміла, що смерть її криється тут, у цих вечірніх пахощах. Щасливий сміх вибухнув з її грудей. Їй належить умерти серед квіток.

Перш за все, побігла в трояндовий ліс. Там в останньому світлі смеркання почала зривати квіти. Обривала всі троянди, що знемагали від наближення зими. Не зважаючи, що коляться шпильки, вона обома руками зривала квіти і просто, і над головою, і стаючи навшпиньки, і нахиляючи кущі. Вона так поспішала, що

ламала цілі віти кущів, вона, що завжди шанувала найдрібнішу билину! Швидко в неї був уже цілий сніп троянд, цілий оберемок, що від нього вона аж хиталась. Сплюндрувавши весь трояндовий ліс, вона метнулась до павільйону, захопивши з собою всі квіти, підбираючи навіть усі погублені пелюстки. Поклавши троянди просто на підлогу в кімнаті з блакитною стелею, вона знову спустилась у квітник.

Тепер узялась до фіялок. Вона в'язала з них величезні букети і складала, притискаючи один за одним до своїх грудей. Потім обірвала гвоздики, всі до останнього пуп'янка, пов'язала з них велетенські снопи; снопи з білих гвоздик були схожі на великі чаші, повні молока, а червоні—на чаші з кров'ю. Нарвала ще безліч інших квітів: царської борідки, геліотропу, лілей; хапала цілими жменями останні розквітлі гілочки, без жалю роздушуючи їх шовкові пелюстки; спустошила цілі кошики царської борідки, що ледве встигла випростати свої віночки у вечірньому повітрі; скосила ціле поле геліотропу, нагромадивши цілу купу квіткового жнива і набрала під пахву лілей, мов того очерету. Обтяжена квітами, вона знову пішла до павільйону і скинула біля троянд, фіялок та гвоздик цю масу царської борідки, геліотропу та лілей. Не переводячи духу, знову кинулась до квітника.

Цього разу вона пішла у той смутний куточок квітника, що був неначе за кладовище йому. Від останнього тепла тут удруге розквітли весняні квіти. Вона кинулась відразу до грядок з туберозами та гіяцинтами; по коліна в траві вона збирала свої жнива пожадливо, як той скнара. Туберози, здавалось їй, були дорогоцінні квіти, що висипають з себе крапля за краплею золото, коштовні скарби, неоціненне добро. Гіяцинти, винизані перлами-квітами, були, неначе коштовне намисто, що кожна перлина з нього мала пролити на неї невідому людям радість.

Нарвавши гіяцинтів та тубероз стільки, що за ними зникла вона сама, Альбіна ще трохи далі спустошила ціле поле маку й горицвіту. Нагромадивши на туберози й гіяцинти купи маку та горицвіту, бігом повернулась

до кімнати з блакитною стелею і стежила дорогою, щоб вітер не вкрав у неї жодної пелюсточки. А тоді знову спустилась у сад.

Чого ще нарвати? Вона вже знищила весь квітник. Встаючи навшпиньки, вона бачила в сірих сутінках уже мертвий квітник, що не мав своїх ніжних очиць—тро-янд, червоного усміху—гвоздиків, запашного волос-ся—геліотропу. Але ж вона не може вернутись до кім-нати з порожніми руками. І вона взялася до зілля, до трав: плазувала, тулячись грудьми до землі, немов хо-тіла в своїх жагучих обіймах забрати з собою саму навіть землю. Тут були всякі запашні рослини: м'ята, вербена. Альбіна нарвала їх повен поділ. Надибала цілу смугу м'яти і не залишила там і листочка; зірвала навіть два великі стебла кропу і закинула собі на плечі, немов два деревця. Коли б тільки могла, вона б забрала з собою весь зелений покров квітника. Ставши на порозі павільйону, вона кинула останній погляд на Параду. Там було зовсім темно. Ніч обгорнула чорним покровом лице Параду. І Альбіна пішла до кімнати, щоб ніколи вже не вийти з неї.

Скоро велику кімнату було прибрано, Альбіна за-світила лампу і поставила на консолі. І вона порозби-рала квіти, накидані купою серед кімнати на підлозі; пов'язала їх у великі пучки і порозставляла по всіх кутках. Перш за все, за лампою на консолі вона по-клала лілеї, і від цього плетева з чистих, білих квітів світло стало ніжніше. Потім накидала купи гвоздик та інших квітів на стару канапу. На цій канапі кольорова колись тканина, всіяна червоними квітками, злиняла вже за сто років,—тепер вона зникла під живими кві-тами, що вкрили всю канапу. Розставила чотири крісла перед альковом: одне повне горицвіту, друге макового цвіту, третє царської борідки і четверте геліотропу; крісла втонули в квітах, тільки видніли кінчики від по-руччів, нагадуючи клюмби з квітами. Нарешті подбала й про ліжку,—підкотила столика і на нього поклала величезну купу фіялок. Накидала до ліжка великими оберемками гіяцинтів і тубероз, вкривши всю постіль грубим шаром з квітів: у головах, у ногах, спереду, у

проході біля стіни. Ліжко стало, як той великий квітник. Зоставались троянди. Їх Альбіна почала кидати всюди, навіть не дивлячись, куди вони падали. Троянди падали на консоль, канапу, крісла, всюди; вони засипали цілий куток на ліжку. Кілька хвилин ішов трояндовий дощ, ціла злива з важких квітів, що насипались долі неначе поналивало квітчасті калюжі в ямках на підлозі. Але трояндова купа все неначе не зменшувалась; тоді Альбіна поплела з них вінки і розвішала на стінах. Гіпсові амури, що пустували над альковом, мали тепер вінки з троянд на шиях, на руках, на клубках; їхні голенькі животи та стегна були зовсім закриті трояндами. Блакитна стеля, овальні панно, обвиті биндами тілесного кольору, еротичні малюнки, злинялі від часу, тепер вкрилися трояндами, немов убралися в рожевий плащ. Велика світлиця була вже прибранна. Тепер Альбіна могла вмерти.

Хвилину Альбіна постояла, дивлячись навколо себе. Вона задумалась, чи тут її смерть. Схопила м'яту, руту, вербену і кріп,—все це запашне зілля, пом'яла його, наробила з нього затички і закрила всі діри, найдрібніші щілини в дверях та вікнах. Потім спустила білі перкалеві, грубо позшивані завіси. І мовчки, ні разу не зідхнувши, лягла на постіль з гіяцинтів та тубероз.

Тут була її остання радість на землі. Широко відкривші очі, вона всміхалась до кімнати. Як вона кохала в цій кімнаті! Яка щаслива вмирає вона тут! У цю годину ніщо нечисте не сходило до неї від гіпсових амурів та малюнків, де розкошували, розлігшись, жінки; ніщо не хвилювало її. З-під блакитної стелі йшли тільки задушливі пахощі квітів. І, здавалось, що це лився той аромат давнього кохання, від якого альков завжди був неначе теплий; цей дух усе зростав, ці пахощі стали такі міцні, що вона задихалась... Може це дихання тої пані, що вмерла тут сто років тому; і Альбіна з радістю впивалась цим диханням. Вона лежала нерухомо, склавши руки на серці, і, всміхаючись, прислухалась, що шепочуть пахощі в її вже запамороченій голові. То була дивна музика з пахощів, що помалу, дуже ніжно присипляла її. Спочатку був веселий дитячий

прелюд: від її рук, що звивали запашне зілля, пахло терпкою м'ятою травою, і цей дух розповідав їй про колишні її жартовливі прогулянки в хащах Параду. Коли це почувся спів флейти, ці високі ніжні ноти йшли від фіялок, що лежали на столику в головах у неї; ця флейта виводила візерунки своєї мелодії в спокійному супроводі лілей, що засипали консоль,—вона співала про те, як уперше зчарувало її кохання, як уперше вона призналася в ньому, співали про перший поцілунок під високими деревами. Їй усе важче ставало дихати... Жага ринула до неї в раптовому вибухові гвоздик, в їх пахощах, міцних, як перець, що співали мідним голосом, заглушаючи на хвилину всі інші голоси. Вона думала, що сконає від болізного співу горицвіту та маку, що нагадували її муки й бажання. І відразу все затихло. Вона стала дихати вільніше, заспокоюючись, заколисана гамою всіх квітів, що стихала і знову лунала, переходячи в чарівний геліотроповий спів, що пах ваніллю і неначе говорив, що наближається весільна перезва. З часу до часу дзвеніло ніжне тремтіння царської борідки. Але настав спокій. Троянди помалу проспівали вступ; із стелі залунали голоси далекого хору. Це був величний ансамбль, і Альбіна слухала його з легким тремтінням. Хор поширювався, і скоро вона вся тріпотіла від урочистих звуків, що лунали навколо неї. Весільний похід наблизився; трояндові фанфари сповіщали про страшний момент. Вона все дужче притискала руки до свого серця, знемагаючи задихалась, умирала. Вона розкрила уста, чекаючи на поцілунок, що мав її задушити, і в ту хвилину запахли гіяцинти й туберози, оповили її останнім зідханням, таким глибоким, що воно перемогло хор троянд.

Альбіна вмерла, як квіти востаннє зідхали.

XV.

Другого дня, о третій годині, Теза і брат Аршанжій, розмовляючи біля церковного дому, побачили, як кабріолет лікаря Паскаля дуже швидко переїздив через село. З-під спущеної буди люто ляскав батіг.

— Куди це він поспішає?—прошепотіла стара служниця.—Та ж він так скрутить собі шию.

Кабріолет під'їхав до горбка, що на ньому стояла церква. Раптом кінь став дуба й спинився; лікар вихилив голову з-під буди, лице йому було дуже бліде й стурбоване.

— Чи Серж удома!? — крикнув він страшним голосом.

Теза надійшла до горбка.

— Пан-отець у своїй кімнаті, — відповіла вона. — Він, мабуть, читає требника... Ви маєте йому щось сказати? Хочете, щоб я його покликкала?

Здавалось, дядько Паскаль аж на лиці змінився, такий був вражений; він зробив страшний рух правою рукою, в якій тримав батога. Ще більше висовуючись, ризкуючи впасти з повозу, він крикнув:

— А! Він читає свого требника... Ні, не кличте його. Я задушив би його, але то однаково ні до чого... Я мав йому сказати, що Альбіна вмерла, чуєте ви? Скажіть йому від мене, що вона вмерла!

І він зник у буді, підганяючи коня з такою силою, що тварина понеслась що є духу. Але, від'їхавши трохи, він знову спинився, висунув голову і крикнув ще дужче:

— Ще скажіть йому від мене, що вона була вагітна! Це йому буде приємно.

Кабріолет помчав далі так само сказано, не зважаючи на небезпечне каміння по дорозі до Параду. Теза все так само стояла і важко дихала. Брат Аршанжій злісно посміхався; його очі палали від жорстокої радості. Тоді Теза так штовхнула його, що він ледве не впав зі сходів церковного дому.

— Ідїть геть!—сказала вона, розсердившись і собі, і на ньому зриваючи свою досаду.—Я вас просто зненавиджу скоро! Чи можлива то річ, радіти, коли хтось умирає! Я теж не любила цієї дівчини, але коли вмирають у такому віці, то тут не до сміху... Ідїть геть, чуєте? Не смійтесь більше отак, а то я вам так і кину в лице цими ножицями!

Це було за годину після того, як один селянин, прий-

шовши до Плясану продавати свою городину, розповів Паскалеві про Альбініну смерть і додав, що Жанберна просив лікаря заїхати до нього. Лікареві стало трохи легше після того, як він, проїжджаючи біля церкви, крикнув про страшну подію. Він нарочито збочив з своєї прямої дороги, щоб дати собі це заспокоєння. Він докоряв себе за Альбініну смерть, уважав, що винен в цьому злочині. Всю дорогу він не переставав проклинати себе, витираючи сльози, що ніби заваджали йому правити конем, але скеровуючи кабріолет на купи каміння, бо таїв бажання перекинутися і скрутити собі шию. Коли виїхав на рівну дорогу, що обходила нескінченний мур навколо парку, в нього вродилась надія. А може Альбіна тільки зомліла. Селянин йому казав, що вона задушилась пахощами з квітів. Ах, коли б йому прийти вчасно, коли б йому пощастило її врятувати! І він що було сили бив коня, неначе бив себе самого.

День був розкішний, як у хороші травневі дні. І тепер йому здалось, що павільйон увесь купається в соняшному світлі. Але на листі плюща, що повився до самого даху, були іржаві цятки і бджоли вже не брели навколо левкоїв, що пробивались у щілинах стіни. Він скоренько прив'язав коня і штовхнув фіртку до присадка. Тут, як завжди, панувала цілковита тиша, що серед неї Жанберна палив свою люльку. Та старого не було тут, на лавці, перед грядками з салатою.

— Жанберна!—покликав лікар.

Ніхто не відповів. Тоді лікар, увійшовши до передпокою, побачив те, чого ще ніколи не бачив. У кінці коридору, внизу під чорними сходами, були відчинені двері до Параду; величезний сад, осяяний ніжним соняшним світлом, хитав пожовклим листям, виявляючи свій осінній сум. Лікар переступив через поріг у цих дверях і пройшов кілька кроків по вогкій траві.

— А! Це ви, лікарю!—спокійно сказав Жанберна.

Сильно натискаючи заступом, старий копав яму під шовковицею. Він випростав свій високий стан, почувши Паскалеві кроки. Потім знову взявся до роботи, підіймаючи одним зусиллям величезну грудку важкої землі.

— Що це ви тут робите?—спитав лікар Паскаль.

Жанберна знову випростав спину, витираючи з чола піт рукавом своєї куртки.

— Я копаю могилу,—відповів він коротко.—Вона завжди так любила садок. Їй тут добре буде спати.

Лікар почув, як його здушило в грудях. Він з хвилину постояв над ямою, не в стані вимовити й слова і дививсь, як Жанберна вправно копає.

— Де вона?—нарешті спитав лікар.

— Там нагорі, в своїй кімнаті. Я залишив її в ліжку. Я хочу, щоб ви послушали її серце, раніш ніж покласти її в могилу... Я вже слухав, але нічого не почув.

Лікар пішов нагору. Кімнати ще ніхто не прибирав, тільки одно вікно було відчинено. Від зів'ялих квітів, що задушились своїми власними пахощами, і тепер ішов нудний дух мертвих тіл. У глибині алькову ще й досі стояла тепла задуха і здавалось, що вона розходилась по кімнаті, як дим,—тоненькими струмочками. Смертельно бліда Альбіна, тримаючись руками за своє серце, спочивала з усміхом на устах серед свого ліжка з гіяцинтів та тубероз. Справді, вона була щаслива. Вона лежала мертва, це безперечно. Стоячи перед ліжком, лікар довго дивився на неї пильним поглядом ученого, що немов намагався воскресити мертву. Він не хотів навіть порушити її згорнутих рук і тільки поцілував її в чоло, в те місце, де материнство поклало вже легеньку тінь. Там, унизу, в садку, лопата Жанберна все копала могилу, стукаючи глухо й одноманітно.

За чверть години старий увійшов до Альбіниної кімнати, скінчивши свою роботу. Він застав лікаря біля її ліжка. Лікар Паскаль сидів, поринувши в глибоку задуму, і навіть не помічав тих буйних сліз, що одна за одною котились по його щоках. Обое обмінялись лише поглядами. Помовчавши, Жанберна сказав, роблячи як звичайно широкий рух:

— Ну, що ж, я мав рацію, немає нічого, нічого, нічого... Все це лише фарс.

Він стояв і, піднімаючи по одній троянди, що попадали з ліжка на підлогу, кидав їх Альбіні на одягу.

— Квіти живуть тільки день,—знову проказав він:—

а от погана кропива, як я, та скористає навіть каміння, щоб рости... Тепер уже досить, і я можу спокійно здихати. Загасили мій останній соняшний промінь. Усе це лише фарс.

Жанберна сів і собі. Він не плакав: його вигляд був безнадійний, тупий, застиглий, як в автомата з поламанним механізмом. Машиналино простяг руку і взяв книжку, що лежала на маленькому столику, вкритому фіялками. Це була одна з книжок, що залишилась у нього на горищі, один з порізнених томів Гольбаха; Жанберна вранці читав її біля Альбіниного тіла. Пригноблений лікар усе мовчав, а Жанберна почав перегортати сторінки в книжці. Коли раптом йому спало щось на думку.

— Якщо ви мені допоможете,—сказав він лікареві,—ми знесемо її вдвох і поховаємо разом з усіма цими квітами.

Лікар Паскаль здригнувся. Він пояснив Жанберна, що так не дозволяють ховати мертвих.

— Як то не дозволяють!—крикнув старий.—Добре! Я сам собі дозволяю!.. Хіба вона не моя? Чи ви думаєте, я дозволю, щоб її забрали попи? Нехай спробують, коли мають охоту наразитись на постріл з рушниці!

Він устав, люто розмахуючи книжкою. Лікар узяв його за руки, стиснув у своїх, благаючи й закливаючи його заспокоїтись. Довго він умовляв старого, говорячи все, що тільки могло спасти на думку,—він і сам себе обвинувачував і уривками, невиразно натякав на тих людей, що вбили Альбіну.

— Слухайте,—нарешті сказав він:—вона вже не ваша, треба її віддати.

Але Жанберна хитав головою і не згоджувався, хоч уже трохи вагався. Кінець-кінцем промовив:

— Добре. Нехай беруть її, і нехай вона поламає їм руки! Я б хотів, щоб вона встала з-під землі, щоб вони всі поздохали від страху... До речі, я ще маю там одну справу. Я піду завтра... Прощайте, лікарю, ця яма зостанеться для мене.

І коли лікар вийшов, Жанберна знову сів у головах біля мертвої і знову став поважно читати свою книжку.

XVI.

На оборі в церковному дворі цього ранку була велика метушня. Прийшов з Арто колій, щоб під повіткою заколотити кабана Матьє. Дезіре, радісно заклопотана, держала кабанові ноги, в той час, як з нього точилась кров; цілувала його в карк, щоб він не так боляче відчував ножа в грудях, і казала, що саме тепер і варто його колотити, бо він уже добре відгодований. Ніхто так добре не вмів, як вона, одрубати сокирою одним махом голову гусці, або розрізати ножицями горло курці. Її любов до тварини любісінько сполучалася з цією різнею. Це ж потрібно, говорила вона; так звільняється місце для малих, щоб вони підростали. Вона була дуже весела.

— Панночко,—сварила Теза ввесь час,—вам буде зле. Чи то ж варто так хвилюватись з тої тільки причини, що колють кабана! Ви так почервоніли, немов би ввесь вечір протанцювали.

А Дезіре, плещучи в долоні, все метушилась і клопоталась. Теза жалілася, що вже ніг під собою не чує. З самого ранку, з шостої години, вона вештається своїм великим тілом від кухні до обори й назад. Треба ж було зробити кров'яну ковбасу. І вона збивала кров у двох широких мисках, що червоніли там на сонці. Ніколи вона не скінчить своєї роботи, бо панна щохвилини все її кличе за всякою дурницею. Треба сказати, що в той час, як кололи кабана, Дезіре ще дужче схвилювалася, увійшовши до хліва: там корова Ліза от-от мала отелитися. Охоплена надзвичайною радістю, Дезіре була сама не своя.

— Один відійшов, друге надходить!—вигукувала вона, стрибаючи та крутячись на одній нозі.—Ходи лишень, Тезо, подивись!

Була одинадцята година. Часами з церкви було чути спів. Тихо лунали сумні голоси, хтось шепотів молитви, то раптом долітали голосні уривки з латинських речень.

— Та йди бо вже!—знову, може двадцятий раз, кликала Тезу Дезіре.

— Мені треба йти дзвонити,—відмовлялась стара:—

я ж так ніколи не скінчу роботи... Чого вам ще треба, панно?

Але відповіді вона не почула, і кинулась на цілу зграю курей, що жадібно пили кров з мисок. Теза відігнала курей, б'ючи їх ногою, понакривала миски й сказала:

— Бачите! Замість морочити мені голову, краще б доглядали оцих падлюк... Як ви їм дозволите робити все, що хочуть, то зостанетесь без ковбаси, розумієте ви це?

Дезіре сміялась. Ото біда, що кури нап'ються трохи крові! Вони тільки потовщають від того. Їй хотілося повести Тезу до корови, але Теза одбивалася.

— Мені треба дзвонити... Похорон уже має рушати. Ви ж самі добре чуєте.

У цю хвилину голоси в церкві стали виразніші. Гук від кроків наближався.

— Ні, подивись,—напосідалась Дезіре, штовхаючи Тезу до хліва.—Скажи, що мені треба робити?

Корова розляглась на соломі, повернула голову й дивилась на них своїми великими очима.

Дезіре запевняла, що корові чогось бракує, що, може, їй слід чимсь допомогти, щоб вона менше мучилась. Теза здвигнула плечима.

— Чи то тварина сама не знає, що їй треба робити! Не треба тільки їй заваджати, та й годі!—Теза попростувала до ризниці та, проходячи повз повітку, знову затрималась і закричала, погрожуючи кулаками:

— Стривайте, стривайте! Геть, падлюко!

Під повіткою лежав на спині догори ногами Матьє, чекаючи, коли його почнуть смалити. Рана від ножа на шиї була ще зовсім свіжа і з неї краплями витікала кров. Мала біленька курка, така на вигляд делікатна, пила одну по одній кров'яні крапельки.

— Дарма! Нехай собі поласує,—байдуже сказала Дезіре.

Вона нахилилась і, плещучи рукою по товстому животі кабана, додала:

— А що, мій товстунчику, скільки разів ти крав у них крупник, тепер вони поживляться тобою трошки.

Теза швидко зняла свого фартуха, загорнула в нього кабанову шию і поспішила до церкви. Великі двері заскрипіли на іржавих завісах, надвір вирвався спів і поширився на просторі під спокійним соняшним промінням. І зараз же дзвін почав розмірно дзвонити. Дезіре все ще стояла на колінах біля кабана і все плескала рукою його по череві; вона підвела голову і прислухалась, не перестаючи всміхатись. Потім, зоглядівшись, що вона зосталась сама одна, скрадаючись подивилась навколо і майнула до хліва, зачинивши за собою двері. Вона пішла допомагати корові.

Вузеньку фірточку на кладовищі довелося відчинити навстіж, щоб пронести труну з тілом, і тепер вона висіла при стіні напіводірвана. Над порожнім полем, на сухих травах, дрімало сонце. Жалібний похід увійшов до кладовища з останнім стихом *Miserere*. Стало тихо.

— *Requiem aeternam dona ei, Domine*¹ — сказав урочистим голосом абат Муре.

— *Et lux perpetua luceat ei*²—додав брат Аршанжій, виводячи, як співак на криласі.

Перший увійшов Вінцент, у стихарі, несучи великого мідного хреста, на якому срібло вже на половину пооблазило; хлопець держав хреста дуже високо обома руками. За ним ішов абат Муре, блідий, у чорній ризі, голову держав просто, співав, і голос йому не тремтів; очі дивились уважно кудись в далечінь. Як ледве помітна при денному світлі тепла цятка, блимала свічка в його руці. А за два кроки, майже торкаючись до нього, четверо селян несли труну на марах, пофарбованих у чорне. Труну не зовсім було вкрито коротким покровом, і в ногах просвічували свіжі соснові дошки, а в них головки цвяхів, мов іскри з криці. Серед покрову насипано було квіток: пучки білих троянд, гіяцинтів, тубероз, усе взяте з ліжка небіжчиці Альбіни.

— Несіть лишень уважніше! — крикнув брат Аршанжій на селян, коли вони нахилили мари, щоб пронести їх, не зачепивши за фіртку.—Так ви все вивернете на землю!

¹ Вічний спокій дай їй, господи.

² І світло вічне нехай їй сяє.

І він підтримав труну своєю великою рукою. Він ніс кропильницю, бо не було нікого з кліру, він і співав замість ланового сторожа, що не прийшов.

— Ідіть і ви всі,—сказав чернець, оглядаючись.

Ще був другий похорон: ховали дитину Розалі, що вмерла напередодні від корчів. За труною йшли батько й маги, стара Бріше, Катерина та двоє дорослих дівчат: Руда та Ліза. Дівчата несли труну з малим дитям, тримаючи її з обох боків.

Раптом голоси замовкли. Знову настала тиша. Дзвін усе так сумтно лунав. Жалібний похід пройшов через кладовище, простуючи в куток між церквою і муром від обори. Сарана знялась і полетіла, ящірки жваво порозбігались в нори. Тяжке гаряче повітря було в цьому закутку родючої землі. Суха трава шелестіла під ногами і здавалось, що це задушене ридання.

— Спиніться тут,—сказав брат Аршанжій, загороджуючи дорогу дівчатам, що несли труну з дитиною.— Пождіть на вашу чергу. Нічого пертися наперед!

Дівчата поставили труну на землі. Розалі, Фортюне і стара Бріше поставали серед кладовища, а Катерина пішла крадькома за братом Аршанжієм. Альбіні викопали могилу ліворуч від білого каменя, що блищав на сонці, мов срібний,—то була могила абата Кафена. Викопана вранці, свіжа яма розкрилася між густою травою; з краю високі надламані рослини схиляли свої стебла, а в середину впала одна квітка і червоніла на чорній землі. Коли абат Муре наблизивсь, пухка земля посипались з-під його ніг і він мусів відступити, щоб не скотитись у могилу.

— Ego sum¹ — завів він голосно, заглушаючи жалібний дзвін.

І під час антифону всі присутні мимоволі крадькома заглядали в глибину ще порожньої могили. Вінцент застромив хреста в ноги могили напроти священика; він бавився тим, що скидав ногою грудки землі і дививсь, як вони падали вниз; це смішило Катерину, що просунулась за його спиною наперед, щоб краще все бачити.

¹ Я єсьм.

Селяни поставили труну на траві. Вони випростували руки, поки брат Аршанжій ладнав кропило.

— Ворію, сюди!—позвав Фортюне.

Великий чорний собака, що обнюхував труну, похмуро відійшов назад.

— Навіщо привели сюди собаку?—крикнула Розалі.

— Хто ж його вів! Він сам пішов за нами!—сказала Ліза сумирно-жартівливо.

Всі ці люди говорили півголосом, стоячи навкруги труни з немовлям. Батько й мати часами забували про неї, а потім, зоглядівшись, що вона тут, біля ніг, замовкали.

— А дядько Бамбус таки не захотів прийти?—спитала Руда.

Стара Бріше підвела очі до неба.

— Він погрожував усе знищити вчора, коли дитина померла,—шепотіла вона.—Ні, недобра він людина, я таки вам скажу Розалі... Та ж він мало не задушив мене, кричучи, що його обікрадено, що він віддав би ціле поле жита, аби дитина померла за три дні до весілля!

— Чи хто ж міг знати?—сказав з лукавим виразом здоровань Фортюне.

— Нехай собі старий трохи погнівається!—додала Розалі.—Однаково ми вже звінчалися.

Вони всміхалися блискучими очима над труною своєї дитини. Ліза та Руда підштовхували одна одну ліктями. Всі знову стали дуже поважні. Фортюне взяв грудку землі, щоб відігнати Ворію, що блукав між старими могилами.

— Ось уже зараз кінець,—прошепотіла зовсім тихо Руда.

Абат Муре над могилою кінчав *De profundis*.¹ Потім повільною ходою наблизився він до труни, випроставсь і дививсь якийсь час на неї, і навіть повіки йому не тремтіли. Він здавався вищим, якась неземна ясність зовсім одмінила його обличчя.

Він нахилився, взяв жменю землі і посипав труну

¹ Католицька поминальна молитва.

навхрест. Він промовляв так виразно, що чути було кожний склад у словах:

*Revertitur in terram suam unde erat, et spiritus redit ad Deum, qui dedit illum.*¹

По всіх присутніх пройшло тремтіння. Ліза задумалась і сказала сумно:

— Це зовсім невесела річ, як подумаєш, що прийде колись і твоя черга.

Брат Аршанжій подав священникові кропило. Абат Муре покropив кілька разів над тілом і тихо промовив:

— *Requiescat in pace!*²

— *Amen*,—відповіли разом Вінцент і чернець,—один гостро-тоненько, а другий так грубо, що Катерина мусіла затиснути рота кулаком, щоб не засміятись уголос.

— Ні, ні, це не весело,—провадила знову Ліза...— Нікого немає на її похороні; коли б не ми, то на кладовищі зовсім було б порожньо.

— Кажуть, що вона сама собі заподіяла смерть,— сказала стара Бріше.

— Так, я знаю,—додала Руда.—Брат Аршанжій не хотів, щоб її ховали разом з христіянами. Але пан-отець сказали, що на тому світі вічність для всіх. Я була при тому. А Філософ міг би все таки прийти.

Але Розалі спинила її, шепочучи:

— Погляньте, ось і Філософ!

Справді Жанберна увійшов на кладовище. Він просто йшов до тих, що стояли біля могили. Хода його була, як завжди, бадьора, але така легка, що не чути було жодного стуку. Коли підійшов зовсім близько, то став позад Аршанжія і, здавалось, хвилину уважно дививсь на його потилицю. Потім, в той саме час, як абат Муре кінчав жалібну відправу, Жанберна спокійно витяг з кишені ножа, відчинив його і з одного маху одрізав ченцеві праве вухо.

Ніхто не мав часу стати на перешкоді. Чернець завив не своїм голосом.

¹ Ти обернешся в землю, звідки походиш, а дух твій піде до бога, що дав тобі його.

² Нехай спочиває в покої.

— А ліве відріжу іншим разом, — спокійно сказав Жанберна, кинувши ухо на землю.

Він повернувся й пішов. Всі так були вражені, що ніхто навіть не кинувся навздогін. Брат Аршанжій впав на купу свіжої землі, викопаної з могили. Він тулив свою хустку до рани. Один з чотирьох селян хотів одвести його додому, але чернець рухами показав, що відмовляється. Він зостався тут, злісно чекаючи, щоб побачити, як Альбініне тіло спустять у могилу.

— Тепер, нарешті, вже наша черга, — сказала Розалі і злегка зідхнула.

Тим часом абат Муре затримався біля могили, дивлячись, як селяни обв'язували Альбініну труну шнурами, щоб обережніше спустити її в могилу. Дзвін усе дзвонив, але Теза, мабуть, утомилася, бо звуки були нерівні, неначе сердилися, що так довго тягнеться церемонія. Сонце дужче пригрівало, тінь від «Самотнього» помалу посувалася по траві на могильних горбах. Коли абат Муре, щоб не заваджати селянам, відступив від могили, його погляд упав на надгробок абата Кафена, цього священника, що колись стільки кохав, а тепер спочивав так спокійно під дикими квітами.

Коли це, зненацька, в той самий час, як труну спустили в могилу і гудзі на шнурах чіплялись і скрипіли, за муром на оборі зчинився страшений гармидер. Коза мекала. Качки, гуси, індички клацали дзьобами й тріпали крилами. Кури всі зараз засокотіли, неначе кожна знесла яйце. Рудий півень Олександр голосно кричав. Навіть чути було, як стрибали кролі, розхитуючи пруті в своїх загородках. І понад усім цим шумливим життям малого тваринного гурту залунав голосний сміх. Стало чути шелестіння спідниць. Розтріпана, з закачаними за лікті рукавами, червона, радісна на виду з'явилась на мурі Дезіре. Вона трималась руками за край стіни, мабуть вилізла на купу гною.

— Серже, Серже! — кликала Дезіре.

У цю хвилину Альбініну труну спустили в могилу і витягли шнури. Хтось із селян кинув першу жменю землі.

— Серже! Серже! — крикнула Дезіре голосніше, плещучи в долоні, — королева отелилась!

